

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YENİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**OSMANLI İLMİYYE TARİKİNDE
İSTİHDAM VE HAREKET:
RUMELİ KADIASKERLİĞİ RUZNÂMÇELERİ
ÜZERİNE BİR TAHLİL DENEMESİ
(XVI. YÜZYIL)**

Doktora Tezi

Yasemin BEYAZIT

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YENİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

OSMANLI İLMİYYE TARİKİNDE
İSTİHDAM VE HAREKET:
RUMELİ KADIASKERLİĞİ RUZNÂMÇELERİ
ÜZERİNE BİR TAHLİL DENEMESİ
(XVI. YÜZYIL)

Doktora Tezi

Yasemin BEYAZIT

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Abdullatif ARMAĞAN

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YENİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**OSMANLI İLMİYYE TARİKİNDE
İSTİHDAM VE HAREKET:
RUMELİ KADIASKERLİĞİ RUZNÂMÇELERİ
ÜZERİNE BİR TAHLİL DENEMESİ
(XVI. YÜZYIL)**

Doktora Tezi

Yasemin BEYAZIT

Tez Danışmanı : Yrd. Doç.Dr. Abdullatif ARMAĞAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Yrd. Doç. Dr. Abdullatif Armağan (Danışman)

.....

Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak

.....

Prof. Dr. Mehmet Öz

.....

Prof. Dr. Özer Ergenç

.....

Doç. Dr. Yılmaz Kurt

.....

Tez Sınavı Tarihi: 01-07-2009

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(19/06/2009)

Yasemin Beyazıt

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ	1
A. Konunun Takdimi	1
B. Literatür Eleştirisi ve Değerlendirme	2
C. Teorik Çerçeve ve Araştırma Konusunun Problematığı	7
D. Kadıasker Ruznâmçelerinin Üretim Süreci ve Çeşitleri	10
E. Teze Veri Kaynağı Olan Kadıasker Ruznâmçelerinin Tanıtımı Ve Kullanımı	19
BİRİNCİ BÖLÜM	
OSMANLI İLMİYYE TARÎKİNDE MÛLÂZEMET SİSTEMİ	30
A. Mülâzemetin Tanımı ve İçeriği	31
B. Mülâzemet Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Nedenleri	35
C. Mülâzemet Sisteminin Klasik Karakterini Kazanması	39
D. XVI. Yüzyılın Ortalarından Yüzyıl Sonuna Kadar Mülâzemet Sistemi	41
1. Silke Giren Mülâzım Sayısındaki Değişim	42
2. Mülâzemet Yollarının Silke Mülâzım Verme Oranları	45
3. Mevâli ve Müderris Kadrolarından “Tarik İle” Silke Girme ve Sistemin İşleyişi	50
a. Fetvâ Eminliği	51
b. Tezkirecilik	53
c. Muâdlikten	55
d. Teşrif	67
e. Müstakillen	74
f. Nevbet	78
g. Vefat	82
4. Mevâlî ve Müderris Kadroları Haricinden İlmiyye Silkine Girme	96
a. Diğer Hizmet Alanlarından Silke Girme	96
b. Şefaât Yoluyla Silke Girme	100
c. Hile İle Silke Girme Teşebbüsleri ve Bu Hususta Devletin Aldığı Önlemler	104
5. Mülâzımların Sosyal Tabanı	110
İKİNCİ BÖLÜM	
İLMİYYE TARÎKİNDE İSTİHDAM	120
A. Rotasyon Sistemi	123
1. Müddet-i Örfiyye	123
2. Zaman-ı İnfisâl	131

B. Mansıba Atanma	141
1. Silke Giren Yeni Mülâzımların Atanmaları	147
2. İnfisal Döneminden Sonra Atanma	157
3. İbkâ	159
4. Tebdil	161
5. Mansıblardaki İstihdamı Etkileyen Faktörler	164
C. Mansıbtan Ayrılma	172
1. Azil	174
2. Feragat	185
3. Müddetin Sona Ermesi	189
4. Tebdil	190
5. Vefat	190

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLMİYYE TARİKİNDE MANSIBLAR ve HAREKET 192

A. İlmiyye Tarîkinde Mansıblar	192
1. Kadılıklar	192
2. Medreseler	209
B. İlmiyye Zümresinin Mansıbdaki Hareketi	226
1. Kadıların Mansıbdaki Hareket ve Terakkileri	226
2. Müderrislerin Mansıbdaki Hareket ve Terakkileri	243
C. İlmiyye Zümresinin Mekânda Hareketi	253
1. Rumeli ve Anadolu Cânibi Arasında Mekânda Hareket	254
2. Rumeli Cânibi İçerisinde Mekânda Hareket	256
a. Kadıların Mekânda Hareketi	257
b. Müderrislerin Mekânda Hareketi	261
D. İlmiyye Zümresinin Grup İçindeki Hareketi	269
1. Grup İçindeki Hareketlilik	269
a. Genel Grup İçindeki Hareket	270
b. Kadıların Grup İçindeki Hareketi	273
c. Müderrislerin Grup İçindeki Hareketi	276
2. Grup İçindeki Hareketin Biçimleri ve Esasları	279
a. Müderrislikten Kadılığa Hareket	279
b. Kadılıktan Müderrisliğe Hareket	283
c. Müderrislikten Müftü-Müderrisliğe Hareket	285
E. İlmiyye Zümresi ve Silmeler Arasındaki Hareket	288

SONUÇ 290

KAYNAKÇA 297

EKLER 309

1. Rumeli Kadılıkları Listesi	309
2. Rumeli Medreseleri Listesi	319
3. Kadıasker Ruznâmçelerinden Örnek Sayfalar	325

ÖZET 327

SUMMARY 328

ÖNSÖZ

Bu çalışma, kadıasker ruznâmçelerinde yer alan kayıtları tarih bilgisine dönüştürerek, kadıaskerlik yetki alanı içerisindeki ilmiye zümresinin istihdamını ve hareketliliğini ortaya koyma hedefini taşımaktadır. Bu özellikleri ile alanındaki ilk çalışmalardandır.

Çalışma süresince teşekkür değer gördüğüm pek çok kişinin yardımı olmuştur. Ancak Prof. Dr. Özer Ergenç ve Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak danışmanlığında tezime başlamayı ve yürütmeyi en büyük şansım olarak görmekteyim. Tez konumun belirlenmesinde, problematiğinin ve yönteminin oluşturulmasında, karşılaştığım zorlukların aşılması hususunda sorularıma verdiği cevaplarla ve yüreklendirici tutumuyla büyük emeği geçen Prof. Dr. Özer Ergenç'e öncelikle teşekkür etmek istiyorum. Osmanlı ulemasının düşünce dünyasına dair verdiği bilgiler ile katkılarda bulunan Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'a da şükranlarımı sunarım. Daha sonraki aşamalarda tez danışmanlığında bulunup yardımlarını esirgemeyen, Yrd. Doç. Dr. Eftal Şükrü Batmaz'a ve Yrd. Doç. Dr. Abdullatif Armağan'a da teşekkür ederim. Ayrıca izleme komitelerinde bilgilerini bizimle paylaşan Prof. Dr. Mehmet Öz'e ve her türlü yardım isteğimi yanıtsız bırakmayan Doç. Dr. Hülya Taş'a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmam süresinde yardımları bulunan arkadaşlarım Halide Aslan ve Ayşe Yıldız'a, tezimin hazırlanmasında maddi destek sağlayan Türk Amerikan İlmî Araştırmalar Derneği'ne ve Turkish Cultural Foundation'a da ayrıca şükranlarımı sunarım.

Son olarak, herkesten çok üzerimde emekleri bulunan doktora süresince de her türlü desteklerini esirgemeyen annem Ferize Yayla'ya ve babam Ramazan Yayla'ya, hayat arkadaşım, meslektaşım ve her koşulda desteğini gördüğüm Mustafa Beyazıt'a ve zor anlarımda bile beni güldürmeyi başaran, tavsiyeler de bile bulunabilen biricik kızım Nazlıgül'e gösterdiği sabır için çok teşekkür ederim.

Haziran 2009

Yasemin BEYAZIT

KISALTMALAR

DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DK	İlmiyye dışından silke hareket.
EI	Encyclopedia of Islam.
Grf.	Grafik.
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi.
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
KK	Kadılıktan Kadılığa Hareket.
KM	Kadılıktan Müderrisliğe Hareket.
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı.
MK	Müderrislikten Kadılığa Hareket.
MLM	Mülâzımlıktan Müderrisliğe Hareket.
MLK	Mülâzımlıktan Kadılığa Hareket.
RKR	Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçesi.
MA	Bâb-1 Meşihat Arşivi.
NOK	Nuruosmaniye Kütüphanesi.
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi.
TTK	Türk Tarih Kurumu.
Vr.	Varak.

GİRİŞ

A. Konunun Takdimi

XVI. yüzyılda Osmanlı ilmiyye zümresinin konu edildiği bu çalışmada amaç, ilmiyye zümresine dair önemli veri kaynağı olan kadıasker ruznâmçelerini irdelemek ve incelemek; bu veriler üzerinden ilmiyye zümresine girişin, zümre mensuplarının silkteki istihdamının ve hareketinin klasik dönemdeki biçimlerinin tespitini yapabilmektir.

Ulemâ zümresinin devlet kadrolarında istihdam biçimini, ulemânın mansıblar arasındaki hareketliliğini ve mekândaki yer değiştirmelerini belirlemek üzere seçilen kadıasker ruznâmçe defterleri, kadıaskerlerin berât verilme öncesindeki ulemâyaya ilişkin özlük haklarını ve bilgilerini içeren zengin veri kaynağı durumundadır. Kadıaskerler tarafından tutulan kadı, müderris ve müftülerin atamaları ile Osmanlı devrinde bu görevlere gelebilmenin ilk aşaması olan mülâzemetle kabul kayıtları bu defterlerde yer almaktadır. Bu alandaki mevcut bilgilerimiz, ilgili konuların tarihsel verilerinin derlenip tarih yöntemine uygun bir şekilde “tarih bilgisine” çevrilmiş olmadığı için “anlaşılır” düzeyde değildir. Daha çok münferit belgelerden çıkarılmış tasvirî bilgiler şeklindedir. Oysa tarih, belirli bir dönemin olgularını veriler aracılığıyla anlamamıza olanak tanıyan bir “anlatı” olmak zorundadır.

Yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı bu tez çerçevesinde veri kaynağı olarak ana ekseninde kadıasker ruznâmçeleri seçilmiştir. Araştırma dönemi olarak da ilmiyye bürokrasisinin klasik özelliklerinin tespitini yapmak amacıyla XVI. yüzyıl belirlenmiştir. Bu bağlamda XVI. yüzyıl kadıaskerlik arşivinde yer alan kayıtlara baktığımızda iki nokta dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan ilki, bu dönem kayıtlarının sonraki yüzyıllara nazaran sayıca daha az olması, ikincisi ise yalnızca Rumeli’ye ait defterlerin varlığıdır. Zira, Anadolu Kadıaskerliği Ruznâmçelerinin ilki 1076 (1665-1666) tarihli olup belirtilen tarihten önceki defterler bugünkü bilgilerimize göre günümüze ulaşmamışlardır. Bu sebeple istihdam ve hareket

konusu Rumeli örneğinde incelenebilecektir. İlmîyye silkine girişin vasıtası olan mülâzemet sisteminin bürokratik sorumluluğunun Rumeli kadıaskerlerine ait olması sebebiyle bu defterler silke girenlerin tümünü kapsayan veriler sunmaktadır.

B. Literatür Eleştirisi ve Değerlendirme

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde kalem ehli ve bilgi sahibi kişiler ilmîyye zümresinin mensubu idiler. Askerî statüye sahip olarak reayadan ayrılırlar ve istedikleri takdirde tadrîs, iftâ ve kazâ olarak üç ana kolda oluşturulan ilmîyye bürokrasisine dahil olabilirdi. Zümrenin istihdam ve hareketi, şeyhülislâm ve kadıaskerler tarafından payitaht merkezinden, padişahın verdiği yetkilerle yönetilir ve kurulan ilmîyye teşkilatı ile sağlanırdı. Bu örgüt, bürokratik anlamda İslam tarihinin gördüğü en büyük ve gelişmiş teşkilattı.¹

Osmanlı Tarihi araştırmaları içerisinde ilmîyye zümresi üzerine yapılan çalışmalar iki boyutta gelişmiştir. Birincisi, ilmîyye teşkilatı, bir toplumsal sınıf olarak ilmîyye zümresinin yapısı, diğer sınıflarla ilişkisi ile zümrenin toplumsal ve siyasal hayattaki rolünü içerir. İkincisi ise, ilmîyye zümresinin bilimsel faaliyetleri, ortaya konulan eserler ve bu eserlerde öne sürülen fikirlerle ilgilidir. Birinci boyutta yapılacak çalışmalar, ikinci boyuttakiler için birer basamak oluşturmaktadır. Bu araştırma birinci boyutla ilgilidir.

XX. yüzyılın ortalarında ilmîyye teşkilatı, araştırma sahası olarak dikkat çekmeye başlamıştır. İslam ansiklopedisi için yazılan *Kadı*,² *Kazasker*,³ *Şeyhülislâm*⁴ ve *Mahkeme*⁵ adlı maddeler bu çalışmalara girizgah oluşturmuştur. Bunlar içerisinde özellikle Halil İnalçık tarafından kaleme alınan *Mahkeme* maddesinde, şer'îye sicillerinden çıkarılan bilgiler çerçevesinde kadılık teşkilatına dair bilgiler verilmiştir. Aynı süreçte Gibb ve Bowen tarafından kaleme alınan *Islamic Society and The West* adlı kitap, Osmanlı ulemâsının XVIII. yüzyıldaki bürokratik organizasyon

¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Dini Bilimler ve Ulemâ", *Osmanlı Uygarlığı*, C.I, Haz. Halil İnalçık-Günsel Renda, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., s. 254.

² Ebül'Ula Mardin, "Kadı", *İA*, C.6, 1955, s. 42-46; Kaldy Nagy, "Kâdi," *EI*, Vol. 4, 1978, s. 375.

³ Cl. Huart, "Kazasker", *İA*, C.6, 1955, s. 522-523; Kaldy Nagy, "Kâdi 'asker", *EI*, Vol. 4, 1978, s. 375-376.

⁴ J.H.Kramers, "Şeyhülislâm", *İA*, C.11, 1970-1971, s. 485-489.

⁵ Halil İnalçık, "Mahkeme", *İA*, C.7, 1957, s. 149-151.

içerisindeki mevkiini resmetmektedir.⁶ Bu çalışmaların ardından kaleme alınan İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın ilmiye teşkilatına dair olan eseri, zümrenin tümünün teşkilat yapısını ortaya koyma hedefini gütmüştür.⁷ Uzunçarşılı'nın çalışmasından sonra İnalçık'ın 1973 yılında kaleme aldığı *The Ottoman Empire: The Classical Age (1300-1600)* adlı kitap, klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin kurumları ve yapısı hakkında önemli bir çalışma olmuştur. Bu eserde yer alan din ve kültür bölümünde ilmiye zümresinin genel yapısına dair bilgiler verilmiştir.⁸ Aynı süreçte, ilmiye zümresinin hareketliliği üzerine, Suraiya Faroqhi bir makale yayımlamıştır. Faroqhi, Atâî'nin kaleme aldığı Şakâik-i Numâniye zeylinde yer alan III. Murad devri ulemâsı biyografileri üzerinden *Social Mobility Among the Ottoman Ulemâ in the Late Sixteenth Century* adıyla prosopografik bir çalışma yapmıştır.⁹

Yukarıda zikredilen çalışmaların ardından ilmiye zümresinin tefrîs, iftâ ve kazâ tariflerinde görev alabilmeleri, teşkilatın şeyhülislâm ve kadıaskerler tarafından ayrı yetki alanlarından yönetilmesi gibi sebeplerle ilmiye zümresine dair daha dar kapsamlı, kurumlar bazında çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalarda, kadılık, kadıaskerlik, şeyhülislâmlık kurumları ile medrese teşkilatı incelenmiştir. İlber Ortaylı, 1976 ve 1977 yıllarında kadılık üzerine üç makale yayımlamış ve 1994 yılında bu makalelerini *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı* adlı kitabında toplamıştır. Ortaylı bu çalışmalarında kadıların istihdam özelliklerini, görevlerini, mahkemelerin işleyişini ve mahkeme görevlilerini ele almıştır.¹⁰ Mehmet İpşirli, 1982 yılında doçentlik takdim tezi olarak hazırlanan ve daha sonra *Osmanlı Devleti'nde Kazâskerlik* adıyla makale olarak yayımlanan çalışmasında, kadıaskerlik kurumunu incelemiş ve XVII. yüzyılın sonlarına değin kadıaskerlik yetki alanındaki kadıların silke girişleri ve istihdamları üzerinde de kısmî olarak durmuştur.¹¹ 1995 yılında Feda Şamil Arık, kadılık kurumunu araştırma eserlerden hareketle,

⁶H.A. Gibb and Harold Bowen, *Islamic Society And The West A Study Of The Western Civilization On Moslem Culture In The Near East*, Part II, Oxford University Press, London 1957.

⁷ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988.

⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2003.

⁹ Suraiya Faroqhi, "Social Mobility Among the Ottoman 'Ulemâ in the Late Sixteenth Century", *International Journal Of Middle East Studies*, , 4 (1973), s. 204-218.

¹⁰ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara 1994.

¹¹ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazâskerlik" (XVII. Yüzyıla Kadar)", *Belleten*, C.LXI, S. 232, Aralık 1997, s. 597-699.

Osmanlılarda Kadılık Müessesesi adlı makalesinde konu edinmiştir.¹² 2002 yılında tamamlanan Mustafa Şentop'un *Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik Kurumu* adlı çalışmasında ise kadıaskerlik kurumuna ve kadıaskerlerin görevlerine değinilmiştir.¹³

Şeyhülislâmlık kurumunun doğuşu ve gelişimi konusunda, Repp'in *The Müfti of Istanbul A Study in the Development of The Ottoman Learned Hierarchy* adlı eseri öncelikle belirtilmelidir. Repp, eserinde Osmanlı ilmiyye hiyerarşisini, şeyhülislâmlığın XV. ve XVI. yüzyıllarda geçirdiği değişimi ve şeyhülislâmlığın devlet içerisindeki mevkiinin yükselişini izah etmektedir.¹⁴ Murat Akgündüz'ün *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık* adlı çalışmasında da,¹⁵ kurumun XIX. yüzyıl başlarına kadar ki serüveninden, devrine damgasını vurmuş önemli şeyhülislâmlardan ve kurumun devlet ve ilmiyye bürokrasisi içerisindeki yerinden bahsedilmektedir.

Medreseler ve medrese örgütlenmesine dair de önemli çalışmalar yapılmıştır. Cahid Baltacı'nın 1976 yılında tamamladığı Osmanlı medreselerine dair tezi, XV. ve XVI. yüzyıllardaki medreselerin ve bu medreselerde görev yapan müderrislerin kataloğu durumundadır. Aynı süreçte kaleme alınan Mustafa Bilge'nin *İlk Osmanlı Medreseleri* adlı çalışmasında da Fatih devrine değin kurulan medreseler ele alınmıştır.¹⁶ Mefail Hızlı'nın *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim* adlı çalışmasında Bursa medreseleri ve medrese teşkilatı hakkında özgün açıklamalar yapılmıştır.¹⁷ Bu çalışmaların yanı sıra medreselerdeki teşkilat yapısı ve müfredat programları hakkında bilgi veren Fahri Unan'ın *Osmanlılarda Medrese Eğitimi* adlı makalesi¹⁸ ve *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi* adlı kitabı önemlidir.¹⁹ Madeline Zilfi'nin *The İlmiyye Registers And The Ottoman Medrese System Prior To The Tanzimat* adlı makalesinde ise medrese teşkilatının XVII. yüzyıl başlarında kazandığı ve Tanzimat'a değin devam eden yeni

¹² Feda Şamil Arık, "Osmanlılarda Kadılık Müessesesi", *OTAM*, S. 8, Ankara 1997, s. 1-72.

¹³ Mustafa Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Klasik yay., İstanbul 2005.

¹⁴ R.C.Repp, *The Müfti of Istanbul A Study in the Development of The Ottoman Learned Hierarchy*, Ithaca Press, London 1986.

¹⁵ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık*, Beyan yay., İstanbul 2002 .

¹⁶ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İÜEF yay., İstanbul 1984.

¹⁷ Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Esra Kitabevi, Bursa 1997.

¹⁸ Fahri Unan, "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", *Osmanlı*, C. V, Yeni Türkiye yay., Ankara, 1999, s. 140-160.

¹⁹ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, TTK yay., Ankara 2003.

teşkilat yapısı üzerinde durulmaktadır.²⁰ Hüseyin Atay'ın *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*²¹ ve Cevat İzgi'nin *Osmanlı Medreselerinde İlim*²² çalışmaları ise medreselerde okutulan dersler hakkında önemli çalışmalardır.

Kurumlar bazında yapılan çalışmaların dışında, ulemânın toplumdaki ve devlet içerisindeki konumunun ve zihniyet dünyasının aydınlatılması noktasında önemli çalışmalar da mevcuttur. Bu alanda, Ahmet Yaşar Ocak'ın çalışmaları önemlidir. Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*²³ adlı eseri ile *Dini Bilimler ve Ulemâ* adlı makalesinde, ulemâ zümresinin tarihsel arka planından, teşkilatından, düşünce yapısından söz etmektedir.²⁴ Zilfi'nin *The Politics Of Piety: The Ottoman Ulemâ In The Postclassical Age* adlı çalışmasında da klasik sonrası dönemde ulemânın istihdam edildiği teşkilat ve zihniyet yapısı için önemli açıklamalarda bulunulmuştur.²⁵

Yukarıda zikredilen çalışmaların yanı sıra, kadıasker ruznâmçeleri verilerine dayalı çalışmalar da yapılmıştır. Tezimizde ana veri kaynağı olan kadıasker ruznâmçeleri, 1979 yılında tespit edilmiş ve ilim dünyasının dikkatini çekmeye başlamıştır. Cahid Baltacı, Osmanlı medreselerini konu alan doktora tezini hazırlarken bu defterlerin gün yüzüne çıkmamış olması sebebiyle onlardan istifade edememiştir. Ancak kendisi Şer'î Siciller Arşivine uzman olarak atanmasından sonra bu defterleri tespit edişini ve ilim dünyasına tanıtışını büyük bir heyecanla anlatmıştır.²⁶ Akabinde İsmail Erünsal, Nuruosmaniye Kütüphanesinde bulunan ruznâmçeleri tespit etmiştir.²⁷

Kadıasker ruznâmçelerinin tespitinden sonra bu veri kaynakları yeterince ilgiye mazhar olamamıştır. Konuyla ilgili, birkaç transkripsiyon çalışması yapılmışsa

²⁰ Madeline Zilfi, "The İlimiye Registers And The Ottoman Medrese System Prior To The Tanzimat", *Contributions a l'histoire Economique et Sociale de l'Empire Ottoman*, Collection Turcuca III, Paris 1983.

²¹ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah yay., İstanbul 1983.

²² Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim I-II*, İz yay., İstanbul 1997.

²³ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998.

²⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Dini Bilimler ve Ulemâ", s. 242-265.

²⁵ Madeline Zilfi, *The Politics of Piety-The Ottoman Ulemâ In The Postclassical Age (1600-1800)*, Bibliotheca Islamica, Minneapolis 1988. Çevirisi için bakınız. Madeline Zilfi, *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Ulemâsı Klasik Dönem Sonrası*, Çev.Mehmet Faruk Özçınar, Birleşik yay., Ankara 2008.

²⁶ Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, I-II, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul 2005, s. 18; Cahid Baltacı, "Kadıasker Ruznâmçelerinin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, C.IV, S. 1, s. 55-100.

²⁷ İsmail Erünsal, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İÜEF, X-XI, 1981, s. 3-15.

da buradaki veriler ayrıntılı biçimde irdelenmemiştir.²⁸ 1982 yılında Mehmet İpşirli, kadıaskerlik kurumunu incelerken defterler üzerinde kısmî olarak çalışmıştır. Ertesi yıl İpşirli, *Osmanlı İlimiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları* adlı makalesinde ise bir mülâzım ruznâmçesinin tanıtımını yapmış ve mülâzım veren ulemâyı ve hareketini listelemiştir.²⁹ İnalçık'ın 1988 yılında yayımladığı *Ruznâmçe Registers of The Kadıasker of Rumeli as Preserved in the İstanbul Müftülük Archives* adlı makalesi kadıasker ruznâmçelerine dikkat çekmesi, buradaki verilerin tarih araştırmalarındaki önemi ve kullanımına dair yaptığı vurgusu ve kadıların istihdam biçimleri konusunda yaptığı değerlendirmeler ile önemlidir.³⁰ Yuriko Matsuo'un 1996 yılında yayımlanan *The Mülâzemet System in the İlimiye Organization in the Ottoman Empire (1520-1620): According to Candidate Registers* adlı çalışmasında da mülâzım ruznâmçeleri irdelenerek mülâzemet sistemi açıklanmaya çalışılmıştır.³¹

Yukarıda zikredilen ilmiye zümresi ve teşkilatıyla ilgili araştırmalar, kurumlar çerçevesinde ele alınan ve sistemin genel karakterini yansıtan çalışmalardır. Bu çalışmalarda münferit belgelerden sonuçlar çıkarılmaya çalışılmış ve ulemânın genel teşkilat yapısı ortaya konulmuştur. Kadıasker ruznâmçe defterlerindeki veriler ise bütüncül bir anlamda irdelenmemiş ve bu veriler tarih bilgisi hâline dönüştürülmemiştir. İlk izlenimde ruznâmçe defterlerindeki kayıtlar rutin atama kayıtları gibi görünürse de bu kayıtların hem bütüncül verileri, hem de satır aralarında geçen bir takım içerdiği bilgileri, ilmiye zümresinin tarihini aydınlatmak için büyük değer taşımaktadır. Bu sebeple tezimizde ruznâmçe defterlerindeki veriler bütüncül olarak değerlendirilmiştir. İlimiye teşkilatı

²⁸ Bu transkripsiyon çalışmaları ilgili bölümlerde zikredilecektir.

²⁹ Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlimiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10-11, İÜEF Basımevi, 1983, s. 221-231.

³⁰ Halil İnalçık, "The Ruznâmçe Registers of The Kadıasker of Rumeli as Preserved in the İstanbul Müftülük Archives" *Turcica XX*, 1988, s. 251-275. Çevirisi için bakınız Halil İnalçık, "Kazasker Defterine Göre Kadılık", Çev. Bülent Arı, *Adalet Kitabı*, Adalet Bakanlığı yay., Ankara 2007, s. 117-137.

³¹ Yuriko Matsuo, "The Mülâzemet System in the İlimiye Organization in the Ottoman Empire (1520-1620): According to Candidate Registers (Rumeli Kazaskerliği Ruznâmesi)", *Japan Association for Middle East Studies, No 11, 1996, s. 39-69*. Bu makale Japonca kaleme alınması sebebiyle sadece İngilizce özeti incelenebilmiştir. Ayrıca bakınız. Yuriko Matsuo, "The Mülâzemet System: Education and Recruitment of Ottoman Ulemâ in the 16th and 17th Centuries", *Workshop Reproduction of Islamic Knowledge in the Ottoman Empire: Continuity and Change in the Islamic and Ottoman Traditions*, www.ioc.u-tokyo.ac.jp/~5jimu/reports/011027-j.html.

çalışmalarına, kadıasker ruznâmçeleri verilerinin eklememesi ile silke dair daha detaylı ve özel bilgilerin kazandırılabilmesi düşünölmüştür.

Yukarıda zikredilen düşöncelerle, Özer Ergenç bu veri grubundaki verilerin tarih bilgisi hâline çevrilerek ilmiye zümresinin hareketliliği konusunun aydınlatılması için iki doktora tezi çalışması başlatmıştır. Birincisi kısa süre önce tamamlanan, XVIII. yüzyıldaki değişimlerin ilmiye zümresine özellikle de tarık-i kazâya etkilerini ortaya koymayı hedefleyen İsmail Gündoğdu'nun *The Ottoman Ulemâ Group and State Of Practicing "Kaza" Authority During The 18th Century* adlı çalışmasıdır.³² İkincisi ise ilmiye zümresinin silkte istihdam ve hareketinin klasik biçimlerini tespit etmeyi amaçlayan ve tarafımızdan hazırlanan elinizdeki bu doktora tezidir.

C. Teorik Çerçeve ve Araştırma Konusunun Problematığı

Osmanlı Devleti'nde padişah adına yetki kullanan ve bu yetki ile bir takım görevleri yerine getiren zümreler içinde "ulemâ"nın özel bir yeri vardır. Bu zümreye kaynaklık yapan kurum, medresedir. Yani "ilmiye zümresi" mensuplarının tümü medrese eğitimi görmüş ve oradan icazet almış kimselerdir. Bu özelliği ile ulemâ diğer zümrelerden daha kapalı ve dolayısıyla değişimin seyrinin daha az olduğu bir gruptur. Diğer yandan ulemânın üç temel görevi, devlet yönetiminde ve toplum hayatında onları diğer zümre mensuplarına nazaran öne çıkarmıştır. Bu üç görevden ilki tadrîstir. Medreselerde müderrislerin üstlendiği bu görev, Osmanlı klasik döneminde bilginin tanımıyla yakından ilgilidir. Osmanlı belgelerinde ulemâ, "vârisu ulûmi'l-enbiyâ" ve "l-mürselîn" olarak tanımlanmıştır. Bu tanım bile tek başına Osmanlı klasik döneminde bilginin ilahî ve peygamberlerden kaynaklanan dinî bir bilgi olduğunu gösterir. İslam'ın dünyayı algılama ve açıklama biçimi, ilahî bir yaradanın varlığını anlamaya yönelik çabaları, yaratılmışlar içerisinde akıl sahibi grubu oluşturan insanın varlığıyla sistematik bir bilgi teorisine bürünmüştür. Bu teorik oluşum, çeşitli dönemlerin büyük âlimleri tarafından yeni yorumlamalar ve şerhlerle zenginleşmiştir. Osmanlı belgelerinde "ilm-i yakîn" olarak tanımlanan bu bilgi, derinliği olan ve özel bir çabayı gerektirerek öğrenilebilen bir bilgidir. İşte

³² İsmail Gündoğdu, *The Ottoman Ulemâ Group and State of Practicing 'Kaza' Authority During The 18th Century*, Ortadoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şubat 2009.

Osmanlı ulemâsı, bu bilgiyi içselleştiren ve kendi döneminde aynı yolu izleyerek hem kuşaktan kuşağa aktaran hem de yorumlayarak tatbiki alanda bu bilgiden yararlanmayı sağlayan gruptur.

Ulemânın ikinci işlevi, kazâ yetkisine sahip olmasıdır. Kazâ, haklıyla haksızı ayırt etmek, fikhın diliyle *“husemâ'nın da'vâsını fasl etmektir”*. Bu sebeple ulemâdan kazâ yetkisini kullanan kadılar, toplum üzerinde hakkın delili olarak kabul edilmiştir. Kadıların üstlendiği kazâ yetkisi iki boyutludur. Bir yönüyle hasım hâline gelmiş bireyler arasındaki anlaşmazlıkları çözümleyerek hakkın gerçekleşmesini sağlamaktır. Diğer yönüyle şeriatın İslam hükümdarına tanıdığı örf alanının yüzyıllar süren deneyimlerinden ve toplum içinde makbul tutulan uygulamalarından beslenen örfü uygulamaktır. Bu alan, Osmanlı devlet yönetiminde idarî yargı olarak geniş bir uygulama alanını oluşturur. Osmanlı Devleti, seyfiyye ve kalemîyye zümresinin bütün işlemlerini ulemânın denetimine tabi tutmuştur. Bu sebeple, idarî ve malî uygulamaların tümü ulemânın hükmü olmaksızın uygulanamazdı. Bu bakımdan devlet yönetiminde ve toplum hayatında ulemânın kazâ yetkisinin çok derin tesirleri vardır.

Ulemânın üçüncü fonksiyonu iftâ görevidir. Fetvâ vermek danışma niteliğinde bir vazifedir. Bu mütalaayı veren müftüler, uygulamanın içinde yer almamakla birlikte verdikleri fetvâlarla idarî, iktisadî, sosyal ve dinî hayatın çeşitli yönlerine ve hayatın içinde karşılaşılan sorunların çözümüne büyük katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca, bu fetvâlar yoluyla İslam hukuku ve düşüncesi canlı bir kaynak bulmuştur. Birçok uygulama bu yolla şer'ileştirilmiştir. Bazen de dar kalıplar içinde çözümsüz görünen bir çok meseleye çıkış yolları sağlanmış ve böylece toplumsal ilişkilerde gerilimlerin doğması önlenmiştir. Bu faaliyet sürdürülürken aynı zamanda İslamî bilginin ve düşüncenin temsilcisi olan müftüler aracılığıyla düşünce dünyası boyutlanmış ve daha sistematik bir nitelik kazanmıştır.

Yukarıda zikredilen üç fonksiyonu üstlenen ulemânın, Osmanlı Devleti'nde çok önemli bir rolü vardır. O da, Osmanlı devlet anlayışını ve dolayısıyla ideolojisini biçimlendiren ve meşrulaştıran en önemli grup olmalarıdır. İşte bu tezde ilmiyye zümresinin bu özelliklerine bakılarak şu sorulara cevap aranacaktır:

Medrese çıkışlı mensuplarıyla diğer zümrelere nazaran daha sıkı kontrol altında tutulan ilmiyye zümresine girebilmenin şartları nelerdir? Devlet, silke girişte

nasıl bir sistem kurmuş ve bu sistemi işletmiştir? Medrese, toplumun hangi katmanlarından talebeyi celbetmiştir? Medreselere talebe gönderen mekânda, belirli alanlar ya da zümreler içinde belirli gruplar var mıdır? Varsa, bunlar hangi nedenlerden kaynaklanmaktadır? İşte bu ve benzeri sorular bizi ulemâyı anlamaya daha da yaklaştıracaktır. Bu soruları daha da artırabiliriz. Örneğin, ilmiyye silkine girerken kurallar manzumesi işletilerek ilim sahipleri mi silke katılıyor; rica, şefaaf ve rüşvetle de silke giriş oluyor muydu? Zümreye girişte öncelikli ve ayrıcalıklı gruplar var mıydı? Tüm bu soruların yanıtlanması için silke girenlerin tümünün kayıtlı bulunduğu mülâzım ruznâmçeleri veri kaynağı olarak kullanılacaktır.

Ulemâ, silke giriş kurallarını yerine getirip zümreye dahil olduktan sonra zümrenin iç dinamikleri ve kuralları ile belirlenmiş olan teşkilatta istihdam edilirdi. Bu dinamikler ve kurallar nelerdi? İlmiyye tarîkinde istihdamın sınırlılıkları var mıdır? Varsa bu sınırlılıklar zümre mensuplarını ve Osmanlı toplumsal hayatını nasıl etkiliyordu? Tarîkde, istihdam olan ilmiyye zümresi yukarıda belirtilen üç görevi uhdesinde bulundurarak, klasik dönemde mansıblarda, kendi içinde ve mekânda nasıl bir hareket göstermiştir? Silk içerisinde ulemâ zümresi nasıl bir kademelenmeye tabidir? Bilindiği gibi Osmanlı ülkesi, konumuna göre Anadolu ve Rumeli canibi olarak iki bölümden müteşekkil olarak düşünölmüştür. Devletin egemen olduğu batı topraklarının tümü Rumeli canibi, doğu topraklarının tümü de Anadolu canibi diye adlandırılmıştır. Kısacası Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna temel olan "Anadolu-Rumeli" birliğini açıklayan terimin bir kısmı batıyı bir kısmı doğuyu işaret eder hale gelmiştir. Bu tezde, daha önce de açıklandığı üzere sadece Rumeli bölümü mekân olarak seçilmiştir. Çünkü Anadolu Kadıaskerliğine dair defterler ancak XVII. yüzyılın ortalarından itibaren günümüze ulaşabilmiştir. Aslında memâlik-i mahrûsenin tümüne dayalı verilere göre bir takım analizler yapmak Osmanlı ulemâsını bu açıdan daha iyi anlamamızı mümkün kılabilirdi. Ancak, Rumeli'ye ilişkin veriler de yukarıda sorulan soruların cevaplanmasını sağlayacak niteliktedir.

Diğer zümrelere nispeten kapalı bir grup olan ulemâ zümresinin mekânda nasıl bir kademeli örgütlenme içinde hareket ettiği ve bu mekândaki hareketliliğin silk ya da tarîk içindeki hareketle uygunluk gösterip göstermediği de önemli bir noktadır. Bu bakımdan medrese ve kazâlar hangi ölçütlere göre oluşturuluyor ve birbirlerine göre nasıl derecelendiriliyordu? Bu derecelendirme ulemânın merâtibini

belirlemede ne kadar etkiliydi soruları, yukarıda sorulan soruların tamamlayıcı kısımlarıdır. Bu sorulara defterlerin düzenleniş sırasına göre elde edilen veriler içerisinde cevap aranacaktır.

Ulemâ hakkında sorulacak bir diğer önemli soru, yukarıda sözü edilen üç görev arasındaki geçişlerin hangi sıklıkta olduğu ve bu geçişlerde ulemânın foksiyonunun tümel bir nitelik taşıyıp taşımadığıdır? Ulemâ tadrîs, kazâ ve fetvâ görev alanlarında istihdam edilirken bir diğerine geçiş her zaman söz konusu muydu? Yoksa bu hususta bir takım sınırlılıklar mı mevcuttu?

İşte bütün bu sorular çerçevesi ve ışığında, ulemâ zümresini anlamaya yönelik olan bu tezin temel problematiği, çalışmayı anlamlı sonuçlara ulaşmak beklentisiyle şöyle oluşturulmuştur: Klasik dönemin sonlarına kadar ulemâ, istihdam edilen insan unsuruyla toplumu nasıl temsil ediyordu? Bu zümre ilmiyye kadrolarına nasıl giriyor ve istihdam oluyorlardı? Mekânda ve grup içinde nasıl hareket ediyorlardı ? İşte temel sorularımız bunlardır ve tezimizde bu sorular elde ettiğimiz verilerle sınanacaktır.

D. Kadıasker Ruznâmçelerinin Üretim Süreci ve Çeşitleri

Divân-ı Hümayun'da şer'î hukuku ve ulemâyı temsil eden kadıaskerlerin idarî ve kazaî görevlerini yürütürlerken tutulan kayıtlar Osmanlı araştırmaları için vazgeçilmez kaynak grupları arasında olup, bu defterler Meşihat Arşivi'nin önemli defter serileri arasında yer almaktadır. Kadıaskerlerin kazaî görevlerine ilişkin kayıtlar Rumeli ve Anadolu Kadıaskerlik sicilleridir. İdarî görevlerine ait defterlerin ise en başta geleni ruznâmçe defterleridir. Bunların dışında "Divân defterleri", "Kadı Defterleri", "Mühür Tatbik Defterleri" gibi farklı defter serileri de bulunmaktadır.³³ Bu defter serileri içerisinde XVI. yüzyıl için veri teşkil edebilecek olan yegâne defterler ruznâmçelerdir. Diğer defterler, XVII. yüzyıla ait olan birkaç defter dışında genellikle imparatorluğun son yüzyılına aittir.

Kadıasker Ruznâmçelerinin büyük bir kısmı Bâb-ı Meşihat Şeyhülişlâmlık Arşivi'nde, bir kısmı da Nuruosmaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Meşihat Arşivi'nde iki yüz elli yedi Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçesi, yüz yirmi adet Anadolu Kadıaskerliği Ruznâmçesi vardır. Bu defterlerin varlığı 1979 yılına kadar

³³ Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülişlâmlık Arşivi Defter Kataloğu*, İsam yay., İstanbul 2006, s. 39-40.

bilinmesine rağmen mevcut bir nüsha bulunamamıştı. 1979 yılında Cahid Baltacı, Meşihat Arşivi'nde bulunan kadıasker ruznâmçelerini tespit edip bir girişle birlikte katalogunu yayımlamıştır.³⁴ Bu yayından sonra İsmail Erünsal, Nuruosmaniye Kütüphanesinde bulunan ruznâmçeleri tespit etmiş ve bu ruznâmçelerin Baltacı'nın yayımladığı katalogta bulunmayan ruznâmçelerden oluştuğunu ortaya koymuştur.³⁵ Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan elli iki adet ruznâmçenin büyük bir kısmı Anadolu Kadıaskerliğine, birkaçı da Rumeli Kadıaskerliğine aittir.

Bu teze esas teşkil eden ruznâmçeler, kadıaskerlerin ilmiyye zümresine giriş ve ilmiyye tarîki içerisindeki hareketi düzenleme faaliyetlerinin bir ürünü olarak ortaya çıkmışlardır. Osmanlı bürokratik işleyişinde kazâ, iftâ ve tadrîs görevlerini yerine getiren ilmiyye zümresinin tamamına ilişkin faaliyetler XVI. yüzyılın ikinci yarısı ortalarına değin Rumeli ve Anadolu Kadıaskerliklerinin idaresi altındaydı. Balkan yarımadası, Karadeniz'in batı kıyıları, Ege ve Akdeniz adaları Rumeli Kadıaskerliğinin; Anadolu, Suriye, Irak, Arap yarımadası ve Mısır Anadolu Kadıaskerliğinin yetki alanına girmektedir. Sadreyn Efendiler olarak da adlandırılan bu iki görevli yetki alanları içerisine giren kadıların, müderrislerin ve müftülerin atama, terfi, azil gibi işlerini yapmakla mükellefti. Ayrıca kazâların ilhâk ve ifrâz muameleleriyle de ilgilenmekteydiler. XVI. yüzyılın son çeyreğinde şeyhülişlâmlığın mevkiinin yükselişiyle birlikte kadıaskerlerin yetki alanı daralmış, mevâlînin ve yüksek dereceli müderrislerin atama yetkisi şeyhülişlâmın görev alanına girmiştir.³⁶

Kadıaskerler ilmiyye zümresinin tarîk içerisindeki hareketini düzenlerken, uygun gördükleri atamaları divân günlerinde padişaha arz ederler ve onay beklerlerdi. XVI. yüzyılın sonuna kadar haftada dört gün arza girerlerken, bu tarihten sonra haftada genellikle Pazar ve Salı günlerinden birinde arzlarını sunmuşlardır.³⁷ Koçi Bey, Sultan İbrahim'e sunduğu raporunda kadıaskerlerin arz günü defterlerini okuyup filan kadılığı filana verin şeklinde arz sunduklarını ifade etmektedir.³⁸ Kadıaskerlerin arzlarının onaylanıp onaylanmaması aynı zamanda o kadıaskerin

³⁴ Cahid Baltacı, "Kadıasker Ruznâmçelerinin...", s. 55-100.

³⁵ İsmail Erünsal, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan...", s. 3-15

³⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiyye Teşkilatı*, s. 157

³⁷ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr C.II, Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, Haz. M. Hüdayi Şentürk, TTK, Ankara 2003, s. 90.

³⁸ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiyye Teşkilatı*, s. 157; *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhuri Danışman, MEB. yay., İstanbul 1993, s. 95; *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Seda Çakmacıoğlu, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2007, s.133, 289.

bürokrasideki gücünün ve padişah nazarındaki güvenilirliğinin bir göstergesiydi. Receb 949'da (Ekim-Kasım 1542) şeyhülislâm olan Abdülkadir Efendi'nin, on dört yıl süren Anadolu Kadıaskerliği döneminden (929-944) (1522-1523/1537-1538)³⁹ bahsedilirken onun zaman zaman eline arzları alıp görev verilecek kişilerin ismini, niteliklerini tarif etmeden "bu kişiler atanacakları görevi hak etmektedirler" diye arz ettiğinden ve her kimi arz etse kabul gördüğünden hal tercümesinde övgüyle bahsedilmektedir.⁴⁰

Kadıaskerin arzıyla birlikte padişahın onayı alındıktan sonra bu arz kayıtlarının sonuna "...pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda sadaka buyuruldu", "...pâye-i serîr-i ma'delet-masîre arz olundukda sadaka buyuruldu", "pâye-i serîr-i sa'âdet-masîr savbına arz olundukda sadaka buyurulub kayd olundu"⁴¹ şeklindeki arzı formüle eden kalıplaşmış ifadeler eklenerek kadıasker dairesinde ruznâmçeye kaydedilirlerdi. Böylece ilmiyye silki için büyük öneme haiz ve silkin kütüğü olarak adlandırılabilir olan ruznâmçe defterleri oluşurdu. Bu defterler, özellikle atama kayıtlarının yer aldığı ruznâmçeler taşıdıkları önem sebebiyle sefere de götürülebilirdi. Çünkü kadıaskerler savaş zamanlarında sefere iştirak ederler ve bu esnada divân kurarak atama işlemlerini yürütürlerdi. 1004 yılı Zi'l-ka'de (Mayıs-Haziran 1596) ayında Damad Efendi de Filibe menziline dört günlük bekleme esnasında divân kurmuştu. Mülâzım olan kadılardan istidadı olanları ve infisâlleri yeterli olanları boşalan kadılıklara atamıştı. Anadolu Kadıaskeri Hocazâde Mehmed Efendi ise atama işlemlerini İstanbul ve Edirne'de tamamlamış mülâzımlara da zahmet çekip gelmemelerini, zamanları gelmiş kadılığın olmadığını, boşalan kadılık olursa ruznâmçe defterinin İstanbul'da bulunduğunu ve atama hususunda kaymakamının yetkili olduğunu bildirmiştir.⁴² 1007 Zi'l-ka'desi'nde (Mayıs-Haziran 1007) Rumeli Kadıaskeri Ebussuudzâde Mustafa Efendi de sefere giderken rahatsızlığı üzerine yerine Hocazâde Mehmed Efendi atanmış, ancak yeni kadıasker atanmasının akabinde hemen sefere katılamamış, yerine ruznâmçe ile tezkirecisi

³⁹ İsmail Hami Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, 1961, s. 432.

⁴⁰ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü's-Şakâik*, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 441; *Hasan Bey-zâde Tarihi*, Haz. Şevki Nezih Aykut, C.III, TTK, Ankara 2004, s.599, 962.

⁴¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 2a-b.

⁴² *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, Haz. Ziya Yılmaz, C.I, TTK yay., Ankara 2003, s. 129-130.

gönderilmiştir.⁴³ Kimi zaman sefer dönemlerinde serdarlar tarafından da mansıb verilebilirdi. Ancak bu atamaların geçerli olması için muhakkak ruznâmçeye kaydedilmeleri gerekmektedir. 1011 (1602-1603) yılında çıkarılan fermanla atamaların ruznâmçeye kaydedilmeden tasarruf ettirilmemesi istenmekteydi.⁴⁴

İncelenen defter grubu için literatürde ve meşîhat arşiv kataloğunda “ruznâmçe”, XVI. yüzyıl kayıtlarında ise “Ruznâme-i Hümâyûn”⁴⁵ terimi kullanılmıştır. XVI. yüzyıldan sonra ruznâme kelimesi ruznâmçe şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Zira, Koçi Bey de risalesinde defterleri ruznâmçe olarak adlandırmıştır.⁴⁶ Ruznâmçe kullanımının yaygınlığı ve XVI. yüzyıldan sonra yapılan isimlendirme biçiminden dolayı çalışmamızda, ruznâme yerine ruznâmçe kullanımı esas alınmıştır. Farsça kökenli ruznâme kelimesi gün anlamına gelen “ruz” ve mektup manâsındaki “nâme” kelimelerinden oluşmaktadır. Ruznâme kelimesine küçültme eki eklenmesi suretiyle oluşturulan ve günlük tutulan küçük defter anlamındaki “ruznâmçe”, aynı zamanda bu kayıtların tutulduğu müderrislik ve kadılıkların kadro işlerine bakan kadiaskerlik kaleminin de adıdır.⁴⁷

Ruznâmçe terimi ve bu terimle adlandırma usulü, Osmanlı bürokrasisinin kadiaskerlik dışındaki diğer birimlerinde de kullanılmıştır. Defterhâne-i Âmir'e de tutulan timar ve zeâmet tevcihlerinin kayıtlı bulunduğu defterlere Timar Ruznâmçe Defteri denilmektedir. Bâb-ı Defterî'ye bağlı Büyük Ruznâmçe Kalemi ve Küçük Ruznâmçe kaleminde tutulan defterler de kalemlerinin ismini almışlardır. Hazine Dairesinin baş kalemi olan Büyük Ruznâmçe Kalemi mukâtaa, mevkufât ve cizyeden elde edilen gelirleri her gün kaydederdi.⁴⁸ Bunların yanı sıra teşrîfatçının tuttuğu atamaların, elçi ağırlamaları sebebiyle giydirilen hilatlerin, ödenen bahşişlerin, kabul edilen pişkeşlerin kaydedildiği bir teşrîfat ruznâmçesi de bulunmakta idi.⁴⁹ Osmanlı bürokrasisinin farklı birimlerinde üretilen bu defterlerin ortak noktası, birimleriyle ilgili kayıtların günü gününe kaydedildikleri defterler olmalarıdır.

⁴³ *Hasan Bey-zâde Tarihi*, C.III, s. 428-429.

⁴⁴ Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, C.II, İstanbul 1275, s. 226.

⁴⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 6a.

⁴⁶ *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ yay, Ankara 1998, s. 42, 45.

⁴⁷ M.Kemal Özergin, “Eski Bir Ruznâmeye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İÜEF, S. 4-5, 1973-74, s. 270.

⁴⁸ Bilgin Aydın-Rıfat Günalan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*, Yeditepe Yay., İstanbul 2008, s. 175, 176; *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay., İstanbul 2000, s. 96, 161-162.

⁴⁹ Halil Sahillioğlu, “Ruznâmçe”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan--2 Mayıs 1986*, İstanbul 1988, s. 115.

Kadıaskerler tarafından tutulan ruznâmçe defterleri içerik bakımından farklılıklar göstermektedir. Şimdiye değin yapılmış çalışmalarda bu farklılıklar göz ardı edilmiş, defterlerin tümü ruznâmçe olarak adlandırılmış ve cihet kayıtlarının yer aldığı ruznâmçeler tespit edilememiştir. Bu durum defterlerin incelenmesini ve araştırmalarda kullanımını zorlaştırmakta ve karışıklıklara sebebiyet vermektedir. Bu sebeplerle ruznâmçeler içerik ve tutulma usulü bakımından bu çalışmada, üç gruba ayrılmıştır. Birincisi, ruznâmçe defterlerinden günümüze kalanların büyük çoğunluğunu oluşturan ve ilmiye zümresinin atama, tebdîl, azil kayıtlarının bulunduğu ruznâmçelerdir. Bu ruznâmçeler, ilmiye zümresinin mansıbdâ, mekânda ve grup içindeki hareket biçimleri için veri kaynağı oluşturmaktadır. Bu sebeplerle adı geçen defterlerin *hareket ruznâmçesi* olarak isimlendirilmesini önermekteyiz. Hareket ruznâmçelerinin içerisinde kazâ ilhâk ve ifrâz muamele kayıtları da bulunmaktadır. Kimi zaman defterlerin sonundaki sayfalara ya da iç kapaklarına fermân, hatt-ı hümayûn suretleri, ümerâ ve kadıların yaptıkları arzlar da kaydedilmiştir.⁵⁰ İncelenen ruznâmçelerde bu örnekler oldukça sınırlıdır.

Ruznâmçelerin ikincisi, ilmiye tarfîkine yeni girenlerin kaydedildikleri defterlerdir. Medrese mezunu bir dânişmend intisap ettiği mollasının işareti üzerine ilmiye silkine girmeye hak kazanır ve bu kişiye, bir göreve aday anlamına gelen “mülâzım” denirdi. Rumeli Kadıaskeri mülâzım olması istenen adayı padişaha arz eder ve arzın onayından sonra yukarıda zikredilen hareket ruznâmçesinden farklı bir deftere kaydedilirdi. Dolayısıyla, ruznâmçe defterine kaydedilmemiş kimselerin ilmiye silkinden olduğuna hükmedilmezdi. Bu sebeple mülâzım ruznâmçeleri ilmiye zümresinin kütüğü niteliğini taşımaktadır. Kadıaskerlik bürolarında başlangıçta mülâzımlar için ayrı bir ruznâmçenin tutulmadığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Atâî, Ebussuud Efendi'nin hal tercümesini verirken, Ebussuud Efendi'nin Rumeli Kadıaskeri olduğu döneme (Rebî'ü'l-evvel 944-Şaban 952) kadar mülâzemet kaydında titiz davranılmadığını, bir şekilde herkesin ilmiye mesleğine girdiğini ve bu dönemden sonra mülâzımlar için müstakil bir ruznâmçenin tutulmaya

⁵⁰Kadıasker ruznâmçelerine kaydedilen belge çeşitliliği müteakip dönemlerde artmıştır. XVIII. yüzyıl ruznâmçe defterlerinde, XVI. yüzyıldan farklı olarak kadıların kadıaskerliklere göndermiş oldukları arzuhâller, kazâ halkının kadıaskerliğe yazdığı mahzarlar da defterlerde yer almıştır. Bakınız. İsmail Gündoğdu, *The Ottoman Ulemâ Group...*, s. 31-44. Mahzar bir grubun topluca şikâyetini belirten ve grubun tüm üyelerince imzalanan vesika anlamına gelmektedir. Halil İnalçık, “Şikâyet Hakkı Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar”, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*”, Eren Yay., İstanbul 2000, s. 55.

başlandığını belirtmiştir.⁵¹ Günümüze ulaşan en erken tarihli mülâzım ruznâmçesi olan ve Ebussuud Efendi'nin kadıaskerliğinin son dönemlerinde tutulmaya başlanan 951-959 (1544-1545/1551-1552) tarihli mülâzım ruznâmçesi, bu defterlerin ilki ya da ilkleri arasında olmalıdır.⁵²

Diğer ruznâmçe defterleri Anadolu ve Rumeli kadıaskerlikleri tarafından ayrı ayrı tutulurken, mülâzımların arz edilmesi ve kaydedilmesi Rumeli Kadıaskerliğinin görevi idi. İncelenen mülâzım ruznâmçelerinden Bostanzâde Mehmed Efendi'nin⁵³ ve Hocazâde Mehmed Efendi'nin⁵⁴ mülâzım ruznâmçelerine ilgili kadıaskerlerin Rumeli Kadıaskerliğine atanma kaydıyla başlanmış ve teşriften verdikleri mülâzımlar kaydedilmiştir. Gelibolulu Mustafa Âlî, Rumeli Kadıaskerinin mülâzemet sistemi üzerindeki yetkisi konusuna, ilmiyye tarîkini anlatırken değinmiştir. Ona göre, bir dânişmend mülâzım olup Rumeli Kadıaskerinin defterine kaydedildiğinde mülâzım zümresinin üyesi olmaktadır.⁵⁵ XVII. yüzyıl müverrihlerinden Hezarfen Hüseyin Efendi⁵⁶ ve Nimeti Efendi, mülâzım yazmanın Rumeli kadıaskerlerinin vazifesi olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁷

Mülâzım ruznâmçelerinin tutulmasından sonra, bu defterlerden bir kopya çıkarılır ve Anadolu Kadıaskerliğine gönderilirdi. Ebussuud Efendi'nin Rumeli Kadıaskerliğinin son zamanlarında çıkarılan bir hüküm, Anadolu Kadıaskerine hitaben yazılmış ve birer kopyası paşa hazretlerine ve Rumeli Kadıaskeri Ebussuud Efendi'ye gönderilmiştir (15 Muharrem 952/29 Mart 1545). Hükümün, görev (kadılık ya da müderrislik) verilen mülâzımların her iki kadıasker tarafından kaydedilmemesi üzerine oluşan bir hadiseden sonra padişaha sunulan arz neticesinde verildiği anlaşılmaktadır. Hükümde mülâzım defterlerinin iki kopya halinde hazırlandığı, birinin Rumeli Kadıaskerinde birinin de Anadolu Kadıaskerinde bulunduğu, hangi kadıasker bir mülâzıma tadrîs ya da kazâ görevi verirse iki kadıaskerin de kendi kopyalarına işaretlemeleri gerektiği, bu yapılmadığı takdirde aldatmaca ve hilelerin

⁵¹ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik fî Tekmiletü's-Şakâik*, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 184.

⁵² MA, RKR, 178/1.

⁵³ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 2a.

⁵⁴ MA, RKR, 184/7, s. 4.

⁵⁵ G. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr, C.II*, s. 71; Ayrıca bakınız. Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbâr*, Haz. Ahmet Uğur vd., Kayseri 2006, s. 281.

⁵⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim İlgürel, TTK yay., Ankara 1998, s. 202.

⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1984, s. 231.

olabileceği belirtilmektedir. Bu uyarılar yapıldıktan sonra Anadolu Kadıaskerinden mülâzım defterinden bir kopya daha çıkartması, mülâzımların isim ve şöhretlerini, hangi müderris ya da kadıdan çıktıklarını, verilen kazâ ve tedrîsin tarihinin ayrıntılı biçimde kaydedilmesi istenmiş ve bu kopyanın görev verildiği zaman kaydedilmek üzere divân-ı hümâyûna teslim edilmesi istenmiştir. Divânda gerekli kayıtların yapılmasıyla hiçbir şekilde hile ve aldatmacaya meydan verilemeyeceği belirtilmiştir.⁵⁸ Bu mühimme hükmü, ilmiye bürokrasisinin Rumeli Kadıaskerliği, Anadolu Kadıaskerliği ve Divân-ı Hümâyûn arasında bir sac ayağı biçiminde kurulduğuna, suistimallere meydan vermemek için yeni düzenlemelerin yapıldığına ve bu üç ayak arasındaki koordinasyonun güçlendirilmeye çalışıldığına dair ipuçları sunmaktadır.

Mülâzım ruznâmçelerinden, defterlerin içeriğinde “ruznâme-i hümâyûn”⁵⁹, “defter-i mülâzımın”⁶⁰ şeklinde söz edilmektedir. Mühimme defterinde yer alan bir hükümde de “mülâzım defteri” olarak adlandırılmışlardır.⁶¹ Atâî de, “defter-i mülâzımın” terimini kullanmıştır.⁶² Koçi Bey raporunda dânişmendlerin hâric, dâhil ve Sahn’da uzun müddet dânişmend olduktan sonra mülâzım olup ruznâmçe-i hümâyûna kaydedildiklerini yazmaktadır.⁶³ İlgili literatür incelendiğinde de kimi zaman bu defterler “ruznâmçe”, “mülâzemet” ya da “dânişmend” defteri olarak adlandırılmışlardır.⁶⁴ Meşihat arşiv kataloğunda da ayrı bir tasnife tabi tutulmayarak Rumeli Kadıaskerliği tarafından tutulmaları nedeniyle, “Rumeli Kazaskerliği Ruznâmçeleri” başlığı altında kataloglandığı ve elli beş adet oldukları tespit edilmektedir. Nuruosmaniye Kütüphanesi’nde yer alan elli iki adet ruznâmçeden de sadece birisi mülâzım ruznâmçesidir.⁶⁵ Bu defterlerin de bir tür ruznâmçe defteri olması, günbegün mülâzım kayıtlarının kaydedilmesi ve diğer ruznâmçelerden ayırt edilebilmeleri için ayrı bir adlandırma kullanılması gerektiğini düşünmekte ve *mülâzım ruznâmçesi* olarak adlandırılmalarını önermekteyiz.

⁵⁸ *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, Haz. Halil Sahillioğlu, IRCICA yay., İstanbul 2002, s. 312-313. *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 312, 313.

⁵⁹ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 8a; MA, RKR, 184/7, s. 4

⁶⁰ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 44b.

⁶¹ *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 312.

⁶² Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 323

⁶³ *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Yılmaz Kurt, s. 42

⁶⁴ Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, s. 60; İsmail Erünsal, “Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan...”, s. 4; *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu*, s. 40

⁶⁵ İsmail Erünsal, “Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan...”, s. 4

Ruznâmçelerin üçüncüsü ise kadıaskerlerin cihet ve tevliyet tevcih etme görevlerinin bir ürünüdür. Fatih Kanûnnâmesi'nde kadıaskerlerin cihet tevcih etme yetkisi belirtilmiştir.⁶⁶ Bu hüküm gereğince kadıaskerler cihet ve tevliyet⁶⁷ tevcih ederek bu tevcihlerini cihât ruznâmçesine kaydetmişlerdir. 1598 yılında çıkarılan ilmiyye kanunmesinde⁶⁸ cihât ruznâmçesinden söz edilmiş, İpşirli de böyle bir defterin olma ihtimalini gündeme getirmiş,⁶⁹ ve bu defter serisinin örnekleri literatürde şimdiye değin zikredilmemiştir. Bu çalışmada hurûfât ve cihet ruznâmçeleri arasındaki veri ilişkisi tespit edilmiştir. XVII. yüzyılın sonlarında kazâ isimlerine göre alfabetik biçimde tutulmaya başladığı bilinen ve kadıaskerlikler tarafından Rumeli ve Anadolu olmak üzere ayrı ayrı tutulan *Hurûfât* defterleri, vakıf kurumlarında görev yapan imam, müezzin, mütevellî, müderris, cüzhân, câbi, ferrâş, zaviyedâr gibi görevlilerin atama kayıtlarını içermektedir. Bu defterlerde kazâların isimleri alfabetik sıraya göre dizilmiş ve vakıflara dair atamalar her bir kazânın altına kaydedilmiştir. Kazâların alfabetik biçimde defterlere kaydedilmesi nedeniyle bu defterlere “hurûfât” adı verilmiştir.⁷⁰ Hurûfât Defterleri kataloğu incelendiğinde bu defterler arasında XVI. yüzyıla ait iki defter tespit edilmiştir. Defterlerin birisi 995⁷¹ (1586-1587), diğeri 999-1000⁷² (1590-1591/ 1591-1592) tarihlidir. Bu defterler XVII. yüzyıldan itibaren tutulan *hurûfât* defterlerinden şekil bakımından farklılık arz eder. Bu iki defterde kazâ ayrımı yapılmaksızın kazâlara ait tüm kayıtlar defterin içerisine serpiştirilmiştir. Rumeli canibinin tümüne ait kayıtları içermek suretiyle, hareket ruznâmçeleriyle aynı tarzda tutulmuşlar ve içerisinde cihet ve tevliyet kayıtlarını barındırmaktadırlar. *Hurûfât* kataloğunda bulunan bu iki defter *cihât ruznâmçesi* olarak adlandırılan defterlerin örnekleridir. Bu defterler XVII. yüzyılda

⁶⁶ *Fatih Sultan Mehmed Kanûnnâme-i Âl-i Osman* (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin), Haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi yay., İstanbul 2003, s. 13; Tevkii Abdurrahman Paşa, “Osmanlı Kanûnnâmeleri”, *Milli Tetebbular Mecmuası*, C. I, S. 3, İstanbul 1331, s. 540.

⁶⁷ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiyye Teşkilatı*, s. 14

⁶⁸ “İlmiyye Kanûnnâmesi”, *Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, Nr.1004*, Vr. 70b.

⁶⁹ Mehmet İpşirli, “Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi Hakkında Yapılan Tahkikat ve Bunun İlmiyye Teşkilatı Bakımından Önemi”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, C.VIII, S. 1-4, 1984, s. 218.

⁷⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivinde iki yüz altı adet bulunan hurûfât defterleri, atık ve cedid olmak üzere iki seri halinde olup atık kayıtlar H. 1086-1103 (1675-1676/1691-1692), cedidler ise H. 1102-1258 (1690-1691/1840-1841) tarihleri arasındaki cihet tevcihlerini içermektedir. Mustafa Alkan, “Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği”, *XV. Türk Tarih Kongresi'nde Sunulan Yayınlanmamış Tebliğ*, Ankara 2006.

⁷¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Hurûfât Defterleri*, Nr.1223.

⁷² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Hurûfât Defterleri*, Nr.1197. *Hurûfât* defterleri içerisinde XVI. yüzyıla ait olanların bulunduğunu bize bildiren ve bu tespitleri yapmamızda katkısı bulunan Yrd. Doç.Dr. Mustafa Alkan'a teşekkür ederiz.

atama kayıtlarına kolay ulaşma ve daha sistematik biçimde kaydetme düşüncesiyle alfabetik biçimde kazâlara göre düzenlenmeye başlamış ve bu kayıt biçimi sebebiyle de hurûfât olarak adlandırılmıştır. Ancak aslında bu defterler, cihât ruznâmçeleridir. Bu sebeple, zikredilen defter grubunun cihât kelimesinin tekilini kullanmak suretiyle cihet ruznâmçesi olarak adlandırılmasını önermekteyiz. İmam, hatip gibi cihet ehli, tez konumuzun dışında kaldığı için yukarıda zikredilen defterler incelemeye dahil edilmemiştir.

Hareket, mülâzım ve cihet ruznâmçeleri olarak belirlenen kadıaskerlik dairelerinde tutulan bu defterler cihet ehlinin, müderrislerin ve kadıların silkteki hareketini göstermesi ve ilmiyye silkine girişi açıklamaları dolayısıyla ilmiyye zümresi için büyük önem taşımaktaydılar. Bu sebeple saklanmalarında ve korunmalarında titizlik gösterilmiştir. Mülâzımların şikâyeti üzerine 1008 Rebî'ü'l-evvel'inde (Eylül-Ekim 1599) azledilen Anadolu Kadıaskeri Damad Muhyiddin Efendi'nin ruznâmçesi azledildiği gece hemen kendisinden aldırılmış divâna teslim ettirilmişti.⁷³

Atamalarla ve mülâzemetle ilgili bir problemle karşılaşıldığında ruznâmçe defterlerine müracaat edilir ve oradaki bilgilere göre işlem yapılır ve karar verilir. 19 Şaban 997 (3 Temmuz 1589) tarihli bir belgeye göre, Koyun Adası Kadısı İbrahim'in esaret haberinin gelmesi üzerine kazâsı Mevlânâ Abdi'ye verilmişti. İbrahim, 997 Cemâziye'l-âhir'inde (Nisan-Mayıs 1589) İstanbul'a gelerek bu durumdan yakınmış ve eline tezkire ve mektup verilerek görevine yeniden atanmış ve atamasının yanlışlıkla ruznâmçeye işlenmediği belirtilmiştir. Atama yapıldıktan sonra İstanbul'daki mülâzımlar, İbrahim'in aslında görev süresinin dolmuş olduğunu bildirmişler ve durumu ruznâmçeden incelenerek ihbarın doğruluğu tespit edilmiş ve İbrahim tekrar azledilmiştir.⁷⁴ Bu örneklerde görüldüğü üzere atamalar bazen ruznâmçe defterlerine kaydedilmemişler ve fark edilmeleri durumunda sonradan ilave olunmuşlardır. 7 Zi'l-ka'de 990 (3 Aralık 1582) tarihinde yapılan bir atamanın ruznâmçe defterine yanlışlıkla kaydedilmediği ve bu hususta ferman çıkması üzerine kaydedildiği tespit edilmektedir. Yine, Ramazan 994'te (Ağustos-Eylül 1586) bir önceki görev yeri Bac kazâsı olan Mevlânâ Mehmed, Estergon kazâsından mazûl iken aldığı terakkîsi kaydedilmediği için daha sonra teftiş olunmuş ve terakkîsi

⁷³ *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, C.II, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 1999, s. 827.

⁷⁴ MA, RKR, 182/5, s. 17-18.

ruznâmçeye sonradan eklenmiştir.⁷⁵ 7 Safer 1000'de de (24 Kasım 1591) Niş Kadısı iken mülâzım olmadan göreve atıldığı hakkında ihbar bulunan ve bu sebeple görevinden azledilen Mevlânâ Mehmed mülâzım ruznâmçesi incelenip kaydı bulunduğu için görevine tekrar atanmıştır.⁷⁶ 993 Ramazan'ında (Ağustos-Eylül 1585) Rumeli Kadıaskerliğinden emekli olan Mevlânâ Abdülkerim Efendi'nin tezkirecisi iken hocası emekli olduğunda mülâzım olan Mevlânâ Mustafa'nın mülâzemet kaydı ruznâmçeye kaydolunmamış Ramazan 996'da (Temmuz-Ağustos 1588) eklenmiştir.⁷⁷ Bu örnekler, ilmiye silkine giriş ve silkteki hareket için ruznâmçe defterlerinin taşıdığı önemin birer göstergesidir.

E. Teze Veri Kaynağı Olan Ruznâmçe Defterlerinin Tanıtımı ve Kullanımı

Bu çalışmada, XVI. yüzyıl kadıasker ruznâmçelerinden günümüze ulaşabilen on defter veri kaynağı olarak seçilmiştir. Üçü mülâzım, yedisi hareket ruznâmçesidir. Bu defterlerin kayıt usulünde bir takım özellikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Ruznâmçe defterleri genellikle her bir kadıasker için ayrı ayrı tutulmuşlardır. Yeni bir kadıasker göreve atıldığında yeni bir ruznâmçe defterine başlanmış kadıaskerin görevi sona erdiğinde deftere yapılan kayıtlar da sonlandırılmıştır. Mülâzım ruznâmçelerinde ise müteakiben göreve gelen kadıaskerlerin sayfa atlanarak aynı deftere devam ettikleri tespit edilmektedir. 951-959 (1544-1545/1551-1552) tarihli mülâzım ruznâmçesi üç kadıaskerin dönemini kapsar. Hocasâde Mehmed Efendi'nin ruznâmçesine de daha sonraki süreçte göreve gelen Esad Efendi devam etmiştir. Bunun yanı sıra Bostanzâde Mehmed Efendi'nin mülâzım ruznâmçesi kendisine mahsustur. Bostanzâde, üçüncü defa göreve geldiğinde ikinci kez görev yaptığı zaman tutulan defterine devam edilmiştir. Hareket ruznâmçeleri ise her bir kadıasker için müstakil olarak tutulmuşlardır. Bazı defterlerde sadece kadı, bazılarında sadece müderris, kimilerinde de kadı ve müderris atamaları birlikte yer almaktadır. Bu tutulma biçiminin kadıaskerin görev süresi ile bağlantısı tespit edilmiştir. Kadıasker,

⁷⁵ MA, RKR, 180/3, s. 1.

⁷⁶ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 20a.

⁷⁷ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 22a

bir yıl gibi bir süre ile görevli bulunduğunda, kadı ve müderris atamaları bir defterde toplanmış,⁷⁸ görev süresinin uzaması durumunda ayrı defterlere kaydedilmişlerdir.⁷⁹

Aşağıda bu çalışmaya veri kaynağı olan ruznâmçe defterleri bir tablo ile gösterilecektir.

Tablo 1: Teze Veri Kaynağı Olan Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçe Defterleri ve Özellikleri			
İçerdiği Tarih	Rumeli Kadıaskeri	Ruznâmçe Defterinin Türü	Atama İçerikleri
951-959 (1544-1556)	Ebussuud Efendi, Çivizâde Şeyh Muhyiddin Mehmed Efendi, Bostan Efendi.	Mülâzım	...
989 Safer-989 Zi'l-hicce (Mart 1581-Ocak 1582)	Çivizâde Mehmed Efendi	Hareket	Kadı- Müderris
989 Zi'l-hicce-991 Zi'l-hicce (Ocak 1582-Aralık 1583)	İvaz Efendi	Hareket	Kadı
993 Ramazan-994 Zi'l-ka'de (Ağustos 1585-Kasım 1586)	İvaz Efendi	Hareket	Kadı
995 Rebî'ü'l-âhir-997 Rebî'ü'l-âhir (Mart 1587-Mart 1589)	Bostanzâde Mehmed Efendi	Hareket	Müderris
995 R.Evvel-997 C.Evvel, (Şubat 1587-Nisan 1589) 1001Safer-1001Şevval (Kasım 1592-Temmuz 1593)	Bostanzâde Mehmed Efendi	Mülâzım	...
997 C.Evvel-998 Şaban (Nisan 1589-Temmuz 1590)	Zekeriya Efendi	Hareket	Kadı- Müderris
999 Receb-1000 Receb (Nisan 1591-Mayıs 1592)	Zekeriya Efendi	Hareket	Kadı- Müderris
1004-1017 (1595-1596/1608-1609)	Damad Efendi, Sinanzâde Ali	Hareket	Kadı
1007 Zi'l-ka'de-1009 Ramazan (Mayıs 1599-Nisan 1601)	Hocazâde Mehmed Efendi	Mülâzım	...

XVI. yüzyıldaki defterlerin ilk örneği olan 951-959 (1544-1545/1551-1552) tarihli defter, tezin başlangıç tarihini oluşturmuştur. İkinci kayıt ise otuz yıl aradan sonra 989 (1581-1582) tarihli Çivizâde Mehmed Efendi ruznâmçesidir. Bu

⁷⁸ NOK, RKR, 5193/2; NOK, RKR, 5193/4; MA, RKR, 182/5.

⁷⁹ MA, RKR, 179/2; MA, RKR, 180/3; MA, RKR, 181/4.

ruznâmçeden sonra defter koleksiyonu daha az eksik içerecektir. Ancak günümüze kadar bu otuz yıla ait defter tespit edilememiştir. Çivizâde Mehmed Efendi'nin ruznâmçesini, İvaz Efendi'nin birinci ve ikinci kadıaskerlik dönemlerinin defterleri takip eder. İvaz Efendi'den sonra Rumeli Kadıaskeri olan Bahaeddinzâde Abdullah Efendi iki üç ay gibi kısa süre ile bu görevi yürütmüştür. Bu döneme ait günümüze ulaşan bir veri kaynağı yoktur. Koleksiyon, Bahaeddinzâde'nin yerine bu göreve atanan Bostanzâde Mehmed Efendi'nin dönemine ait birer hareket ve mülâzım ruznâmçesi ile devam etmektedir. Mülâzım ruznâmçesinde Bostanzâde Mehmed Efendi'nin üçüncü kadıaskerlik dönemine ait kayıtlar da bulunmaktadır. Bundan sonraki defterler ise Zekeriya Efendi'nin birinci ve ikinci kadıaskerlik ruznâmçeleridir. Zekeriya Efendi'nin defterlerinden sonraki defterin perakende olduğu tespit edilmiştir.⁸⁰ Bu sebeple defter incelenmiş, ancak bütüncül veri analizi yapılmamıştır. İncelenen son defter ise Hocazâde Mehmed Efendi'nin mülâzım ruznâmçesidir.

Araştırmamızda, yukarıda zikredilen mülâzım ve hareket ruznâmçelerindeki veriler bütüncül ve tek tek örneklem boyutunda incelenmiş ve teorik çerçevede sorulan sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Öncelikle defterler transkribe edilmiş, defterlerdeki her kayıt sistemin işleyişinin açıklanabilmesi hususunda veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Çünkü satır aralarında geçen kimi ifadeler ve bilgiler önemli ipuçları oluşturmuştur. Akabinde, veriler Excele girilerek istatistiki analizler yapılmaya çalışılmıştır. Mansıbların çok olması sebebiyle defterlerde atanan ve ayrılan kişilerin tek belge ve defter örneklemeden yola çıkarak takibini yapmak kolay değildir. Bu amaçla defterlerdeki tüm verilerin Excele kaydedilmesi, bu soruların cevaplanmasını da mümkün kılmıştır. Bu bağlamda, hareket ve mülâzım ruznâmçeleri için farklı excel dosyaları ve tasnifleme sistemi kullanılmıştır.

Hareket ruznâmçeleri verileri içerisinde öncelikle kazâ ya da medresenin adı, mansıbtan ayrılan kişinin adı, yevmiyesi, ayrılma nedeni ve şekli belirtildikten sonra mansıba atananın adı, atanma biçimi, atanma nedeni, infisal süresi, daha önce görev yaptığı mansıbı, oradaki yevmiyesi, yeni atandığı yevmiyesi zikredilmiş son olarak da silkteki hareket biçimi veri olarak işlenmiştir. Hareket etmeksizin mansıbtan iken terakki alanların ise zikredilen bölümlerin devamında isimleri, yevmiyeleri, terakki

⁸⁰ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 394-395

miktarları ve terakki nedenleri belirtilmiştir. Eğer kayıtlarda konuyla ilgili arzda bulunanlar mevcutsa en son sütunda arz edenlerin bilgileri de girilmiştir.

Altı hareket ruznâmçesindeki tüm veriler excele girildikten sonra istihdam ve mansıpta, mekânda ve grup içerisindeki hareketin tespiti için sorgulamalar yapılmıştır. Tezimize başlarken özellikle kronolojik olarak birbirini takip eden defterler seçilmiştir. Bu seçimin yapılmasındaki amacımız ilmiye teşkilatına ve tārîkine dair daha ayrıntılı ve sistematik bilgi üretebilmektir. Çalışmanın ileriki safhalarında seçilen bu yöntemin isabetliliği doğrulanmıştır. Kronolojik olarak eksik defterlerin bulunmasına rağmen, defterlerin birbirini takip eden süreçleri içermesiyle öncelikle ruznâmçe defterlerindeki verilerin anlamlandırılması yönünde mesafe katedilmiş ve defterler arasında veri ilişkisi kurulabilmiş ve herhangi bir kazâda ya da medresede görev yapan zümre mensupları ve kariyerleri tespit edilebilmiştir. Bu tespit yapılırken silkteki istihdam özellikleri de belirlenebilmiştir. Örneğin örfî müddet, infisal süresinin niteliği örneklem seçilen kişilerin birbirini takip eden defterlerdeki hareketlerinin incelenmesi suretiyle ortaya konulabilmiştir. Bir mansıba atananların daha önceki görev yerlerinin ve derecelerinin tespiti ile de zümre mensuplarının kariyerleri ortaya çıkmış bu da hareket konusunun temelini oluşturmuştur.

Mülâzım ruznâmçeleri ise hareket ruznâmçelerinden farklı bir sistemle excele girilmiştir. Mülâzımın adı, memleketi, sanı, silke girdiği mülâzemet yolu, hocasının adı, görevi ve hareketi, mülâzım ile ilgili arz sahibi gibi başlıklıklar oluşturulmuştur. Bu şekilde mülâzemet yolları, mülâzımların sanları ve memleketleri, mülâzım veren ulemânın silke verdiği mülâzımların tümüne dair sorgulamalar yapılabilmektedir.

Hareket ve mülâzım ruznâmçeleri ayrı ayrı incelenmelerinin yanı sıra iki defter grubu içerisinde veri ilişkisi de kurulmuştur. Zira, mülâzım ruznâmçesine kaydedilen mülâzım, mülâzemet süresinin sonunda mansıba atanır ve bu ataması hareket ruznâmçesine kaydolurdu. Dolayısıyla zümre mensuplarının silke girişi mülâzım ruznâmçelerinden tespit edilebildiği için bu veriler hareket ruznâmçelerini tamamlayıcı olarak da kullanılmıştır. Kimi zaman ise hareket ruznâmçelerindeki bilgiler mülâzım ruznâmçelerinin anlamlandırılması yönünde yardımcı olmuştur. Örneğin, Bostanzâde Mehmed Efendi'nin mülâzım ruznâmçesinde Sunullah Efendi'nin Şehzade Sultan Mehmed Medresesinden, Valide Sultan medresesine

hareketi sebebiyle bir mu'fidi mu'fdlik kadrosundan, üç dânişmendi de teşrîf kadrosundan silke girmişti. Sunullah Efendi burada müderris iken on üç talebesinin teşrîfen silke girdiği ve bu mülâzımların üst düzey ulemâyaya dağıtıldıkları tespit edilmiş ancak anlamlandırılmamıştı.⁸¹ Bostanzâde'nin hareket ruznâmçesi incelendiğinde ise Sunullah Efendi'ye gösterilen itibar sonucu medresede derslerine katılan talebesine ödül verilmesine dair hatt-ı humâyun çıkarıldığı, bunun neticesinde kimilerinin mülâzım olduğu silktekilere ise terakki verildiği tespit edilebilmiştir.⁸² Bu şekilde silke dair bütüncül bir veri analizi ortaya konulabilmiştir.

Yukarıda zikredilen kadıasker ruznâmçelerinde veriler, dönemin kronikleri, biyografi kitapları ve araştırma eserlerle de desteklenerek ilmiyye zümresine dair bilgimiz artırılmaya çalışılmıştır. Yukarıda da anahatları ve özellikleri belirtilen kadıasker ruznâmçeleri aşağıda tanıtılacaktır.

1. Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi, Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçesi, 178/1

Defter, Meşihat Arşivi'nde bulunan en erken tarihli ruznâmçedir.⁸³ Bu defter serisinin ilki ya da ilkleri arasında⁸⁴ olup mülâzım kayıtlarını içermektedir. Otuz üç sayfadan oluşan defterin birinci sayfasında Mısır Kadısı iken vefat eden Abdi Efendi'nin beş öğrencisinin isimleri yer almaktadır. Ancak bu kayda tarih düşülmemiştir. Mecdî'nin Şakayık zeyline göre defterin tutulduğu dönemde, Manav Abdi Efendi Mısır Kadısı iken 954 (1547-1548) yılında vefat etmiştir. Bu bilgidен hareketle defterin birinci sayfasındaki bu kayıt 954 yılına tarihlenmiştir.⁸⁵ Defterin ikinci sayfası boştur. Üçüncü sayfada 951 (1544-1545) tarihli üç kayıt bulunmakta devamında 953 (1546-1547), 954 (1547-1548) tarihli kayıtlara yer verilmiştir. Dördüncü sayfadan sonra ise defter tarihleme bakımından daha titiz tutulmuştur. Bu sayfadaki ilk kayıt 2 Ramazan 952 (7 Kasım 1545) tarihlidir ve kayıtlar kronolojik bir sıra takip etmeye başlar. Şaban 952'de (Ekim-Kasım 1545) Rumeli Kadıaskeri

⁸¹ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 34a-b

⁸² MA, RKR, 182/4, s.80.

⁸³ *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu*, s. 47; Defterin transkripsiyonu 1980 yılında Mübahat Kütükoğlu tarafından bitirme tezi olarak yaptırılmıştır. Ancak bu transkripsiyonda okuma hataları ve atlanılan kısımlar vardır. Bu sebeple tezimizde defterin orijinal hali kullanılmıştır. Bakınız Nedim Ceylan, *951-959 (1544-1556) Tarihli Rumeli Kadıaskeri Ruznâmesi*, İÜEF Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyetleri Tarihi Kürsüsü Mezuniyet Tezi, Ekim 1980.

⁸⁴ MA, RKR, 178/1.

⁸⁵ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü'ş-Şakâik*, s. 497.

olan Ebussuud Efendi,⁸⁶ şeyhülislâm olan Fenarizâde Muhyiddin Efendi'nin istifası üzerine bu göreve yükselmiş,⁸⁷ daha önce şeyhülislâm olan Çivizâde Şeyh Muhyiddin Mehmed Efendi de Rumeli Kadıaskeri olmuş ve Şaban 954'de vefat edene kadar bu görevini sürdürmüştür.⁸⁸ Çivizâde Muhyiddin Efendi vefat edince, bu tarihte onun yerine Anadolu Kadıaskeri Bostan Muslihiddin Mustafa Efendi atanmıştır.⁸⁹ 954 (1547-1548) tarihinde nevbet ilan edilmiş ve bu yol ile mülâzım olanların listesi kaydedilmiştir.⁹⁰ Defterde 17.-20. sayfalar arasındaki kayıtların daha kısa ve özet biçimde tutulduğu göze çarpmaktadır. Yirmi birinci sayfadan sonra klasik biçimde kalıp ifadelerle anlatım kurulmaya başlanmış, yirmi yedinci sayfadaki 15 Şaban 958 (18 Ağustos 1551) tarihli kayda kadar devam etmiştir. Yirmi sekizinci sayfa boştur. Yirmi dokuzuncu sayfadan itibaren ise vefat eden ulemâ ve onlardan alınan mülâzımlara yer verilmiştir. Ancak yirmi dokuzuncu sayfadaki bir kayıttaki bir takım eksiklikler tespit edilmiştir. Vefat eden mollanın on dört öğrencisinden sadece son yedisinin kaydı burada bulunmaktadır. İlk yedisinin ismi eksiktir ve vefat eden mollanın kimliği de belirtilmemiştir. Şakayık zeyilleri üzerinde yapılan incelemede mevtâ mollanın kimliği tespit edilememiştir. Defterin sonuna kadar ulemâdan vefat edenlerin kayıtlarına devam edilmiştir.

951-959 (1544-1545/1551-1552) tarihlerine ait kayıtlar içeren bu defterde 951 (1544-1545) yılına ait üç kayıt, 959 (1551-1552) yılına ait ise sadece bir kayıt bulunmaktadır. Defter içeriği bakımından daha çok, Ramazan 952 (Kasım-Aralık 1545) ile Şaban 958 (Ağustos-Eylül 1551) tarihleri arasındaki mülâzım kayıtlarını yansıtmaktadır.

⁸⁶Ebussuud Efendi 952 Şaban'ında (Ekim-Kasım 1545) Rumeli Kadıaskerliğinden şeyhülislâmlığa yükselmiş, onun yerine Çivizâde Muhyiddin Şeyh Mehmed Efendi atanmıştır. Çivizâde, 954 Şaban'ına (Eylül-Ekim 1564) kadar bu görevde bulunmuştur. Çivizâde'nin ölümü üzerine o sırada Anadolu Kadıaskeri olan Bostan Muslihiddin Efendi Rumeli Kadıaskeri olmuş ve 958 Şevval'ine (Ekim-Kasım 1551) kadar bu görevde kalmış, onun yerine Abdurrahman Efendi atanmıştır. Abdurrahman Efendi, 964 Şevval'ine (Temmuz-Ağustos 1557) kadar bu görevi yürütmüştür. Gelibolulu Mustafa Âli, *Küh'ül-Ahbâr*, C. 4, TTK Kütüphanesi, Yazma 575, s.517.; Nevîzâde Atâi, *Hadâikü'l-Hakâik...*,130,184,231.,

⁸⁷ Nevîzâde Atâi, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 184; MA, RKR, 178/1, s. 4

⁸⁸ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü's-Şakâik*, s. 446; MA, RKR, 178/1, s. 4

⁸⁹ Nevîzâde Atâi, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 130; MA, RKR, 178/1, s. 10.

⁹⁰ MA, RKR, 178/1, s. 13-17.

2. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçesi, 5193/2.

Anadolu ve Rumeli kadıasker ruznâmçelerinden günümüze ulaşabilenler içerisinde atama kayıtlarını içeren en erken tarihli hareket defteri Çivizâde Mehmed Efendi'nin ruznâmçesidir.

Çivizâde Mehmed Efendi iki defa Rumeli Kadıaskerliği yapmıştır. Birincisinde, 985 yılı Şaban ayında (Ekim-Kasım1577) Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi'nin şeyhülislâm olmasıyla bu makama yükselmiş, 987 yılının Safer ayında (Mart-Nisan 1589) emekli olmasıyla bu görevi son bulmuştur. Bu dönemin ruznâmçesi günümüze ulaşmamıştır. İkinci defa göreve gelişi, Rumeli Kadıaskeri Bostanzâde Mehmed Efendi'nin emekli olmasıyla gerçekleşmiş ve Safer 989-Zi'l-hicce 989 (Mart 1581-Ocak 1582) tarihleri arasında bu görevi yürütmüştür.⁹¹ 989 Zi'l-hicce'sinde (Aralık 1581-Ocak 1582) şeyhülislâm Malûlzâde Mehmed Efendi'nin istifasından sonra Çivizâde şeyhülislâmlığa yükselmiştir.⁹²

Çivizâde Mehmed Efendi'nin ikinci defaki kadıaskerliği dönemini içeren bu ruznâmçe otuz dokuz varaktır. İlk yirmi sekiz varağında kadı ataması vardır. Yirmi dokuzuncu varak boştur. 30. ve 39. varaklar arasında da müderris atamaları vardır. Kadı atamaları 29 Safer 989 (4 Nisan 1581) tarihiyle başlayıp 24 Zi'l-hicce 989 (19 Ocak 1582) tarihiyle biter. Müderris atamaları ise 7 Rebî'ü'l-evvel 989 (11 Nisan 1581) tarihiyle başlar, 7 Zi'l-hicce 989 (2 Ocak 1582) ile sonlanır.⁹³

3. Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi, Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçesi, 179/2

İvaz Efendi'nin ruznâmçesidir. Çivizâde Mehmed Efendi'nin şeyhülislâm olmasıyla Rumeli Kadıaskerliğine İvaz Efendi atanmış, (Zi'l-hicce 989) (Aralık 1581-Ocak 1582) 1 Zi'l-hicce 991'de (16 Aralık 1583) emekli olması üzerine yerine Molla Efendi⁹⁴ göreve getirilmiştir.⁹⁵ Bu durumda İvaz Efendi Zi'l-hicce 989 ile Zi'l-hicce 991 tarihleri arasında Rumeli Kadıaskeridir. Defterin kapağında, "*İvaz Efendi'nin Kadılıklar Defteri*" olduğu belirtilmiştir. Bu defterde Selh-i Zi'l-hicce

⁹¹ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 292-293.

⁹² İsmail Hamî Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 3, 1961, s. 524

⁹³ NOK, RKR, 5193/2.

⁹⁴ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 291.

⁹⁵ *Tarih-i Selânikî*, C.I, s. 141.

989 (25 Ocak 1582)- 24 Zi'l-ka'de 991 (9 Aralık 1583) tarihleri arasında kadı atama kayıtları bulunmaktadır. Toplam yüz elli dokuz sayfadır.

4.Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi, Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçesi, 180/3

İvaz Efendi'nin ruznâmçesidir. Molla Efendi, Ramazan 993'ünde (Ağustos-Eylül 1585) görevinden azledilmiş ve yerine tekrar İvaz Efendi atanmıştır. Defterin başında bu atama “*Mevlânâ İvaz Efendi hazretleri dokuz yüz doksan üç ramazan-ı şerîfinin sekizinci günü sadr-ı a'lâya tekrâr teşrîf*” buyurdular şeklinde kaydedilmiştir (3 Eylül 1585).⁹⁶ İvaz Efendi 994 Zi'l-ka'desine (Ekim-Kasım1586) kadar görevde kalmış, bu tarihte rahatsızlanmış ve bunun üzerine yerine Bahaeddinzâde Abdullah Efendi atanmıştır.

Bu defterdeki kayıtlar, 20 Ramazan 993 (15 Eylül 1585)-6 Zi'l-ka'de 994 (19 Ekim 1586) tarihlidir. Toplam yetmiş sayfa olan defterin tümü, kadı atamalarından oluşmaktadır.⁹⁷

5. Bab-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi, Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçesi, 181/4

Bostanzâde Mehmed Efendi'nin hareket ruznâmçesidir. İvaz Efendi'nin, Zi'l-ka'de 994 (Ekim-Kasım1586) tarihinde görevinden ayrılması ile Rumeli Kadıaskerliğine daha önce Anadolu Kadıaskerliği yapmış olan Bahaeddinzâde Abdullah Efendi atanmıştır. Selaniki Tarihi'ne göre, Bahaeddinzâde 995 Rebî'ü'l-âhir'inin (Mart-Nisan 1587) sonlarında, Atâî'ye göre ise de 995 Rebî'ü'l-evvel'inde (Şubat-Mart 1587) Mısır Kadılığına hareket etmiş ve boşalan Rumeli Kadıaskerliğine daha önce de bu görevi yürütmüş olan Bostanzâde Mehmed Efendi getirilmiştir.⁹⁸ Bostanzâde'nin bu kadıaskerlik görevi 995 Rebî'ü'l-evvel (Şubat-Mart 1587)-997 Cemâziye'l-evvel (Mart-Nisan 1589) tarihleri arasındadır. Bu defterdeki atama kayıtları da 26 Rebî'ü'l-âhir 995 (5 Nisan 1587)-26 Rebî'ü'l-âhir 997 (14 Mart 1589) tarihlidir. Defter, doksan sayfadır ve tümü müderris atamalarını içermektedir.

⁹⁶MA, RKR, 180/3, s. 2.

⁹⁷ Bu defter bitirme tezi olarak yapılmıştır. Bakınız Ertuğrul Oral, *993-994 (1585-1586) Tarihli Rumeli Kadıaskeri Ruznâmesi*, İÜEF, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyetleri Tarihi Kürsüsü Mezuniyet Tezi, Ekim 1980.

⁹⁸ *Tarih-i Selânîkî*, C.I, s. 181

6. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmeçesi, 5193/3

Bostanzâde Efendi'nin ikinci ve üçüncü Rumeli Kadıaskerliği süresince tutulmuş olan mülâzım ruznâmeçesidir. Defterin ilk otuz altı varağı ikinci kadıaskerlik döneminin ürünüdür. Bu sebeple, yukarıda zikredilen Bostanzâde'nin hareket ruznâmeçesiyle aynı tarihleri içerir. Defterin ikinci varağında Bostanzâde'nin 29 Rebî'ü'l-evvel'de (9 Mart 1587) kadıasker olduğu yazılıdır.⁹⁹ Otuz üçüncü, otuz yedinci ve otuz sekizinci varaklar boştur.

Bostanzâde, 997 Cemâziye'l-evvel'inde (Mart-Nisan 1589) Rumeli Kadıaskerliğinden şeyhülislâmlığa hareket etmiş ve 1000 Receb'ine (Nisan-Mayıs 1592) kadar bu görevinde kalmıştır. Bu tarihte emekli olmuş, 1001 Safer'inde (Kasım-Aralık 1592) Molla Ahmed Efendi yerine üçüncü kez Rumeli Kadıasker'liğine getirilmiş ve 1001 Şevval'inde (1 Temmuz 1593) bu görevinden tekrar şeyhülislâmlığa hareket etmiştir.¹⁰⁰ Defterin 39-46. varakları arasında üçüncü kadıaskerlik döneminin mülâzım kayıtları bulunmaktadır. 47. ve 48. varaklar da ise ümerânın kadıaskerliğe sunduğu iki arz kaydı bulunmaktadır.

Defterdeki kayıtların kronolojik olarak sıralanmış olması beklenir. Ancak bu defterde 995, 996, 997 tarihlerine ait bazı kayıtlar karışık olarak kaydedilmiştir. 995 (1586-1587) tarihli kayıtlar defterin ilk on sekiz varağına, 996 (1587-1588) tarihli kayıtlar 6-27. varaklar arasına, 997 (1588-1589) tarihli kayıtları ise 11-36. varakları arasına serpiştirilmiştir. Defterin ikinci bölümünde de tarih kaydına özen gösterilmediği ve çoğunlukla tarihlerin kaydedilmediği tespit edilmektedir.¹⁰¹ Defter toplam kırk dokuz varaktır.

7. Bab-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi, Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmeçesi, 182/5

Zekeriya Efendi'nin ruznâmeçesidir. Bostanzâde Mehmed Efendi'nin 997 Cemâziye'l-evveli'nde (Mart-Nisan 1589) Rumeli Sadrı'ndan şeyhülislâmlığa hareketiyle, kadıaskerliğe daha öncesinde Anadolu Kadıaskerliği yapmış olan Zekeriya Efendi getirilmiştir. Zekeriya Efendi 998 Şaban'ına (Haziran-Temmuz 1590) kadar bu görevde kalmış yerine Karaçelebizâde Hüsam Efendi atanmıştır. Bu

⁹⁹ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 2a

¹⁰⁰ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 410-413.

¹⁰¹ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 10b, 11b, 13a, 24b, 25a, 26b, 41a.

süreçte tutulan defter, yüz on iki sayfadan oluşmaktadır. İlk seksen üç sayfasında kadı ataması, geri kalanında müderris ataması bulunmaktadır. Defterdeki kadı atamaları 8 Cemâziye'l-âhir 997 (24 Nisan 1589)-16 Şaban 998 (20 Haziran 1590), müderris atamaları 2 Cemâziye'l-âhir 997 (18 Nisan 1589)- 9 Receb 998 (14 Mayıs 1590) tarihleri arasındadır.

8. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçesi, 5193/4.

Zekeriya Efendi'nin ruznâmçesidir. Zekeriya Efendi, 999 Receb'inde (Nisan-Mayıs 1591) Karaçelebizâde yerine tekrar Rumeli Kadıaskerliğine çıkmış, Receb 1000'de de (Nisan-Mayıs 1592) Bostanzâde Mehmed Efendi'nin yerine şeyhülislâm olmuştur.¹⁰² Şevval 1001'de (Temmuz-Ağustos 1593) vefatıyla şeyhülislâmlığa tekrar Bostanzâde hareket etmiştir.¹⁰³ Zekeriya Efendi'nin ikinci Rumeli Kadıaskerliği dönemine ait olan bu defter elli beş varaktan oluşmaktadır. İlk 36 varağında kadı ataması, 37-55. varakları arasında da müderris ataması bulunmaktadır. Kadı ve müderris atamaları 5 Receb 999-13 Receb 1000 (29 Nisan 1591-25 Nisan 1592) tarihleri arasındadır.

9. Bab-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi, Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçesi, 183/6.

Bu ruznâmçe defteri perakende bir defter olması ve az sayıda kayıt içermesi nedeniyle incelenmiş ancak bütüncül veri kaynağı olarak kullanılmamıştır. Defterin dış kapağında Damad Efendi'nin ruznâmçesi olduğu yazılıdır. Bu yazının altında da parentez içinde Yusuf bin Ali ismi kaydedilmiştir. Birinci sayfasında defterin perakende olduğu yazılmış ve altına da "Anadolu tezkirehanesi" notu düşülmüştür. İkinci sayfada 25 Şaban 1017 (4 Aralık 1608) yılına ait bir arz kaydı bulunmaktadır. Dördüncü sayfadan itibaren atama kayıtları başlamaktadır. İlk yirmi sayfada 1017 yılı Rebî'ü'l-evvel-Receb (Haziran-Temmuz 1608/Ekim-Kasım 1608) ayları arasındaki atama kayıtları bulunmaktadır. 24-28. sayfaları arasında ise yine 1016 (1607-1608) ve 1017 (1608-1609) tarihli ferman suretleri yer almaktadır. Muharrem-Ramazan 1017 (Nisan-Mayıs 1608-Aralık 1608-Ocak 1609) tarihleri arasında Damad Efendi üçüncü kez Rumeli Kadıaskeri olmuştur. Görüleceği üzere bu sayfalar arasındaki kayıtlar Damad Efendi'nin döneminde tutulan kayıtların bir

¹⁰² *Tarih-i Naîmâ*, Haz. Mehmet İpşirli, C.I, TTK Yay., Ankara 2007, s. 51.

¹⁰³ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 322-323; *Tarih-i Selânikî*, C.I, s. 225, 235, 322.

kısmını oluşturmaktadır. 34-36. sayfaları arasında 1009 (1600-1601) tarihli ferman sureti ve atama kayıtları bulunmaktadır (3 sayfa). 37-48. sayfaları arasında da Cemâziye'l-âhir 1004-Ramazan 1004 (Ocak-Şubat 1596-Nisan-Mayıs 1596) tarihli atama kayıtları yer almaktadır. 1004 Cemâziye'l-evvel-1004 Ramazan (Ocak-Şubat 1596-Nisan-Mayıs 1596) tarihlerinde Sinanzâde Ali'nin Rumeli Kadıaskeri olduğu tespit edilmiştir.¹⁰⁴ Defter, toplam kırk sekiz sayfa olup kadı atamalarından oluşmaktadır.

10. Bab-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi, Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçesi, 184/7

Hocazâde Mehmed Efendi'nin mülâzım ruznâmçesidir. Hocazâde Mehmed Çelebi Efendi, Zi'l-ka'de 1007-Ramazan 1009 tarihleri (Mayıs-Haziran 1599/Mart-Nisan 1601) arasında kadıaskerdir. Defter toplam 115 sayfadan oluşmaktadır. 4-45 sayfaları arasında Hocazâde Mehmed Efendi'nin döneminde (Zi'l-ka'de 1007-Ramazan 1009) tutulan mülâzım kayıtlarını içerir. Defterin devamında ise Esad Efendi'nin birinci (1012 Ramazan-1013 Şaban) (Şubat-Mart 1604/Aralık 1604-Ocak 1605) ve ikinci kadıaskerlik dönemlerine (1015 Safer-1017 Muharrem) (Haziran 1606-Nisan 1608) ait mülâzım kayıtları vardır.¹⁰⁵

Yukarıda zikredilen kaynakların kullanımı ile teorik çerçevede belirtilen sorulara aşağıdaki bölümlerde cevap aranmaya çalışılacaktır. Öncelikle silke giriş kurallarının işletildiği mülâzemet sistemi incelenecektir.

¹⁰⁴ Bu tespit için bakınız.Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 394-395, 561-562.

¹⁰⁵ Bu defter daha önce bir makale konusu da yapılmıştır. Bakınız Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmîyye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi...", s. 221-231

I. BÖLÜM

OSMANLI İLMİYE TARİKİNDE MÜLÂZEMET SİSTEMİ

Klasik dönemde Osmanlı toplumu, padişah adına yetki kullanma ayrıcalığına sahip askerîler ile vergiye tabi reaya olmak üzere iki ana tabakadan oluşmuştu.¹⁰⁶ Askerî sınıf ise seyfiyye, ilmiyye ve kalemiyye zümrelerine ayrılmıştı. Seyfiyye, askerî ve idarî alanda; kalemiyye, bürokratik örgütte; ilmiyye ise kazâ, tadrîs ve iftâ hizmetlerinde istihdam edilen insan gücünü oluşturmaktaydı. Askerîlerin vergi muafiyetine sahip olmaları onlara büyük bir ayrıcalık kazandırmıştı. Devlet ise toplumsal düzeni ve vergi nüfusunu korumak için “reaya” statüsünün sürekliliğine büyük önem vermekteydi. “Kul oğlu kul, reaya oğlu reayadır” ifadesi bu düzeni koruma çabasının bir ifadesidir. Her isteyen, bulunduğu konumu terk edip doğrudan devlet hizmetine girmek istememeli, kurulu düzeni sarsıcı hareketlerden kaçınmalıydı. Hasan Kâfi'nin ifâdesiyle, “*her bir sınıf ehlinün kendülere mahsûs olan amel üzre sâbit ve kâ'im olmaları mülk ve saltanatda nizâmı îcâb ve iktizâ*” edeceğinden herkes kendi mensup olduğu zümre içinde kalmalıdır.¹⁰⁷ Seyfiyye zümresi genellikle “kul sistemi”nden, kalemiyye zümresi daha çok ilmiyyeden ve usta-çırak ilişkisi ile kalemlerde yetişen insan gücünden beslenmekteydi. Reayadan bir kimse medrese eğitimi aldığı takdirde ya da sınırlarda savaşmak suretiyle sultanın beratını elde ederek askerî sınıf mensubu olabilirdi.¹⁰⁸ Bu sebeple reayadan bir kimse “askerîler” arasına katılmak istediğinde en erişilebilir yol, ilmiyye zümresine girmek idi. Ulemâ zümresi toplumda yerine getirdiği fonksiyonlar ile sosyal statü itibarıyla

¹⁰⁶ Bu tasnif, Osmanlı toplumsal tabakalanmasında en kabul edilebilir sınıflama olarak görülmüştür. Bakınız. Suna Başak Avcılar, “Osmanlı Tabakalaşma Sistemine İlişkin Görüşler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı*, C.4, Yeni Türkiye yay., Ankara 1999, s. 62.

¹⁰⁷ Mehmet İpşirli, “Hasan Kâfi el-Akhisârî ve Devlet Düzenine Âit Eseri: Usûlü'l-Hikem fî Nizâmı'l-Âlem”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11 (1979-80), 1982, s. 253.

¹⁰⁸ Halil İnalçık, “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, Çev. Mehmet Özden-Fahri Unan, *Türkiye Günlüğü*, S. 11, Yaz 1990, s. 31; Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslamî Gelenek*, Çev. İsmet Özel, Şule yay., İstanbul 1997, s. 96.

önemli bir konumda idi. Vergiden muaf olmaları, zengin vakıf gelirlerini kontrolleri altında tutmaları, mal ve mülklerini ve meslekî statülerini çocuklarına bırakabilmeleri onları diğer askerî grup içerisinde de imtiyazlı bir sınıf hâline getirmişti.¹⁰⁹ Bu özellikleriyle Osmanlı Devleti'nde ulemânın, eski Müslüman devletlerdeki ulemâdan farklı bir konumu vardı. Osmanlı toplumsal yapısının *erkân-ı erbaa* denilen dört ana kısmından birini oluşturarak başlı başına bir sınıf meydana getirmişlerdi.¹¹⁰

Askerî sınıf içerisindeki ilmiye zümresi mensuplarının silke giriş kayıtlarının tutulduğu mülâzım ruznâmçeleri silke giriş uygulaması, kuralları ve silke girenlerle ilgili yegâne bilgi kaynağıdır. Bu sebeple, bu bölümde, ilmiye silkine girişi ve tarîkde ilerlemeyi kontrol ve denetimi altında bulunduran “ilmiye bürokrasisi” nin önemli bir unsuru ve süreci olan “mülâzemet sistemi” tartışılacaktır.

A. Mülâzemetin Tanımı ve İçeriği

Mülâzemet kelime olarak, lüzûm masdarından gelip bir yere ya da bir kişiye sıkı sıkıya bağlanma, bir işle devamlı meşgul olma anlamlarına gelmektedir. Kavram olarak ilmiye tarîkinde iki ayrı süreci ifade etmek için kullanılmıştır. Birincisi, ilmiye silkine girişin ifadesi olan mülâzemetdir. Dânişmendlerin, ilmiye zümresine katılabilmek için merâtib içindeki medreselerde sırayla okunması gereken kitapları geçmeleri gerekmektedir. Ancak silke girmek için medrese mezunu olmak yeterli değildi. Bazıları müderrislerin muîdi olurlar ve sonrasında hocaları bu medreseden hareket ettiklerinde mülâzım olmak için hocaları tarafından kadiaskerliğe teklif edilirdi. Bazıları ise kendilerine silk yolunu açabilecek bir mollanın hizmetine girmektedir. Bu süreçte her medresedeki dersleri tamamladıktan sonra payitaht kadılarına ya da Mısır, Şam, Halep, Mekke, Medine ve Irak'taki kadınlara mektupla gönderilirler ve mollalara hizmet ederlerdi. Mülâzım verme ulemâ için de bir itibar göstergesiydi ve onlar için önemli bir ayrıcalıktı. Mülâzım verme yetkisine mevâlî ve en az dâhil rütbeli müderrisler sahipti. Ayrıca iç-il dışındaki medreselerden de mülâzım alımına çekince ile yaklaşılmakta idi. Çünkü mülâzım verecek kimselerin ilim ehli ve fazilet sahibi olması gerekirdi. Şevval 993 (Eylül-Ekim 1585) tarihli bir

¹⁰⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Dini Bilimler ve Ulemâ”, s. 254.

¹¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar...*, s.107; Fahri Unan, *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar Kınalı-zâde Ali'nin Medîne-i Fâzılası*, Lotus Yay., Ankara 2004, s.75-76.

fermanda Evlâd-ı Arab'dan Şeyh Takıyyüddin'in bir vesile ile mevleviyet tabakasına dahil olduğu, diğer mevâlî gibi mülâzım vermek istediği ancak kendisinin ilimle alakasının bulunmadığı, gerçek âlimlerin itibarını zedelediği, mülâzemet yetkisinin ona verilmemesi ve bu kararın ruznâmçeye işlenmesi istenmektedir.¹¹¹ Mevlânâ Abdullah Gazâlîzâde, Canbaziyye Medresesi'ndeki müderrisliğinden sonra kadılığa geçmişti. Selanik ve Sidrekapsi kazâlarında görev yaptıktan sonra Kahire'deki evkâf teftişine katılmış devamında ise Galata ve Eyüp kazâsına Rüstem Paşa'nın himmetiyle atanmıştı. Buraya atandığında kendisine, Şam ve Halep kadıları gibi dânişmendlere ders verme ve silke mülâzım katabilme yetkisi verilmiş ve bu yetki, Gazâlîzâde'yi onore etmişti.¹¹²

Hocasının onayını alıp ruznâmçeye kaydedilen dânişmende "mülâzım" denilmekteydi. Fatih Kanûnnâmesinde¹¹³ ve 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde ilmiyye silkine giren mülâzımlar için "yeni mülâzım" terimi kullanılmıştır.¹¹⁴ Mollalar dânişmendlerine ne vesileyle mülâzım tayin edildiklerini açıklayan bir tezkire verirler ve dânişmendler de bunları kadıaskerliğe sunarlardı. Cemâziye'l-âhir 996'da (Nisan-Mayıs 1588) mülâzım olan Mevlânâ Ramazan, Yenişehir kazâsından emekli olan Lütfibeğzâde Mevlânâ Muhyiddin Efendi'ye Kefe Kazâsı fetvâsı ile verildiğinde teşrîfen tayin olunan talebesinin ikincisi idi. Elinde hocasının kendisini teşrîfen mülâzım ettiğini belirten imzalı ve mühürlü tezkiresi bulunmakta idi.¹¹⁵

Mülâzımlık süreci Rumeli Kadıaskerliğinde tutulan mülâzım ruznâmçesine kaydedilmeye başladı. Kadıaskerlik de mülâzıma, ruznâmçe defterine kayıttan sonra bir tezkire verirdi. Bu tezkire mülâzım ruznâmçesindeki kaydın kopyası niteliğinde idi.¹¹⁶ Bu işlemin yapılması ve yürürlüğe girmesi için adayın İstanbul'a gelmesi gerekmektedir. Maraş'da Bektütiyye Medresesi müderrisi Abdülkerim Efendi'nin beratlı muîdi olan Mevlânâ İbrahim, hocasının bu görevden emekli olduğu 994 Cemâziye'l-âhir'inde (Mayıs-Haziran 1586) mülâzım olmayı hak ettiği

¹¹¹ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", s. 659.

¹¹² Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Künh'ül Ahbârında II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri*, C.II, Kayseri 2000, s. 120.

¹¹³ *Fatih Sultan Mehmed Kanûnnâme-i Âl-i Osman*, s. 11.

¹¹⁴ "İlmiyye Kanûnnâmesi", Vr. 70b.

¹¹⁵ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 12a .

¹¹⁶ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 27a.

halde İstanbul'a gelememişti. Rebî'ü'l-âhir 996'da (Şubat-Mart 1588) İstanbul'a gelerek tezkiresini sunmuş ve özürlü nedeniyle mülâzım olmak istemişti.¹¹⁷

Mülâzım kaydedilme tarihiyle bir göreve atanıncaya kadar geçirilen süreye “zamân-ı mülâzemet” ya da “müddet-i mülâzemet” adı verilmekteydi.¹¹⁸ Mollaların yanında geçirilen eğitim ve staj devresi dânişmendler için oldukça sıkıntılı bir dönem idi. Gelibolulu Âlî, mülâzım olup göreve atanıncaya kadar geçirilen iki, üç yıllık süreyi mülâzımların molla hizmetleri sürecindeki sıkıntılarının giderilmesi yönünde kullandıklarını ve ailelerinin yanına gidip onlarla vakit geçirdiklerini ifade etmiştir.¹¹⁹ Yeni mülâzımlar bu süreleri bitiminde bir göreve atanır ve kariyerlerine başlardı. Mülâzemetin bu anlamı ilmiyye silkine girişin ifadesi olması dolayısıyla büyük önem arz etmiş ve bu işleyiş için tutulan “mülâzım ruznâmçeleri” ilmiyye silkinin adeta kütüğünü oluşturmuştur.

Mülâzemetin ikinci anlamı, mansıbdaki bulunan ulemânın örfî müddetinin sona ermesinden sonra geçirdiği mazûliyet sürecini ifade eder. Bu anlamıyla mülâzemet sadece ilmiyye zümresiyle ilgili değildir. Seyfiyye zümresinin mazûliyet sürecinde İstanbul'da geçirdikleri dönemler de mülâzemet olarak adlandırılmıştır. Görevinden azlolan seyfiyyeden biri için “...der-i devlete mülâzemeteye gele” ya da “...Âsitâne-i Sa'âdete mülâzemeteye gelsün” gibi ifadelerin kullanıldığı tespit edilmektedir.¹²⁰ Mülâzemetin ikinci anlamıyla ilgili olarak kaynaklarda oldukça sınırlı bilgi vardır. Bu hususta kadıaskerlik bürokrasisinin bir arşiv kaydı da mevcut değildir. Bu konuda 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesi bir takım bilgiler sunmaktadır. İlmiyye silkine giren mülâzımlar için kanûnnâmede “yeni mülâzım” terimi tercih edilmiş, bu kullanım silke yeni girenleri mansıbdan sonra mülâzemette bulunan grubtan ayırmak için seçilmiştir. Ayrıca kanûnnâmede “...menâsıbdaki olanlar fi-mâ-ba'd mülâzemeteye geldikçe yazıla”¹²¹ denilerek mansıbdaki olanların mülâzemeteye geldikleri zaman eşkalleriyle kaydedilmeleri gerektiğine değinilmiştir. Yine aynı kanûnnâmede kırklı medreselere atanmak için bekleyen mazûllerin istenilen bir medresede birikmeleri ve bu mazûllerin atanması söz konusu olduğunda azilde önceliğin değil, mülâzemette

¹¹⁷ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 5b.

¹¹⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 9b, 30a.

¹¹⁹ G. Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr*, C.II, s. 71.

¹²⁰ *Tarih-i Selânikî*, C.II, s. 492-493

¹²¹ “İlmiyye Kanûnnâmesi”, Vr. 69b-70a.

önceliğın dikkate alınması istenmiştir.¹²² Kadıaskerliğe mülâzemet eden mülâzımların tümü “zümre-i mülâzımîn” olarak adlandırılmıştır.¹²³

Kadıaskerler konaklarında divân kurduklarında görev isteyen kadı ve müderrisler selama girerlerdi.¹²⁴ Bu süreçte müderrisler medreselerde ders okurlardı ve geçimlerini temin için nâiblik gibi görevde bulunurlardı. Kadılar ise mazûliyet dönemlerinde kadıaskerlik ofisine belirli bir süre ile mülâzemet ederler ve akabinde diğer görevlerde istihdam olurlardı. Kadıaskerliğe mülâzemetleri sürecinde kadıaskerlerin verdiği görevleri yerine getirerek bürokratik işleyişe yardımcı olurlar, bir nevi hizmet içi eğitim alırlar ve kadıaskerler tarafından imtihan da edilirdi. Muharrem 981’de (Mayıs-Haziran 1573) Rumeli Kadıaskeri olan Abdurrahman Efendi, Malûlzâde Efendi ile Perşembe günleri ilmî sohbetler yapmışlar ve risâlelerle mülâzımları imtihan etmişlerdi.¹²⁵ Mülâzemet döneminde, mülâzımların kadıaskere müracaatta zorluk çekmemesi gerekirdi. Zi’l-ka’de 1007’de (Mayıs-Haziran 1599) Rumeli Kadıaskeri Ebussuudzâde Mustafa Efendi mide rahatsızlığı sebebiyle kadıasker divânına gelememiş ve mülâzımların kendisine müracaatta meşakkat çekmeleri üzerine görevinden alınmıştı.¹²⁶ Kadıların mazûliyet dönemindeki faaliyetlerine ilişkin bir diğer örnek 1662-1674 yılları arasında şeyhülislâmlık yapan Minkârîzâde Yahya Efendi’nin şeyhülislâmlık dönemidir. Minkârîzâde görevinin beşinci yılında Rumeli kadılıklarının derecelerinde görülen aksaklıklar üzerine Rumeli Kadıaskeri Babazâde Abdülkadir Sinani Efendi’ye bütün mansıbların gözden geçirilip yeniden düzenlenmesi hususunda emir vermişti. Bunun üzerine Sinani Efendi kadıaskerlik divânına devam eden eşrâf-ı kudât’ı toplayarak, Rumeli kadılıklarını yeniden düzenletmiştir.¹²⁷

990 (1582-1583) senesinden sonra Vilayet-i Acem’de toprak genişlemesinden ve Anadolu Kadıaskerliğine düşen iş yükünün artması sonucu Anadolu Kadıaskerliği divânı iki kısma ayrılmıştır. Yüz akçe ve üzerinde bulunup eşrâf-ı kudât olarak isimlendirilen kadılar ile yüz akçenin altında kalıp “az’af-ı kudât”

¹²² “İlmiyye Kanûnnâmesi”, Vr. 70b.

¹²³ MA, RKR, 184/7, s. 4.

¹²⁴ G. Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr*, C.II, s. 90; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiyye Teşkilatı*, s. 154.

¹²⁵ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü’l-Hakâik...*, s. 231

¹²⁶ *Tarih-i Selânikî*, C.II, s. 812.

¹²⁷ M. Kemal Özergin “Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi”, *Ord.Prof.Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan*, TTK, 2. Baskı, Ankara 1988, s. 251-309, 257-259.

olarak adlandırılan kadılar kadıaskerlik divânında münavebeli olarak hizmet etmişlerdir.¹²⁸ Bu bilgilere göre mülâzemet sürelerinde mazûl ilmiyye mensupları, İstanbul'daki bürokratik işleyişin birer parçası durumundaydılar.

İstanbul'da mülâzemette bulunmak Osmanlı istihdam sisteminin önemli bir parçası idi ve sisteme entegre olmak isteyenler bu yükümlülüğü yerine getirmek mecburiyetinde idi. 16. yüzyılın başlarında Arap ülkelerinin Osmanlı idaresi altına girmeleriyle Arap entellektüellerinin yaşamlarında da farklılaşma yaşanmıştı. Kadılık görevine atanmayı hedefleyenlerin artık İstanbul'da bulunmaları ve Osmanlı kadı atama sistemine göre kadıaskerliğe mülâzemet etmeleri gerekmektedir. Eğitimini tamamlayan adayların İstanbul'un ileri gelen ilim adamlarından birinin himayesine girerek makam ve mevki elde etmeye çalışmaları sonucu aday kişiler İstanbul'da genelde yılları bulan sürelerle kalabiliyorlardı.¹²⁹

B. Mülâzemet Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Nedenleri

Mülâzemet sisteminin teşekkülüne değin medrese mezunu bir dânişmend genellikle beklemeksizin bir görev elde edebilmekteydi. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin Arapça kaleme aldığı Şakâik-ı Numâniye adlı eserinde yer alan ulemâ biyografilerinde medreseden mezun olduktan sonra geçirilen bir mülâzemet sürecinden bahsedilmemektedir.¹³⁰ Mecdî Efendi'nin Şakâik zeylinde yer alan ulemâ biyografilerinde de XV. yüzyılın son çeyreğine değin aynı durum söz konusudur. Bu süreçte bir göreve atanmak için liyakatini ispat etmek yeterlidir.¹³¹ Ümmüveledzâde önce babasından sonra da Mevlânâ Hüsrev'den ders alarak,¹³² bazı dânişmendler ise hocalarına muîd olarak ders verebildiklerini gösterdikten sonra bir göreve atanmışlardır.¹³³ XV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise silke giriş mekanizmasına mülâzemet sistemi eklenmiştir.

Mülâzemet sisteminin ortaya çıkışında Fatih dönemiyle birlikte başlayan Osmanlı Devleti'nin merkezileşmesi önemli rol oynamıştır. Osmanlı yönetimi

¹²⁸ G. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, C.II, s. 90.

¹²⁹ Ralf Elger, "16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla İstanbul'da Arap Entellektüeller", *Istanbul im Wandel der Jahrhunderte (18. – 20. Jahrhundert): Internationales Symposium*, am Donnerstag, den 27. Januar 2005 an der Ludwig-Maximilians-Universität München.

¹³⁰ Taşköprülüzâde Ahmet, *Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devlet'i-Osmâniyye*, Çev. Muharrem Tan, İz yay., İstanbul 2007.

¹³¹ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü's-Şakâik*, s. 453, 463.

¹³² Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü's-Şakâik*, s. 344.

¹³³ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü's-Şakâik*, s. 311.

mevcut kadroları etkin kullandırmak ve bu kadrolara kendisinin yetki tanıdığı ulemâdan olur alan kişileri istihdam etmek suretiyle silki hem zihniyet açısından hem de sayısal açıdan kontrol altında bulundurmak istemiştir. Mazûliyet sürecinde geçirilen mülâzemet de silk üyeleri üzerindeki kontrolü yitirmemek, bu süreçte onları yine devlet hizmetine bağlı tutmak ve isteyenlerin bilgi ve becerilerini artırmalarını sağlama hedeflerini taşımıştır.

Mülâzemet sisteminin ortaya çıkışı ile silke girmek isteyenler için seçici bir sistem kurulmuştur. Artık, dânişmendlerin medrese eğitimini tamamlaması yeterli görülmemiş, kendisine mülâzemet yetkisi verilmiş yüksek dereceli ulemânın tadrîsinde ve hizmetinde bulunması ve onun onayını alma şartı getirilmiştir. Böylece medrese mezunları kendilerine silk yolunu açabilecek yüksek dereceli ulemânın talebesi olmak ve hizmetinde bulunabilmek için çaba göstermek zorunda kalmışlardır. Bu çaba aslında Osmanlı eğitim sisteminin doğasıyla da birebir örtüşen bir süreçtir. I. Selim dönemi ulemâsından Mevlânâ Muhyiddin Mehmed bin Yakub'un eğitim süreci incelendiğinde, Osmanlı eğitim sistemindeki hoca-talebe ilişkisine dair önemli ipuçları bulunur. Bu âlim, asrında bulunan ulemâdan eğitim gördükten sonra Hatîbzâdeden ders okuyarak kendi eksiklerini “*mülâzemet-i münâdemet ve mûmâreset-i müdâreset*” yoluyla tamamlamıştır. “Mülâzemet-i münâdemet”, talebenin bir nevi hocasının hizmetkârı gibi onun yanında bulunmasını, ona bağlanmasını; “mûmâreset-i müdâreset” ise talebenin ders vermeye alışması ve o yeteneği kazanması anlamlarını taşımaktadır. Bu yönüyle sistem, ilmiyye zümresine girecek adaylara silkin zirvesinde bulunan kişilerden faydalanma sonucunu da doğurmuştur. Tabiki bu şart adayların işini zorlaştırmış adeta medrese mezunlarını seçici bir yöntem gibi kullanılmıştır. Zira, yüksek dereceli bir ulemânın tadrîsinde ve hizmetinde bulunmak her adayın gerçekleştiremeyeceği bir süreçtir.¹³⁴

Sistemin oluşturulmasındaki bu etkenler sistemin ortaya çıkma süreci ve tarihiyle ilgili olarak da ipuçları vermektedir. Araştırmacılar, mülâzemet sisteminin ne zaman teşekkül ettiği meselesiyle ilgili birbirine yakın görüşler zikretmişlerdir. Uzunçarşılı eserinde, sistemin ortaya çıkış zamanıyla ilgili bir tartışmaya girmemiştir.¹³⁵ Unan, sistemin Kânûnî döneminden itibaren bir zaruret hâline

¹³⁴ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü's-Şakâik*, s. 404

¹³⁵ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîyye Teşkilatı*, s. 45

gelmesinden söz etmiş,¹³⁶ İpşirli ise sistemin XVI. yüzyılın ortalarında görülen lüzum üzerine hayata geçirildiğini ifade etmiştir.¹³⁷ Mülâzemet sisteminin ortaya çıkışıyla ilgili genellikle verilen referans Atâî'nin kaleme aldığı Rebî'ü'l-evvel 944-Şaban 952 (Ağustos-Eylül 1537-Ekim-Kasım 1545) tarihleri arasında Rumeli Kadıaskeri olan Ebussuud Efendi'nin biyografisindeki bilgilerdir. Ancak bu bilgiler daha çok mülâzemet sisteminin kayıt bürokrasisi ile ilgilidir. Ebussuud Efendi'nin kadıaskerliğine değin mülâzemet kaydına itina edilmediği ve herkesin bir yol bularak silke girdiği ve mülâzımlar için müstakil bir ruznâmçe tertip edilmesi gerektiği yönünde bilgiler biyografide verilmiştir. Ancak, buradaki bilgiler yeni bir sistemin ortaya çıkışı anlamında değil, mevcut bir sistemin gözden geçirilmesi, yeniden yapılandırılması ve kayıt mekanizmasının güçlendirilmesiyle ilgilidir. Bu konunun aydınlatılması yönünde Şakaik zeyllerinde bulunan diğer ulemâ biyografileri de incelenmelidir.

Mecdî'nin eserinde Kânûnî devri ulemâsından ilk biyografisi verilen kişi Kânûnî'nin hocası Mevlânâ Hayreddin'dir. Onun biyografisinde dönemin ulemâsından aldığı derslerin ardından, Mevlânâ Ahî'nin sonrasında Birgivi Muslihiddin Mustafa Efendi'nin¹³⁸ hizmetine girmesinden bahsedilmiştir. Mevlânâ Hayreddin'in Birgivi'nin hizmetine girişi "mülâzemet" terimiyle açıklanmıştır. Devamında da onun sultanın hocası olmasından, ulemâ arasındaki itibarından, dönemin ulemâsının kapısında gece gündüz "müdâvim ve mülâzım" olmasından bahsedilmiştir. Biyografisinin sonlarına gelindiğinde Merhaba Çelebi Efendi, Ma'lul Emir Efendi, Muhaşşi Sinan Çelebi Efendi gibi onun tarafından yetiştirilip yüksek mevkilere gelen talebe sıralanmış ve onun zamanına gelinceye kadar hiçbir ulemânın mülâzımlarına yirmi beşer akçelik medrese verilmediği, padişahın ona gösterdiği saygının bir ifadesi olarak onun mülâzımlarına bu derece mansıbları verdiğinden söz edilmiştir.¹³⁹ Atâî, Muhaşşi Sinan Efendi'nin biyografisini anlatırken, Sinan Efendi'nin ders okuduğu ulemâyı sıraladıktan sonra, onun 924 (1518-1519) tarihinde Müftü Ali Efendi'nin hizmetine girdiğini belirtmiştir. 926 (1519-1520) yılında

¹³⁶ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 212-213.

¹³⁷ Mehmed İpşirli, "Osmanlı Devletinde Kazaskerlik...", s. 642-643.

¹³⁸ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü's-Şakâik*, s. 311- 312; Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, C. V, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1999, s. 225

¹³⁹ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü's-Şakâik*, s. 440

Kânûnî'nin tahta geçmesiyle, hocası Hayreddin Efendi¹⁴⁰ dönemin ileri gelen talebesini uhdesinde toplayarak onlara silk yolunu açmak istemiştir. Bu yüzden dönemin ileri gelen ulemâsının talebesini kendi hizmetine katmıştır. İstanbul Kadısı Sarıgürz'den Ma'lûl Emir Efendi'yi, Anadolu Sadrı Mirim Çelebi'den Merhaba Efendi'yi, Anadolu Sadaretinden emekli Seydi Çelebi'den Muhyiddin Cürcani'yi, Anadolu Sadaretinden ayrılan Edirne Darülhadisî müderrisi Kemal Paşazâde Efendi'den Bostan Efendi'yi ve Celalzâde Salih Efendi'yi ve Şeyhülislâm Ali Efendi hizmetlerinden Muhaşşi Sinan Efendi'yi almış ve bunları 927 (1520-1521) yılındaki Belgrad seferi teşrîfi nedeniyle, öğrencilerinin bir kısmını ise cülûs teşrîfinden mülâzım vermişti.¹⁴¹ Hayreddin Efendi'den sonra Sadullah bin İsa'nın biyografisi verilirken devrinin ulemâsından ders aldıktan sonra Mevlânâ Mehmed Samsunî'nin hizmetine girerek “mülâzemet-i ulûm-ı âliye ile mertebe-i mülâzemeti nâ'il” olup İstanbul'daki Başçı İbrahim Medresesi'ne atanmasından söz edilmektedir.¹⁴²

Kânûnî'nin hocası Hayreddin Efendi'nin, Birgivi Muslihiddin Efendi'ye mülâzemet etmesi gibi yukarıda sıralanan örnekler ve Fatih Kanûnnâmesi'nde ilmiyye zümresinin merâtibi ve hareketi anlatılırken yeni mülâzımdan bahsedilmesi,¹⁴³ sistemin XV. yüzyılın son çeyreğinde oluştuğunu düşündürmektedir. Mülâzemet sisteminin oluşturulmasında yukarıda da belirtildiği üzere Fatih dönemindeki kurumlaşma süreci de etkili olmuştur. Bu dönemde 875 (1470-71) yılında Sahn medreselerinin yapımı tamamlanmış¹⁴⁴ ve bundan sonra ilmiyye tarîkiyle ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Gelibolulu Âlî, Künhü'l-Ahbâr'da Sahn medreselerinin yapılışına değindikten sonra ulemâ tarîkinin ele alınarak düzenlendiğini ve sisteme kavuşturulduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁵ Kânûnî'nin hocası Hayreddin Efendi'nin Kânûnî'nin tahta geçtiği zaman dönemin ileri gelen talebesini toplayıp, bir kısım talebesini cülûs sırasında ve bir kısmını da Belgrad seferine katılması sebebiyle teşrîften mülâzım vermesi, Kânûnî döneminin başlarında bir

¹⁴⁰ *Peçevî Tarihi, C I*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1999, s. 52

¹⁴¹ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 248, 249

¹⁴² Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü's-Şakâik*, s. 443

¹⁴³ *Fatih Sultan Mehmed Kanûnnâme-i Al-i Osman*, s. 11, 13'te “ *Ve ibtidâ yeni mülâzım yirmi akça medreseye, andan yirmi beş andan otuz, andan otuz beş, andan kırk, andan kırk beş, andan elli akçaya vâsıl olur...*”, “ *...yeni mülâzım zeâmet isterse yirmi bin akça zeâmet virile*” denilmektedir.

¹⁴⁴ Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, s. 612

¹⁴⁵ G. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr, C.II*, s. 68

takım “*cülûsdan mülâzemet*”, “*teşrîfden mülâzemet*” gibi mülâzımlık yollarının teşekkül etmiş olduğunu göstermektedir.

Yukarıda sıraladığımız örneklere göre, mülâzemet sistemi XV. yüzyılın son çeyreğinde teşekkül etmeye başlamıştır. Mülâzemet sistemi sadece devrin şartlarının oluşturduğu, silke girişi sağlayan ve kadıaskerliğe bağlı geçirilen bekleme süresi olarak değerlendirilmemelidir. Yukarıda da açıklandığı üzere merkezileşen yönetim yapısı, silki zihniyet ve sayı bakımından kontrol altında tutmak istemiştir. Devlet eğitim sürecini tamamlayan herhangi birinin silke girmesini istememiş ancak kendisinin yetki tanıdığı kişilerin hizmetinde ve tadrîsinde bulunan talebenin silke girmesine izin vermiştir. Ayrıca, mevcut kadroların ilmiyye mensuplarına yeterli gelmemesi üzerine silke girişte yığılmalar meydana gelmiştir. Bu durumun oluşmasında XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki önemli nüfus artışı da önemlidir.¹⁴⁶ Devlet bu sebeplerle silke giriş kontrolünü “Rumeli Kadıaskerliği” yardımıyla yapmış ve büyük oranda silke girişin anahtarını mevâlîye vermiştir.

C. Mülâzemet Sisteminin Klasik Karakterini Kazanması

XV. yüzyılın son çeyreğinde oluşturulmaya başlanan mülâzemet sisteminin uygulanmasında, XVI. yüzyılın ilk yarısında bir takım problemlerle karşılaşmış ve bununla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Ebussuud Efendi'nin (Rebî'ü'l-evvel 944-Şaban 952/Ağustos-Eylül 1537-Ekim-Kasım 1545) Rumeli Kadıaskerliğine kadar mülâzemet kaydına itina gösterilmemiş ve yolunu bulan herkes bir şekilde tarîke girebilmiştir. Bu süreçte silke girişi denetlemek amacıyla mülâzımlar için müstakil bir ruznâmçe düzenlenmeye başlanmıştır. Bunlara ilaveten ulemânın payesine göre verebilecekleri mülâzım sayıları belirlenmiş ve ilme yeteneği olanlar için de yedi senede bir “nevbet” uygulaması yürürlüğe girmiştir. Bu bilgiler, Ebussuud Efendi'nin Rumeli Kadıaskerliği döneminde mülâzemet sisteminin yeniden düzenlendiğini ve sisteme kavuşturulmaya çalışıldığını göstermektedir. Mevâlî artık istediği oranda ve biçimde mülâzım veremeyecek, devletin kendisine tahsis ettiği kadro oranında dânişmendlerini silke katabilecekti. Mevâlî'ye verilen bu kadroların dışında her yedi senede bir de “nevbet” ilan edilip silke girmek isteyenlerin bu istekleri karşılanarak silk önünde olabilecek yığılmalar giderilecekti. Bu düzenleme

¹⁴⁶ Yunus Koç, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1600)”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yay.*, Ankara 1999, s. 540-541.

sistemin işlemediği açısından büyük önem taşımıştır. Mülâzımlar için müstakil ruznâmçe tutulma uygulaması da silke girişin kontrol mekanizmasını artırmıştır. Daha önce ise mülâzemet hususunda farklı bir kayıt sistemi uygulanmış olmalıdır.

Mülâzemet sistemi, bu düzenlemelerle birlikte olgunlaşarak klasik karakterini kazanmış ve silk açısından XVI. yüzyılın ortalarından itibaren daha çok önem arz etmiştir. Bu önem Kânûnî dönemine tarihlenen ilmiyye kanûnnâmelerine de yansımıştır. “*Mevâlî-i İzâm ve Müderrisîn-i Kirâmın Tadrîse Muvâzebetleri İçün Nişân-ı Hümayûn*” başlığını taşıyan kanûnnâmede¹⁴⁷ talebenin sırayla okumaları gereken kitapları okumadan her ilimden bir kitapla ya da bir kitaptan sadece birer bölümü okumakla yetinip çok kısa sürede ilerleyerek mülâzım olmalarından ve bir şekilde göreve atandıklarından söz edilmiştir. Devamında da eğitimde bu derece hızlı ilerlemenin istenmediği, okunması gereken kitapların layıkıyla okunması ve bunu yerine getirmeyen dânişmendlerin müderrislerce kabul edilmemesi vurgulanmıştır. Müderrislerden de haftada dört dersi tamamlamaları, bir özürleri olmadığı sürece derslere devamsızlık etmemeleri ve bir dânişmendin beş yıldan önce Sahn’a ulaşmaması gerektiği bildirilmiştir. Bu kanûnnâme, var olan eğitim sisteminin suistimal edilmesini ve eğitim sürecinin hızla tamamlanmasını önlemek için çıkarılmıştır. Dânişmendler, kolaycı ve savsaklayıcı tutumları konusunda uyarılmıştır.¹⁴⁸

Kânûnî döneminde çıkarılan ikinci kanûnnâme ise “*Kanûnnâme-i Ehl-i İlm*”dir ve yukarıda zikredilen kanûnnâmeyle benzer içeriktedir. Bu kanûnnâmede de dânişmendlerin eğitim sürecine dikkat çekilmiş, derece derece okutulacak derslere ve sürelerine değinilmiş, yeterince ve süresince okunmayıp bu usule aykırı hareket edenlerin cezalandırılacağı belirtilmiştir. Bu kanûnnâmede mülâzemet sistemine dair hükümler de mevcuttur. Kolaycılığa yeltenen talebe için bundan sonra talebenin derslerini sayıca tamamlamadan, diğer vasıta araçlarını kullanarak İstanbul’a mülâzemet gelmemeleri istenmiştir. Eğer bu şekilde bir kimse mülâzemet gelirse, mülâzım olarak kabul edilmemesi, talebenin medreselerdeki dersleri yeterli sürede ve eksiksiz biçimde tamamlamaları ve bu şartları sağladıkları takdirde mülâzemet

¹⁴⁷ Bu kanûnnâmenin Kânûnî dönemine ait olduğu genel kabul görmüş ancak tarihi bilinmemektedir. Kanûnnâme, Bursa Şeriyeye sicillerine Şevval 944 (Mart-Nisan 1538) tarihinde kaydedilmiştir. Bakınız. Fahri Dalsar, “Medreseler Kanûnnâmesi”, *Nilüfer Dergisi*, S. 5, Eylül 1945, s. 15-16.

¹⁴⁸ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 4, İstanbul 1992, s. 667-668.

gelmeleri belirtilmiştir.¹⁴⁹ Birinci kanûnnâmede dânişmendlerin Sahn'a ulaşabilme sürelerinin beş yıla sınırlandırılması, ikincisinde de dânişmendlerin okudukları dersler ve süreleri hakkında uyarılmaları, ilmiye zümresinin kalitesini artırma hedefinin yanı sıra silke girişte ve istihdam edilen mansıblarda yığılmaları önleme gayesini de taşımıştır.

Mülâzemet sisteminin kazandığı bu önem Atâî'nin verdiği ulemâ biyografilerine de yansımıştır. Hemen hemen biyografilerin tamamında âlimlerin kimden mülâzım olarak silke dahil oldukları titizlikle kaydedilmiştir. Bu durum, dönemin diğer kaynaklarında da zikredilen ulemâ biyografileri için de geçerlidir. Gelibolulu Âlî, Mevlânâ Alaeddin'in biyografisini verirken mevâlî hizmetini yerine getirdikten sonra Kemal Paşazâde gibi asrının eşsiz bir âliminden mülâzım olduğunu kaydeder.¹⁵⁰ Bu biyografi kaynaklarının yanı sıra mülâzım ruznâmçeleri sistemin işleyişinin anlaşılması açısından önemlidir. Bu sebeple aşağıda bu defterlerin tahlili ile sisteme ilişkin bilgiler ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

D. XVI. Yüzyılın Ortalarından Yüzyıl Sonuna Kadar Mülâzemet Sistemi

XVI. yüzyılın ortalarında mülâzemet sisteminin klasik karakterini kazandığı yukarıda belirtilmişti. Arşivlerde XVI. yüzyıla ait üç adet mülâzım ruznâmçesi bulunmaktadır. Aşağıda, bu defterlerdeki verilerin tahlili ve değerlendirilmesi ile mülâzemet sisteminin özellikleri ve işleyişi ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Defterlerden birincisi, Ebussuud Efendi'nin kadıaskerliğinin son dönemlerinde tutulmaya başlanan ve bu grupta yer alan defterlerin ilki ya da ilkleri arasında bulunan 952-958 (1545-1546/1551-1552) tarihli mülâzım ruznâmçesidir.¹⁵¹ Diğeri, 995 Rebî'ü'l-evvel-997 Cemâziye'l-evvel (Şubat-Mart 1587/Mart-Nisan 1589) tarihleri arasında ikinci defa Rumeli Kadıaskeri olan Bostanzâde Mehmed Efendi'nin defteridir. Ancak Bostanzâde Mehmed Efendi'nin bu defterinde üçüncü kadıaskerlik dönemine ait kayıtlar da bulunmaktadır. Defterin bu kısmı konunun anlatımında üçüncü defter olarak adlandırılmış olup Safer 1001-Şevval 1001 (Kasım 1592-Temmuz 1593) tarihlerini içerir.¹⁵² Dördüncüsü ise Hocasâde Mehmed

¹⁴⁹ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 4, s. 662, 663.

¹⁵⁰ Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Küh'ül...*, C.II, s. 108

¹⁵¹ MA, RKR, 178/1.

¹⁵² Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 410-413.

Efendi'nin döneminde (Zi'l-ka'de 1007-Ramazan 1009) (Mayıs-Haziran 1599-Mart-Nisan 1601) tutulan mülâzım ruznâmçesidir. Konu anlatımında defterlere verilen bu sıra numaraları kullanılacaktır.

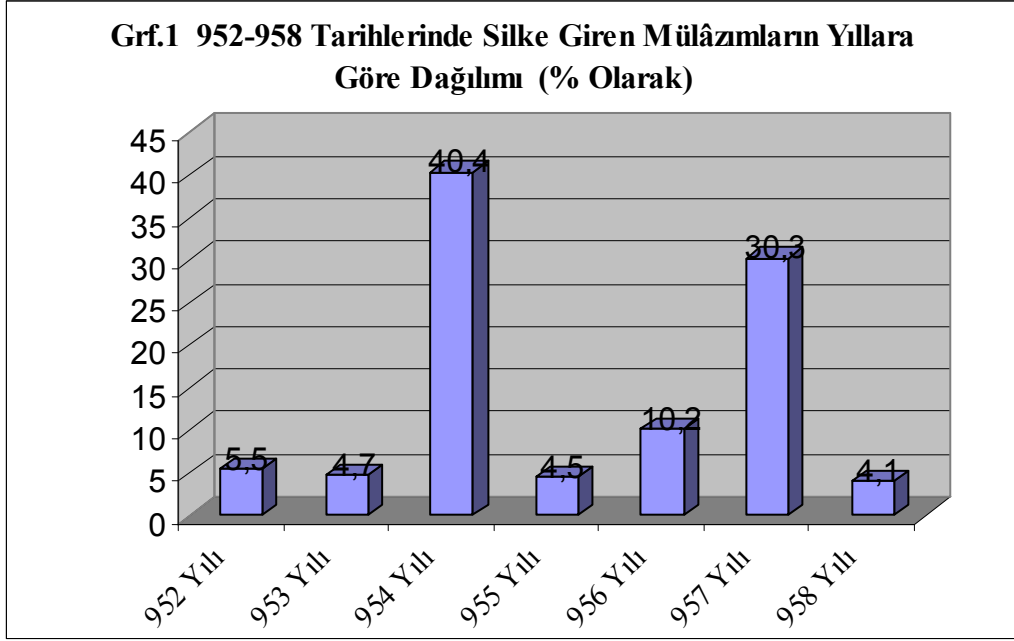
1. Silke Giren Mülâzım Sayısındaki Değişim

Bu bölümde mülâzım ruznâmçelerindeki veriler ışığında ilmiyye silkine girişte belirli bir kadro miktarının bulunup bulunmadığı, bu konuda herhangi bir politika izlenip izlenmediği ve yarım yüzyıl içerisinde silke giren mülâzım sayısındaki değişimin olup olmadığı sorularına cevap aranacaktır.

Birinci defter, 952 Ramazan-958 Şaban (1545-1546/1551-1552) tarihlerini kapsaması dolayısıyla yaklaşık olarak altı senelik mülâzım kayıtlarını içermektedir.¹⁵³ Bu süreçte klasik mülâzımlık yollarının teşekkül ettiği ve defterde 510 dânişmendin kaydının bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlardan dört yüz doksan dördü mülâzım olmuş, on altısı ise mülâzım olamamıştı. Bağdat Kadısı Kemal Efendi vefat ettiğinde talebesinden on yedisi mülâzım alınmış, geriye kalan on dördü nevbette alınmak üzere kaydedilmişti. İki kişiye de mülâzemet verilmemiş buk'ada istihdam olunmaları istenmişti.¹⁵⁴ Defterde, 951 (1544-1545) yılına ait yedi kayıt bulunması ve çok sınırlı bir örneklem oluşturması nedeniyle aşağıdaki grafiğe bu yıla ait veriler yansıtılmamış, bu sebeple ilgili grafikte 952-958 (1545-1546/1551-1552) yıllarında sisteme katılan 487 kişinin yıllara göre silke giriş dağılımı incelenmiştir.

¹⁵³ Bu defterde 951 ve 959 yıllarına ait sınırlı sayıda veri bulunması sebebiyle bu yıllarda silke girenler mülâzım sayısının tespitinde kullanılmamıştır.

¹⁵⁴ MA, RKR, 178/1, s. 23, 32.

İlmiyye silkine giren 487 kişinin yıllık ortalamasına göre, her bir sene için seksen bir kişinin silke girmesi beklenirken mevcut durum böyle değildir. Yıllardan yıla silke giren mülâzım sayılarında önemli değişikliklerin olduğu saptanmıştır. Bu değişiklik özellikle yıl içinde vefat eden ulemâ sayısına ve nevbetin ilan edilip edilmemesine bağlı idi. Vefat durumunda ulemâdan, ulemânın silk içerisindeki rütbesine ve öğrenci sayısına da bağlı olarak 5-30 aralığında mülâzım kabul edilebilmekteydi. Bu sebeple vefat sayısının arttığı dönemlerde silke girenlerin sayısı da artmaktaydı. 952 Ramazan'ından (Kasım-Aralık 1545), bu yılın sonuna kadar dört aylık dönemde % 5.5'lik oranla yirmi yedi kişi silke girmiştir. 952 (1545-1546) yılındaki bu süreçte iki âlimin vefatı ve kadıaskerlik ve müftülük görevlerinde hareketin gerçekleşmesi sebebiyle dört aylık bir süreçte silke giren mülâzım sayısı yüksek seyretmiştir. 953 (1546-1547) yılında ise % 4.7'lik oranla yirmi üç kişi mülâzım olmuştur. 954 (1548-1549) yılında mülâzım sayısı % 40.4'lük oranla yüz doksan yedi kişiye ulaşmıştır. Bu yılda nevbet ilan edilmiş ve ulemâdan payelerine göre doksan beş kişi mülâzım alınmıştır. Ayrıca bu yıl içerisinde Çivizâde Şeyh Mehmed Efendi ve Fenarîzâde Muhyiddin Çelebi vefat etmiş ve Çivizâde'nin yirmi beş, Fenarîzâde'nin otuz bir talebesi silke dahil olmuştur. 955 (1549-1550) yılında % 4.5'lik oranla toplam yirmi iki kişi, 956 yılında (1550-1551) % 10.2'lik oranla elli

kişi mülâzım olmuştur. 957 (1551-1552) yılında % 30.3'lük oranla yüz on beş kişi vefat yoluyla silke girmiş, geriye kalan otuz üç kişi ise diğer yollarla mülâzım olmuştu. Bu yıl içerisinde ulemâdan vefat eden Muradiye Medresesi müderrisi Sadi Efendi'den yirmi bir, elebi Efendi'den on beş, Kemal Çelebi Efendi'den on yedi, Molla Hafız Efendi'den on dört, Zenbilli Ali Cemalî Efendi'nin oğlu olup Sahn müderrisi iken vefat eden Molla elebi'den otuz iki, kimliği defterde yazılı olmayan bir âlimden on altı kişi mülâzım kabul edilmiştir. 958 (1552-1553) yılında ise Ramazan ayına kadar % 4.1'lik oranla yirmi kişi mülâzım olmuştur.

Çıkarılan bu veriler, belirli ve sınırlı bir mülâzımlık kadrosunun bulunmadığını, dönem içerisindeki ulemâya ait vefat, terakkî gibi olaylara ya da nevbetin ilan edilip edilmemesine bağlı olarak mülâzım sayının azalıp ya da çoğaldığını göstermektedir. 953 yılında (1546-1547) yirmi üç, 955 (1549-1550) yılında yirmi iki kişinin silke girmiş olması vefat ve nevbet gibi durumların olmadığı zamanlarda silke giren kişi sayısı için belirleyici bir sayı olarak ortaya çıkmaktadır.

İkinci defterdeki verilere göre 995 Rebî'ü'l-evvel-997 Cemâziye'l-evvel (şubat-Mart 1587/Mart-Nisan 1589) tarihleri arasında ortalama iki yıllık sürede 389 mülâzım silke katılmıştır. Birinci defterde ortalama altı yıllık sürede 494 kişi silke girerken ortalama iki yıllık sürede nevbet dönemi olmamasına rağmen silke giriş oranında önemli artış yaşandığı tespit edilmektedir. Ayrıca, ikinci defterde vefat yoluyla kaydedilip nevbet dönemlerinde alınmak üzere bekleyen 275 kişi de vardır. Bu verilerle birlikte silke girişte önemli ölçüde yığılmanın olduğu belirlenmiştir. Yığılma büyük ölçüde vefat yoluyla silke girenlerin ve girmek isteyenlerin yarattığı bir durumdur. Bu defterde tarihlemeye özen gösterilmemiş olması ve kayıtların kronolojik olmaması sebebiyle silke giren mülâzımların yıllık dağılımı yapılmamıştır. Üçüncü defterdeki verilere göre ortalama dokuz aylık sürede 47 dânişmend mülâzım olmuştur. Bu süreçte ulemâdan vefat edenin olmaması ve bu yolla silke giren kişi sayısının sınırlı olması dolayısıyla silke giriş sınırlı olmuştur.

İlmiyye silkine girmek isteyen kişi sayısındaki artış ve silke girişte bir yığılma oluşmasıyla 1598 yılında ilmiyye kanûnnâmesi çıkarılmış ve silke girişle ilgili ciddi sınırlandırmalar getirilmiştir. Özellikle vefat yoluyla silke girenler üzerindeki kontrol artırılmıştır. Bu kanûnnâmenin çıkarılmasından sonraki zaman dilimini içeren dördüncü defterde (Zi'l-ka'de 1007-Ramazan 1009) (Mayıs-Haziran

1599/Mart-Nisan 1601) ortalama yirmi iki aylık sürede 244 kişi mülâzım olmuştur. Vefattan mülâzımlık için bekleyenler ise 133 kişidir. İkinci defterdeki verilerle karşılaştırıldığında silke girenlerin sayısında ve vefattan mülâzım olmayı bekleyen adayların sayısında azalma olduğu tespit edilmektedir. Bu durum kanûnnâmedeki tedbirlerin kısmen de olsa etkili olduğunu göstermektedir.

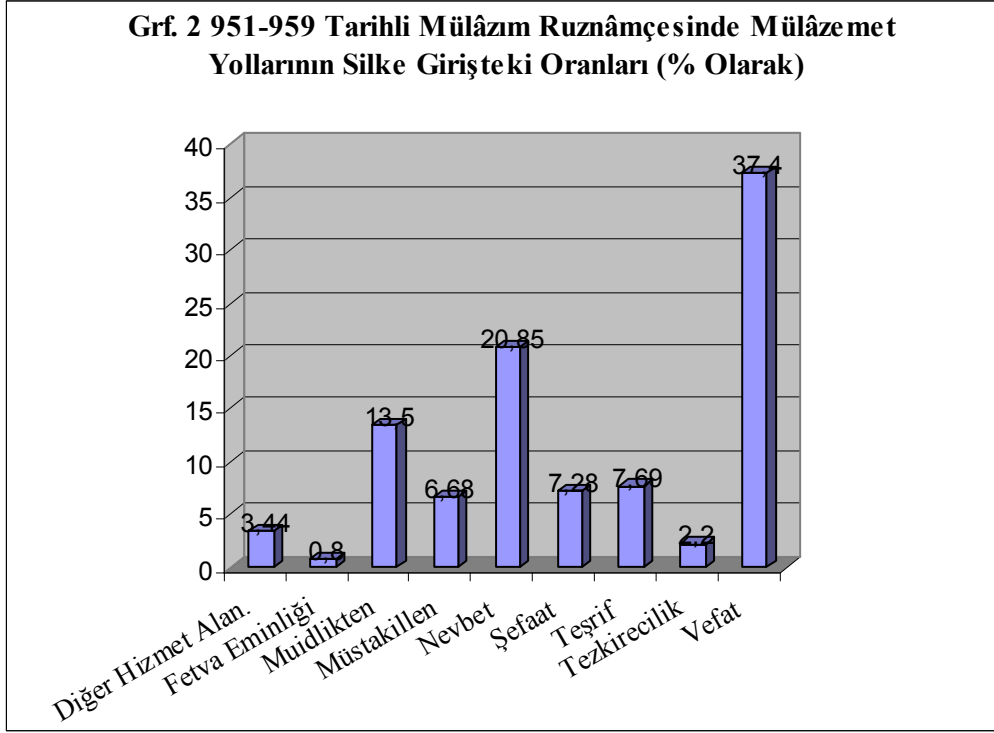
2. Mülâzemet Yollarının Silke Mülâzım Verme Oranları

XVI. yüzyılın ortalarında klasik mülâzımlık yolları oluşmuştu. Mevâlî'nin mülâzım verme hakkını kullanabilmesi için öncelikle medreselerde ve mevleviyette hareketin gerçekleşmesi gerekirdi.¹⁵⁵ Hareket durumunda muîdler kendilerine tahsis edilmiş kadrodan mülâzım olurlardı. Hocaların diğer dânişmendleri ise teşrîf kadrosundan mülâzımlığa alınabilirlerdi. Dânişmendlerinden birinin arz edilebilecek düzeyde önemli bir hizmette bulunması durumunda *müstakillen*, nevbet ilan edildiği dönemlerde de ulemâ önde gelen talebesini *nevbet* vesilesiyle mülâzım vermekteydi. Teşrîfen olanların dışında şeyhülislâm talebesi *fetvâ eminliği*, kadıasker talebesi *tezkirecilik* hizmetinden mülâzım olabilmekteydiler. Ulemâ *vefat* ettiğinde de mülâzımlık yolu talebeye açılmış oluyordu. Mevâlî ve yüksek dereceli müderrislerin kadrolarının dışında, diğer istihdam alanlarındaki görevli kişiler ve kendilerine şefaitle silke kapısını açabilecek bir hâmiye sahip olanlar da silke girebilmekteydiler. Ancak diğer hizmet alanlarından gelenlerin ve şefaitle gelenlerin sayısı sınırlandırılmak isteniyordu. Mülâzım ruznâmçelerindeki verilerden hareketle bu mülâzımlık yollarının Osmanlı ilmiye silkine mülâzım verme oranları, bu oranların anlamları ve bürokratik işleyişi aşağıda irdelenmeye çalışılacaktır.

Birinci defterin verilerine göre 951-959 (1544-1545/1551-1552) yılları arasında silke giren mülâzımların mülâzemet yollarına dayalı grafiği çıkarılmıştır:

¹⁵⁵ *Tarih-i Raşid*, C.IV, İstanbul 1282, s. 48.

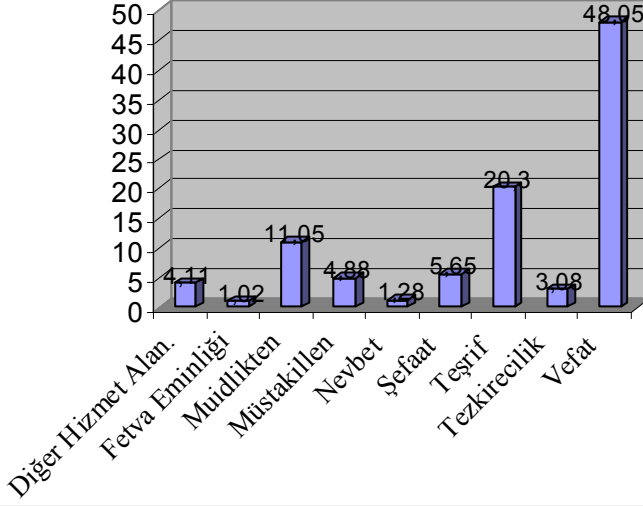
Grf. 2 951-959 Tarihli Mülâzım Ruznâmçesinde Mülâzemet Yollarının Silke Girişteki Oranları (% Olarak)

Yukarıdaki grafikte diğer hizmet alanları, fetvâ eminliği, muîdlikten, müstakillen, nevbet, şefaât, teşrif, tezkirecilik ve vefat olmak üzere dokuz mülâzımlık yolu bulunmaktadır. Bu yollar, silke verdikleri mülâzım sayılarına göre oranlandığında % 37.4 ile vefat birinci, % 20.85 ile nevbet ikinci, % 13.5 ile muîdlik üçüncü, % 7.69 ile teşrif dördüncü, % 7.28 ile şefaât beşinci, % 6.68 ile müstakillen altıncı, % 3.44 ile diğer hizmet alanları yedinci, % 2.2 ile tezkirecilik sekizinci, % 0.8 ile fetvâ eminliği dokuzuncu sırada yer almaktadır.

İkinci defterde 995 Rebî'ü'l-evvel 997 Cemâziye'l-evvel (Şubat-Mart 1587/Mart-Nisan 1589) tarihlerine ortalama iki yıla ait veriler bulunmaktadır.

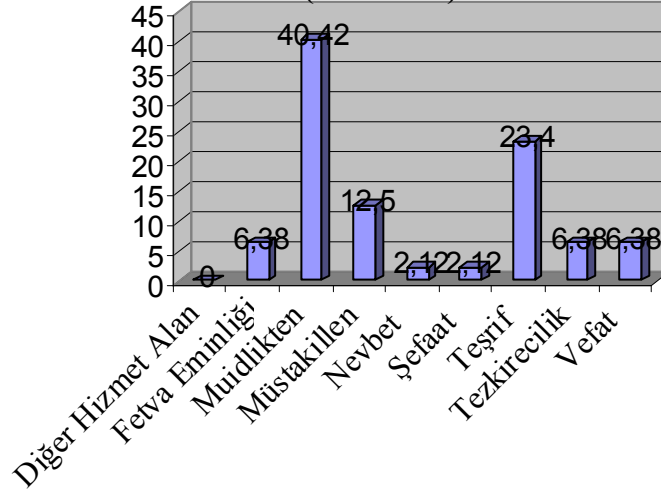
Grf. 3 Bostanzâde Mehmed Efendi'nin I. Defterinde Mülâzemet Yollarının Silke Girişteki Oranları (% Olarak)

Bostanzâde Mehmed Efendi defterinde % 48.05 ile vefattan mülâzemet birinci, % 20.3 ile teşriften mülâzemet ikinci, % 11.05 ile muâdlikten mülâzemet üçüncü, % 5.65 ile şefaât ile mülâzemet dördüncü, % 4.88 ile müstakillen mülâzemet beşinci, % 4.11 ile diğer hizmet alanlarından mülâzemet altıncı, % 3.08 ile tezkirecilikten mülâzemet yedinci, % 1.28 ile nevbet sekizinci, % 1.02 ile fetvâ eminliği dokuzuncu sırada yer almaktadır.

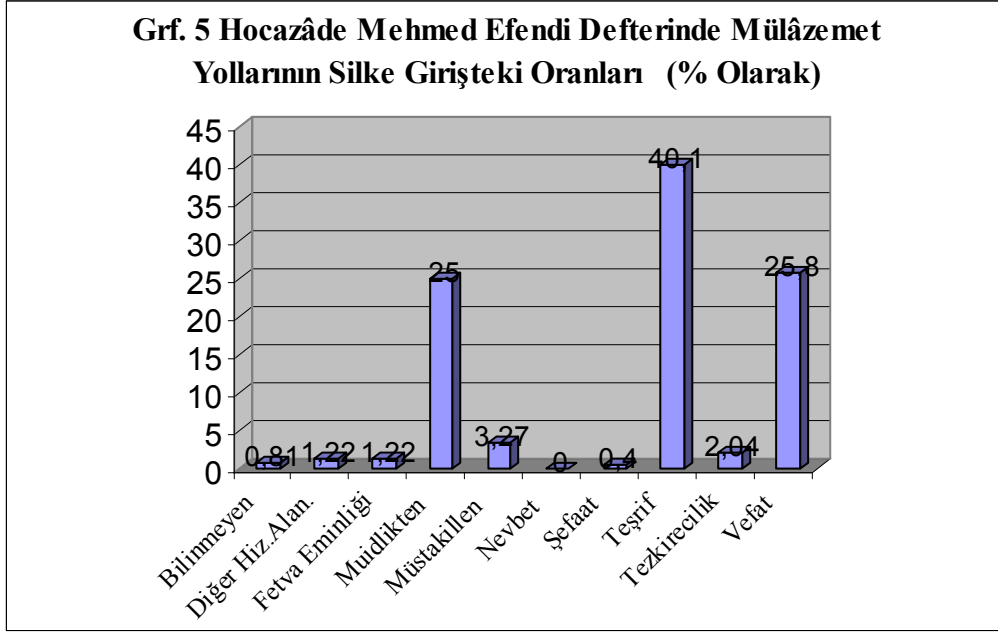
Bu defterdeki oranlar bir önceki defterle karşılaştırıldığında ortalama otuz beş yılda vefattan mülâzemet % 37.4'ten % 48.05'e, teşriften mülâzemet % 7.69'dan % 20.3'e yükselmiştir. Bu süreçte nevbet olmaması nevbetten mülâzımlık yolunun büyük oranda düşmesine sebep olmuştur. Şefaât aracılığı ile silke girmede % 7.28'ten % 5.65'e düşüş yaşanmıştır. Diğer yolların oranında ise önemli bir değişiklik olmamıştır.

Grf.4 Bostanzade Mehmed Efendi'nin 1001 Yılına Ait Defterinde Mülâzemet Yollarının Silke Girişteki Oranları (% Olarak)

Bostanzâde Mehmed Efendi'nin üçüncü kadıaskerlik dönemindeki ortalama dokuz aylık bir süreçteki mülâzemet yollarının silke verdikleri mülâzımların oranları yukarıdaki grafikte verilmiştir. Toplam kırk yedi dânişmend mülâzım olmuştur. Bu süreçte ulemâdan vefatın olmaması sadece geçmişte vefat edip sonradan silke katılanların kayıtlarının bulunması sebebiyle vefattan mülâzemet yolu oldukça küçük bir orana gerilemiştir. Böylece silke girişte asli yollardan biri olan muâdlikten mülâzemet % 40.42'lik oranla sivrilmiştir. Bu sivrilişin altında bu süreçteki ulemânın mansıblardaki hareketi ve vefattan mülâzımlığın düşük oranı yatmaktadır. Daha önce şeyhülislâm Bostanzâde Efendi'nin Rumeli Kadıaskeri olması ve teşriften yedi mülâzım vermesi, teşriften mülâzemet yolunun yükselmesine sebep olmuştur. Bu defterde, silke giren kişi sayısının az olması sebebiyle tezkirecilik, fetvâ eminliği gibi yollar da önemli bir oran oluşturmuşlardır. Aslında bu yollardan sadece üçer kişi silke girmiştir. Aşağıda incelenen son defterin verileri değerlendirilecektir.

Grf. 5 Hocazâde Mehmed Efendi Defterinde Mülâzemet Yollarının Silke Girişteki Oranları (% Olarak)

Hocazâde Mehmed Efendi'nin mülâzım ruznâmçesi grafiğine göre yukarıda ortalama iki yıllık süreçte mülâzemet yollarının oranları verilmiştir. Toplam 244 dânişmend mülâzım olmuş, 133 dânişmend de daha sonra mülâzım olmak üzere nevbeti beklemişlerdir. 244 dânişmend içinde iki kişinin kayıtlarında eksiklik vardır ve hangi yolla silke girdikleri kaydedilmemiştir.¹⁵⁶ Bu defterde birinci sırada % 40.1 ile teşrîf, ikinci sırada % 25.8 ile vefât, üçüncü sırada % 25 ile müddük, dördüncü sırada % 3.27'lik oranla müstakillen, beşinci sırada % 2.04 ile tezkirecilik, altıncı ve yedinci sırada % 1.22'lik oranla fetvâ eminliği ve diğer hizmet alanları gelmektedir. Sekizinci sırada % 0.4'lük oran ile şefaât yolu gelir. Bu süreçte nevbet yoluyla silke giren yoktur. Çünkü bu süreçte nevbet ilan edilmemiş, bu yola silke girdiği halde geçmiş yıllarda unutulup yeni kaydedilen de tespit edilmemiştir.

Bu defterde, teşrîf yoluyla mülâzemetin birinci sırada yer alması, bu süreçte Sultan III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'ın tarafından Valide-i Cedid Medresesi'nin yaptırılması ile ilgilidir. Medrese 1006 (1598-1599) yılında tamamlanmış ve 1006 Receb'inde (Şubat-Mart 1598) müderrisliğine Ebu'l-Meyamin Mustafa Efendi atanmıştır.¹⁵⁷ Ondan sonra, 1008 Receb'inde (Ocak-Şubat 1600)

¹⁵⁶ MA, RKR, 184/7, s. 13.

¹⁵⁷ Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, s. 838; Nevzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 512.

Memikzâde Mehmed Efendi bu göreve atanmış ve otuz dânişmendi hocalarının bu göreve atanması nedeniyle silke girmiştir. Valide Sultan'a ve Memikzâde Efendi'ye gösterilen bu lütuf teşrîfen mülâzım yolunu birinci sıraya çıkarmıştır. Vefattan mülâzımlık yolundaki düşüş de 1598 ilmiyye kanûnnâmesindeki uygulama sonucu olmalıdır. Kanûnnâme'deki tüm maddeler silki sayıca kontrol etmek için önemli idi. Ancak, teşrîf yolu için alınan önlemin yeterli olmadığı bu defterdeki veriler sonucu ortaya çıkmıştır.

Yukarıda dört deftere dair sunulan bilgilere göre, mülâzemet sistemi ile ilmiyye kadrolarına girişte vefat, teşrîf, muîdlik, müstakillen ve ilan edildiği dönemlerde nevbet önemli oran oluşturmuştur. Bunların içerisinde de özellikle vefat yolu ilmiyye bürokrasisi için önemli bir problem olmuş ve silkteki yığılmalara sebebiyet vermiştir. Bunun dışında ilmiyye bürokrasisi “teşrîfen” yolu içinde sınırlamalar getirmiş ve bu problemlere yönelik 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde tedbirler alınmıştır.

3. Mevâlî ve Müderris Kadrolarından “Tarîk İle” Silke Girme ve Sistemin İşleyişi

İlmiyye zümresine katılmak için, öncelikle alt seviyedeki medreselerde sonrasında Dâhil ve Sahn'da yeterli süre ve düzeyde eğitim görülmesinden sonra intisap edilen bir mevâlînin ya da yüksek dereceli bir müderrisin icazetine ve işaretine ihtiyaç duyulmakta idi. Devlet özellikle dânişmendlerin katetmeleri gereken merhalelerde hızlı hareket etmeleri hususunda rahatsızdı. Şaban 985 (Ekim-Kasım 1577) tarihli bir hatt-ı hümayûnda, dânişmendlerin medreselerde yeterince eğitim görmeden ve kadıaskerin bilgisi dışında mevâlîye intisap etmemeleri istenmiştir.¹⁵⁸ Bu bilgi, mevâlîye intisap esnasında da kadıaskerliğin kontrolünün bulunduğunu ortaya koymaktadır. İlmiyye zümresine katılabilmek için bu sistemin dışında farklı yolların denendiği, seyfiyyeden ilmiyyeye geçişin de söz konusu olduğu, diğer hizmet alanlarında görevlilerin hocalardan dersler alarak silke girmeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Ancak devletin kurmak istediği düzende itibar olunulmasını istediği yöntem mevâlî kadrolarından silke girmeyi ifade eden “*tarîk ile*” mülâzımlık idi. 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde mülâzım olabilmek için denenen diğer yollara

¹⁵⁸ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.8, İstanbul 1994, s. 144.

eleştiri getirildikten sonra “ ...ehl-i ilm olanlar mevâlî-i izâm hizmetlerinde olub tarikleriyle mülâzım olalar”¹⁵⁹ ifadesiyle mülâzım olmada mevâlîye hizmet ve mevâlînin işaretine vurgu yapılmıştır. Devamında da “tarik ile mülâzım” olanların diğerlerinden öncelikli olduğu belirtilmiştir.

Tarîk ile mülâzemet yolları kapsamında fetvâ eminliği, tezkirecilik, muîdlik, teşrîf, nevbet ve vefat bulunmaktadır. Aşağıda bu mülâzemet yolları irdelenecektir.

a. Fetvâ Eminliği

Şeyhülislâmların maiyyetlerinde fetvâların hazırlanma sürecinde görevli fetvâ eminliği adı verilen bir görev alanı bulunmaktaydı. Şeyhülislâmlar, fetvâ emanetinde çalışan dânişmendlerinden mülâzım verme hakkına sahipti. Bir fetvâ emininin ne kadar süre hizmetten sonra silke girebileceği ise dönemler arasında farklılık arz etmektedir. Birinci defterin verilerine göre, % 0.8’lik oranla mülâzemet girme oranlarından en düşük olanı fetvâ eminliğidir. Ortalama altı yıllık süreçte bu yolla dört kişi silke girmiştir. Birincisi, 952 Ramazan’ın (Kasım-Aralık 1545) da Fenarizâde Muhyiddin Çelebi’nin müftülükten emekliye ayrılmasıyla silke giren fetvâ emini Mevlânâ Derviş Mehmed’tir.¹⁶⁰ Bundan sonraki üçü, Ebussuud Efendi’nin fetvâ eminleridir. Ebussuud Efendi’nin göreve gelmesinden tam iki yıl sonra 954 Ramazan’ında Mevlânâ Muslihiddin (Ekim-Kasım 1547), ondan on dört ay sonra 955 Zi’l-ka’de’sinde (Aralık 1548-Ocak 1549) Mevlânâ Mehmed, devamında da yine on dört ay sonra 957 Safer’inde (Şubat-Mart 1550) Mevlânâ Alaeddin silke girmiştir. Birinci defterdeki verilere göre fetvâ eminliğinden mülâzım olabilmek için tam olarak ne kadar süreyi kapsadığı tespit edilemeyen hizmet süresini tamamlanması ya da müftülük mansıbında hareketin gerçekleşmesi gerekirdi.

İkinci defterin verilerine göre, 28 Cemâziye’l-evvel 995 (6 Mayıs 1587) tarihinde vefat eden Çivizâde Mehmed Efendi’nin yerine Müeyyedzâde Abdülkadir Şeyhi Efendi şeyhülislâm olmuştu. Fetva eminliğinden silke girme oranı % 1.02 idi. Çivizâde vefat ettiğinde bir emini silke girmiştir. Abdülkadir Şeyhi Efendi 997 Cemâziye’l-evvel’inde (Mart-Nisan 1589) Beğlerbeği vakası dolayısıyla azledilene kadar bu görevini yürütmüştür.¹⁶¹ Zi’l-ka’de 995’de (Ekim-Kasım 1587),

¹⁵⁹ “İlmiyye Kanûnnâmesi”, Vr. 70b-71a.

¹⁶⁰ MA, RKR, 178/1, s. 4, 11, 21, 23.

¹⁶¹ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü’l-Hakâik...*, s. 327.

Cemâziye'l-âhir 996'da (Nisan-Mayıs 1588) ve Zil-ka'de 996'da (Eylül-Ekim 1588) olmak üzere üç mülâzım vermiştir. Bu veriler ışığında fetvâ eminliğinden bu süreçte her altı ayda bir mülâzım verildiği tespit edilmektedir.

Üçüncü defterde % 6.38 oranında üç kişi bu yolla silke girmiştir. Bu defterde silke girenlerin oranının yüksek olması, defterin kapsadığı sürenin kısa ve silke giren kişi sayısının az olmasına bağlıdır. Şeyhülislâmlıktan, 1000 Receb'inde (Nisan-Mayıs 1592) azledilen Bostanzâde Efendi Rumeli Kadıaskerliğine atandığında fetvâ emini Mustafa'yı mülâzım yapmıştır.¹⁶² Bostanzâde yerine Bayramzâde Zekeriya Efendi şeyhülislâm olmuş¹⁶³ ve 1001 Muharrem'inde (Ekim-Kasım 1592) ilk fetvâ emini Mevlânâ Sefer'i¹⁶⁴ ve vefat etmeden bir diğer emini Mustafa'yı silke katmıştır. Zekeriya Efendi 1001 Şevval'inde (Temmuz 1593) vefat edince yerine tekrar Bostanzâde Efendi şeyhülislâm olmuştur. Zekeriya Efendi'nin yaklaşık on dört aylık şeyhülislâmlık süresince iki emininin mülâzım olması, fetvâ eminliğinde hizmet süresinin altı ay civarında bir süre olduğunu göstermektedir.

Dördüncü defterin verilerine göre % 1.22'lik oranla üç kişi bu yolla silke girmiştir. Birincisi şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi'nin fetvâ emimidir. Mevlânâ Abdullah, "*hidmet-i mezbûreye ta'yîn olunalı altı ay olub mu'tâd üzere mülâzemetekabûl*" buyurulma isteğiyle silke girmiştir.¹⁶⁵ Hoca Sadettin Efendi, 1006 Şaban'ın da (Mart-Nisan 1598) şeyhülislâm olmuştu. Bu göreve atanmasından sonra ortalama on dokuz ay süre geçmiştir. Mevlânâ Abdullah, altı aylık döngüye göre Hoca Sadeddin Efendi'nin silke verdiği üçüncü mülâzım olmalıdır.¹⁶⁶ Mevlânâ Abdullah, 6 Rebî'ü'l-evvel 1008 (26 Eylül 1599) tarihinde silke girmiş, bundan altı gün sonra da Hoca Sadeddin Efendi vefat etmiştir. Şeyhülislâmlık makamına da Sunullah Efendi atanmıştır.¹⁶⁷ Bu süreçte Sunullah Efendi'nin iki dânişmendi fetvâ eminliğinden silke girmiştir. 1009 yılı Safer ayının (Ağustos-Eylül 1600) sonlarında Mevlânâ Mehmed bin Murad ve Mevlânâ Mehmed, Sunullah Efendi'nin şeyhülislâmlık görevinde bir yıllık süreyi tamamlaması üzerine silke kabul edilmişlerdir.¹⁶⁸

¹⁶²NOK, RKR, 5193/3, Vr. 40a.

¹⁶³ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 323.

¹⁶⁴ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 40a.

¹⁶⁵MA, RKR, 184/7, s. 5.

¹⁶⁶Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 430.

¹⁶⁷Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 553.

¹⁶⁸MA, RKR, 184/7, s. 16.

b. Tezkirecilik

İlmiyye bürokrasisi içinde her bir kadıaskerin tezkireci adı verilen yardımcısı bulunmaktaydı. Tezkireci, tezkirehânenin ve kadıasker kalemlerinin âmiriydi.¹⁶⁹ Görevde bulunan kadıaskerler görevleri süresince tezkirehânelerinde istihdam ettikleri dânişmendlerini “tezkirecilikten” namıyla anılan yolla mülâzım verirlerdi.

Birinci defterde tezkirecilikten mülâzım olanlar % 2.2’lik orana sahiptir. Bu süreçte Rumeli Kadıaskeri iken müftü olan Ebussuud Efendi’den bir, Anadolu Kadıaskerleri Mirim Kösesi Mehmed Çelebi’den üç, Bostan Muslihiddin Efendi’den bir, Ma’lul Emir Efendi’den bir, Muhaşşi Sinan Çelebi Efendi’den bir; Rumeli Kadıaskerleri, Çivizâde Muhyiddin Şeyh Mehmed Efendi’den bir, Bostan Muslihiddin Mustafa Efendi’den üç mülâzım alınmıştı.¹⁷⁰ Birinci defterdeki verilere göre tezkirecilikten mülâzım olabilmek için tam olarak ne kadar süreyi kapsadığı tespit edilemeyen hizmet süresini tamamlamak ya da kadıaskerin mansıpta hareketinin gerçekleşmesi gerekmektedir. İki yıl Rumeli Kadıaskerliğinde kalan Çivizâde’den bir, dört yıl Rumeli Kadıaskeri olan Bostan Efendi’den üç mülâzım alınması tezkirecilik hizmeti için belirlenmiş bir süreden söz edilemeyeceğini göstermiştir. 954 Şaban’ında (Eylül-Ekim 1547) Bostan Efendi, Anadolu Kadıaskeri olduktan yaklaşık on gün sonra Rumeli Kadıaskeri Çivizâde Şeyh Mehmed Efendi’nin vefatı dolayısıyla Rumeli Kadıaskerliğine hareket etmiştir.¹⁷¹ Bu kısa sürelik hizmeti dolayısıyla da Bostan Efendi’nin Anadolu Kadıaskerliği tezkireciliğinden tezkirecisi olan Mevlânâ Sinan mülâzım olmuştur.¹⁷² Bostan Efendi, Rumeli Kadıaskerliği tezkireciliğinden birinci mülâzımını 955 Cemâziye’l-âhir’inde (Temmuz-Ağustos 1548), ikinci mülâzımını 956 Zi’l-ka’de’sinde (Kasım-Aralık 1549), üçüncü mülâzımını da 957 Zi’l-hicce’sinde (Aralık 1550-Ocak 1551) silke katmıştır. Bostan Efendi’nin üçüncü verdiği mülâzım olan tezkirecisi Mevlânâ Âbid için padişaha sunulan arzda bir yıl iki aylık hizmet süresi vurgulanmıştı.¹⁷³

¹⁶⁹İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiyye Teşkilatı*, s. 154.

¹⁷⁰ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü’l-Hakâik...*, s. 129, 183, 249; Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü’ş-Şakâik*, s. 446, 448, 484.

¹⁷¹ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü’l-Hakâik...*, s. 130.

¹⁷² MA, RKR, 178/1, s. 10.

¹⁷³ MA, RKR, 178/1, s. 17, 20, 25.

İkinci defterde “tezkirecilikten” mülâzımlık yolu % 3.8 oranındadır. Rumeli Kadıaskerliğinden ayrılıp Mısır kazâsına atanan Bahaeddinzâde Abdullah Efendi’nin bir tezkirecisi, aynı görevden emekli iken vefat eden İvaz Efendi’nin bir tezkirecisi, eski Rumeli Kadıaskerlerinden Abdülkerim Efendi’nin yanlılıkla kaydedilmemiş bir tezkirecisi, Anadolu Kadıaskeri Abdülbaki Efendi’nin dört tezkirecisi, Bostanzâde Efendi’nin dört tezkirecisi, yine Anadolu Kadıaskeri Muhyiddin Efendi’nin (Dökmeci)¹⁷⁴ bir tezkirecisi bu yolla silke girmişlerdir.¹⁷⁵ Bu iki yıllık süreçte görevde bulunan kadıaskerlerden ortalama her altı ayda bir mülâzım alındığı tespit edilmektedir. Anadolu Kadıaskeri Abdülbaki Efendi’nin tezkirecisi Mehmed, sekiz aylık hizmeti belirtilerek mülâzım olmuştu.¹⁷⁶

Üçüncü defterde ise ortalama dokuz aylık sürede % 6.38’lik oranla, ikisi Rumeli Kadıaskeri Bostanzâde Efendi’den, biri Anadolu Kadıaskeri Sunullah Efendi’den üç tezkireci mülâzım olmuştur.¹⁷⁷ Dördüncü defterde beş kişi % 2.04’lük oranla bu yolla silke girmiştir. İki eski Anadolu Kadıaskeri Mehmed Efendi’nin, ikisi Rumeli Kadıaskeri Hocasâde Mehmed Efendi’nin, biri de Ahizâde Abdulhalim Efendi’nin tezkirecisiydi. 1007 Safer’inde (Eylül-Ekim 1598) Anadolu Kadıaskerliğinden Abdulhalim Efendi emekli olmuş onun yerine eski Rumeli Kadıaskeri Damad Mehmed Efendi atanmış ve 1008 Rebî’ü’l-âhir’ine (Ekim-Kasım 1599) değin bu görevde kalmıştı. Ardından tekrar Ahizâde Abdulhalim Efendi atanmış ve 1009 Ramazan’ına (Mart-Nisan 1601) kadar görevini sürdürmüştür.¹⁷⁸ Bu süreçte eski Anadolu Kadıaskeri Mehmed Efendi’nin tezkireciliğinden Mevlânâ Mustafa “*kâdîasker hizmetinde olan dâ’îlerinin altı ayda bir tezkirecisi mülâzım alına*”¹⁷⁹ (Rebî’ü’l-âhir 1008) (Ekim-Kasım 1599) geldiği için mülâzım olmuştu. Bu kayıt, bu zaman diliminde tezkirecilikten her altı ayda bir mülâzım alındığını göstermektedir.

¹⁷⁴ *Tarih-i Selânikî*, C.I, s. 20.

¹⁷⁵ NOK, 5193/3, Vr. 2a, 3a, 8a, 10b, 13b, 22a, 24b, 25a, 27b.

¹⁷⁶ NOK, 5193/3, Vr. 3a.

¹⁷⁷ NOK, 5193/3, Vr. 40a, 43a.

¹⁷⁸ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü’l-Hakâik...*, s. 496.

¹⁷⁹ MA, RKR, 184/7, s. 9.

c. Muîdlikten (Îâdeden)

Muîdlik, medreselerde müderris yardımcılığı ya da asistanlığı olarak adlandırılabilir bir görev alanı idi. Muîdlerin yaptıkları bu görev bir tür derslerin tekrarlatılmasını ve dânişmendlerin gözetilmesini içeren bir hizmetti. Talebeyle birlikte dersi dinlerler ve müderrisin işi bitince muîdlerin vazifesi başlardı.¹⁸⁰ Muîdler bu hizmetlerini berat alarak yapmaktaydılar. Mülâzım ruznâmçelerinde muîdlerden bahsedilirken “berâtlı mu’îd” tanımlaması kullanılmaktadır.¹⁸¹ Fatih ve Süleymaniye vakfiyelerinde, muîdlerin günlük beşer akçe ücret aldıkları ifade edilmektedir.¹⁸² Bu görev alanı, “i’âde hizmeti” olarak da adlandırılmaktaydı. Arapça köklerine göre iâde ve muîd kelimeleri “avede” kökünden türemişlerdir. Avede kökünden türeyen kelimeler, dönmek, götürülmek, ilgisi bulunmak, yinelemek, yeniden yapmak gibi anlamlara gelmektedir. Yine bu kökten türeyen iâde kelimesi “alâ-على” harfi ceriyle kullanıldığında tekrarlamak, tekrar etmek, tekrar yapmak, yinelemek anlamlarına gelir.¹⁸³ Bu anlamıyla bağlantılı olarak muîdlerin yaptıkları vazifeye “i’âde hizmeti”, hocaları tarafından muîdlerine verilen belgeye de “i’âde tezkiresi” adı verilmekte, muîdlikten mülâzımlığa girme yolu da “iâde” adıyla anılmaktaydı.¹⁸⁴ Bu yolla silke giriş için mülâzım ruznâmçelerinde kimi zaman “An i’âde-i Mevlânâ Muslihiddin Efendi” şeklinde kısaltılarak kullanılmıştır. Zi’l-ka’de 955 (Aralık 1548) tarihinde Muradiye Medresesi Müderrisi ve Bursa Kadısı Muslihiddin Niksarî Efendi’nin “iâde” namıyla üç muîdi, 958 Cemâziye’l-evvel’inde (Mayıs-Haziran 1551) Emir Hasan Efendi’nin vefatıyla bir muîdi, silke girmiştir.¹⁸⁵

Müderrisler en yetenekli öğrencilerini muîd olarak seçmekteydiler. Bu vazife ile dânişmend, eğitim ve öğretim hususunda pratik yapmak fırsatını bulmakta ve silke girmek için tecrübe edinmekteydi. Müderrisler de şartlar oluştuğunda muîdlerini diğer dânişmendlerinden öncelikli olarak mülâzım vermekteydiler. Bazı medreselerden iki muîd birden mülâzım olabileceği gibi, muîdin yanı sıra muîdlik kadrosundan derece olarak düşük olan muzâf da mülâzım olabilirdi. Sultan Orhan

¹⁸⁰ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, s. 49

¹⁸¹ MA, RKR, 178/1, s. 4, 5

¹⁸² Kemal Edib Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, Vakıf Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1962, s. 8.

¹⁸³ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık yay., İstanbul 1995, s. 607

¹⁸⁴ *Tarih-i Raşid*, C.IV, s. 50.

¹⁸⁵ MA, RKR, 178/1, s. 22, 27.

Medresesi Müderrisi Mevlânâ Kurd Efendi vefat ettiğinde hem muîdi hem de muzâfi mülâzım alınmıştı (Şaban 1008/Şubat-Mart 1600).¹⁸⁶

Muîdlik, dânişmendlerin cazibe merkezi idi ve dânişmendler muîd olabilmek için büyük çaba sarfederlerdi. Bu durum ulemâ arasında bazen kıskançlıklara, çekişmelere ve düşmanlıklara da neden olabilmekteydi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında şeyhülislâmlığa yükselmiş iki âlim arasında böyle bir çekişme yaşanmıştı. Bostanzâde Mehmed Efendi ve Hoca Sadeddin Efendi ikisi de Ebussuud Efendi'nin öğrencisiydiler. Ebussuud Efendi iâde hizmetine, babasının bulunduğu mertebeye hürmeten Bostanzâde Efendi'yi getirmiş Sadeddin Efendi ise bu durumu kabullenememişti. Her ikisi de silke 963 (1555-1556) yılında girmiş,¹⁸⁷ Bostanzâde şeyhülislâm olduğunda, Sadeddin Efendi'de Şehzâde Murad'ın hocası olmuştu. Bostanzâde Efendi 997'de (1588-1589) Hoca Sadeddin Efendi 1006 (1598-1599) yılında şeyhülislâm olmuştur. İki âlim arasındaki bu husumet ömürlerinin sonuna kadar devam etmiş, Sultan Murad bu husumetten duyduğu üzüntüyü dile getirmişti.¹⁸⁸

Bir müderris bir diğer medreseye hareket ettiğinde, kadılığa çıktığında, vefat ettiğinde, emekli olduğunda ya da görevine son verildiğinde, ayrıldığı medresedeki muîdini mülâzım verebilmekteydi. Amasya'da Sultan Bayezid Medresesi'nde müderris olan Sadullah Efendi emekli olması sebebiyle dânişmendi Muslihiddin'i; Edirne'de Sultan Bayezid Medresesi'nde müderris olan Abdurrahman Efendi Halep Kadılığına atanması sebebiyle muîdi Şemseddin'i; Sahn müderrislerinden Mehmed Çelebi'ye teftiş emri geldiğinde muîdi İvaz'ı; Manisa'da Sultaniye Medresesi'nde müderris olan Cafer Çelebi'ye Sahn Medresesi verildiğinde muîdi Hamid'i mülâzım vermişti.¹⁸⁹ Nevbet dönemlerinde de müderrisler genellikle öncelikli olarak muîdlerini mülâzım vermekteydiler. 954 (1547-1548) yılında ilan edilen nevbette müderrisler öncelikle muîdlerini silke katmışlardı. Üçer mülâzım veren Sahn müderrislerinden Hasan Çelebi Efendi'nin ve Taşköprüzâde Ahmed Çelebi'nin ilk kaydettirdikleri mülâzımlar, muîdleri idi. Kendilerinden birer mülâzım alınan müderrisler de nevbet kadrolarını muîdleri için kullanmışlardır. Muradiye müderrisi

¹⁸⁶ MA, RKR, 184/7, s. 23.

¹⁸⁷ Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, s. 389-390.

¹⁸⁸ Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künh'ül...*, C.III, s. 635.

¹⁸⁹ MA, RKR, 178/1, s. 5, 7, 8, 11.

Sadi Efendi mevcut iki kadrosunu da muîdleri için kullanmıştı.¹⁹⁰ Muîdler diğer dânişmendlere göre mülâzım olurken daha şanslıydılar. Onların mülâzım olabilmesi için ayrı bir yolun ihdas edilmiş olması bunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Müderrisin hareketi söz konusu olmadığı durumlarda muîdin, muîdlik görev süresini tamamlaması gerekmektedir. Bir muîdin mülâzım olabilmesi için muayyen bir süre muîdlik yapması gerektiği belgelerden anlaşılacakla birlikte, bu sürenin ne kadar olduğuna dair bir veri tespit edilememiştir.

Birinci defterin verilerine göre muîdlikten silke girme oranı % 13.5 idi. Bu oranıyla muîdlikten mülâzemet, vefat ve nevbetten sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Aşağıda birinci defterde yer alan muîdlik yoluyla mülâzım veren müderrisleri ve onların hareketini gösteren tablo sunulmuştur.

Tablo 2 951-959 Tarihli Mülâzım Ruznâmçesinde Muîdlikten Mülâzım Veren Müderrisler ve Hareketleri (1544-1545/1551-1552)		
Muîdlikten Mülâzım Veren Müderrisler	Görev Yeri	Hareket
Samsunîzâde Ahmed Çelebi	Sultan Bayezid Medresesi-İstanbul	Sahn
Abdurrahman Çelebi Efendi	Sahn	Sultan Bayezid Medresesi-Edirne
Ehlice Muhyiddin Efendi (2 muîd)	Sultan Çelebi Mehmed Han Medresesi-Bursa	Vefat
Taşköprüzâde Şemseddin Efendi	Sultan Bayezid Medresesi-Edirne	Bursa Kadılığı
Sadullah Efendi	Sultan Bayezid Medresesi-Amasya	Emekli
Çivizâde Muhyiddin Şeyh Mehmed Çelebi Efendi	Sahn	Rumeli Kadıaskerliği
Mehmed Çelebi	Sahn	Teftiş Görevi
Mehmed Çelebi	Sahn	Sultan Bayezid Medresesi-Edirne
Abdurrahman Çelebi Efendi	Sultan Bayezid Medresesi-Edirne	Halep Kadılığı
Ruşenizâde Nimetullah Efendi (2 muîd)	Muradiye Medresesi	Bağdat Kadılığı
Mirim Kösesi Mehmed Çelebi Efendi	Sahn	Hac
Celalzâde Salih Efendi	Sahn	Dımaşk Kadılığı
Emir Mehmed Efendi	Sahn	Edirne kadılığı
Mehmed Çelebi	Sahn	Halep Kadılığı
Emir Hasan Çelebi Efendi	Haseki Medresesi	Sahn

¹⁹⁰MA, RKR, 178/1, s. 14, 15.

Cafer Çelebi	Sultaniye Medresesi-Manisa	Sahn
Ahmed Elkazvinî	İki Şerefeli Medrese (Şehzâde Medresesi)	Mazûl
İmamzâde Muhyiddin Mehmed Efendi	Üç Şerefeli Medrese	Üsküdar Sultaniyesi
Köbrücekzâde	Sultan Bayezid Medresesi- Amasya	?
Samsunîzâde Şemseddin	Sahn	Teftiş görevi
Hamid Çelebi Efendi	Manisa Medresesi	İki Şerefeli Medrese
İmamzâde Muhyiddin Mehmed Efendi	Üsküdar Sultaniyesi	Sahn
Karaçelebi Efendi	Sultan Bayezid Medresesi- Edirne	Dımaşk Kadılığı
Hasan Beğ Efendi	Sahn	İki Şerefeli Medrese
İmamzâde Muhyiddin Mehmed Efendi	Üsküdar Sultaniyesi	Sahn
Hamid Çelebi Efendi	İki Şerefeli Medrese	Dımaşk Kadılığı
Perviz Efendi	Sahn	Bağdat Kadılığı
Hasan Bekir Beğ Efendi	Haseki Medresesi	Sahn
Ahmed Çelebi Efendi	Sahn	Sultan Bayezid Medresesi- Edirne
Ahmed Çelebi Efendi	Sultan Bayezid Medresesi- Edirne	Dımaşk Kadılığı
Muslihiddin Mustafa Niksarî Efendi (3 muîd)	Muradiye Medresesi	?
Şemseddin Ahmed Germiyânî (Küçük Şemseddin)	Sahn	?
Sadi Çelebi Efendi (2 muîd)	Muradiye Medresesi	Emekli
Kemal Çelebi Efendi	Sahn	Muradiye Medresesi
Yahya Çelebi Efendi	Ayasofya	Sahn
Emir Hüseyin	Sahn	Ayasofya Medresesi
Cafer Çelebi Efendi	Sahn	Sultan Bayezid Medresesi- Edirne
Kemal Çelebi Efendi (2 muîd)	Muradiye Medresesi	Bağdat Kadılığı
Derviş Efendi	Sultan Bayezid Medresesi- Trabzon	Mazûl
Abdülvahabzâde Mehmed Efendi	Sahn	Sultan Selim Medresesi- İstanbul
Cihangir Efendi	Sahn	Vefat
Şemseddin Ahmed Germiyani (Küçük Şemseddin)	Sultan Selim Medresesi- İstanbul	Vefat
Emir Hasan Niksarî	Haseki Medresesi	Sahn
Yahya Çelebi Efendi	Sahn	Bağdat Kadılığı
Sadi Çelebi Efendi (2 muîd)	Muradiye Medresesi-Bursa	Vefat
Mehmed Çelebi (2 muîd)	Muradiye Medresesi-Bursa	Ayasofya Medresesi
Cafer Çelebi	Sultan Bayezid Medresesi- Edirne	Dımaşk Kadılığı
Mehmed Çelebi	Üsküdar Sultaniyesi	Sahn

Abdurrahman Çelebi	Sahn	Sultan Bayezid Medresesi-Edirne
Emir Hasan Çelebi	Ayasofya Medresesi	Sahn
Abdülcabbar Efendi	Sahn	Muradiye Medresesi
Mehmed Çelebi	Ayasofya Medresesi	Sahn
Mehmed Çelebi	Sahn	Sultan Selim Medresesi-İstanbul
Abdülvahabzâde Mehmed Efendi	Sultan Selim Medresesi-İstanbul	Bağdat Kadılığı
Muslihiddin Efendi	Haseki Medresesi	Sahn
Ata Efendi	Rüstem Paşa Medresesi-İstanbul	Şehzâde Selim'in Hocalığına
Emir Hasan Efendi	Sahn	Vefat
Perviz Efendi	?	?
Arabzâde Abdülbaki Çelebi Efendi	?	Azl

Tablodaki verilere göre îade yoluyla mülâzım veren müderrisler genellikle birer adet dânişmendlerini silke katmışlardır. Ancak daha fazla sayıda muîd de verebilirlerdi. Bursa'da Sultan Mehmed Han Medresesi'nde müderris iken vefat eden Ehlice Muhyiddin Efendi, Muradiye Medresesi'nden Bağdat Kadılığına çıkan Ruşenîzâde, Muradiye Medresesi'nden emekli olan Sa'di Çelebi, Muradiye Medresesi'nden Bağdat Kadılığına çıkan Kemal Çelebi Efendi, Muradiye Medresesi'nde iken vefat eden Sadi Çelebi, Muradiye Medresesi'nden Ayasofya Medresesi'ne hareket eden Mehmed Çelebi ikişer muîdini, Muradiye Medresesi'nden Bursa Kadılığına çıkan Muslihiddin Mustafa Niksarî ise üç muîdini silke katmıştı.¹⁹¹

Birinci defterdeki verilere göre îadeden mülâzım veren elli dokuz müderristen ikisinin görev yerleri defterde kayıtlı değildir. Bir müderris 951-960 (1544-1545/1552-1553) yılları arasında veziriazam olan ve Kânûnî'nin kızı Mihrimah Sultanla evli bulunan Rüstem Paşa'nın Medresesi'nde görevli idi. Dokuzu ise hanım sultanlar tarafından yaptırılan medreselerde müderris idiler. Bu medreseler, Kânûnî'nin annesi Hafsa Sultan'ın Manisa'da yaptırdığı Hatuniye olarak da adlandırılan Sultaniye Medresesi, Kânûnî Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan tarafından İstanbul'da yaptırılan Haseki Medresesi, Mihrimah Sultan tarafından yaptırılan Üsküdar Sultaniyesi olarak defterde zikredilen Mihrimah Sultan Medresesi'dir. Geriye kalan kırk yedi müderris ise padişahlar tarafından yaptırılan medreselerde görev yapmaktaydılar. Bu medreselerden biri Amasya'da Sultan

¹⁹¹MA, RKR, 178/1, s. 5, 8, 22, 23, 25.

Bayezid Medresesi, bir diğeri Trabzon’da Sultan Bayezid Medresesi (Hatuniye Medresesi) diğeri ikisi Bursa’da Çelebi Mehmed Medresesi ve Muradiye Medresesi idi. Edirne’de Sultan Bayezid Medresesi ve Üç Şerefeli Medrese, İstanbul’daki Sultan Bayezid Medresesi, Sahn, İki Şerefeli Medrese (Şehzâde Medresesi), Ayasofya Medresesi ve Sultan Selim Medresesi de bu medreseler içerisinde idi.¹⁹²

Yukarıda zikredilen medreseler dâhil ve altmışlı medreseler idi. Osmanlı medreselerinin derecelendirmesine göre kırklı medreselerin üzerinde, Osmanlılar’dan önceki Müslüman devlet yöneticilerinin, hükümdarlarının ve hükümdar ailesi mensuplarının yaptırdığı medreseler olan Hâric Ellili medreseler bulunmaktaydı. Osmanlı vezirlerinin yaptırdığı medreseler de hâric grubuna girmektedir.¹⁹³ Bu medreselerin üzerinde Dâhil Ellili medreseler bulunmaktaydı. Dâhil medreseleri Osmanlı padişahları ve hükümdar ailesi tarafından yaptırılan medreselerdi. İâdededen mülâzım yolunda “Dâhil” hükümlü medrese müderrisleri ancak muîdlerini mülâzım verebilmekteydiler. Bu medreselerde ders vermek ulemâ için imtiyaz ve itibar göstergesi idi. Bu göstergenin oluşmasında “mülâzım verebilme” hakkının bulunmuş olması önemli bir etkendi.

İkinci deftere göre muîdlik yolu % 11.05 ile vefat ve teşrîf yollarından sonra üçüncü sırada gelmektedir. Bir önceki defterle karşılaştırıldığında bu yolun oranında azalma tespit edilmektedir. Bu oran düşüklüğünde, vefattan mülâzımların oranındaki artışının önemli ölçüde etkisi vardır. Aşağıda bu süreçte muîdlik yoluyla mülâzım veren ulemâ ve ulemâ hareketini gösteren tablo verilecektir.

Tablo 3 Bostanzâde Mehmed Efendi Mülâzım Ruznâmçesinde Muîdlikten Mülâzım Veren Müderrisler ve Hareketleri		
Muîdlikten Mülâzım Veren Müderrisler	Görev Yeri	Hareket
Osman Efendi	Sahn Medresesi	Sultan Selim Medresesi-İstanbul
Seyfullah Efendi	Mekke Kadısı ve Süleyman Han Medresesi	Vefat
Muhyiddin Efendi	Süleymaniye Medresesi	Emekli
Hattaluzâde hasan Efendi	Sultan Selim Medresesi-İstanbul	Süleymaniye

¹⁹² Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, s. 380-381, 462-463, 466-467, 563-565, 603-604, 611-613, 725-726, 752, 759-760, 770-771, 766-777-778, 783-784, 816.

¹⁹³G. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, C.II, s. 80.

Müeyyedzâde Abdülkadir Şeyhi Efendi	Süleymaniye Darulhadisi	Şeyhülislâmlık
Çivizâde Mevlânâ Mehmed	Şeyhülislâm	Vefat
Abdülvahab Efendi	Mahmud Paşa Medresesi	Hankâh Medresesi
Hasan Efendi	Sahn Medresesi	Trablus Kazâsı
Abdülkerim Efendi	Bektütiyye Medresesi ve Fetvâ görevi (Maraş)	Emekli
Seyfullah Efendi	Ayasofya-yı Kebir Medresesi	Terakkî
Seyfullah Efendi	Ayasofya-yı Kebir Medresesi	Terakkî (2. kez)
Muslihiddin Efendi	Yıldırım Han Medresesi, Dâhil hükmü ve Fetvâ ile (Balıkesir)	Vefat
Ahmed Efendi	Süleyman Paşa Medresesi-İznik	Rodos Fetvâsı
Muslihiddin Efendi	Amid Kadısı ve Hüsrev Paşa Medresesi	Emekli
Abdurrahim Efendi	Ali Paşa Medresesi	Hanım Sultan Medresesi
Nurullah Efendi	Rodos'da Süleyman Han Medresesi ve iftâ hizmeti	Emekli
Şeyh Ali Efendi	Piri Mehmed Paşa Medresesi	Kayseri Kazâsı
Hüseyin Efendi	Atik Valide Medresesi (Nurbanu Sultan)	Sahn
Abdülhamid Efendi	Edirne Sultan Bayezid Medresesi	Trablus Kazâsı
Muhyiddin Efendi	Sahn	Kütahya Kazâsı
Müderrişzâde Muhyiddin Efendi	Yıldırım Bayezid Han Medresesi-Edirne	Emekli
Osman Efendi	Sahn	Selanik Kadılığı
Hasan Kethüdazâde Muhyiddin Efendi	Süleymaniye	Selimiye Medresesi-Edirne
Muslihiddin Efendi	Selimiye Medresesi-Edirne	Halep Kazâsı
Derviş Efendi	Hüsrev Paşa Medresesi-Halep	Mustafa Paşa Medresesi-Bolu
Muslihiddin Efendi	Sahn	Yavuz Selim Medresesi
Zeyrekzâde Muhyiddin Efendi	Sahn	Bağdat Kazâsı
Nev'î Efendi	Mihrimah Sultan Medresesi	Sahn
Abdurahman Efendi	Bolu Mustafa Paşa Medresesi, Fetvâ hizmeti	Emekli
Hasan Efendi	Camii Şerif Medresesi, (Sultan Süleyman Medresesi)-Çorlu	Sahn
Abdullah Efendi	Atik Valide Sultan Medresesi-Üsküdar	Galata Kazâsı
İbrahim Efendi	Sahn	Sultan Bayezid Han Medresesi-Edirne
Hasan Efendi	Süleyman Paşa Medresesi-İznik	Vefat
Zeyni Efendi	Kalenderhane Medresesi	Sahn

	(İstanbul)	
Ayas Efendi	II. Bayezid Medresesi (Amasya), Fetvâ hizmeti	Emekli
Muhyiddin Efendi	Hanım Sultan Medresesi	Sahn
Muslihiddin Efendi	Muradiye Medresesi-Bursa	Sahn
Subaşızâde Muhyiddin Efendi	Bağdat Kadısı, Mercaniye Medresesi müderrisi	Vefat
Mirza Mahdum Efendi	Mekke Kadısı ve Süleyman Han Medresesi-Mekke	Vefat
Muhyiddin Efendi	Sahn	Kudüs Kazâsı
Sipahîzâde Muhyiddin Efendi	Bağdat Kadısı, Mercaniye Medresesi	Emekli
Sunullah Efendi	Şehzâde Sultan Mehmed Medresesi (İki Şerefeli)	Valide Sultan Medresesi-Üsküdar
Şemseddin Efendi	Hüsrev Beğ Medresesi, Saray	Sultaniye Medresesi (Vize), Fetvâ hizmeti

Yukarıda zikredilen müderrisler hareket ettiklerinde kırk üç mülâzımı muîdlik yoluyla silke katmışlardır. Bir müderris dışında hepsi birer mülâzım vermişlerdir. Ayasofya müderrisi Seyfullah Efendi'nin ise altı aylık sürede iki defa terakkî etmesi sebebiyle iki muîdi silke alınmıştır.¹⁹⁴ Görev yaptıkları medreselere göre yirmi yedisi sultan medreselerinde, dördü hanım sultan medreselerinde, dokuzu vezirler tarafından yaptırılan medreselerde, ikisi de Osmanlı öncesi dönemlerde yaptırılan medreselerde görev yapmaktaydılar. Bu medreseler, Maraş'da Dulkadiroğulların'dan Alaüddevle Bozkurt Bey'in yaptırdığı Bektütiyye¹⁹⁵ ve Abbasi halifelerinden biri tarafından yaptırılan Mercaniye Medresesidir.¹⁹⁶ Sultanlar tarafından yaptırılan medreseler şunlardı: Ayasofya, II. Bayezid Medresesi (İstanbul), Sahn, Süleymaniye, Süleymaniye Darulhadisi, Yavuz Selim Medresesi (İstanbul), Yıldırım Bayezid Medresesi (Balıkesir), Kânûnî Sultan Süleyman Medresesi (Rodos), Bayezid Medresesi (Edirne), Yıldırım Bayezid Medresesi (Edirne), Selimiye Medresesi (Edirne), Sultan Süleyman Medresesi (Çorlu), Kalenderhane Medresesi, Sultan Bayezid Medresesi (Amasya), Muradiye Medresesi (Bursa), Süleymaniye Medresesi (Mekke), Şehzâde Sultan Mehmed Medresesi (İki Şerefeli, İstanbul), Süleyman Paşa Medresesi (İzmit). Hanım Sultanların medreseleri ise, Mihrü Mah Sultan Medresesi ve III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan'ın yaptırdığı Atik Valide Sultan Medresesi (Üsküdar)'dir. Vezirler tarafından yaptırılan

¹⁹⁴ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 5b-6a.

¹⁹⁵ Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, s. 841.

¹⁹⁶ Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, 556.

medreseler ise, Mahmud Paşa Medresesi (İstanbul), Hüsrev Paşa Medresesi (Amid), Ali Paşa Medresesi, Piri Mehmed Paşa Medresesi, Hüsrev Paşa Medresesi (Halep), Mustafa Paşa Medresesi (Bolu), Hüsrev Beğ Medresesi (Saray) idi.

Üçüncü defterdeki dokuz aylık süreçteki verilere göre muîdlikten mülâzemet % 40.42'lik bir orana yükselerek, mülâzemet yolları içerisinde birinci sırada yer almıştır. Aşağıda bu defterin verilerine göre muîdlik yoluyla mülâzım veren ulemâ tablosu verilecektir.

Tablo 4 Bostanzâde Mehmed Efendi İkinci Mülâzım Ruznâmçesinde Muîdlikten Mülâzım Veren Müderrisler ve Hareketleri		
Muîdlikten Mülâzım Veren Müderrisler	Görev Yeri	Hareket
Bostanzâde Mehmed Efendi	Sabık Şeyhülislâm ve Sultan Bayezid Medresesi	Rumeli Kadıaskerliği
Osman Efendi	Mekke Kadısı-Süleyman Han Medresesi	?
Abdulhalim Efendi	Şah Sultan Medresesi-Eyüp	Sahn
Fehmî Efendi	Ali Paşa-yı Cedid Medresesi	?
Zeynelabidin Efendi	Amid Kazâsı, Hüsreviyye (Hüsrev Paşa) Medresesi	?
Şah Mehmed Efendi	Hanım Sultan Medresesi-İstanbul	Vefat
Abdülkerim Efendi	Rüstem Paşa Medresesi	Sultan Medresesi-Üsküdar
Ahmed Efendi	Süleyman Paşa Medresesi-İznik	?
Mustafa Efendi	Süleymaniye	Şam Kazâsı
Abdurrahim Efendi	Yavuz Selim Medresesi-İstanbul	Süleymaniye
Kepenkcizâde Şah Mehmed Efendi	Sahn	Üsküdar Kazâsı
Kâmizâde Mehmed Efendi	Sultan Süleyman Medresesi-Çorlu	Sahn
Kâmizâde Mehmed Efendi	Sahn	Trablus Kazâsı
Abdurrahim Efendi	Şah Sultan Medresesi	Sahn
Abdurrahman Efendi	Sultan Orhan medresesi-İznik	Bektütiyye Medresesi-Maraş
Nevî Efendi	Mercaniye Medresesi-Bağdat	Padişah hocalığına
Mehmed Efendi	Hankâh Medresesi	Sahn
Mehmed Efendi	Selimiye Medresesi-Edirne	Halep Kadısı
Tursunzâde Abdülbaki Efendi	Sahn	Yavuz Selim Medresesi-İstanbul

Deftere kaydedilen kırk yedi mülâzımın on dokuzu îâdeden yoluyla sisteme girmişlerdi. Bu süreçte vefat eden ulemânın olmaması îâdeden yolunun oranının yüksek çıkmasında büyük rol oynamıştır. On dokuz müderrisin onu sultan medreselerinde, dördü hanım sultan medreselerinde, dördü vezir medreselerinde, biri de Osmanlı öncesinde Abbasi halifeleri tarafından yapılmış Mercaniye Medresesi'nde müderris idi.

Dördüncü defterdeki yaklaşık iki yıllık süreçteki verilerde ise muîdlikten mülâzemet % 25'lik bir oranda olup, teşrif ve vefat yollarından sonra gelmektedir. Aşağıda bu süreçte muîdlik yoluyla mülâzım veren ulemâ tablosu sunulacaktır.

Tablo 5 Hocazâde Mehmed Efendi Mülâzım Ruznâmçesinde Muîdlikten Mülâzım Veren Müderrisler ve Hareketleri		
Muîdlikten Mülâzım Veren Müderrisler	Görev Yeri	Hareket
Şeyh Mehmed Efendi	Kalenderhane Medresesi	Maraş Kazâsı
Ziyaeddin Efendi	Şah Sultan Medresesi	Haseki Sultan Medresesi
Cafer Efendi	Sahn	Bayezid Han Medresesi-Edirne
Sinan Efendi	Bayezid Han Medresesi-Edirne	Vefat
Abdurrahim Efendi	Sahn	Sultan Selim Han Medresesi.
Abdurrahim Efendi	Sultan Selim-i Evvel Medresesi-İstanbul	Medine Kazâsı
Haydar Efendi	Süleymaniye Medresesi	Halep Kazâsı
Abdülmemun Efendi	Sahn	Bağdat Kazâsı
Esseyyid Ali Efendi	Fatma Sultan Medresesi-İstanbul	Sahn
Cafer Efendi	Piri Paşa Medresesi	Paye-i Sahn
Haydar Efendi	Şehzâde Sultan Mehmed Han Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Ebubekir Efendi	Selçuk Sultan Medresesi	?
İbrahim Efendi	Sokullu Mehmed Paşa Medresesi-İstanbul	İsmihan Sultan Medresesi.
Seyyid Mehmed Efendi	Hanım Sultan Medresesi	Mihrümah Sultan medrese-Edirnekapı
Şeyh Mehmed Efendi	Amid Kadısı, Hüsrev Paşa Medresesi	?
Mustafa Efendi	Sahn	Sultan Selim Han-ı Kadim Medresesi.
Ahizâde Hüseyin Efendi	İsmihan Sultan Medresesi	Sahn
Abdullah Efendi	Sultan Selim Han-ı Kadim Medresesi	Süleymaniye
Mehmed Yahşi Efendi	Ali Paşa-yı Cedid	Bursa Sultan Mehmed Han

	Medresesi.	Medresesi.
Zeyni Efendi	Mekke Kazâsı ve Süleyman Han Medresesi.	?
Şeyh Mehmed Efendi	Sahn	Manisa Fetvâsı
Yahya Çelebi	Sinan Paşa Medresesi.- İstanbul	Hankâh Medresesi
Abdülğani Efendi mahdumu Mehmed Efendi	Sahn	Şehzâde Sultan Mehmed Han Medresesi
Nefszâde Muslihiddin Efendi	Ebu Eyub Ensari Medresesi	Sahn
Cerrahzâde Mehmed Efendi	İsmihan Sultan Medresesi	Erzen-i Rum Kazâsı
Şerif Mehmed Efendi	Şah Sultan Medresesi	Gazanfer Ağa Medresesi
Hüsam Efendi	Üç Şerefeli Medrese	Sahn
Niksarîzâde Mahmud Efendi	Mihr-i Mah Sultan Medresesi	Sahn
İbrahim Çelebi	Haseki Sultan Medresesi	Sahn
Mustafa Efendi (2 muîd)	Safiye Sultan Medresesi	Edirne Kazâsı
Kurd Efendi (2 muîd)	Sultan Orhan Medresesi	Vefat
Pir Ali Efendi (2 muîd)	Hankâh müderrisi	Vefat
Marifetullah Efendi	Şam Fetvâsı	Kıbrıs Fetvâsı
Hüsam Efendi (2 muîd)	Sahn	Vefat
Mehmed Efendi	Şehzâde Sultan Mehmed Medresesi	Süleymaniye
Ahmed Efendi	Süleymaniye	Darülhadis-i hakani
Abdulaziz Efendi	Süleymaniye	Darülhadis-i Sultani
Esseyyid Ali Efendi	Sahn	Kütahya Kazâsı
Yahya çelebi	Hankâh Medresesi	?
Ömer Efendi	Edirne Darulhadisi	Manisa Fetvâsı
Yahya Efendi	Valide Sultan Medresesi	Süleymaniye Medresesi
Sadizâde Mehmed Efendi	Üsküdar Mihr-i mah Sultan Medresesi	Sahn
Esseyyid Mehmed Efendi	Edirne kapı Mihr- Mah Sultan Medresesi	Sahn
Nihali Efendi	Sahn	Yavuz Sultan Selim Medresesi
Azmizâde Efendi	Yavuz Sultan Selim Medresesi	Süleymaniye
Hüsrev Çelebi	Rüstem Paşa Medresesi	Üsküdar Medresesi
Ziyaeddin Çelebi	Haseki Sultan Medresesi	Sahn
Hasan Efendi	Sinan Paşa Medresesi	Edirne kapı Mihr-i Mah Sultan Medresesi
Memikzâde Mehmed Efendi	Darulhadis-i Sultani	Safiye Sultan Medresesi
Mustafa Efendi	Sahn	Nurbanu Sultan Medresesi
Sadizâde Mehmed Efendi	Sahn	İzmir Kazâsı
Şüca Efendi	Hafsa Sultan Medresesi- Manisa	?
Bostanzâde Mustafa Efendi	Mekke Kadısı ve Süleyman Han Medresesi	Emekli
Esseyyid Ahmed Efendi	Selanik Fetvâsı ve Sultan	Amasya Fetvâsı

	Murad Han Medresesi	
Musa Efendi	Mehmed Ağa Medresesi	Eyüp Sultan Medresesi
Abdi Efendi	Sultan Mehmed Han Medresesi	Manisa Fetvâsı
Abdullah Efendi	Yusuf Paşa Medresesi-İstanbul	?

Tablodaki verilere göre, toplam elli yedi müderris, hareket ettiklerinde iâdeden yoluyla mülâzım vermişlerdir. Müderrisler içerisinde Cafer Efendi, Piri Paşa Medresesi'nden Paye-i Sahn'a hareket etmiştir. Bu hareket biçimi XVI. yüzyılın sonlarında payeli tayinlerin başladığına işarettir.¹⁹⁷ Bu müderrislerden otuz biri sultan medreselerinde, on yedisi hanım sultan medreselerinde, sekizi vezir medreselerinde, biri de Darussaade Ağası Mehmed Ağa'nın yaptırdığı Mehmed Ağa Medresesi'nde görevli idi. Vezir medreseleri arasında Piri Paşa, Sokullu Mehmed Paşa, Hüsrev Paşa, Ali Paşa-ı Cedid, Rüstem Paşa, Sinan Paşa ve Yusuf Paşa medreseleri bulunmakta idi.

Muîdlikten mülâzemet yolunun XVI. yüzyılın ikinci yarısında değişimine dair birinci defterdeki verilerle ikinci, üçüncü ve dördüncü defterdeki veriler karşılaştırılmış ve iâdeden mülâzım alınan medreseler içinde vezirlerin yaptırdığı medreselerin rolünün arttığı tespit edilmiştir. Yüzyıl ortalarına gelirken sadece Rüstem Paşa Medresesi muîdleri silke girerken, yüzyılın son çeyreğinde Ali Paşa, Süleyman Paşa, Hüsrev Paşa, Mahmud Paşa, Piri Mehmed Paşa ve Mustafa Paşa gibi önde gelen ümerâ medreselerinden de mülâzım alınmıştır. Bu medreselere dördüncü defterde Darussaade Ağası Habeşi Mehmed Ağa'nın Medresesi de eklenmiştir. Mehmed Ağa, III. Murad'ın ağalarından olup 999 (1590-91) da vefat etmiş, medrese ise 990 (1582-1583) yılında tamamlanmıştı.¹⁹⁸ Bu medreseden muîd alınmış olması Mehmed Ağa'nın o dönemdeki nüfuzuyla ilgili olmalıdır. Bu medreseler hâric ellili medreseler arasında idi. Bu medreselerden muîd alınmış olmasının silk içerisinde sıkıntılar doğurduğu ve engellenmeye çalışıldığı tespit edilmektedir. 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde “..ve elli akçe medreselerden mu’id alınmaya, meğer sâhib-i vezîr-i a’zam olub, hayâtda ola” ifadeleriyle bu tür medreselerden mülâzım alınması yasaklanmış, ancak hayatta olan bir veziriazamın medresesi ise mülâzım

¹⁹⁷ MA, RKR, 184/7, s. 7.

¹⁹⁸ Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, s. 555, 883.

alınmasına izin verilmiştir.¹⁹⁹ Ancak, kanûnnâmeden sonra tutulan dördüncü defterde de hayatta olmayan vezirlerin medreselerinden muîd alınmaya devam edildiği tespit edilmektedir.

d. Teşrîf

Kadılık, müderrislik, müftülük gibi görevleri yürüten yüksek dereceli ulemâ, tarîkde bir üst düzey göreve hareket ettiklerinde, terakkî aldıklarında, sefere teşrîf ettiklerinde, cülûs ve padişahların çocuklarının doğumunda “teşrîf” namıyla mülâzım verebilmekteydiler. Teşriften mülâzemet, yüksek dereceli ulemâyâ mülâzemet için ek bir kadro sağlamaktaydı. Hareket durumlarında ulemânın teşrîfen ne kadar mülâzım verebileceği kanunlarla düzenlenmiş idi. Bu sayılar da zaman zaman değişiklikler gösterebilmekteydi. Kanûnî'nin hocası Hayreddin Efendi, öğrencisinin tahta çıkmasıyla dönemin ileri gelen dânişmendlerini uhdesinde toplamış onların bir kısmını 927 (1520-1521) yılındaki Belgrad seferi, bir kısmını da cülûs teşrîfinden mülâzım vermişti.²⁰⁰ Selh-i Rebî'ü'l-evvel 967 (28 Ocak 1560) tarihli bir hükümde Şehzâde Sultan Selim'in hocası Ataullah Efendi'den daha önce Nahcıvan seferinden dönüşte teşrîfen iki mülâzım alındığı, bu sefer dönüşünde ise üç talebesinin daha silke girmesi Şehzâde Selim'in mektubu ile istenmişti. Talebesinin içerisinde “zâten ve zamânen istihkâkı” bulunan, üç kişinin tayin edilip bildirilmesi ve mülâzım defterine kaydolanması istenmiştir.²⁰¹

Aşağıda, birinci defterde teşrîfen mülâzım veren ulemâ ve hareketine ait tablo yer almaktadır.

Tablo 7 951-959 Tarihli Defterde Teşrîfen Mülâzım Veren Ulemâ ve Hareketleri			
Teşrîfen Mülâzım Veren Ulemâ	Görevleri	Hareketleri	Verilen Mülâzım Sayısı
Ebussuud Efendi	Rumeli Kadaskeri	Müftü	6
Çivizâde Muhyiddin Şeyh Mehmed Çelebi	Sahn Müderrisi	Rumeli Kadaskerliği	3

¹⁹⁹“İlmiyye Kanûnnâmesi”, Vr. 70a.

²⁰⁰ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 248, 249.

²⁰¹ 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay., Ankara 1993, s. 331.

Efendi			
Ma'lul Emir Efendi	Mısır Kadısı	Anadolu Kadıaskerliği	3
Bostan Muslihiddin Mustafa	İstanbul Kadısı	Anadolu Kadıaskerliği	3
Bostan Muslihiddin Mustafa	Anadolu Kadıaskeri	Rumeli Kadıaskerliği	3
Bostan Muslihiddin Mustafa	Rumeli Kadıaskeri	Sefer-i Hümâyûn-ı Tebriz	3
Köprücekzâde Sinan Çelebi Efendi	Amasya Müftülüğünden Emekli	Sâniyen Amasya Müftülüğü	2
Celalzâde Salih Efendi	Mısır'da müfettiş iken	80 akçe ile Sahnâ	2
Arabzâde Abdülbaki Çelebi Efendi	Halep Kadısı	Mekke Kadılığı	2
Cürcan Efendi	Sahn Müderrisi	Amasya-II.Bayezid Medresesi	2
Muhaşşi Sinan Çelebi Efendi	Anadolu Kadıaskeri	Sefer-i Hümâyûn-ı Tebriz	2
Mehmed Çelebi Efendi	?	Mekke kadılığı	2
Perviz Efendi	Sahn Müderrisi	Bağdat kadılığı	1
Yahya Çelebi Efendi	Sahn	Bağdat kadılığı	1

Yukarıda zikredilen birinci defterin verilerine göre teşrîfen mülâzımlık yolu % 7.69'luk oranla dördüncü sıradadır. Tabloda teşrîften mülâzım veren ulemâ irdelendiğinde ancak yüksek dereceli ulemânın “teşrîf” mülâzımı verebildiği görülmektedir. Şeyhülislâm, kadıaskerler, mevleviyete çıkanlar, yüksek dereceli müderrisler ve diğer müftüler teşrîfen mülâzım verebilmekteydi. Ebussuud Efendi, Rumeli Kadıaskerliğinden müftülüğe atandığında altı, kadıaskerliğe çıkanlar üç, Sahn'dan mevleviyete çıkanlar birer mülâzım vermişlerdi. Ayrıca Tebriz Seferi'ne katılmaları dolayısıyla Rumeli Kadıaskeri Bostan Muslihiddin Efendi'den üç ve Anadolu Kadıaskeri Muhaşşi Sinan Çelebi Efendi'den iki mülâzım alınmıştı.²⁰²

Teşrîfen mülâzemette de ulemânın hareketi söz konusu olduğu için, yüksek dereceli ulemâ eğer medreseden hareket ediyorsa bir talebesini muîdlikten bir diğerini de “teşrîfen” mülâzım vermekteydi. 956 Rebî'ü'l-evvel'inde (Mart-Nisan 1549) Sahn müderrisi iken Bağdat Kadılığına çıkan Perviz Efendi, muîdi Mevlânâ Şüca Halife'yi iâdeden, talebesi Mevlânâ Hüsam'ı “teşrîfen” mülâzım vermişti.²⁰³

²⁰² MA, RKR, 178/1, s. 3, 4, 8, 9, 10, 12, 17, 19, 20, 24.

²⁰³ MA, RKR, 178/1, s. 19.

Şevval 957'de Sahn'dan Bağdat Kadılığına hareket eden Yahya Çelebi, oğlu Mevlânâ Kurd'u teşrîfinden, muîdi Kenan'ı da îadeden mülâzım vermişti.²⁰⁴

İkinci defterin verilerine göre teşrîfen mülâzemet % 20.3'lük oranla ikinci sırada gelmektedir. Aşağıda bu yolla mülâzım veren ulemâyı ve hareketini gösteren tablo verilmektedir.

Tablo 8 Bostanzâde Mehmed Efendi'nin Mülâzım Ruznâmçesinde Teşrîfen Mülâzım Veren Ulemâ ve Hareketleri			
Teşrîfen Mülâzım Veren Ulemâ	Görevleri	Hareketleri	Verilen Mülâzım Sayısı
Sunullah Efendi	Üsküdar Sultaniyesi Müderrisi	?	13
Müeyyedzâde Abdülkadir Şeyhi Efendi	Süleymaniye Darülhadişi Müderrisi	Şeyhülislâmlık	7
Bostanzâde Mehmed Efendi	Anadolu Kadıaskeri	Rumeli Kadıaskerliği	4
Bahaeddinzâde Abdullah Efendi	Rumeli Kadıaskeri	Mısır Kazâsı	4
Muhyiddin Efendi (Monla Efendi)	Anadolu Kadıaskeri	İstanbul Kazâsı	4
Muhyiddin Efendi	?	Anadolu Kadıaskerliği	4
Zekeriya Efendi	Anadolu Kadıaskerliğinden emekli	Süleymaniye Darulhadisi	4
Seyfullah Efendi	Mekke Kadısı	Vefat	4
Ahmed Efendi	Anadolu Kadıaskerliğinden emekli	Mısır Kazâsı	4
Abdülkerim Efendi	İmam-ı Sultani	Terakkî	4
Alaeddin Efendi	?	Medine Kazâsı	4
Yahya Efendi	Sahn Müderrisi	Nikâbet	3
Hasan Kethüdazâde Muhyiddin Efendi	Süleymaniye Müderrisi	Selimiye Medresesi-Edirne	3
Elhac Mehmed Efendi	?	Kudüs Kazâsı	3
Sunullah Efendi	Şehzâde Sultan Mehmed Medresesi Müderrisi	Üsküdar Valide Sultan Medresesi	3
Ahmed Efendi	Süleyman Paşa Medresesi-İznik	Rodos Süleyman Han Medresesi ve Fetvâ	2
İbrahim Efendi	Sahn	Sultan Bayezid Han Medresesi-Edirne	2
Abdülkerim Efendi	Rumeli Kadıaskerliğinden	?	2

²⁰⁴ MA, RKR, 178/1, s. 24, 25.

	emekli ve vefat		
Bostanzâde Mehmed Efendi	Rumeli Kadıaskeri	Mısır Kazâsı	1
Abdülğani Efendi	?	Şam Kazâsı	1
Lütfibeğzâde Muhyiddin Mehmed Efendi	Yenişehir Kazâsından emekli	Kefe Kazâsı ve Fetvâsı	1
Seyfullah Efendi	Ayasofya-ı Kebir'de Müderris	Terakkî	1
Seyfullah Efendi	Ayasofya-ı Kebir'de Müderris	Terakkî	1

Tablodaki verilere göre teşrîf yoluyla en çok mülâzım veren âlim, Sunullah Efendi'dir. Şehzâde Sultan Mehmed müderrisi Sunullah Efendi, Üsküdar'daki Valide Sultan Medresesi'ne atandığında teşrîfen üç ve bu görevde iken çıkan hatt-ı hümâyûnla ise on üç mülâzım vermişti. Bu şekildeki teşrîften mülâzemet, olağan bir uygulama değildir. Teşrîften verilen bu mülâzemetin niteliği Bostanzâde Mehmed Efendi döneminde tutulmuş hareket ruznâmçesinde tespit edilmiştir. Bu ruznâmçede, 22 Safer 997 (10 Ocak 1589) tarihli kayda göre Sunullah Efendi burada hoca iken onun derslerine devam edenleri onore etmek ve ödüllendirmek için hatt-ı hümâyûn çıkmış idi.²⁰⁵ Teşrîften verilen bu mülâzımlar, yukarıda zikredilen hatt-ı hümâyûn neticesinde Sunullah Efendi'nin dersine katılanlardan oluşmuştur. Sunullah Efendi'ye gösterilen bu saygıdan talebesi de nasiplenmişti. Sunullah Efendi'nin talebesi en üst düzey ulemâyâ dağıtılarak mülâzım olmuşlardır. Onların üçü Mevlânâ Mustafa, Ali ve Mehmed, çıkarılan ferman gereğince Hoca Efendi'ye verilmişti. Diğerleri ise şehzâde hocası Nevali Efendi'ye, Rumeli Kadıaskeri Bostan Efendi'ye, Anadolu Kadıaskeri Muhyiddin Efendi'ye, Anadolu Kadıaskerliğinden emekli Abdülbaki Efendi'ye, Mısır Kadısı Ahmed Efendi'ye, İstanbul Kadısı Muhyiddin Efendi'ye, İstanbul Kadılığında emekli Muhyiddin Efendi'ye, Edirne Kadısı Şemseddin Efendi'ye, Bursa Kadısı Muslihiddin Efendi'ye, Bursa Kadılığında emekli Alaeddin Efendi'ye dağıtılarak mülâzım olmuşlardı.²⁰⁶

Bostanzade Mehmed Efendi'nin birinci defterine göre, şeyhülislâmlığa yükselen Müeyyedzâde Abdülkadir Şeyhi Efendi'den yedi, kadıaskerlerden ve mevleviyete hareket edenlerden dörder mülâzım alınmıştır. Bostanzâde Mehmed Efendi'nin dânişmendlerinden Mevlânâ Esseyyid Abdüsselam'ın kaydı yapılırken

²⁰⁵MA, RKR, 181/4, s. 80.

²⁰⁶NOK, RKR, 5193/3, Vr. 34a-b.

“...*kâdiasker dâ‘îlerine mansıb-ı kazâ inâyet buyuruldukda teşrîfen dört nefer dânişmend mülâzım olmak kanûn-ı pâdişâhî olub*”²⁰⁷ ifadesi kullanılmış ve kadıaskerlerin yeni göreve atandıklarında teşrîften dört mülâzım verdikleri belirtilmiştir. Bostanzâde Efendi, Rumeli Kadıaskerliğinden emekli iken 991 Rebî‘ü’l-evvel’inde (Mart-Nisan 1583) Mısır Kadılığına atanmış ve 994 Ramazan’ına (Ağustos-Eylül 1586) kadar bu görevinde kalmıştı.²⁰⁸ Bu süreçte teşrîften dört mülâzımını silke katabilecekken üç mülâzım vermiş ve bu kişiler ruznâmçe defterine kaydedilmişti. İkinci defa kadıasker olduğunda Mısır’a atandığı zaman kullanmadığı dördüncü kadroyu kullanmıştı.²⁰⁹ Kimi zaman da eksik kayıtlar deftere ilave edilirdi. Anadolu Kadıaskerliğinden emekli iken vefat eden Mevlânâ Abdülğani Efendi’nin talebesinden Mevlânâ Abdullah, hocasının 994 Rebî‘ü’l-evvel’inde (Şubat-Mart 1586) Şam kazâsına atanması sonucu teşrîfen tayin ettiği mülâzımlarının dördüncüsü iken ve bu durum mümeyyizleri olan Mevlânâ Feyzullah Efendi defterinde de kayıtlı iken ruznâmçeye yanlışlıkla kaydedilmemiş ve bunun üzerine yeniden kayıt edilmiştir.²¹⁰ Yine Rumeli Kadıaskerliğinden emekli iken vefat eden Abdülkerim Efendi’nin talebesinden ikisinin de kadıaskerlik teşrîfinden mülâzım oldukları ve bu konuda yanlışlık yapılmaması için defterde uyarıların bulunduğu tespit edilmektedir.²¹¹ Mekke Kadısı iken vefat eden Mevlânâ Seyfullah Efendi’nin talebesine Süleymaniye müderrislerinden Mevlânâ Muhyiddin Efendi mümeyyiz tayin edilmiş ve yirmi sekiz dânişmendi kaydedilmişti (Ramazan 995) (Ağustos-Eylül 1587). Bu dânişmedlerden ilk dördü Mekke teşrîfinden mülâzım olmuşlardı.²¹²

Üçüncü defterde de teşrîfen mülâzımlık % 23.4 ile muîdlik yolundan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Bu süreçte daha önce şeyhülislâm olan Bostanzâde Efendi, Rumeli Kadıaskeri olması dolayısıyla teşrîfen yedi dânişmendini, Şam Kazâsından Medine kazâsına atanan Muslihiddin Efendi üç dânişmendini silke

²⁰⁷ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 8a.

²⁰⁸ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü’l-Hakâik...*, s. 411.

²⁰⁹ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 8a.

²¹⁰ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 9a.

²¹¹ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 32a.

²¹² NOK, RKR, 5193/3, Vr. 15a.

katmıştı. Medine'ye atanan Kemal Beğzâde Mehmed Efendi'nin teşrîfinden alınan dört mülâzımdan sonuncusu da deftere kaydedilmişti.²¹³

Dördüncü defterde “teşrîfen” mülâzemet, % 40'lık oranıyla mülâzemet yolları içinde birinci sırada gelmektedir. Aşağıda bu defterde yer alan teşrîfen mülâzım veren ulemâ ve hareketlerinin tablosu sunulacaktır.

Tablo 9 Hocaâde Mehmed Efendi Mülâzım Ruznâmçesinde Teşrîfen Mülâzım Veren Ulemâ ve Hareketi			
Teşrîfen Mülâzım Veren Ulemâ	Görevleri	Hareketleri	Verilen Mülâzım Sayısı
Memikzâde Mehmed Efendi	Hakaniye Darulhadisi	Valide Sultan Medresesi	30
Sunullah Efendi	Rumeli Kadıaskerliğinden emekli	Şeyhülislâmlık	7
Ahmed Efendi	?	Darulhadis-i sultani	6
Hocaâde Mehmed Efendi	Anadolu Kadıaskerliğinden emekli	Rumeli Kadıaskerliği	4
Monla Ahmed Efendi	Rumeli Kadıaskerliğinden emekli	Emekliliğine terakkî	4
Abdurrahim Efendi	Yavuz Sultan Selim Medresesi	Medine Kazâsı	4
Ahizâde Abdulhalim Efendi	İstanbul Kadılığı	Anadolu Kadıaskerliği	4
Şüca Efendi	Sâbık Kudüs Kadısı	Kudüs Kazâsı	4
Mehmed Efendi	Medine Kazâsı	Bursa'da Sultan Murad Han Medresesi	4
Mustafa Efendi	Medine Kazâsından emekli	Kadıasker Emeklisi	4
Katibzâde Zeyni Efendi	Emekli	Emekliliğine Terakkî	4
Abdulhalim Efendi	Medine Kazâsı	Medine Kazâsı	4
Esad Efendi	Anadolu Sadaretinden Emekli	Emekliliğine Terakkî	4
Abdurrauf Efendi	Kadıasker payesi ile Emekli	Eyüp Kazâsı	3
Abdulaziz Efendi	Süleymaniye	Darulhadis-i Hakani	3
Memikzâde Mehmed Efendi	Darulhadis-i Hakani	Safiye Sultan Medresesi	3
Mustafa Efendi	Sahn	Atik Valide Sultan Medresesi	3
Seyyid Marifetullah Efendi	Erzen-i Rum Kadılığından emekli	Şam Müftülüğü ve Şam Süleymaniye Medresesi	2

²¹³ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 39b, 40b, 43a.

Hocazade Mehmed Efendi'nin mülâzım ruznâmçesinin kayıtlarına da yansıdığı üzere, Sultan III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan tarafından Valide-i Cedîd Medresesi yaptırılmış ve 1006 (1597-1598) yılında tamamlanmıştı. Medreseye, Süleymaniye Darulhadisinden sonra, III. Mehmed'in babası için yaptırdığı Hakaniye Darulhadisine²¹⁴ atanan Ebu'l-Meyamin Mustafa Efendi 1006 Receb'inde (Şubat-Mart 1598) 100 akçe ile atanmıştı.²¹⁵ Ondan sonra, 1008 Receb'inde (Ocak-Şubat 1600) Memikzâde Mehmed Efendi atanmış ve bu atanma vesilesiyle otuz bir dânişmendi en üst düzey ulemâya verilerek mülâzım olmuşlardı. Bu ulemâ içerisinde dönemin şeyhülislâmı Sunullah Efendi, Hocazâde Mehmed Efendi, Esad Efendi, Ahizâde Efendi, Zeynî Efendi, Nev'î Efendi gibi önde gelen ulemâ yer almaktadır.²¹⁶ Memikzâde Efendi'ye gösterilen bu lütuf teşrîfen mülâzımlık yolunu birinci sıraya çıkarmıştır. Valide Sultan Medresesi için yapılan bu lütuf olmasaydı "teşrîfen" mülâzımlık yolu silke sadece altmış yedi kişi verecek ve % 27.2'lik orana sahip olacaktı. Aynı dönemde vefattan mülâzımlık ile iâdeden mülâzımlığa yakın bir yüzdeye sahip olacaktı. Ancak Valide Sultan Medresesi için gösterilen bu ayrıcalık teşrîfen mülâzımlığı zirveye taşımıştır. Gelibolulu Mustafa Âlî de bu durumdan şikâyetçi olmuştur. Âlî, III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan tarafından Üsküdar'da yaptırılan ve Atik Valide Medresesi²¹⁷ olarak bilinen ve III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'ın yaptırdığı Valide-i Cedid²¹⁸ Medresesi'nin "dâhil" hükmünde olması gerekirken sultan medreselerinin üstünde yer almasını eleştirmiştir. Ayrıca, bu medrese hocalarının kırk elli mülâzım verdiklerini ve mülâzemetle istidatlı olmayanların silke katıldığını ifade etmiştir.²¹⁹ Âlî'nin verdiği bu bilgiler ruznâmçe defterlerindeki verilerle birebir örtüşmekte ve teşrîfen mülâzemetin zirveye çıkış sebeplerinin açıklanmasına katkıda bulunmaktadır.

Teşrîfen mülâzemet yolu XVI. yüzyılın ortalarında % 7.69 oranında iken, ikinci defterde % 20.3'e (1587-1589), üçüncü defterde % 23.4'e (1592-1593), dördüncü defterde % 40.1'e (1599-1601) yükselmiştir. Bu mülâzemet yolu, üst düzey

²¹⁴Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, s. 880.

²¹⁵Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, s. 838, ; Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 512.

²¹⁶MA, RKR, 184/7, s. 17.

²¹⁷Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, s. 748.

²¹⁸Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, s. 838.

²¹⁹G. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, C.II, s. 80-81.

ulemâya ek kadro sağlaması ve bu yolla bir defada alınabilen mülâzım sayısının yüksek olması sebebiyle silke önemli miktarda mülâzım vermekteydi. Bu sebeple ilmiyye bürokrasisinin de dikkatini çekmiş ve bu yolla verilen mülâzım sayısına sınırlamalar getirilmiştir. 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde “*Haremeyn-i muhteremeyenden gayrıda teşrîf olmaya*” denilerek sadece Mekke, Medine kadılıklarına hareket edildiğinde ulemânın teşrîf mülâzımı verebilmesi kanunlaşmıştı.²²⁰ Ancak bu kanunun yeterince işletilemediği dördüncü defterdeki verilerle ortaya konulmaktadır. Ancak bu çabalar yeterince etkili olamamıştır. Koçi Bey risalesinde, mülâzemetin çok verilir olmasından, birine arpalık verilse bile teşrîften mülâzımının alındığından yakınmış ve diğer yollarla da kanundan fazla mülâzım alındığını ifade ederek sisteme eleştiri getirmiştir.²²¹

e. Müstakillen

Mevâlî hizmetinde ya da tedrîsinde bulunmalarının yanı sıra kimi dânişmendler gösterdikleri hizmetleri ve başarıları nedeniyle hocaları tarafından müstakil olarak arz edilirler ve mülâzım olurlardı. Müstakil olarak arz edilmeleri nedeniyle de bu mülâzemet yolu müstakillen olarak adlandırılmaktaydı. Ancak bu yol genellikle mevâlîzâdeler ve meşâyihzâdeler için kullanılırdı.

Kanûn-ı kadîm üzere mevâlîzâdeler ve meşâyihzâdeler genellikle en üst düzey ulemâdan mülâzım oluyorlardı. Fatih Kanûnnâmesinde molla çocuklarının ayrıcalıklı bir statüye sahip olduklarına dikkat çekilmiş ve kendilerine ulufe tahsis olunmuştur. Müftü ve hoca efendi oğulları altmışar akça, kadiasker oğulları kırk beşer akça, taht kadısı oğulları otuz akça, şehzâde hocası oğulları otuz akça, Sahn monlası oğulları da yirmi akçeye sahip idiler. Kânûnî döneminde de hükümdarın hocası Mevlânâ Hayreddin’in gayretiyle “Hocazâdeler Kanunu” çıkarılmış,²²² zamanla bu kanunun kapsamı genişletilmişti. Yüksek dereceli ulemânın bu ayrıcalıklı yapısı için Hoca Sadeddin Efendi’nin padişah hocalığı dönemi de önemli bir süreç olmuş ve zümrenin ayrıcalıklı statüsü pekişmişti. Zira, oğulları Mehmed Efendi ve Abdulaziz’e bu kanun zikredilerek ayrıcalıklı davranılmıştı.²²³

²²⁰“İlmiyye Kanûnnâmesi”, Vr. 70a.

²²¹ *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Yılmaz Kurt, s. 45.

²²² Fahri Unan, “XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetim Kademesi İçinde Ebussuud Efendi Ailesi”, *Türk Yurdu*, XI/50, Ankara 1991, s. 25-26.

²²³ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 575, 629; Zilfi, *Dindarlık Siyaseti...*, s. 49.

Mevâlîzâdelerin bu durumu, 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde vurgulanmış bazı kişilerin şehir emîninden ya da vakıfların zevâidinden ulufe sahip oldukları ve bu ulufeleri sebebiyle mülâzımlığa kabul edildikleri belirtilmişti. Bu kişiler, uzun süre bekleyerek tarîk ile mülâzım olanlara eklenerek onları sıkıntıya düşürmekteydiler. Kanûnnâmeye göre bu şekilde mülâzım olma sadece mevâlîzâdelere mahsus idi.²²⁴

Birinci defterdeki verilere göre toplam 33 kişi % 6.68'lik oranla müstakillen silke girmişlerdir. Yüksek dereceli ulemâ arasında, emekli müftüler Kadri Efendi ve Fenarizâde Muhyiddin Çelebi, emekli Anadolu Kadıaskeri Ma'lul Emir Çelebi Efendi, Müftü Ebussuud Efendi, İstanbul Kadısı Bostan Muslihiddin Efendi, Rumeli Kadıaskeri Çivizâde Muhyiddin Şeyh Mehmed Efendi, Mekke Kadısı Abdülbaki Efendi yer almaktadır.²²⁵ Ulemâ, genellikle mevâlîzâde olan talebesini müstakillen mülâzım vermekteydi. Müftü Ebussuud Efendi kardeşinin oğlu Muhyiddin'i, yevmî on beş akçe ulufesi olan Seydi Çelebi'nin oğlu Mustafa Çelebi'yi, yevmî on akçe ulufesi olan Piri Mehmed Paşa oğlu Abdülhay'ı, yevmî on akçesi olan Bedreddin Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed'i,²²⁶ İstanbul Kadısı Bostan Muslihiddin Efendi eski Halep Kadısı Pir Ahmed Efendi'nin oğlu Mehmed'i,²²⁷ Rumeli Kadıaskeri Çivizâde Muhyiddin Şeyh Mehmed, Anadolu defterdarı Abdullah Efendi'nin oğlu Mahmud Çelebi'yi ve Anadolu Kadıaskeri Emir Efendi'nin oğlu Mustafa Çelebi'yi²²⁸ müstakillen silke katmışlardı.

Ulemâ ayrıca, hizmetlerinden memnun olduğu kimi talebesini bu yolla mülâzım vermişti. 954 (1547-1548) yılında Samsunîzâde Şemseddin Ahmed Efendi yevmî 400 akçe ile Anadolu, Arap ve Acem memleketlerini teftişle görevlendirilmişti.²²⁹ 956 Muharrem'inde de (Ocak-Şubat 1549), bir dânişmendi Samsunîzâde Efendi'nin teftiş hizmetlerindeki başarısından dolayı mülâzemet kabul edilmişti.²³⁰ 956 Zi'l-hicce'sinde (Aralık 1549-Ocak 1550) Bağdat Kadısı Perviz Efendi, Meşhedeyn-i Şerefeyn muhasebelerinin görülmesinde büyük hizmetleri olan Karaferyeli Cevheri Çelebi'nin mülâzım olmasını istemişti.²³¹

²²⁴“İlmiyye Kanûnnâmesi”, 70b-71a.

²²⁵ MA, RKR, 178/1, s. 5, 6, 7, 12.

²²⁶ MA, RKR, 178/1, s. 6, 24.

²²⁷ MA, RKR, 178/1, s. 6.

²²⁸ MA, RKR, 178/1, s. 9.

²²⁹ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 146.

²³⁰ MA, RKR, 178/1, s. 19.

²³¹ MA, RKR, 178/1, s. 21.

İkinci defterin verilerine göre müstakillen mülâzımlık yolu % 4.88'lik orana sahiptir. Toplam on dokuz dânişmend silke girmiş, altısı mevâlîzâde, üçü meşâyihzâde, biri Akşemseddin torunlarından, biri ise seyyiddir. Bu defterde mevâlîzâde ve meşâyihzâdeler için önemli kayıtlar bulunmaktadır. Seyfullah Efendi'nin oğlu Mahmud Çelebi babasının vefatından sonra oğlu ve dânişmendi olduğu için bu yolla mülâzım olmuştu.²³² Mevlânâ Hoca Efendi talebesinden Mevlânâ Mehmed, Şehzâde Sultan Mehmed Camii'nde şeyh ve vaiz olan Mevlânâ Muhyiddin Efendi'nin oğlu ve hazineden on akçe ulufeye sahip olduğu için “*bunun emsâli meşâyihzâdeler müstakillen mülâzım olunmak kânûn-ı kadîm-i pâdişâhi*” olduğu için silke girmişti. Mevlânâ Hoca Efendi talebesinden Mevlânâ Mustafa, şehzâde hocası iken vefat eden Mevlânâ Pir Mehmed Efendi'nin oğlu olduğu ve hazineden 25 akçe ulufe tasarruf ettiği için,²³³ yine Bursa kazâsından emekli olan Mevlânâ Alaeddin Efendi'nin oğlu ve hazineden yevmî 25 akçe ulufeye sahip olan Mevlânâ Abdullah, yukarıda zikredilen ifadelerle mülâzımlığa kabul edilmişlerdi.²³⁴

Müstakillen mülâzemet yolu ile liyakatlerinin yanı sıra “ceddine hürmeten” de bazı kimselerin mülâzımlığa alındığı tespit edilmiştir. Bir kişi Akşemseddin torunlarından olduğu için ceddine hürmeten mülâzım olmuştu.²³⁵ Taşköprüzâde Ahmed Efendi'nin oğlu Şemseddin liyakatinin yanı sıra babasından kalan kitaplar ve babasına gösterilen hürmet gereği mülâzım alınmıştı.²³⁶ Yine, Edirne Kazâsından emekli iken vefat eden Lütfebeğzâde Mustafa Efendi'nin talebesi 996 Cemâziye'l-âhir'inde (Nisan-Mayıs 1588) tahrir edilmişler ve bu dânişmendlere 997 Rebî'ü'l-âhir'de (Şubat-Mart 1589) Mevlânâ Esseyyid Mustafa dahil edilmiştir. Esseyyid Mustafa, hocası Lütfebeğzâde'den ve ondan önceki hocası Mısır Kadısı Mevlânâ Ahmed Efendi'den almış olduğu tezkireleri kadıaskerliğe beyan etmiş ve dânişmendliğini ispat etmiştir. Kadıaskerlik bu bilgileri kaydettikten sonra seyyid evladı olması dolayısıyla da müstakillen mülâzım olabileceğine dikkat çekerek arzda bulunmuştur.²³⁷

²³² NOK, RKR, 5193/3, Vr. 15b.

²³³ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 17b.

²³⁴ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 21a.

²³⁵ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 20b.

²³⁶ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 29b.

²³⁷ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 35b.

İkinci defterdeki verilere göre müderrisler ve kadılar bazı talebesini beklenenden daha iyi hizmet ettiklerini düşündükleri için müstakillen mülâzım vermişlerdir. Padişah için “Tatar Han” adlı kitabın yazımı ferman olunduğunda Bostanzâde Efendi talebesinden Mevlânâ İbrahim bin Ahmed bu kitap üzerine çalışmış ve birinci cildini bitirdiğinde Halep Kadısı Mevlânâ Esseyid Mustafa Efendi tarafından adı geçenin müstakillen mülâzım olmasını isteyen bir arz divâna gönderilmiş ve mülâzım olması için hatt-ı hümayûn çıkarılmıştır.²³⁸ İstanbul Kadısı Muhyiddin Efendi de bu yolla mülâzım vermiştir. Muhyiddin Efendi, İstanbul’a etraftan gelen buğday ve unun değirmenlere götürülüp getirilmesinde ihmallerin yaşandığını, talebesi Mevlânâ İsa’nın bu hizmette görevlendirildiğinde işlerin düzene girdiğini belirterek bu hizmetleri karşılığında adı geçenin mülâzım olmasını kadıaskerlikten istemiş ve bu istek arz edilmiştir.²³⁹ Sahn medreselerinin birinde müderris olan Mustafa Efendi’nin öğrencileri Mevlânâ Mustafa ve Mevlânâ Pir Ahmed, Fatih Camii ve imâretinin evkâfının tahririnde görevlendirilmişler, evkâfın köy ve mezraalarını Mustafa, Yahud ve Nasarayı ise Pir Ahmed tahrir etmiştir. Hizmetleri karşılığında mülâzım olmaları için hocaları Mustafa Efendi kadıaskerliğe arzda bulunmuş ve mülâzımlığa kabul edilmişlerdir.²⁴⁰

Bazı dânişmendler, mevtâdan mülâzımlık yolu ile sırada beklerken yaptıkları hizmet karşılığında ulemâ tarafından müstakil olarak arz edilebilirlerdi. Rumeli Kadıaskerliğinden emekli iken vefat eden Mevlânâ İvaz Efendi’nin vefatından sonra kaydedilen talebesi içerisinde otuz üçüncü sırada olan ve gelecek nevbette mülâzım olacakların dokuzuncusu olan Mevlânâ Veli neveti beklemeden İvaz Efendi’nin camisi hizmetinde beklenenden çok çalışması sebebiyle müstakillen mülâzımlığa kabul edilmiştir.²⁴¹

Üçüncü defterin verilerine göre müstakillen mülâzımlık yolu % 12.5 oranında olup altı kişi bu yolla silke girmiştir. Üçüncü defterdeki ilgili kayıtlarda yanlışlıkla kayıt edilmemiş üç kişinin bu yolla tekrar kaydedildiğini, iki dânişmendin yaptıkları evkâf tahriri üzerine silke girdiğini, birinin de padişah hocası Nev’i Efendi’nin

²³⁸ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 18a

²³⁹ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 26a.

²⁴⁰ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 42b.

²⁴¹ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 4a, 12a.

kıdemli öğrencilerinden ve oğlu Ataullah'ın hocası olmasıyla müstakillen arz edildikleri tespit edilmiştir.²⁴²

Dördüncü defterde bu yolla silke girme oranı % 3.27 olup sekiz kişi silke girmiştir. Bu defterde bu yolla silke girme oranında önemli oranda düşme olduğu tespit edilmektedir. Beşi daha önce vefat eden âlimlerin talebesi olup müstakillen kaydedilmişleridir. 1002 (1593-1594) tarihinde vefat eden Saçlı Emirzâde'nin²⁴³ talebesi Abdülbaki bin Ali sonradan müstakil arz edilerek silke alınmıştı.²⁴⁴ Biri de Trablus Kadısı iken vefat eden İbrahim Efendi'nin öğrencisi idi.²⁴⁵ Geri kalan üçü ise yaptıkları hizmetler karşısında mülâzım olmuşlardır. İstanbul Kadısı Esad Efendi'nin, Veziriazam İbrahim Paşa ve Mahmud Paşa yönetiminde gerçekleşen ordu hizmetinde iki dânişmendi başarı göstermiş ve arz edilerek mülâzım olmuşlardı (7 Safer 1008/29 Ağustos 1599).²⁴⁶ Yine eski Mekke Kadısı Kâtibzâde Zeynî Efendi'nin dânişmendi Mevlânâ Mehmed cülûsdan beri devam eden devletin bekası için kırk bir en'âm-ı şerif okunmasında ve Kabe'nin tefrişinde yaptıkları hizmetleri dolayısıyla mollasının arzı neticesinde mülâzım olmuştu. (24 Cemâziye'l-evvel 1008/12 Aralık 1599).²⁴⁷

f. Nevbet

Belirli aralıklarla ilim yolunda kabiliyetli kişilerin mülâzım alınmasını ifade etmektedir. Bir zafer kazanılması, padişahın tahta geçmesi, sûr-ı hümâyûn gibi vesileler ile de nevbet ilan edilebilirdi. Böyle zamanlarda nevbet, ulemâ zümresini memnun etmenin önemli bir yolu olarak devlet tarafından kullanılmıştır. 1004 Şevval'inde (Mayıs-Haziran 1596) Şeyh Ebu'l-Vefa Camii'nde tefsîr ve hadîs dersi veren Zeynî Efendi'ye kadıaskerlik tarîkiyle emeklilik verilmiş ve nevbet ilan edildiğinde yirmi kişi mülâzım vermesi için hatt-ı hümâyûn çıkarılmıştı.²⁴⁸ Nevbet aynı zamanda silke girişte olabilecek tıkanmaların önünü açmak ve silke girişte oluşan yığılmayı rahatlatma amacını gütmektedir. Nevbet dönemlerinde müderris ve mevâlî hizmetindeki dânişmendlerin büyük çoğunluğu mülâzım olabilmekteydiler.

²⁴² NOK, RKR, 5193/3, Vr. 40b, 41a, 42b, 43a.

²⁴³ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 326.

²⁴⁴ MA, RKR, 184/7, s. 45.

²⁴⁵ MA, RKR, 184/7, s. 24.

²⁴⁶ MA, RKR, 184/7, s. 5.

²⁴⁷ MA, RKR, 184/7, s. 10.

²⁴⁸ *Tarih-i Selânikî*, C.II, s. 615.

Ulemâ nevbette vereceği dânişmendlerini belirler ve onlara kaçınıcı sırada olduklarını belirten bir temessük verirdi. Talebe, nevbet dönemlerinde bu belgeleri kadıaskerliğe sunarak mülâzım olabiliyorlardı.²⁴⁹

Nevbet uygulamasının ne zaman oluşturulduğu konusunda yeterli mevcut bilgi yoktur. Ebussuud Efendi'nin Rumeli Kadıaskerliği döneminde her yedi yılda bir nevbet olması kanunlaşmıştı.²⁵⁰ Topkapı Sarayı arşivinde 968 (1560-1561) yılı nevbette mülâzım olanların listesini içeren bir defterde nevbet yıllarının tarihleri bulunmaktadır. Bu kayda göre 930 (1523-1524) ve 939 (1532-1533)'da Kadri Efendi, 946 (1539-1540) ve 951 (1544-1545)'de Ebussuud Efendi, 954'de Bostan Efendi, 959(1551-1552) ve 963 (1555-1556)'de Abdurrahman Çelebi Efendi²⁵¹ ve 968 (1560-1561) ve 973 (1565-1566)'de Hamid Efendi dönemlerinde nevbet yoluyla mülâzım alınmıştı.²⁵² Bu tarihler arasındaki süreler irdelendiğinde uygulamada belirli bir nevbet süresinin olmadığı ve Ebussuud Efendi döneminde alınan yedi yıllık kararın uygulanamadığı tespit edilmektedir.

Birinci defterdeki verilere göre nevbetin ilan edildiği 954 (1547-1548) yılında ulemâdan payelerine göre doksan beş kişi % 19.2'lik oranla silke girmiştir. Altı yıllık zaman dilimi içinde nevbet yoluyla girenlerin toplam oranı % 20.85'tir. 968 (1560-1561) yılındaki nevbette ise 170 kişi silke girmiştir.²⁵³

Birinci defterdeki verilere göre 954 (1547-1548) yılındaki nevbette mülâzım veren ulemâ tablosu şöyledir:

Mülâzım Veren Ulemâ	Görevleri	Mülâzım Sayısı
Ebussuud Efendi	Müftü	10
Abdülkadir Efendi	Emekli Müftü	10
Fenarîzâde Muhyiddin Çelebi Efendi	Emekli Müftü	10
Bostan Muslihiddin Mustafa	Rumeli Kadıaskeri	7
Muhaşşi Sinan Çelebi Efendi	Anadolu Kadıaskeri	7
Malul Emir Çelebi Efendi	Anadolu Kadıaskerliğinden emekli	7
Mirim Kösesi Mehmed	Anadolu Kadıaskerliğinden emekli	7

²⁴⁹ MA, RKR, 178/1, s. 3.

²⁵⁰ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 184.

²⁵¹ Mehmed İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", s. 646, 647.

²⁵² Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 243.

²⁵³ Mehmed İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", s. 646.

Çelebi Efendi		
Emir Hasan Çelebi Efendi	Sahn Müderrisi	3
Muhyiddin Efendi	İstanbul Kadısı	3
Abdurrahman Çelebi Efendi	Edirne Kadısı	3
Taşköprüzâde Ahmed Çelebi	Sahn Müderrisi	3
Çelebi Efendi	Emekli	3
Hafız Efendi	Ayasofya Medresesi'nden emekli	2
Sadî Efendi	Muradiye Medresesi	2
Şemseddin Efendi	Sultan Selimin hocası	2
Cafer Efendi	Sultan Bayezid hocası	2
Mehmed Çelebi Efendi	Halep Kadısı	2
Ruşenîzâde Nimetullah Çelebi Efendi	Bağdat Kadısı	2
Karaçelebi Mehmed Çelebi Efendi	Edirne Sultan Bayezid Medresesi	1
Muhyiddin Efendi	Sahn Müderrisi	1
Hamid Çelebi Efendi	Manisa Müderrisi	1
Ahmed Kazvini	İki Şerefeli Müderrisi	1
Emir Hasan Çelebi Efendi	Sahn Müderrisi	1
Cafer Çelebi Efendi	Sahn Müderrisi	1
Perviz Efendi	Sahn Müderrisi	1
Ahmed Çelebi Efendi	Sahn Müderrisi	1
Hasan Beğ Efendi	Haseki Müderrisi	1
Kemal Çelebi Efendi	Sahn Müderrisi	1
Yahya Çelebi Efendi	Ayasofya Müderrisi	1
Muslihiddin Mustafa Niksari	Bursa Kadısı	1

Tablodaki verilere göre müftü ve emekli müftülerden onar, Rumeli Kadıaskeri, Anadolu Kadıaskeri ve emeklilerinden yedişer, İstanbul Kadısından, Edirne Kadısından ve bazı Sahn müderrislerinden üçer, şehzâde hocalarından ve Bağdat ve Halep Kadısından ve Muradiye müderrisinden ikişer, kimi müderrislerden ve Bursa Kadısından birer mülâzım alınmıştı. 963 (1555-1556) yılındaki nevbette, bir önceki ve sonraki nevbetlerde de uygulanmak üzere İstanbul, Edirne, Bursa, Mısır kadılarında dörder mülâzım; Şam, Halep, Bağdat kadılarında ikişer mülâzım, seksen akçeli müderrislerden ve bu dereceden emekli olanlardan üçer mülâzım silke girmişti.²⁵⁴ Hamid Efendi'nin kadıaskerliği döneminde (964 Şevval - 974 Rebî'ü'l-âhir) (Temmuz 1557-Ekim 1566) yukarıda da zikredildiği gibi 968 (1560-1561) ve 973 (1565-1566) yıllarında iki defa nevbet ferman olunmuş ve onun döneminde kadıaskerlerden onar, Bilâd-ı Selâse kadılarında beşer mülâzım alınmasına karar verilmişti.²⁵⁵ Bu kararın verilmesinde 973 (1565-1566) yılındaki bu

²⁵⁴ Mehmed İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", s. 644.

²⁵⁵ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 243.

nevbet sıralarında, Ebussuud Efendi'nin "İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyê'l-Kurâni'l-azîm" adlı tefsirininin padişaha sunulması önemli bir etken oluşturmuştu. Müftü'nün gelirine yüz akçe zam yapılmış, tüm talebesi mülâzım olmuş, taltif için kadıaskerlerden de onar talebe alınması kanun olmuştu.²⁵⁶

Çivizâde Mehmed Efendi'nin ruznâmçesinden 982 (1574-1575) ve Safer 987 (Mart-Nisan 1579) tarihlerinde nevbet ferman olduğu tespit edilmiştir. Sultan Murad'ın tahta geçtiği yıl olan 982'den önce bir nevbetin daha olması gerektiği düşünülmektedir. 982 (1574-1575) ve 987 (Mart-Nisan 1579) yıllarındaki nevbetlerde mülâzım olanların atamalarına ilişkin bilgiler yukarıda bahsi geçen hareket ruznâmçesinde zikredilmektedir. 10 Cemâziye'l-âhir 989'da (12 Temmuz 1581), Beşiktaş'da Yahya Çelebi Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Hüseyin görevinden azlolanın yerine de 982 (1574-1575) senesindeki nevbette Ahizâde Efendi'den mülâzım olan Mevlânâ Muhyiddin atanmıştır. İncügez kasabasında Umur Bey Medresesi müderrissiz olduğu için 987 senesi Safer'inde (Mart-Nisan 1579) ilan edilen nevbette sultan bahçeleri hocalarından olup Bağdadizâde Hasan Efendi'den mülâzım olan Mevlânâ İsmail istihdam olunmuştu.²⁵⁷

Bir diğer nevbet ise Şehzâde Mehmed için 990 (1582-1583) yılındaki sûr-ı humâyûn adı verilen sünnet vesilesiyledir.²⁵⁸ İvaz Efendi'nin defterindeki bilgilere göre sûr-ı hümâyûn 16 Cemâziye'l-evvel 990'da (8 Haziran 1582) gerçekleşmişti.²⁵⁹ Bundan sonra 997 (Kasım-Aralık 1588) yılında Bostanzâde Efendi yerine Rumeli Kadıaskeri olan Zekeriya Efendi bu göreve atandığında nevbet ilan edilmiştir. Bostanzâde döneminde tutulan ikinci defterde nevbetin % 1.28'lik oranda çıkmış olması da bunun önemli bir delilidir. Bostanzâde'nin kadıaskerliğinden sonra nevbetin ilan edilmesi dolayısıyla bu kayıtlar deftere yansımamıştır. Atâî, Zekeriya Efendi'nin kadıaskerliğe atanma sürecini anlatırken, "...ol esnâda nevbet fermân olunub erbâb-ı istihkâkı defter-i mülâzimîne kayd..." ettiler diyerek nevbetin ilan edilmesini delillendirir.²⁶⁰ Yine Zekeriya Efendi'nin ikinci kadıaskerliği dönemine ait hareket ruznâmçesinde nevbetlerle ilgili bilgi bulunmaktadır. Nevbet mülâzımı olup üç yıla yakın mülâzemeti olan Mevlânâ Hasan'ın 1000 Safer'indeki (Kasım-

²⁵⁶Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 186.

²⁵⁷NOK, RKR, 5193/2, Vr. 3a, 32a.

²⁵⁸NOK, RKR, 5193/3, Vr. 27a.

²⁵⁹MA, RKR, 179/1, s. 1.

²⁶⁰Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 323.

Aralık 1591) atama kaydı bu hususta ipucu vermektedir.²⁶¹ Bu tarihte üç yıl mülâzemeti olduğuna göre 997 yılında nevbet ilan edilmiş olmalıdır. Bu nevbetten sonra 1003 (1595) yılında Sultan Mehmed'in cülûsu sebebiyle nevbet ilan edilmiştir. Bu sebeple üçüncü defterin içerdiği tarihte de nevbet olmamış ve bu durum defter verilerine de yansımış ve nevbet mülâzımlığı üçüncü defterde % 2.12'lik oranda kalmıştır. Bostanzâde Efendi döneminde tutulmuş iki defterde de sınırlı nevbet kayıtları bulunması bu sebeptedir. Yapılan az sayıdaki mülâzım kaydı daha önce ruznâmçeye yanlışlıkla kayıt edilmemiş kişilerindir. Muslihiddin Efendi'nin İstanbul'da Şah Sultan Medresesi'nde dânişmendi Mevlânâ Osman, sûr-ı hümayûn nevbetinde muîdlerinin yanı sıra mülâzım tayin edilmiş ancak orada bulunamadığı için ruznâmçeye kaydolanmamış ve kaydı 996 Şevval'inde (Ağustos-Eylül 1588) yeniden yapılmıştır.²⁶² Yine, Edirne'de Sultan Murad Han'ın Çifte medreselerinden birinde müderris olan Mevlânâ Abdulvahab'ın muîdi Yunus, 997 (1588-1589) senesinde ferman olunan nevbette mülâzım olduğu ancak defterde kaydı olmadığı için 1001 (1592-1593) yılında ruznâmçeye eklenmiştir.²⁶³

1003 (1595) yılında Sultan Mehmed'in cülûsu sebebiyle nevbet ilan edildiğinde,²⁶⁴ yetkisi bulunan mevâlî, kuzât ve müderrislerden önceden verdikleri miktarda mülâzım vermelerini istemiştir.²⁶⁵ Bu nevbette, şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi'nin otuz, Hoca Efendi'lerin yirmi, kadıaskerler, emekli mevâlî, taht kadıları ve yüksek medrese müderrislerinin eskiden verdikleri sayıda mülâzım vermeleri ferman olunmuştur.²⁶⁶ Hocasâde Mehmed Efendi döneminde nevbet ilan edilmediği için dördüncü defterdeki kayıtlara da nevbet verileri yansımamıştır.

g. Vefat

Îâdeden, teşrîfen, fetvâ eminliği, tezkirecilik ve nevbet gibi mülâzemet yollarında ulemânın ne kadar mülâzım vereceği belirlenmişti. Ulemânın vefat durumu ise ilmiye bürokrasisi ve dânişmendleri açısından farklı bir süreci de beraberinde getirmekteydi. Vefat durumunda mülâzım olmak isteyenlerden bazıları,

²⁶¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 21a.

²⁶² NOK, RKR, 5193/3, Vr. 23b.

²⁶³ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 42a.

²⁶⁴ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 40b.

²⁶⁵ Mehmed İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", s. 644-645.

²⁶⁶ *Tarih-i Selânikî*, C.II, s. 513.

kimi zaman hile yoluna başvurabilmekte ve bu kargaşa ortamını fırsata çevirerek mülâzım olmaya çalışmaktaydılar. Bu sebeple, vefat durumunda ulemânın tadrîsinde ve hizmetinde bulunan dânişmendlerinin tespiti ve kimlerin mülâzım olup olamayacağı, kadıaskerlik tarafından genellikle Süleymaniye ya da Sahn müderrisleri arasından seçilen mümeyyizler tarafından belirlenmekteydi. Mümeyyizin yaptığı işleme genellikle “tahrir” ya da “teftiş” adı verilmekteydi. Dânişmendlere, hocaları tarafından verilen temessükler, tezkireler mümeyyizin işini kolaylaştırıyordu. Mümeyyizler bu belgelerin yanı sıra “eşrâf-ı müderrisîn” in, “ayân-ı kuzât” ın, diğer dânişmendlerin, mülâzımların konuyla ilgili sundukları belgeleri ya da onların şahidliğini dikkate alıyordu. Ulemâ, genellikle nevbet dönemlerinde mülâzım verecekleri dânişmendlerine sıralarını da belirten birer tezkire vermekteydiler. Anadolu Kadıaskerliğinden emekli iken vefat eden Abdülgani Efendi'nin talebesinden yirmi yedinci sırada kaydedilen Mevlânâ Hızır'ın kaydının yanına mümeyyizleri Süleymaniye Müderrisi Feyzullah Efendi tarafından nevbette üçüncü mülâzım olmak üzere merhûmdan elinde tezkiresi bulunduğu (Cemâziye'l-âhir 996) (Nisan-Mayıs 1588) notu düşülmüştü.²⁶⁷ Mümeyyiz bu belgelerin yanı sıra dânişmendler hakkında ne kadar süredir merhumun öğrencisi olduklarını, kimden merhuma irtibat ettiklerini soruşturuyor, talebeyi imtihan ediyor ve onları bir sıralamaya tabi tutarak bir deftere kaydediyordu. Ancak bu kayıt işlemi suistimallere de açıktı. Özellikle vefat eden âlimin vârisleri, babalarının dânişmendlerinin kaydedildiği deftere rüşvet karşılığında bazı kişileri kaydettirmeye çalışıyorlardı.²⁶⁸

Teftişin ve tahririn ne zaman olacağına dair ilmiye bürokrasisinde muayyen bir süre vardı. Bu süre, vefatın ardından talebenin İstanbul'a gelmelerine imkan vermekteydi. Amaç, teftişin sıhhatini artırmaktı. 994 Zi'l-ka'de'sinde (Ekim-Kasım 1586) vefat eden Rumeli Kadıaskerliğinden emekli İvaz Efendi'nin²⁶⁹ talebesinin, 995 Cemâziye'l-evvel'inde (Nisan-Mayıs 1587) ruznâmçeye kaydedildikleri tespit edilmiştir.²⁷⁰ Yine 995 Şevval'inde (Eylül-Ekim 1587) vefat eden Şam Kadısı Hasan Beğzâde Efendi'nin²⁷¹ talebesi de 996 Rebî'ü'l-âhir'inde (Şubat-Mart 1588)

²⁶⁷ NOK, 5193/3, Vr. 9b, 10a.

²⁶⁸ Mehmet Öz, *Osmanlı'da 'Çözülme' Ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, Dergah yay., İstanbul 1997, s. 57.

²⁶⁹ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 291.

²⁷⁰ NOK, 5193/3, Vr. 3a-4b.

²⁷¹ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 296.

kaydedilmişti.²⁷² Vefattan sonra ortalama 5-6 aylık bir süreç geçmekte idi. Bu konuda Cemâziye'l-evvel 996 (Mart-Nisan 1588) tarihli bir belge de bilgi sunmaktadır. Bu belgeye göre, Bağdat kazâsından emekli iken vefat eden Mahmud Efendi'nin dânişmendi Mevlânâ Alaeddin'in hikâyesi oldukça ilginçtir. Mevlânâ Alaeddin, hocası Mahmud Efendi'ye, 981 (1573-1574) yılında Edirne'de II. Bayezid Medresesi'nde iken irtibat etmiş, hocasının 983 Safer'inde (Mayıs-Haziran 1575) Bağdat kazâsına atandığı sırada, memleketi Üsküp'de bulunması dolayısıyla hocasıyla birlikte gidememiş ve sonrasında hocasının yanına gidebilmek ve deniz yolculuğuna çıkabilmek için Selanik'e gelmiştir. Şam Trablusu'na vardığı zaman esir düşmüş yedi yıl esaretten sonra esaret bedeli ödeyerek kurtulmuştur. Mahmud Efendi'nin vefatından sonraki teftiş sırasında da bulunamamış, sonrasında Mahmud Efendi'nin öğrencisi olup vefatına değin ondan ayrılmadığını belirten müderris ve kadılardan mahzar ve temessükler getirerek kadıaskerliğe sunmuştur. İlgilinin ruznâmçe kaydında, kânûn-ı kadîme göre vefatın ardından altı ay bekledikten sonra talebenin tahrir edilmesi gerektiği, ancak bu vefat durumunda daha kısa sürede tahririn yapılıp adı geçen dânişmendin zulme uğradığı belirtilmiştir.²⁷³ Yine Mekke Kadısı iken vefat eden Mirza Mahdum Efendi'nin dânişmendleri Mevlânâ Mustafa'nın ve Mevlânâ Esseyyid Himmet'in kaydında da bu konuya işaret bulunmaktadır. Mevlânâ Mustafa ve Himmet, Nakibüleşraf ve Mekke Kadısı iken vefat eden Mevlânâ Mirza Mahdum Efendi'nin talebesinden olup mümeyyizleri Mevlânâ Sunullah Efendi'den tezkire getirip belirlenen müddetten sonra geldikleri için özürlerini beyân eyleyerek ruznâmçeye kaydolmuşlardı.²⁷⁴ Bu kayıta da ifade edildiği üzere dânişmendlerin tespiti için altı aylık bir süre bulunmakta idi. Mümeyyizin dânişmendlerin tahririni yapmadan önce belirlenen bu süreyi tamamlaması gerekirdi.

Talebenin tahrir ve teftişinden sonra kadıaskerlik "*mümeyyiz-i müşârün ileyhin mûmzâ ve mahtûm defteri mûcebince*"²⁷⁵ defterdeki talebeyi ruznâmçeye kaydederek ilgili defterin kopyasını çıkarmış oluyordu. Mümeyyizlerin tuttıkları bu defterler "bakâyâ defteri" olarak da adlandırılmaktaydı.²⁷⁶ Mümeyyizlerin sundukları

²⁷² NOK, 5193/3, Vr. 6a.

²⁷³ NOK, 5193/3, Vr. 7a.

²⁷⁴ NOK, 5193/3, Vr. 27b.

²⁷⁵ NOK, 5193/3, Vr. 6a.

²⁷⁶ NOK, 5193/3, Vr. 4b.

bu defterler ya da varaklar ilmiyye bürokrasisi için büyük önem arz etmekteydi. Bu sebeple bu kayıtlar kadiaskerler tarafından ya da diğer ilmiyye bürokrasisi mensupları tarafından saklanmış olmalıdır. Kudüs Kadısı iken vefat eden Mevlânâ Bahri Hasan Efendi'nin önde gelen dânişmendlerinden Mevlânâ Âbid hastalığı sebebiyle talebenin ruznâmçeye kaydedileceği zaman orada bulunamamıştı. Sonrasında Mevlânâ Âbid şeyhülislâm olan Mevlânâ Şeyh Abdülkadir Efendi'deki deftere hocasından daha önce almış olduğu belgeleri sunarak kaydedilmişti (Zi'l-ka'de 995) (Ekim-Kasım 1587).²⁷⁷ Bu kayıt, mevâlîye ait bu defterlerin şeyhülislâm tarafından korunup saklandığını göstermektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, mümeyyizin teftişi ve yazımı sırasında âlimin kimi öğrencileri memleketinde bulunması, hasta olması gibi nedenlerle mümeyyiz defterine kaydedilemezdi. Böyle durumlarda dânişmend kendisini tanıyan müderrisler, kadılar ya da danişmenlerin şahitliği ile vefat eden âlimin öğrencisi olduğunu ispat ederdi. İspat gerçekleştiği takdirde mümeyyiz ona bir temessük vermek suretiyle âlimin talebesi arasına kaydedilmesini isterdi. Mülâzım ruznâmçelerinde buna dair pek çok örnek bulunmaktadır. Saray Kadısı iken vefat eden Bali Efendi'nin dânişmendlerinden Mevlânâ Sinan bin Perviz, “...teftiş zamânında hâzır” olmadığı için ruznâmçeye kaydedilememişti. Mümeyyizleri Mehmed Efendi bir temessük göndererek defterde dokuzuncu sırada olan Şaban bin Hamza'dan bir önce kaydedilmesi gerektiğini ifade ederek, eklenmesini istemişti.²⁷⁸ Muradiye Müderrisi Sa'di Efendi'den talebesinin tahriri neticesinde on beş kişi mülâzım alınmıştı. Ancak sonra altı öğrencisi daha dânişmendliklerini ispat etmek suretiyle talebesine ilave edilmişti. Bunlardan Mevlânâ Hacı Ali, kıdemli öğrencilerinden olup pek çok kez muîd olacakken her defasında bir engel çıkması ve hocasının vefatı sırasında memleketinde bulunması nedeniyle sonradan kaydedilmişti.²⁷⁹ Hasan Beğzâde Efendi'nin dânişmendi Mevlânâ Hüsam için sonradan mümeyyizleri Sunullah Efendi tarafından temessük gönderilmişti. Bu temessükte, Mevlânâ Hüsam bin Hızır'ın, Hasan Beğzâde Efendi'nin eski dânişmendi ve vefâtında mülâzım olanların pek çoğundan kıdemli olduğu halde, geç gelmesi nedeniyle kaydedilemediği ifade edilmişti. Daha önce Taman Kadısı İbrahim

²⁷⁷ NOK, 5193/3, Vr. 17a.

²⁷⁸ NOK, 5193/3, Vr. 7a.

²⁷⁹ MA, RKR, 178/1, s. 31.

Çelebi ile Müftü Efendi'nin bildirimlerine göre hastalığı sebebiyle zamanında gelememişti.²⁸⁰ Bazen de geç gelen kimi vefattan mülâzımlar müstakillen mülâzım olurlardı. Mirza Mahdum Efendi'nin altı dânişmendi bu yolla mülâzım olmuştu. Nakibüleşraf olup Mekke Kadısı iken vefât eden Mevlânâ Mirza Mahdum Efendi'nin talebesinin kıdemlilerinden bazıları Mekke'de bazıları memleketlerinde olmaları nedeniyle gecikmişler ve mümeyyiz tahririnde bulunamamışlardı. Mümeyyizleri Mevlânâ Sunullah Efendi'den tezkire getirmişler ve hocalarının nakibüleşraf olmaları sebebiyle hocalarına hürmeten müstakillen mülâzım olmuşlardı (Cemâziye'l-evvel 997) (Mart-Nisan 1589).²⁸¹

Mümeyyiz, tahriri yaptıktan sonra, mevtâ âlimin dânişmendlerini sıra gözeterek tespitini yapmış oluyordu. Âlimin dânişmend sayısına da bağlı olarak dânişmendler mülâzımlığa girerler, dânişmendin sayısının çok olduğu durumlarda bir kısmı bir sonraki nevbette alınmak üzere beklerlerdi. Kimi zaman da mülâzım olamayanlar ulemâyâ tevzî edilirler ve onların hizmetine girerek mülâzım olmaya çalışırlardı. Mümeyyiz karşısında başarılı olamayanlara ise “cahildir” denilerek kabul edilmezlerdi. Kadıasker mevtâdan alınacak mülâzım sayısını, mümeyyizin görüşleri, dânişmendlerin sayısı ve sınavdaki başarı durumlarına göre belirledikten sonra sultana arz eder ve onaylanıp kaydedilmesinden sonra işlem yürürlüğe girerdi. Bu yolla mülâzım olanlara genellikle “mevtâdan mülâzım” denilmektedir. Ruznâmçelerde “...efendînin bakâyâsından” olarak da adlandırılmışlardır.²⁸² Vefattan silke girenlerin sayısının çok olması ve diğer yollarla silke girebilecek durumda bulunanların önünü tıkamaları nedeniyle XVI. yüzyıl ortalarından sonlarına değin mülâzım ruznâmçelerine de yansıdığı gibi bu konuyla ilgili farklı uygulamalar yapılmıştır. Bu farklılıklar vefat eden ulemâdan kaç mülâzım alınacağı ve nasıl bir yöntem uygulanacağıyla ilgiliydi.

Birinci defterde vefattan mülâzım olanların “intihâb” ve “umûm” olmak üzere derecelere ayrıldığı, mülâzım olamayanların ise deftere genellikle kaydedilmediği tespit edilmiştir. Defterde, sadece bir kayıttta vefat eden âlimin talebesinden mülâzım olamayanlar da kaydedilmişti. 957 (1550-1551) yılında vefat eden Kemal Efendi'nin talebesinden on beşi mülâzımlığa alınmış, bunlardan geri kalan on dört dânişmendi

²⁸⁰ NOK, 5193/3, Vr. 26a.

²⁸¹ NOK, 5193/3, Vr. 36a-b.

²⁸² NOK, 5193/3, Vr. 17a.

nevbette alınmak üzere mülâzım ruznâmçesine kaydedilmişti.²⁸³ Ancak onların deftere kaydedilmiş olması mülâzım oldukları anlamına gelmiyordu. İkinci defterde mülâzım olamasalar bile mümeyyiz defterinin tümünü kopyalamak suretiyle mevtâ âlimin tüm öğrencilerinin ruznâmçeye kaydedildiğini, bu kaydın bitiminden sonra kaçının mülâzım olup kaçının nevbete bırakılacağına dair bilgiler veren kısımların kaleme alındığı belirlenmiştir. Üçüncü defterde vefat eden âlimin bulunmaması sebebiyle kayıt türüyle ilgili yorum yapılamamaktadır. Dördüncü defterdeki kayıt sistemi daha farklıdır. Vefat eden ulemâ ve dânişmendleri ile ilgili kısım, diğer mülâzım kayıtlarından ayrı olarak defterin arka sayfalarına kaydedilmiştir. Bu bölümde de öncelikle “mevtâdan” mülâzımlığa kabul edilenler sıralanmıştır. Mülâzım olamayıp neveti bekleyenler ise mevtâdan mülâzım olanların kayıtlarının bitmesinden sonra zikredilir. Dolayısıyla, vefat olayı gerçekleştiğinde deftere mümeyyizin defteri aynen kopyalanmamıştır. Defterde vefattan mülâzım olanlar yirmi ikinci sayfadan, nevbette alınmak üzere bekleyecek olanlar ise otuz altıncı sayfadan sonra başlamaktadır.²⁸⁴

Vefattan mülâzım olanların dereceleri hakkında Gelibolulu Mustafa Âlî, çok değerli bilgiler sunmaktadır. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bu kaynaktaki ilgili verilerin tetkik edilmemiş olması sebebiyle vefattan mülâzemet konusu yeterli derecede açıklanamamıştır. Âlî, mevâlî hizmetine girerek mülâzım olma yolunu anlattıktan sonra eğer dânişmend bu yolla mülâzım olamadan mollası vefat etmişse, dânişmendlerin derecelere ayrılmak suretiyle mülâzım olduklarını zikreder ve mülâzımlığı üç gruba ayırır. Birinci grub mevâlî hizmetinde bulunarak iadedden gibi tarîki üzere mülâzım olanları kapsar ve bunlara “*asil mülâzım*” adı verilir. Vefattan mülâzemette de iki grub mülâzım tipi ortaya çıkar. Molla vefat edince, hocasına hizmette ve tadrîsde en eski olanlar asil hükmünde mülâzım olurlar ve bunlar 20 ve 25'er akçelik kazâlara ve 15 akçe ile buk'a medreselerine ve bu medreselerin üzerindeki medreselere tayin edilirlerdi. Asil hükmünde mülâzım olanlar için, mülâzım ruznâmçelerinde “intihâb” terimi kullanılmıştır. Çünkü vefat eden âlimin ilk sıralarında yer alan dânişmendler “intihâb” namıyla kaydedilmektedirler. 1001 (1592-1593) yılında Mevlânâ Mehmed, İstanbul kadılığı görevinden ayrıldıktan sonra vefat eden Ali Efendi'nin talebesinden intihâben mülâzemeti ferman olunan

²⁸³MA, RKR, 178/1, s. 32.

²⁸⁴MA, RKR, 184/7, s. 32; Bakınız. MA, RKR, 189/12; MA, RKR, 204/27.

yedi dânişmendinin sonuncusu idi.²⁸⁵ Defterlerde intihâben teriminin yanı sıra nadiren de olsa asil ya da asaleten terimleri de kullanılmıştır. 996 Cemâziye'l-evvel'inde (Mart-Nisan 1588) Mevlânâ Mustafa hakkında nakibüleşraf iken vefât eden Mevlânâ Muhyiddin Efendi bakayasından olduğu belirtilerek, asaleten mülâzım olunması için hatt-ı humâyun çıkarılmıştı.²⁸⁶

Mevtâ mevâlîye hizmette, zaman açısından daha yeni olanlar ise “*umûm*” namıyla mülâzım olmaktadır. Birinci defterde bu terimin yaygın olarak kullanıldığı ve ruznâmçelerde kimi zaman bu teriminin yanı sıra “yedek” teriminin yer aldığı tespit edilmiştir. 1001 (1592-1593) yılında Mevlânâ Şaban, daha önce Hanım Sultan Medresesi'nde müderris iken vefât eden Mevlânâ Şah Mehmed Efendi'nin mu'zâfi olup mülâzemet istihkâkı olduğu için yedek mülâzımı olmak üzere tayin edilmişti.²⁸⁷ Bu mülâzımlar kadılığa layık görülmezler, pek çok yıl buk'a medreselerinde²⁸⁸ istihdam edildikten sonra yirmi akçelik bir kazâya atanabilirlerdi. Umûmen mülâzım olanlar, sonrasında da tedricen yüz elli akçalık kadılıklara kadar çıkabilirlerse de, bu mülâzımların iç-il medreselerine atanmaları da yasaktı. Çünkü iç-il medreselerine atanmak mollalık yolunu da açmaktaydı. Bu mülâzımlar mollalığa değer görülmezdi. Bu durum Hırzû'l-mülûk müellifi tarafından eleştiri konusu olmuştur. Müellif, kadiaskerlerin mülâzımlar için, “*sen mevtâdan mülâzımsın, ya da zamânın azdır*” ifadesini kullanmalarını istemez. Kadiaskerler, görevleri ilim ehillerine vermeli ve emsallerinden problem çıkaranlara da bu durum hatırlatılmalıdır.²⁸⁹

Vefattan mülâzemette uygulanacak yöntem ile ilgili ikinci defterde de bir takım bilgiler bulunmaktadır. Rumeli Kadiaskerliğinden emekli iken vefat eden İvaz Efendi'nin talebesi için Şehzâde Sultan Mehmed Han Medresesi'nde müderris Sunullah Efendi mümeyyiz tayin edilmiş ve Sunullah Efendi altmış iki dânişmendi tespit etmiştir. Bu altmış iki kişinin arz edilmesi üzerine vefattan mülâzemet hakkında bir anlaşmazlığa düşülmüştür. Kanûn-ı kadîm mi uygulanacaktı, yoksa şeyhülislâm iken vefat eden Kadızâde Mevlânâ Ahmed Efendi'nin ulemâyla

²⁸⁵NOK, RKR, 5193/3, 40b.

²⁸⁶NOK, RKR, 5193/3, Vr. 7b.

²⁸⁷NOK, RKR, 5193/3, Vr. 42b.

²⁸⁸Mehmet İpşirli, “Buk'a”, *DİA*, C.6, s. 386.

²⁸⁹Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitâb-ı Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'il Mü'minîn, Hırzû'l-Mülûk*, TTK, Ankara 1988, s. 195.

müşaveresi sonucunda aldığı karar mı? Kanûn-ı kadîme göre, intihâben mülâzım olanların dışındakiler “aşere” ve “ma-dûn aşere” ve “ma-fevk aşere” üzere umûmen mülâzım olabiliyorlardı. Ancak Kadızâde Ahmed Efendi, umûmen mülâzım olanların bir tarîk ile terakkîler elde ederek asil olanların önünü kestiğini belirtmiş ve zamanında olan mevâlî ile görüşüp fikir birliğiyle intihâben olanların dışında kalanların nevbet dönemlerinde alınması gerektiği görüşünü ileri sürmüştü. Bostanzâde Efendi'nin bu kadıaskerliği döneminde de Kadızâde Ahmed Efendi'nin fikri kabul görmüş ve İvaz Efendi'nin öğrencilerinden sadece ilk yirmi dördü intihâben mülâzım olmuşlardır. Geriye kalanlar nevbetlerde alınmak üzere beklemeye bırakılmışlardı.²⁹⁰ Bu belgedeki bilgiler yukarıda zikredilen Âlî'nin verdiği bilgileri tamamlayıcı niteliktedir. Kanûn-ı kadîm üzere vefat eden ulemânın dânişmendleri intihâben ve umûmen olmak üzere derecelendirilmekte idi. İntihâben alınanlar atama önceliğine sahip olmalarının yanı sıra daha üst mansıblara atanabiliyorlardı. Umûmen olanlar da kendi aralarında derecelendiriliyordu. Bunlar “mâ-dûn aşere”, “aşere” ve “mâ-fevk aşere” olmak üzere atanacakları mansıbların gelir durumlarına göre derecelendiriliyor, görevlendiriliyorlar ve buk'a medreselerinde istihdam ediliyorlardı. 958 (1551-1552) yılında Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi hakkında, yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle teftişi ferman olunmuştu. Suçlama konularından biri de “mâ-dûn aşereye aşere verilmesi” idi. On akçenin altında mansıb tasarruf etmesi gereken bir kişinin on akçelik bir göreve atanması şikâyet konusu olmuştu. Bu bilgiler umûmen mülâzımların da yukarıda zikredildiği gibi üç dereceye ayrıldığıнын birer kanıtını oluşturmaktadır²⁹¹.

Vefattan gelen mülâzımların çok sayıda olması ve “umûm” üzere alınanların bunu daha da artıracığı düşüncesiyle diğer yollarla gelen asil mülâzımların önünün tıkanmaması için umûmen uygulamasından vazgeçilmiş sadece intihâben mülâzım alınmıştır. Daha önce “umûmen” alınanlar da nevbet dönemlerinde alınmak için ertelenmişti. Bu uygulama mansıblarda birikmeyi engelleyici bir çözüm olarak düşünülmüştü. Dördüncü defterde de aynı uygulamanın devam ettiği, ancak terimsel bir değişiklik meydana geldiği tespit edilmiştir. Birinci ve ikinci defterde “intihâben” olarak adlandırılan mülâzımlar dördüncü defterde “müncezen” terimiyle ifade

²⁹⁰ NOK, RKR, 5193/3, Vr 3a.

²⁹¹ Mehmet İpşirli, “Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi Hakkında Yapılan Tahkikat...”, s. 212, 213.

edilmiştir.²⁹² Nev’i Efendi vefat ettiğinde en önde gelen yedi talebesi müncezen mülâzemeti ferman olunan dânişmendleri idi. Geriye kalan dânişmendlerin bakaya defterine kaydolunup nevbetlerde yedişer yedişer mülâzım alınmaları kararlaştırılmıştı. Yine vefat eden ulemâdan mülâzım alınanların kaydedildiği bölümün başına “*Müteveffâ olan mevâlî-i izâm talebesinden müncezen mülâzemeti fermân olanlardır*”²⁹³, nevbete bırakılanların başına da “*Müteveffâ olan mevâlî-i izâmın bakâyasıdır ki zikrolunur*”²⁹⁴ şeklinde başlıklar konulmuştu.

Vefattan mülâzemet, mülâzımlık yolları içinde önemli bir orana sahiptir. Birinci defterde altı yıllık süreçte vefattan mülâzımlığın % 37.4’lük oranla ilk sırada geldiği belirlenmiştir. Aşağıda birinci defterin kapsadığı sürede vefat eden ulemâ ve onlardan alınan mülâzım sayıları verilmiştir:

Tablo 10 951-959 Tarihli Defterde Vefat Eden Ulemâ ve Mülâzım Alınan Dânişmend Sayısı		
Vefat Eden Ulemâ	Görevleri	Alınan Mülâzım Sayısı
Molla Çelebi	Sahn müderrisi iken	32
Fenarîzâde Muhyiddin Çelebi Efendi	Müftülükten Emekli	31
Çivizâde Muhyiddin Şeyh Mehmed Çelebi Efendi	Rumeli Kadıaskeri	25
Sadi Efendi	Muradiye Medresesi	21
Kemal Çelebi Efendi	Bağdat Kadısı	17
?	?	16
Çelebi Efendi	?	15
Molla Hafız Efendi	?	15
Pir Ahmed Efendi	Mısır kadılığında emekli	6
Abdi Efendi	Mısır Kadısı	5
Hoca Hayreddin	Sultan Mustafa Hocası	2
Üçbaş Efendi	?	1

Yukarıdaki tabloya göre vefat yoluyla silke önemli oranda talebe girmiştir. Vefat yoluyla en çok mülâzım veren 957 (1550-1551) yılında Sahn müderrisi iken vefat eden Molla Çelebi’dir. Otuz iki öğrencisinden yirmisi intihâbdan, on ikisi

²⁹² İntihâb, seçme, seçilme; müncez kelmesi ise sözün vaadin yerine getirilmesi anlamlarını taşımaktadır.

²⁹³ MA, RKR, 184/7, s. 44.

²⁹⁴ MA, RKR, 184/7, s. 36.

umûmdan mülâzım olmuştur.²⁹⁵ Ardından 954 (1547-1548) yılında vefat eden emekli Müftü Fenarîzâde Muhyiddin Çelebi Efendi'nin otuz bir talebesinin tamamı intihâbdan gelmişti.²⁹⁶ Devamında yirmi beş dânişmendiyle Rumeli Kadıaskeri Çivizâde Muhyiddin Şeyh Çehmed Efendi gelir. Çivizâde'nin öğrencileri derecelendirilmemiştir.²⁹⁷ Çivizâde'yi yirmi bir talebesiyle Sa'di Efendi takip etmiştir. Beş öğrencisi intihâbdan, on öğrencisi umûmdan mülâzım olmuştur. Umûmdan olanların üçü erbab-ı aşere'dendi. Diğer altı öğrenci de sonradan deftere kaydedilmişlerdi. Bu sebeple onların dereceleri belirlenememiştir.²⁹⁸ Kemal Efendi'nin vefatından on yedi öğrenci alınmıştı. Dördü intihâbdan, on biri umûmdan, ikisi de sonradan talebesi arasına dahil edilmişti. Kemal Efendi'nin daha sonra on dört öğrencisi daha deftere kaydedilmişti. Ancak bunların hemen mülâzım olmamaları, ancak nevbet ilan edildiğinde gerçekleşmesi gerektiği belirtilmişti.²⁹⁹ Çelebi Efendi'nin de on beş talebesi silke girmişti. Altısı intihâbdan, dokuzu umûmdandı. Hafız Efendi'nin ise dört talebesi intihâbdan, on biri umûmdan mülâzım olmuştur.³⁰⁰ Pir Ahmed Efendi'nin tüm öğrencileri intihâbdan girmişlerdi.³⁰¹

İkinci defterdeki verilere göre iki yıllık süreçte 189 kişinin % 48.05'lik oranla vefat yoluyla silke dahil olduğu belirlenmiştir. Bu oran, incelenen defterlerdeki en yüksek oranı oluşturmaktadır. Silke girenlerin yanı sıra vefat eden ulemânın dânişmendlerinin geri kalanı yukarıda da zikredildiği gibi nevbet dönemlerinde aralıklarla alınmak üzere kaydedilirlerdi. Bu kayıt tarzı vefattan mülâzım konusunu açıklama açısından daha faydalı olmuştur. İkinci defterdeki verilere göre mülâzım alınan 189 kişinin yanı sıra 275 kişi de mülâzım olabilmek için beklemekteydi. Aşağıda ikinci deftere göre vefat eden ulemâyı, onlardan alınan mülâzım sayısını ve nevbette alınmak üzere bırakılan dânişmend sayılarını içeren tablo sunulmaktadır.

²⁹⁵ MA, RKR, 178/1, s. 32, 33.

²⁹⁶ MA, RKR, 178/1, s. 16.

²⁹⁷ MA, RKR, 178/1, s. 10.

²⁹⁸ MA, RKR, 178/1, s. 29, 33.

²⁹⁹ MA, RKR, 178/1, s. 30, 32.

³⁰⁰ MA, RKR, 178/1, s. 30.

³⁰¹ MA, RKR, 178/1, s. 5.

Tablo 11 Bostanzâde Mehmed Efendi'nin Mülâzım Ruznâmçesinde Vefat Eden Ulemâ'dan Mülâzım Alman ve Nebete Bırakılan Dânişmend Sayısı			
Vefat Eden Ulemâ	Görevleri	Mülâzım Sayısı	Nebete Bırakılan Dânişmend Sayısı
Çivizâde Mehmed Efendi	Şeyhüislâm	33	10
İvaz Efendi	Rumeli Kadıaskerliğinden emekli	25	43
Abdülğani Efendi	Anadolu Kadıaskerliğinden emekli	20	32
Mirza Mahdum Efendi	Nakibüleşraf, Mekke Kadısı	21	7
Pir Mehmed Efendi	Bursa Kadısı	12	17
Lütfibeğzâde Muslihiddin Mustafa Efendi	Edirne Kazâsından emekli	10	25
Seydi Mehmed Efendi	Kudüs Kazâsından emekli	9	1
Hasanbeğzâde Ahmed Efendi	Şam Kadısı	8	13
Seyfullah Efendi	Mekke Kadısı	8	14
Gürzeydizâde Muhyiddin Efendi	Medine Kazâsından emekli	8	20
Muslihiddin Efendi	Trablus Kazâsından emekli	6	22
Abdülkerim Efendi	Rumeli Kadıaskerliğinden emekli	6	21
Hasan Efendi	Trablus Kadısı iken Vefat	6	17
Bali Efendi	Saray Kadısı	8	13

Üçüncü defterin içerdiği tarihlerde vefat eden ulemâ olmaması dolayısıyla bu yolla silke giriş % 6.38'lik oranda kalmıştır. Var olan üç kayıt da daha önce vefat etmiş ancak deftere kaydedilmemiş olanların kayıtlarıdır. İstanbul kadılığından ayrıldıktan sonra 1000 Şaban'ında (Mayıs-Haziran 1592) vefat eden Ali Efendi'nin talebesinden intihâben mülâzemeti fermân olunan yedi kişinin sonuncusu olup daha önceki kadıasker zamanında mahalline kaydolunmadığı için ruznâmçeye kaydolunan Mevlânâ Mehmed buna örnek teşkil eder.³⁰² Bir diğeri de yine Ali Efendi'nin talebesi Mevlânâ Ahmed'dir. Mevlânâ Ahmed'in mümeyyiz teftişi

³⁰² MA, RKR, 5193/3, s. 40b.

zamanında özü bulunduğuna ve merhumun önde gelen tabelarından olduğunu mümeyyizleri Süleymaniye Müderrisi Mustafa Efendi kadıaskerliğe bildirmiş ve dânişmendi deftere kaydolunmuştur.³⁰³ Üçüncü kayıt da vefat eden Şah Mehmed Efendi'nin dânişmendi ve muzâfı Mevlânâ Şaban'ın mülâzımlığıyla ilgilidir.³⁰⁴

Dördüncü defterde 63 kişi % 25.8'lik oranla silke girmiştir. Mülâzım olamayıp nevbete bırakılan dânişmend sayısı ise 133 kişidir. Aşağıda vefat eden ulemâ ve onlardan alınan mülâzım sayısı ve nevbete bırakılıp nevbette kaçır kaçır alınacaklarını gösteren tablo verilmektedir.

Tablo 12 Hocaîde Mehmed Efendi'nin Mülâzım Ruznâmçesinde Vefat Eden Ulemâ'dan Mülâzım Alınan, Nebbete Bırakılan Dânişmend Sayısı			
Vefat Eden Ulemâ	Görevleri	Mülâzım Sayısı	Nebbete Bırakılan Dânişmend Sayısı ve Alınma Miktarları
Abdülbaki Efendi	Rumeli Kadıaskerliğinden emekli iken	15	32
Ebussuudzâde Mustafa Efendi	Sabık Rumeli Kadıaskeri	15	...
Nev'î Efendi	Sultan Murad'ın Şehzâdelerinin Hocası	7	14/7
Kemalbeğzâde Mehmed Efendi	İstanbul Kadısı iken	5	27/4
Nakibüleşraf Yahya Efendi	Galata Kazâsından mazûl	5	13/4
Seyrekzâde Efendi	Selanik Kazâsından emekli iken	4	22
Fenarîzâde Mahmud Efendi	Trablus-Şam Kadısı	3	10/3
Gelibolulu Mahmud Efendi	Sabık Trablusşam Kadısı ve 90 akçe ile Gelibolu'da Sarıcapaşa Müderrisi	3	6/3
Sinan Efendi	Edirne Sultan Bayezid Han Medresesi'nden Emekli	3	4
Ubûdî Abdullah Efendi	Süleymaniye	3	2

Tabloya göre, vefat eden ulemâdan o sırada mülâzım olamayanlar nevbete bırakılmış ve bazılarında da nevbette kaçır kaçır mülâzım alınacakları belirtilmiştir. Rumeli Kadıaskerliğinden emekli iken vefat eden Abdülbaki Efendi'nin 47

³⁰³ MA, RKR, 5193/3, Vr. 46a.

³⁰⁴ MA, RKR, 5193/3, Vr. 42b.

dânişmendi tespit edilmiş bunların 15'i mülâzım olmuş, geriye kalan 32 kişi nevbete bırakılmış ancak kaçır kaçır alınacakları belirtilmemiştir.³⁰⁵ Ebussuudzâde Mustafa Efendi'nin on beş talebesi mülâzım olmuştur. Geriye kalan talebe zikredilmediği için muhtemelen tüm öğrencileri silke girmiştir.³⁰⁶ Receb 1008'de (Ocak-Şubat 1600) Şehzâde hocası Nev'î Efendi vefat ettiğinde yirmi bir öğrencisi tespit edilmiş ve bunların ilk yedisi mülâzım olmuştu. Diğerleri ise bakaya defterine kaydolunup nevbetlerde yedişer yedişer³⁰⁷ mülâzım alınmaları ferman olunmuştur. Kemal Beğzâde Efendi'nin ise toplam otuz iki dânişmendinden beşi alınmış yirmi yedisi defterin bakaya kısmına kaydedilmiştir.³⁰⁸ İki dânişmendi ise tahrirden sonra gelmeleri dolayısıyla müstakillen mülâzım olmuşlardı. Mevlânâ Muharrem ve Mevlânâ Abdülbaki her ikisi de Mısır'dan gelirken Malta'ya esir düşmüşler kurtulmalarından sonra ise mülâzım olmuşlardı.³⁰⁹ Kemal Beğzâde Mehmed Efendi 998 Zi'l-ka'desi'nden 1000 Muharrem'ine kadar (Eylül-Ekim 1590/Ekim-Kasım 1591) Mısır kadılığı görevini yürütmüştü.³¹⁰ Bu iki talebe o süreçte hocalarıyla birlikte Mısır'da bulunmuş olmalıdırlar. Yine nakibüleşraf iken vefat eden Yahya Efendi'nin talebesinin önde gelenleri olan beş kişi müncezen mülâzım alınıp, kalan on üç kişi gelecek nevbetlerde mümeyyizleri olan Seyyid Ali Efendi defterine göre dörder dörder (Şaban 1008/Şubat-Mart 1600) mülâzım alınmışlardı.³¹¹ Seyrekzâde Efendi'nin dânişmenlerinden dördü mülâzım olmuş, 22'si nevbete bırakılmıştı.³¹² Fenarîzâde Mahmud Efendi'nin 3 talebesi alınmış, 10'u nevbete ertelenmişti. Gelibolulu Mahmud Efendi'nin ise üç mülâzımı alınıp geri kalan altısı nevbete bırakılmıştı.³¹³ Sinan Efendi vefat ettiğinde oğlu ve muîdi Mevlânâ Mustafa îâdeden, üç talebesi mevtâdan mülâzım alınmış, dördü de bakaya defterine kaydedilmişti.³¹⁴ Süleymaniye Medresesi'nde iken vefat eden Ubûdî Abdullah Efendi'nin üç öğrencisi mülâzım alınmış, ikisi nevbete bırakılmıştı.³¹⁵ Yukarıda zikredilenler dışında Sahn müderrisi iken vefat eden Hüsam Efendi'nin muîdi ve muzafı îâdeden alınmışlar,

³⁰⁵MA, RKR, 184/7, s. 38, 39, 44.

³⁰⁶MA, RKR, 184/7, s. 22, 23.

³⁰⁷MA, RKR, 184/7, s. 22.

³⁰⁸MA, RKR, 184/7, s. 22, 36.

³⁰⁹MA, RKR, 184/7, s. 4, 45.

³¹⁰Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 418.

³¹¹MA, RKR, 184/7, s. 23.

³¹²MA, RKR, 184/7, s. 39, 44.

³¹³MA, RKR, 184/7, s. 22, 37.

³¹⁴MA, RKR, 184/7, s. 6, 23.

³¹⁵MA, RKR, 184/7, s. 24, 40.

geriye kalan öğrencileri ulemâya dağıtılmışlardı. Mülâzım olma çabaları yeni hocalarının hizmetinde sürecekti.³¹⁶

Vefattan mülâzımlığın, üçüncü defterin tutulduğu dönemde mevtâ ulemâ kaydı bulunmaması sebebiyle bu defter hariç tutulduğunda, birinci defterde % 37.4'lük oranla, ikinci defterde ise % 48.05'lik oranla birinci sırada, dördüncü defterde de % 25.8'lik oranla ikinci sırada olduğu görülmektedir. Vefattan mülâzımlığın bu yüksek oranı ilmiye bürokrasisi açısından devamlı surette bir problem oluşturmuştur. Bu yolla çok sayıda silke katılan mülâzımlar kadroları büyük oranda dolduruyorlar, diğer mülâzımlık yollarından gelenlerin önünü tıkıyorlar, mülâzım sayısının artmasına ve mülâzemette bekleme süresinin uzamasına neden oluyorlardı. Bu probleme yönelik devlet bir takım önlemlere ihtiyaç duymuştu. Kadızâde Ahmed Efendi'nin Rumeli Kadıaskerliği döneminde³¹⁷ vefat yoluyla girenlerin sayısını azaltmak için "umûm" uygulamasına son verilmiş, intihâben alınanların dışındakilerin nevbetlerde alınması usulüne gidilmişti. Ancak bu usulün uygulanmasında da bir takım tavizlerin verildiği görülmekte zaman zaman "umûm" uygulamasının da yapıldığı tespit edilmektedir. Alınan önlemler, bu yolla silke girenlerin sayısını kontrol etmede yeterli olmamıştır. İkinci defterdeki verilerde ve oranında görülen bu yükselme ve mevtâdan mülâzımlığın % 48.05'lik bir orana ulaşması durumun ciddiyetini göstermektedir. Bu oran, 1598 tarihli ilmiye kanûnnâmesinde, konunun ele alınmasına sebebiyet vermiştir. Kanûnnâmeye göre, bundan sonra vefattan iki nevbetlik dânişmend mülâzım alınacak geriye kalanlar ise ulemâya dağıtılacaktı.³¹⁸ Böylece mevtâ ulemâdan payelerine göre nevbette verdikleri şekilde iki nevbetlik mülâzım alınma uygulaması getirilmiştir. Hocazâde Mehmed Efendi'nin defteri, bu kanûnnâmenin ilanından sonra tutulmuş olması itibariyle büyük önem taşımaktadır. Kanûnnâmedeki bu maddenin ne derece etkili olduğu defterin tetkiki neticesinde ortaya konulabiliyor. Kanûnnâmenin uygulanması sonucu bu yolla silke girme oranı % 48.05'den % 25.8'e gerilemiştir. Kanûnnâmede belirtilen iki nevbetlik uygulamasına ise kısmen riayet edildiği, bazı âlimlerden iki

³¹⁶ MA, RKR, 184/7, s. 24, 44.

³¹⁷ Kadızâde Ahmed Efendi iki defa Rumeli Kadıaskerliği yapmıştır. 974 Rebî'ü'l-âhir-974 Zi'l-hicce (Ekim-Kasım 1566-Haziran Temmuz 1567) tarihleri birinci, 983 Rebî'ü'l-evvel-985 Şaban (Haziran-Temmuz 1575-Ekim-Kasım 1577) tarihleri ikinci Rumeli Kadıaskerliği dönemini gösterir. Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 259-261.

³¹⁸ "İlmiye Kanûnnâmesi", Vr. 70a.

nevbetlik sayıda bazılarında ise daha fazla sayıda mülâzım alındığı tespit edilmiştir. Abdülbaki Efendi, Kemal Beğzâde Efendi ve Seyrekzâde Efendi'den iki nevbetlikten fazla dânişmend alınmış, Nev'î Efendi ve Gelibolulu Mahmud Efendi'den ise iki nevbetlik mülâzım silke girmiştir.

4. Mevâlî ve Müderris Kadroları Haricinden İlimiye Silkine Girme

İlimiye silkine girişte “tarîk ile” mülâzımlık olarak adlandırılan mevâlî kadrolarının oluşturduğu mülâzemet yolları dışında da bir takım silke giriş yolları da vardı. Bunlardan birincisi diğer hizmet alanlarından geçiş, ikincisi şefaath ve tavassut, üçüncüsü ise hile ile silke girmeye çalışmadır. Bu üç yol, devlet için sistem dışı olmalıydı ve mümkün mertebede engellemeye çalışılmalıydı.

a. Diğer Hizmet Alanlarından Silke Girme

Bu mülâzımlık yolu mevâlî kadroları dışından imparatorluk bürokrasisinin diğer birimlerinde görevli kişilerin mülâzımlığa geçişini ifade eder. Saray, iç-ahur, saraçhane gibi birimlerde hocalık yapan kişiler ile “cündî akçeye” sahip yeniçeri, topçu, kalfatçı gibi görevliler bu gruba girerler. Bu kişiler görevlerinin yanı sıra, ulemâdan ders okuyup icâzet alarak ilmiye silkine girmeye çalışmışlardır. Bu çabaları genellikle görev yaptıkları birimlerin idarecilerinin bildirimleri ve istekleri ile kadıaskerliğe iletilmiştir. Görev yapılan birim sorumluları (bostancıbaşı, kilercibaşı, azeban ağası, yeniçeri ağası gibi) ilam ya da tezkire vasıtasıyla isteklerini bildirirlerdi. İlam sahipleri adayın kimliğini, ulufesini ve çalıştığı birimi bildiren tezkiresini kadıaskere gönderir ve mülâzımlığa alınmasını isterdi. Sarayda görevli hocalar bostancıbaşının kadıaskerliğe bildirmesi ve kadıaskerin arzı ile, yeniçeriler ise genellikle ümera tarafından arz edildikten sonra silke girerler ve mülâzımlığa kabulleri bir tezkire ile kadıaskerliğe bildirilirdi. 954 Ramazan'ında (Ekim-Kasım 1547) Taşköprüzâde Ahmed Çelebi dânişmendlerinden Mevlânâ Muhyiddin, yeniçeri olması sebebiyle paşa hazretleri³¹⁹ tarafından padişaha arz edilmiş ve

³¹⁹ Belgede “paşa hazretleri” olarak zikredilen kişinin kimliği ve görevi belirtilmemiştir. Ancak diğer bazı kayıtlarda Rumeli Beğlerbeği Ali Paşa'nın mülâzımlık için aracı olması sebebiyle zikredilen kişinin Ali Paşa olma ihtimali mevcuttur. MA, RKR, 178/1, s.5,12.

kadıaskere gönderilen tezkire ile mülâzım ruznâmçesine kaydedilmişti.³²⁰ 997 Cemâziye'l-evvel'inde (Mart-Nisan 1589), Mekke Kadısı iken vefat eden Abdullah Efendi'nin talebesinden sekiz akçe ulufeye sahip Mevlânâ Ahmed yeniçeri ağasından tezkire getirmesi sebebiyle mülâzım olması için kadıasker tarafından arzedilmişti.³²¹ 996 Rebî'ü'l-evvel'inde (Ocak-Şubat 1588) Bostanzâde Efendi'nin talebesinden ve hassa kilercilerinden Mevlânâ Ali'nin mülâzım olma isteğini Kilercibaşı Ahmed Ağa sultana bildirmiş ve bu konuda hatt-ı hümayûn çıkmıştır. Aynı zamanda bu atama rüus defterine kaydedilmiş ve rüus kaydının bir kopyası kadıaskerliğe gönderilmiş ve ruznâmçeye kaydedilmiştir.³²²

Birinci defterin verilerine göre ortalama altı yıllık süreçte bu yolla % 3.44'lük yüzde ile on yedi kişi silke girmiştir. Bunlardan üçü yeniçeri olup, paşa hazretlerinin padişaha arzı üzerine silke katılmışlardır. Hocaları ise Bostan Muslihiddin Mustafa Efendi, Taşköprüzâde Ahmed Çelebi ve Çelebi Efendi'dir.³²³ Diğer üçü Galata Sarayı'nda altı yıldır muallimlik yapan kişilerdir. Bir diğer üçü ise iç-ahur hocası, ikisi saraçhane hocası, biri iç hazinedarbaşı hocası, bir diğeri şehzade hocası Muhyiddin Efendi'nin çocuklarının hocasıydı. Diğerleri ise has-ahurda, taş-ahurda, fırın-ı âmirede hoca idiler. Bunların kimin öğrencileri oldukları da teker teker ruznâmçeye kaydedilmiştir. Bu kişilerin hocaları arasında Anadolu Kadıaskeri olan Mirim Kösesi Mehmed Çelebi, Anadolu Kadıaskeri Muhaşşi Sinan Çelebi Efendi, Rumeli Kadıaskeri Bostan Muslihiddin Efendi, Ebussuud Efendi ve Samsunîzâde Şemseddin Efendi sayılabilir.³²⁴

İkinci defterin verilerine göre % 4.11'lik oranla bu yolla mülâzım olan on altı kişi tespit edilmiştir. Bunlardan dokuzu farklı yerlerde bahçe hocası, biri yeniçeri, biri azebân-ı galatadan, biri şahinci, biri kilerci, biri mehterândan, birinin ise vazifesi belli değildir. Bu kişinin Bolayır'da Süleyman Paşa Vakfı zevâidinden 10 akçe ulufesinin olduğu bilinmektedir. Bir kişi de zeamet tasarruf etmektedir. 996 Cemâziye'l-evvel'inde (Mart-Nisan 1588) Mevlânâ Hüseyin, şeyhülislâm iken vefat eden Çivizâde Mehmed Efendi'nin talebesinden idi ve altmış bin akçe zeameti tasarruf eden bir sipahi idi. Hocasının vefatından sonra ilmiyyeye intisap etmek

³²⁰ MA, RKR, 178/1, s. 11.

³²¹ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 36a.

³²² NOK, RKR, 5193/3, Vr. 19a.

³²³ MA, RKR, 178/1, s. 11.

³²⁴ MA, RKR, 178/1, s. 3, 6, 7, 11, 12, 18, 26.

istemmiş ve mülâzım olunması için arz olunmuştu.³²⁵ Şevval 996 (Ağustos-Eylül 1588) tarihinde Anadolu Kadıaskerliğinden emekli Mevlânâ Abdülğani Efendi'nin talebesinden Mevlânâ Mehmed bin İbrahim yevmî on akçe ile hassa mehterlerinden idi ve ağasından tezkire getirmiş ve mülâzımlık için arz edilerek silke girmişti.

Üçüncü defterde bu yolla mülâzım olan kimse yoktur. Dördüncü defterde, % 1.22'lik oranla üç kişi bu yolla silke girmişlerdir. Birincisi, Davud Paşa bahçesi hocası olan Mevlânâ Hızır'dır. Mevlânâ Hızır, adı geçen bahçe, sultanın saltanat makamı olduğunda mülâzemet için kendisi arzuhalde bulunmuş ve bu hususta hatt-ı hümâyûn çıkmıştı. Diğeri ise sarayda otuz akçe ile müteferrika ve Anadolu Kadıaskeri Abdulhalim Efendi'nin dânişmendi Mevlânâ Muhyiddin'dir. Mevlânâ Muhyiddin'in mülâzemetli yakatı konusunda mollası şehâdetnâme göndermiş ve otuz akçelik vazifeye sahip olması sebebiyle silke girmişti.³²⁶ Nev'î Efendi talebesinden Mevlânâ Mehmed hassa harcı emîninden on beş akçe ulufesi olduğu için mülâzım olmuştu.³²⁷

Diğeri hizmet alanlarından silke geçişlerinde, hizmet alanlarındaki görev süreleri ve tasarruf ettikleri akçeleri önem taşımaktaydı. Bu sebeple deftere, görev süreleri ve akçeleri de genellikle kaydedilmekteydi. 957 Cemâziye'l-evvel'inde (Mayıs-Haziran 1550) Mevlânâ Süleyman, Bolayır'daki Şehzâde Süleyman Paşa evkâfi zevâidinden yevmî on akçe ulufeye sahip olduğuna dair mütevellisinden tezkire getirmiş ve mülâzım olunması için arzda bulunarak silke girmiştir.³²⁸ 11 Receb 953'te (7 Eylül 1546) Galata'daki sarayda altı yıldır görev yapan Mevlânâ Murad ve Mehmed Çelebi mülâzım olmuşlardı.³²⁹ 5 Rebî'ü'l-âhir 958 (12 Nisan 1551) tarihinde, Rumeli Kadıaskeri Bostan Efendi'nin talebesinden ve taş-ahurda hoca olan Mevlânâ Muhyiddin iki yıllık hizmeti belirtilerek padişaha arz edilmiş ve yapılan bu arz kabul görmüştür. Ancak devamında mülâzım olabilmek için hizmet süresinin üç yıl olması emredilmiştir.³³⁰ Belgelerdeki verilere göre bu kişiler, bir hizmet alanından diğeri hareket etmişlerdir. Bazılarının eski ulufelerinden vazgeçtikleri ya da ilamlarında o şartı öne sürerek mülâzımlık istedikleri

³²⁵ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 6b.

³²⁶ MA, RKR, 184/7, s. 9.

³²⁷ MA, RKR, 184/7, s. 23.

³²⁸ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 36a.

³²⁹ MA, RKR, 178/1, s. 3.

³³⁰ MA, RKR, 178/1, s. 26.

belirlenmiştir. Yukarıda zikredilen hassa kilercilerinden Mevlânâ Ali, altı akçelik ulufesi,³³¹ Azebân-ı Galata'dan Mevlânâ İsmail,³³² on akçe ulufesi hazineye kalmak üzere mülâzımlık istemişlerdir.

Hizmet ehlinin silke giriş yoluna 1598 kanûnnâmesi ile sınırlandırma getirilmişti. Çünkü onlar mevâlînin kadrolarını kullanarak mülâzım olmamaktaydılar. Bu kanûnnameyle cündî akçeye sahip yeniçeri, sipahi gibi görevlilerin ve bir şekilde hazineden ulufe alanların silke girişi yasaklanmıştır. Kanûnnâmede “...ve ba'zı kimesne şehir emîninden veya zevâ'idden birkaç akçe ulûfe peydâ edüb ednâ mülâbese ile mülâzım olub emedd-i medîd ve ahd-ı ba'îd genc, medâris bekleyüb yoluyla mülâzım olanlara müzâhim olur. Bu kâ'ide mevâlîzâdelere mahsûsdur, gayrıda câ'iz olmaya. Ve min-ba'd ruznâmelerde işâret oluna ki, bu cihetten ve etrâf hazînelerinden ulûfeye mutasarrıf olanlardan ve yeniçeri ve sipâhî ve topcı ve kalafatçı ve gayrıda mülâzım alınmaya. Zirâ bunların ulûfeleri cündî akçesidir. Tarikle kat'a alakaları yokdur. Zikrolunan tâ'ifeden ehl-i ilm olanlar mevâlî-i izâm hizmetlerinde olup tarikleriyle mülâzım olalar” ifadesiyle bu yolla silke girişleri yasaklanmış ve silke girmek için mevâlîye hizmet ederek mevâlî kadrolarından mülâzım olmaları istenmiştir.³³³ Saray hocası, bahçe hocası gibi olanların ise silke girişleri tamamıyla yasaklanmamış, fakat sınırlandırma getirilmiştir. Kanûnnâmede “...ve ba'zı eşirrá vilâyetde karar edemeyüp gelüb dânişmend olup ilimden bî-behre olmağla mevâlî hizmetlerinde dahi olmayub birer tarikle bağçe ve furun ve öküz anbarı hocası olub nevbette bu tarikle yüz kırk nefer kimesne mülâzım kaydolunmuş; beş-altı nefer kimse olagelmıştır. Bu bâbda dahî ihtimâm olunub altmış üç senesinde müteveffâ Abdurrahman³³⁴ nevetinde kaç nefer kimesne mülâzım olmuşlar ise, yine ol mikdâr alınub ziyâde alınmaya. Anlar dahi hoca olduklarında kâdiaskerimden tezkire alıb ismi ruznâmeye kayd oluna...”³³⁵ ifadesiyle bu yolla silke girenler sayıca kontrol altında tutulmak istenmiştir. Özellikle nevbet dönemlerinde bu yolla silke girme oranında yükselme meydana geldiği tespit edilmektedir. Bu sebeple 963 (1555-1556) senesindeki nevbet örnek gösterilmiş ve o nevbetteki miktarda silke

³³¹ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 19a.

³³² NOK, RKR, 5193/3, Vr. 11b.

³³³“İlmiyye Kanûnnâmesi”, Vr. 70b-71a.

³³⁴ Abdurrahman Efendi, 958 Şevval-964 Şevval (Ekim-Kasım 1551/ Temmuz-Ağustos 1557)) tarihleri arasında Rumeli Kadıaskeridir. 963 yılında (1555-1556) nevbet ilan edilmiştir. Nevzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 231

³³⁵“İlmiyye Kanûnnâmesi”, Vr. 70a.

girmeleri istenmiştir. Ayrıca, kanûnnâmede mevâlî hizmetinde bulunarak mülâzım olanlar ile bahçe hocalıklarından ve akçe sahibi olarak silke girenlerin “...ve bir matlabda...cem’ oldukda tarîk ile mülâzım olanlar bir yıl takdîm oluna”³³⁶ denilerek iki gruptan silke girenlerin eşit tutulmadıkları ve mevâlî kadrolarından gelenlere öncelik tanınması gerektiği ifade edilmiştir.

İlmiye bürokrasisinde yapılan değişiklikler, özellikle de 1598 tarihli ilmiye kanûnnâmesindeki düzenlemelerle diğer hizmet alanlarından silke girme oranı azalmıştır. Birinci defterde % 3.14, ikinci defterde % 4.11 olan bu yolla silke giriş, ilmiye kanûnnâmesinden sonraki bir tarihi içeren dördüncü defterde % 1.22’ye gerilemiştir.

b. Şefaath Yoluyla Silke Girme

Dânişmendler ilmiye kariyerindeki çabalarının yanı sıra silke girmek için sahip oldukları diğer ilişki ağlarını da kullanmışlardır. Bu mülâzemet türü, hanedan ailesinden, devlet görevlilerden ya da toplumun önde gelen kişilerinin aracılığı, şefaati ve ricası ile ilmiye silke girmeyi ifade eder. Mevki sahibi hâmisî (kapıağası, beylerbeyi, sancakbeği, defterdar...), saray ve hanedan ailesi ile irtibatı olan dânişmendler bu yolla mülâzım olabilmekteydiler. Çünkü, mevâlî ve yüksek dereceli müderrislerin yanı sıra diğer devlet görevlileri ve toplumun önde gelenleri himaye ve tavsiye geleneği³³⁷ ile sisteme mülâzım katabiliyorlardı. Şefaath ve intisap mekanizmalarını kullananlar sıradan kişilere göre daha kolay silke girebiliyorlardı.³³⁸ Ancak bu tür davranışlar ve yaklaşımlar eleştiri ve şikâyet konusu olabiliyordu. Sinan Efendi’nin Anadolu Kadıaskerliği döneminde bir dânişmend boşalan Biga Kadılığına kendi hakkı olduğu halde Taşköprüzâdenin talebesinden bir yeniçerinin atandığını belirtmiş ve şikâyette bulunmuştu. Sinan Efendi ise açılan soruşturmada bu konuda kapıağasının tavassutta bulunduğunu, kendisinin kapıağasına bu görev için daha liyakatli kimselerin bulunduğunu ifade ettiğini ve hepsinin padişaha arz edildiğini ve padişahın yeniçeriyi seçtiğini belirtmiştir.³³⁹ Bu kayıt, sistem içerisinde kapıağasının aracılığının ve hükümdarın rolünün güzel bir örneğidir. Kadıasker

³³⁶ “İlmiye Kanûnnâmesi”, Vr. 71a.

³³⁷ Fahri Unan, “Osmanlı Resmi Düşüncesinin ‘İlmiye Tarîki’ İçindeki Etkileri Patronaj İlişkileri”, *Türk Yurdu*, C.XI, S. 45, Mayıs 1991, s. 34-37

³³⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar...*, s.113.

³³⁹ Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik”, s. 658.

Sinan Efendi diğerk pek çok suçlamada da işlemlerin nüfuzlu kimselerin şefaati ile ya da padişahın emri ile yapıldığını ifade etmiştir.³⁴⁰ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Devlet özellikle yüzyılın ikinci yarısında bu şekilde silke girişi engellemeye çalışmış ve silke giriş için kendisinin yetki tanıdığı mevâlîyi ön planda tutmuştu.

Birinci defterde % 7.28'lik oranla otuz altı kişi bu yolla silke girmiştir. İki sultanın, yirmi biri şehzâdelerin, dördü kapıağası Haydar Ağa'nın, dördü paşa hazretlerinin, ikisi Elkas Mirza'nın, biri Emir Şah Şirvanzâde'nin, biri Şeyh Balı'nın, biri de Şeyh Burhaneddin Mehmed Hüseyini'nin şefaatiyle mülâzım olmuşlardı.³⁴¹ Bürokratik açıdan mekanizma şöyle işliyordu: Hanedan üyeleri, yüksek dereceli ulemâ, diğerk devlet görevlileri ve şefaatiçiler, kadıaskerliğe arz göndererek talebesi ya da müntesibi için mülâzemet isterdi. Örneğin, Ayasofya zevâidinden yedi akçe ulufesi olan Mevlânâ Ahmed bin Ahizâde'nin ve Mevlânâ Mehmed Çelebi'nin mülâzım olmasını Şehzâde Selim istemiş ve kadıasker arz etmişti.³⁴² Mevlânâ Emir Çelebi'nin talebesi Mevlânâ İslam'ın mülâzımlık süreci “...Şehzâde Sultan Bayezid hazretlerinin şefâatnâmesi pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda mülâzemet kabûl buyuruldu” ifadesi ile kayda girmişti.³⁴³ Emir Şah Şirvanzâde, 952 Zi'l-hicce'sinde (Şubat-Mart 1546) Muhyiddin Efendi'nin talebesi Mevlânâ Yahya'nın mülâzım olması için şefaati kadıaskerliğe bildirmiş ve kadıasker tarafından arz edilmişti.³⁴⁴ 953 Receb'inde (Ağustos-Eylül 1546) Müftü Ebussuud Efendi'nin talebesi Mevlânâ Ali Çelebi'nin ve 954 Cemâziye'l-âhir'inde (Temmuz-Ağustos 1547) Mevlânâ Muhyiddin Çelebi Efendi talebesinden Mevlânâ Abdülvahab'ın, mülâzım olma isteğini kapıağası Haydar Ağa kadıaskerliğe bildirirerek mülâzım olmalarını istemişti.³⁴⁵

Şefaati silke girerken kullanılan bir diğerk yol da diğerk arz yetkisine sahip görevlilerin padişaha arzı idi. Bu görevliler arasında veziriazam gibi bizzat, beğlerbeği gibi nâme ile arzda bulunabilenler vardı. 953 Cemâziye'l-evvel'inde (Haziran-Temmuz 1546) Rumeli Kadıaskeri Çivizâde Şeyh Mehmed Çelebi

³⁴⁰ Mehmet İpşirli, “Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi Hakkında Yapılan Tahkikat...”, s. 214.

³⁴¹ MA, RKR, 178/1, s. 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 29, 30.

³⁴² MA, RKR, 178/1, s. 29.

³⁴³ MA, RKR, 178/1, s. 23.

³⁴⁴ MA, RKR, 178/1, s. 5, 12.

³⁴⁵ MA, RKR, 178/1, s. 7, 10.

talebesinden Mevlânâ Abdurrauf'un³⁴⁶ ve 953 Zi'l-hicce'sinde (Ocak-Şubat 1547) Mevlânâ Şemseddin Efendi talebesinden birinin ve Bağdat Kadısı Ruşenizâde'nin oğlu İbrahim Çelebi'nin mülâzım olmasını paşa hazretleri bizzat arz etmişti.³⁴⁷ Eski müftü Fenarîzâde Muhyiddin Çelebi'nin talebesinden ve Rumeli Beğlerbeği Ali Paşa'nın hocası olan Mevlânâ Abdülgafur'un, Ali Paşa tarafından arz edilerek mülâzımlığa kabul edildiğini Fenarîzâde kadıaskerliğe bildirmiş ve dânişmendinin deftere kaydedilmesini istemişti.³⁴⁸

İkinci defterde % 5.65'lik oranla yirmi iki kişi şefaata ile silke girmiştir. Dört dânişmend, Rumeli beğlerbeği iltiması ve şefaatiyle mülâzım olmuşlardır. Rumeli Kadıaskerliğinden emekli iken vefat eden Abdülkerim Efendi'nin dânişmendlerine yapılan tahrirden sonra toplam yirmi dokuz öğrencinin sonuncusu olarak kaydedilen Ustrumcalı Mehmed bin Mustafa'nın kaydının yanında "*Beğlerbeği Mehmed Paşa iltimâsıyla hatt-ı hümayûnla mülâzım oldu*" ifadesi yer almaktadır.³⁴⁹ Şam Kadısı iken vefat eden Hasan Beğzâde Ahmed Efendi'nin talebesinden ve dördüncü dânişmendi iken mümeyyiz defterinde dokuzuncu kaydolunulan Mevlânâ Muslihiddin, ilk sekiz dânişmendin mülâzımlığa kabul edilmesi geri kalanların nevbete bırakılması sebebiyle mülâzım olmak için nevbeti beklemekteydi. Ancak Muslihiddin, padişah emvâli ile ilgili bazı önemli işlerde istihdam olup beklenenden çok hizmet eylediği için daha önce veziriazam olup Şam muhafazasına memur olan Sinan Paşa tarafından arz edilerek nevbeti beklemeden mülâzım olmuştur.³⁵⁰ Yine Bağdat Kadısı iken vefat eden Subaşızâde Muhyiddin Efendi'nin vefatından altı talebesi silke alınmış, on birinci sırada kayıtlı Mevlânâ Halil, beğlerbeğinin isteği üzerine arz edilmiştir. Bu dânişmend nevbeti beklemeden iltimas yoluyla mülâzım olmuştur.³⁵¹ Yine, İstanbul kazâsından emekli olan Mevlânâ Alaeddin Efendi talebesinden Mevlânâ Abdullatif ve Mekke Kadısı iken vefat eden Mevlânâ Seyfullah Efendi'nin talebesinden Habil, veziriazam iken vefat eden Osman Paşa'nın medrese yapımı için yaptıkları hizmetlerden dolayı Rumeli Beğlerbeğisi

³⁴⁶ MA, RKR, 178/1, s. 6.

³⁴⁷ MA, RKR, 178/1, s. 8.

³⁴⁸ MA, RKR, 178/1, s. 6.

³⁴⁹ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 32b.

³⁵⁰ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 6b.

³⁵¹ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 24a.

Mehmed Paşa'nın ricası üzerine silke girmişti.³⁵² 996 Ramazan'ında (25 Temmuz 1588), Medine kazâsından emekli olan Mevlânâ Muslihiddin Efendi talebesinden ve Tebriz muhafazasına memur olan Vezir Cafer Paşa kullarının hocası Mevlânâ Lütfullah, Tebriz muhafazasında hizmet eylemesi ve askere verdiği nasihatleri karşılığında silke kabul edilmiştir.³⁵³ İki dânişmend de yaptıkları hizmetlerden dolayı Tebriz savunmasında görevli Vezir Cafer Paşa³⁵⁴ ve Şam muhafazasında memur eski veziriazamlardan Sinan Paşa³⁵⁵ tarafından arz edilerek mülâzım olmuşlardı.

Dokuz kişi de padişahın hatt-ı hümâyûnuyla mülâzım olmuştu. Padişaha yapılan bildirimler ve istekler neticesinde hatt-ı hümâyûn çıkarılması ile bu kişiler silke girerdi. 995 Şevval'inde dört dânişmend Kudüs Kadısı iken vefat eden Bahri Hasan Efendi'nin talebesi idi. Hatt-ı hümâyûnla bu dört kişi mülâzımlığa kabul edilmişti.³⁵⁶ Cemaziyelevvel 996'da (Mart-Nisan 1588) Mevlânâ Mustafa, hatt-ı hümâyûnla mülâzım olmuştu. Mevlânâ Mustafa nakibüleşraf iken vefat eden Muhyiddin Efendi'nin vefatından mülâzım olamayıp mülâzım olmayı bekleyen talebesi arasında idi. Ancak kayıta belirtilmeyen bir vasıta ile kendisinin asaleten mülâzım olması hakkında karar çıkmıştı.³⁵⁷

Üçüncü defterde % 2.12'lik oranla bir kişi şefaathat yoluyla silke girmişti. Mülâzım olması yönünde daha önce hatt-ı hümâyûn çıkmasına rağmen kaydı ruznâmçe defterine yapılmamış ve yeniden kayıt yapılması istenmişti.³⁵⁸

Dördüncü defterde şefaathat yoluyla silke giren bir kişi bulunmaktadır. Mevlânâ Muharrem, Kemal Beğzâde Efendi'nin dânişmendlerinden olup hocası Mısır Kadısı iken Malta'ya esir düşmüş ve talebenin tahrir işleminde bulunamamıştı. Mülâzımlığa kabul edilmesi hususunda daha önce veziriazam olan Kaptan Sinan Paşa'nın ricası rol oynamıştı.³⁵⁹

İncelenen dört defterdeki veriler değerlendirildiğinde şefaathat ve bir aracı vasıtası ile silke girenlerin oranlarında yüzyılın sonunda düşme tespit edilmektedir. Birinci defterdeki % 7.28'lik oran yüzyıl sonunda oldukça azalmış ve sıfırlanma

³⁵² NOK, RKR, 5193/3, Vr. 21a-b.

³⁵³ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 22b.

³⁵⁴ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 22b.

³⁵⁵ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 6b.

³⁵⁶ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 17a.

³⁵⁷ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 7b.

³⁵⁸ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 41a-b.

³⁵⁹ MA, RKR, 184/7, s. 4.

noktasına gelmiştir. Devlet özellikle ilmiyye zümresinin girişinde ve mansıblarda oluşan yığılmaları gidermek için ciddi önlemler almıştır. Kadıaskerler rica ve şefaate itibar etmemeleri konusunda sıkça uyarılmışlardır. Bu durumun oluşmasında bu süreçte çıkarılan ilmiyye kanûnnâmesi de etkili olmuştur. Kanûnnâmede “...ve ba’zı kimesneler ehl-i ilm ve müsta’idüz deyü mülâzım olmasın ricâ etmekle ol bâbda hatt-ı hümayûnum sâdır olursa ol asıllar nevbet olmayınca mülâzım olduklarına rızâ-yı hümayûnum yokdur. Ol makûleler müstahakk ve müsta’idd oldukları takdirce de tekrar arz olunub nevbete te’hîr oluna”³⁶⁰ denilerek padişah kendi isteklerinin bile tehir edilmesini ve kurala uygun hareket edilmesini istemiştir. Bu uygulama hayata geçmiş ve bu şekilde mülâzım olanlarda azalma meydana gelmiştir.

Şefaath ve iltiması engelleme çabası Osmanlı Devleti’ni Weber’in tanımladığı patrimonyal karakterden ayırıcı özellikleri arasındadır. Çünkü Osmanlı bürokrasisindeki istihdam sadece kişisel ilişkilere ve hükümdara mutlak bağlılığı gerektirmiyordu. Belirlenmiş kural ve usûllerle devlet bürokrasisi kurulmaya ve işletilmeye çalışılıyordu. Bu çaba için de devlet, kanûnnâmeler ve adaletnâmeler aracılığı ile bürokrasi sistemini düzenlemeye, eksiklikleri gidermeye, yanlışlıkları çözmeye çalışılıyordu.³⁶¹ Bu girişimlerin yansıması ise ilmiyye silkine girerken devletin sıkı sıkıya “mevâlî hizmetini” ön planda tutması ve bu yolu en makbul mülâzımlık yolu olarak kabul etmesinde ve rüşvet, rica ve şefaatin engellenmeye çalışılmasında bulabiliriz. 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesi ile hükümdar kendi isteklerine bile sınırlandırma getirmişti.

c. Hile İle Silke Girme Teşebbüsleri ve Bu Hususta Devletin Aldığı Önlemler

Klasik dönemde yukarıda açıklanmaya çalışılan mülâzemet sistemi ile ilmiyye silkine giriş sağlanmaktaydı. Osmanlı Devleti için, askerîlerin dışında kalan ve vergi nüfusunu oluşturan “reaya” statüsü devletin bekâsı için büyük önem arz etmekteydi. Çünkü devletin toplumsal düzeni ve vergi nüfusunu korumak için “reaya” statüsünün sürekliliğine önem vermesi gerekiyordu. Devlet bürokrasisi bu konuda hassastı ve devlet reayasını askerî sınıfın imtiyazlarından uzak tutmak için

³⁶⁰“İlmiyye Kanûnnâmesi”, Vr. 71a.

³⁶¹ Halil İnalçık, “ ‘Sultanizm’ Üzerine Yorumlar: Max Weber’in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi”, *Dünü Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Çev. Kemal Aydın Akagündüz, S. 7, Ekim 1994, s. 21-23.

tedbirler almaktaydı. Koçi Bey, 1003 (1594-1595) tarihinden önce ilmiyye zümresinin itibarından ve düzeninden övgüyle söz eder. Ona göre, ilmiyye zümresinin içerisinde cahil ve ecnebîler bulunmamakta idi ve her biri makbul yol ile silke girmekteydi. Bu tarihten sonra şeyhülislâm ve kadıaskerler sebepsizce görevden alınmışlar, sonrasında göreve gelenler ise azil korkusuyla gerçekleri söyleyememişler, hatır ve iltimasla işler yapıp, rüşvet almışlar, mülâzetleri satmaya başlamışlar ve böylece silke cahil ve ecnebîler dolmuştu. Hırzu'l-mülûk yazarı, silke ecnebî girişinde veziriazamların ve ekâbirin rol oynadığını belirtir. Ona göre pek çok ecnebî ve câhil kişi vezir-i azama ve diğer ekâbire intisâp ederek ilmiyyeye dahil olmuşlar ve kısa sürede yüksek mevkilere yükselmişlerdir. Kadıaskerler de atama yaparken vezirlerle görüşürler ve ekâbirden dostu olmayanlar ilmiyye mansıplarından nasiplenemezlerdi.³⁶² Buradaki “ecnebî” terimi zümrelere giriş kuralları haricinde ve bir takım hilelerle girmeye çalışanları tanımlayan bir ifadedir.

Ecnebî terimi sadece ilmiyye zümresi için değil, askeriler içindeki diğer zümrelerde de kullanılıyordu. Çünkü devlet tüm zümrelerin homojen olmasını istiyor ve toplumu böyle kontrol edebileceğini düşünüyordu. Koçi Bey ve onun gibi düşünen diğer yorumcular da XVI. yüzyılın sonlarından itibaren devletteki çözümlenin ana sebebini bu temel kuralın ihmal edilmesine ve sonucunda reayanın yeniçeri veya tımarlı sınıfına girebilmesinde bulmuşlardır. Yeniçeri zümresi içinde de “ecnebî” terimi kullanılmakta idi. Koçi Bey, “...992 tarihine gelince kurâ ve mezârî' erbâb-ı seyf elinde ve ocakzâdelerde olup ecnebî ve bed-asl duhûl etmemiş idi..” der.³⁶³ 998 (1589-1590) yılında verilen acemioğlan devşirme kararı üzerine devşirme işlemi başlamıştı. Ancak bu devşirme olayında kurallara riayet edilmemiş, yeniçeri ocağına ecnebî bu vasıta ile girmişti.³⁶⁴ Kitâb-ı Müstetâb yazarı da aynı yaklaşımda idi. Yazar, III. Murad döneminde devşirme sisteminin bozulup ocaklara “ecnebî” girmesinin yolunun açıldığını ve ocaklıların sayısında artışın bunlara bağlı olduğunu belirtir.³⁶⁵ Buradaki kullanımıyla da ecnebî terimi, kanûn-ı kadîm üzere silke girebilenlerin haricinde sisteme girmeye çalışanları kastetmektedir. Çünkü

³⁶² Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına...*, s. 196-197.

³⁶³ *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Yılmaz Kurt, s. 42-43, 47.

³⁶⁴ *Târih-i Selânikî*, C.I, s. 220.

³⁶⁵ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına ...*, s.XXIV.

kanun üzere ocaklara sadece kul sistemiyle yetişebilen kişiler girmektedir. Bu sebeplerle ilmiye silkine girişin kontrolü de önemliydi.

Yukarıdaki açıklamalar ilmiyyeye de ecnebîlerin girebildiğini göstermektedir. Bu hususta, devlet ilmiye silkine girişi ve istihdam edilen insan gücünü en iyi biçimde denetlemek için çaba sarfetmekteydi. İşte tam bu noktada devreye giren “ilmiye bürokrasisi” devlet tarafından kurulmuş bir yönetim ve denetim aracı idi. Bu bürokrasinin başında ise padişahın bu husustaki yetkisini devrettiği Rumeli Kadıaskeri bulunmakta idi.

İlmiye bürokrasisinde de kanûn-ı kadîm üzere var olagelmiş silke giriş kurallarını yerine getirmeden, mevâlî hizmetinde bulunmadan ve dolayısıyla mülâzım ruznâmçesine kaydolmadan ya da diğer suistimal araçlarını kullanarak görev almak isteyen kişiler için “*ecnebî*” ya da çoğulu olan “*ecânib*” kelimesi kullanılmakta idi. Gelibolulu Mustafa Âlî, Fatih devrindeki ilmiye düzenlemelerinin ilmiye tarikînin içerisine ecnebîlerin karışmaması için yapıldığını ifade etmektedir.³⁶⁶ Mülâzım ruznâmçelerinin tutulmaya başlamasında da silke girebilecek ecnebîlerin engellenmeye çalışılması önemli bir sebep oluşturmuştu.³⁶⁷ İlmiye zümresindeki ecnebîlerle ilgili ruznâmçe defterleri de önemli veriler sunmaktadır.

İlmiye silkine girenlerin kaydedildikleri mülâzım ruznâmçeleri ilmiye silkinin kütüğünü oluşturmakta ve bir dânişmend, “mülâzım ruznâmçesi” ne kaydedildikten sonra silk üyesi olmaktadır. 21 Rebî’ü’l-âhir 989’da (25 Mayıs 1581) Rumeli Kadıaskeri Çivizâde Mehmed Efendi döneminde, Peşte’den ifraz olunan Yazirin isimli nahiye, Sinanzâde Mehmed Çelebi talebesinden Mevlânâ Rüstem’e verilmişti. Ancak Mevlânâ Rüstem’in mülâzım olmadığına anlaşılmasından sonra “...*hâlâ merkûm Rüstem mülâzım olmayub ecnebî olduğu zâhir*” olduğu için görevinden alınmış ve kazâ Lütfi Beğzâde Efendi mülâzımlarından Mevlânâ İbrahim’e verilmişti.³⁶⁸ Çivizâde Efendi’den sonra Rumeli Kadıaskeri olan İvaz Efendi ruznâmçesinde aynı kişinin tekrar kadılık elde ettiği tespit edilmiştir (16 Cemâziye’l-evvel 991). İne Ma’a Misivye Kadısı Mevlânâ Rüstem daha önce Yazirin kazâsına atanıp ecnebîliğinin ortaya çıkması üzerine azledilmiş ve aradan bir

³⁶⁶G. Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr*, C.II, s. 68.

³⁶⁷Nevîzâde Atâî, *Hadâikü’l-Hakâik...*, s. 184.

³⁶⁸NOK, RKR, 5193/2, Vr. 3b.

süre geçtikten sonra tekrar kazâya atandığı belirtilmişti.³⁶⁹ Kadı olarak atanan Mevlânâ Rüstem, merkezî bürokrasinin zafiyetinden faydalanarak mülâzım olmadığı halde tekrar silke girmiş ve görev elde etmiştir. 14 Şevval 999'da (5 Ağustos 1591) Niş Kadısı Mevlânâ Mehmed "ecnebî" olması dolayısıyla şikâyet edilmiş ve bunun üzerine görevinden alınmıştır. Yerine de daha önce Nimçe Kadısı Esseyid Mehmed atanmıştır.³⁷⁰ Ancak üç ay sonra, 7 Safer 1000'de (24 Kasım 1591) görevden alınan Mevlânâ Mehmed İstanbul'a kadıaskerliğe gelerek ecnebî olmadığını beyan etmiştir. Bunun üzerine kadıaskerlik durumu araştırmaya başlamıştır. Kayıt, "...Asitâne-i sa'âdete gelib mülâzımın ruznâmesine mürâca'at olundukda mülâzemeti kayd bulunmağın bakıyye-i müddeti mukâbelesinde..." ifadesiyle devam eder.³⁷¹ Bu kayıt ecnebîlerin durumu hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Tespit olduğu üzere kadıaskerlik bürokrasisi gelen bazı ihbarları soruşturup incelemeyen ihbar doğrultusunda işlem yapabilmekte idi. Ancak bu ihbarlar asılsız da çıkabilirdi. Niş Kadısı Mevlânâ Mehmed İstanbul'a gelerek hakkını aramıştı. Bunun sonucunda şahsın ecnebî olup olmadığının kontrolü ise mülâzım ruznâmçesine bakılarak yapılmıştı. Mülâzım ruznâmçesinde kayıtlı olması ise, silk kurallarını yerine getirerek mülâzım olduğunun ve silke kabul edildiğinin bir işareti idi. Bu kayıtlara göre Mevlânâ Mehmed 988 (1580-1581) yılında şeyhülislâmın öğrencisi iken sultanın şefaatiyle silke girmiş ve Cemâziye'l-âhir 990'da (Haziran-Temmuz 1582) Tırnovi'de Halil Beğ Medresesi'ne atanmış, 991'de (1583-1584) Hacı Beğ Medresesi'ne tebdil olunmuştu. Muharrem 994'te (Aralık 1585-Ocak 1586) Evidim Kadısı olmuş sonra da Anadolu canibine geçmişti. Muharrem 997'de (Kasım-Aralık 1588) ise Niş Kadılığına atanmıştı.³⁷² Bu kayıt, ilmiye silki açısından mülâzım ruznâmçelerinin önemini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Mülâzım olmadan silke girmeye çalışanların yanı sıra vefat eden zümre elemanlarının kimliğine girerek mansıb tasarruf etmeye çalışan kişiler de olmuş ve bu kişiler de "ecnebî" olarak adlandırılmıştır. 24 Ramazan 999'da (16 Temmuz 1591) Zekeriya Efendi'nin kadıaskerliği döneminde Havale Kadısı Mevlânâ Mehmed ecnebî olduğu gerekçesiyle azlolunmuştur. Ecnebî olduğu zikredilen

³⁶⁹MA, RKR, 179/2, s. 123.

³⁷⁰NOK, RKR, 5193/4, Vr. 8b.

³⁷¹NOK, RKR, 5193/4, Vr. 20a.

³⁷²NOK, RKR, 5193/4, Vr. 8b.

Mehmed, Anadolu'da Kargu kasabasından olup Mehmed bin Hızır Hâcegizâde olarak tanınan kadının vefatından sonra onun kimliğini kullanmaya başlamıştır. Vefat eden Hâcegizâde Mehmed, Katib Mahmud Efendi'den bahçe hocalığıyla mülâzım olarak önce Plav devamında da Maverarünnehir Kadılığında bulunmuş ve bu görevinden ayrıldığında bazı sipahiler ile kavga edip katledilmiştir. Hâlâ Havale Kadısı olan ve ecnebî olarak nitelendirilen Kangırı'dan Mehmed bin Mustafa ise Maverarünnehir'den ayrılan Mehmed'in kendisi olduğunu ifade ederek ve maktûlün kimliğini kullanarak Havale kazâsını almıştır. Kangırlı Mehmed'in bu sahtekârlığı, kâtilin akrabasından daha önce Saz Kadısı olan Ahmed bin Hasan'ın ve diğer bazı kadıların mahzarıyla kadıaskerliğe bildirilmiştir. Bunun üzerine Kangırlı Mehmed görevden alınmış ve yerine Kurveleş kazâsından iki yıl infisâli olan Mevlânâ Halil bin Mahmud atanmıştır.³⁷³ Konuyla ilgili bir diğer örnek ise 2 Ramazan 997 (15 Temmuz 1589) tarihlidir. Çaçka Kadısı Hayreddin, İnebahtı Medresesi'nde müderris iken vefat eden Hayreddin'in kimliğini kullanarak Çaçka'ya atandığı için görevden alınmıştır. Ancak daha sonra İnebahtı Medresesi Müderrisi Hayreddin'in vefat etmediği ortaya çıkmış ve kazâya atanan Hayreddin'in sahtekârlığı belirlenmiştir.³⁷⁴

Osmanlı ilmiye bürokrasisinde silke girebilecek ecnebîleri engellemek ve aldatmacalara mahal vermemek için bir takım önlemler de alınmıştır. Silk üyelerinin memâlik-i mahrûse'nin farklı yerlerinden gelmiş olmalarına rağmen, İslam kültürüyle yetiştirilmeleri sonucu aynı isimleri kullanmaları bürokrasinin işini büyük oranda zorlaştırmaktaydı. Mehmed, Muhyiddin, Muslihiddin gibi isimlerin yaygın surette kullanılmış olması, kimi zaman bu kişilerin baba isimlerinin de birbiriyle aynı olması, kişilerin kimliklerinin tespitinde ve haklarının korunmasında zorluklara neden olmaktaydı. Bunun için bireyleri birbirinden ayırıcı farklı mekanizmalara ihtiyaç duyulmakta idi.

Bu hususta devlet, kadıaskerlik kalemlerinde tutulan ruznâmçe defterlerinin tutulması ve saklanması konusunda titiz davranmıştır. Zaman zaman kadıaskerlere defterlerin tutulması hususunda uyarılarda da bulunulmuştur. Özellikle mülâzım ruznâmçelerinin dikkatli tutulması, mülâzımın adının, babasının adının, şöhretinin ve mülâzemeti aldığı hocasının kaydedilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ebussuud Efendi'nin Rumeli Kadıaskerliğinin son zamanlarında çıkarılan bir hüküm bu açıdan

³⁷³NOK, RKR, 5193/4, Vr. 7b.

³⁷⁴MA, RKR, 182/5, s. 19.

önemlidir. Hükümün çıkarılma amacı ilmiyye silkinde olabilecek “tezvîr ve telbîsi” önlemektir.³⁷⁵ Hükümde mülâzım defterlerinin iki kopya halinde hazırlandığı, birinin Rumeli Kadıaskerinde birinin de Anadolu Kadıaskerinde bulunduğu, hangi kadıasker bir mülâzıma tedrîs ya da kazâ görevi verirse iki kadıaskerin de kendi kopyalarına işaretlemeleri gerektiği, bu yapılmadığı takdirde aldatmacaların olabileceği belirtilmiştir. Bu uyarılar yapıldıktan sonra Anadolu Kadıaskerinden mülâzım defterinden bir kopya daha çıkartması, mülâzımların isim ve şöhretlerini, hangi müderris ya da kadıdan çıktıklarını, verilen kazâ ve tedrîsin tarihinin tafsilatlı biçimde kaydedilmesi istenmiş ve bu kopyanın mansıb verildiği zaman kaydedilmek üzere Divân-ı Hümâyûn’a teslim edilmesi istenmiştir. Divân-ı Hümâyûn’da da gerekli kayıtların yapılmasıyla hiçbir şekilde hile ve aldatmacaya meydan verilmeyeceği belirtilmiştir.³⁷⁶ Bu hükümde yetkili kurumlar arası koordinasyon kurulmaya çalışılmış ancak bireylerin kimlik tespitiyle ilgili ismin, şöhretin ve mülâzım olunan hocanın yazılması yeterli görülmüştür. Bu hükümün çıkarılmasından sonra tutulmuş olan birinci ve ikinci mülâzım ruznâmçelerinde bu tür kayıt sisteminin uygulandığı tespit edilmiştir.³⁷⁷

Mülâzımların kaydı hususunda XVI. yüzyılın son çeyreğinde daha hassas davranıldığı belirlenmiştir. Bu hassaslık, yapılan suistimallerin gittikçe artması dolayısıyla olmuş olmalıdır. III. Mehmed tahta geçtiğinde bu noktaya da dikkat çekmiştir. Çıkarılan cülûs fermânında (1595) nevbet ilan edildiği belirtilmiş ve eskiden ulemâdan ne kadar talebe alındıysa o kural üzere mülâzım alınması istenmiş ve “*arz olunanların eşkâl ü evsâfin deftere yazdura ki sonradan bir tarîk ile ecnebi kayd olunmağa kâbil olmaya*” diyerek silke girenlerin kontrolü yapılmaya çalışılmıştır.³⁷⁸ Bu cülûs fermânında silke girenlerin isimlerinin, şöhretlerinin, memleketlerinin ve hocalarının isimlerinin yanı sıra eşkâl ve evsâfin yazılmasının istenmesi bireyleri birbirinden ayırıcı mekanizmaların uygulamaya konulduğunu göstermektedir.

1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde silke girenlerin kontrolü için önlemler alınmıştır. Mülâzımların kayıtları yapılırken özenli biçimde eşkâlleriyle birlikte

³⁷⁵ Tezvîr ve telbîs, yalancılık yapma, hile ve aldatma yoluna başvurma, sahtekarlık anlamlarına gelmektedir.

³⁷⁶ *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 312-313.

³⁷⁷ MA, RKR, 178/1; NOK, RKR, 5193/3.

³⁷⁸ Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik”, s. 647.

kaydedilmeleri belirtilmiştir. Kanûnnâmede “..ve bu nevbette ve bundan sonra mülâzım olanların eşkâli yazılıb hıfz olunmak gerek. Hâlâ mülâzemetde olanlar gelüb eşkâllerin yazdırub yedine tezkire almayınca mülâzemet etmeye. Ve menâsıbdâ olanlar fî-mâ-ba‘d mülâzemetde geldikçe yazıla. Zirâ bir mülâzım fevt oldukda ba‘zı ehl-i tezvîr kendü ismi, babası ismi veya mücerred kendü ismi muvâfık olmağla tarîka duhûl edüb hile etmeye kâdir olmaya” diyerek yapılacak sahtekârlıkların önüne geçilmek istenmiştir.³⁷⁹ Bu kanûnnâmenin çıkarılmasından sonra kaleme alınan Hocazâde Mehmed Efendi’nin mülâzım ruznâmçesinde kanûnnâmenin etkileri tespit edilmiştir.³⁸⁰ Daha önce tutulan defterlerde olmamasına rağmen bazı mülâzımların isimlerinin yanına memleketlerinin yanı sıra, fiziksel özelliklerine dair bilgiler kaydedilmiştir. Mülâzımlarının isimlerinin yanında, “*tavîlü’l-kâme*” (uzun boylu), “*hafîfü’l-lihye, vasatü’l-kâme*” (az sakallı, kısa boylu), “*köseç, mu‘tedilü’l-kâme*” (köse, orta boylu), “*fî aynihi’l-yümnâ eserü’l-ceraha*” (sağ gözünde yara izi), “*alâ şakikateyhi eserü’l-kele*” (iki şakaklarında yanık izi) gibi fiziksel tanımlayıcılar konulmuştur. Bu eşkâl tanımları silk üyelerinin kimliklerinin tespitinde ilmiyye bürokrasisine yardımcı olmaktadır. Ancak, Hocazâde Mehmed Efendi’nin defteri dışında tutulan defterlerde bu tür tanımlayıcıların genellikle kullanılmadığını, kimlik tespiti için ilmiyye mensubunun ismi, baba adı, şöhreti ve memleketinin zikredilmesinin yeterli görüldüğü tespit edilmektedir. Bu tanımlayıcılar genellikle merkezî bürokrasi tarafından tanınmayan kişilere konulmuştur. Mevâlîzâdelerde ise bu tanımlayıcılar bulunmamakta idi. Çünkü onlar genellikle merkezî bürokrasi tarafından tanınmakta idi.

5. Mülâzımların Sosyal Tabanı

Osmanlı ilmiyye silkine girenlerin kaydedildiği mülâzım ruznâmçeleri ilmiyye zümresinin beslendiği toplumsal tabakaları ve yetiştikleri çevreleri göstermesi açısından da önem taşır. Daha önce bu hususta bazı çalışmalar ve tespitler yapılmıştır. Ortaylı, bir makalesinde XVIII. yüzyılda Osmanlı ulemâsının kendi içine kapandığını ve halka kapalı bir yapı oluşturduğunu ifade etmiştir.³⁸¹ Yine Suraiya

³⁷⁹ “İlmiyye Kanûnnâmesi”, Vr. 69b-70a.

³⁸⁰ MA, RKR, 184/7.

³⁸¹ İlber Ortaylı, “18.Yüzyılda İlmiyye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar”, *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayı, s. 155-159.

Faroqhi, Atâf'de yer alan III. Murad devri ulemâsının 162'sinden 100'ü üzerinde prosopografik bir araştırma yapmıştır. Bu yüz kişiden sadece 47'sinin babasının konumu ve ailesiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu sebeple oldukça sınırlı veriler içermektedir.³⁸² Unan, Osmanlı ulemâsının sosyal tabanı üzerinde yapılmış çalışmaların yetersizliğine değindikten sonra Sahn müderrislerinin sosyal tabanı üzerinde çalışmış, Sahn medreselerinin kuruluşundan XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu medresede görev yapmış müderrislerin sosyal tabanını incelemiştir.³⁸³ Ancak bu çalışmalarda ilmiyye zümresi için kütük defteri niteliği taşıyan mülâzım ruznâmçeleri kullanılmamış ve değerlendirilmemiştir. Aşağıda defterlerden çıkarılan veriler ve yukarıda yapılmış çalışmalar değerlendirilerek konu irdelenecektir.

Osmanlı toplumunun tabakalanmasında “devlet” ve “din” etkili olmuştur. Devlet yönetici zümresini vergiden muaf tutmuş ve onları toplum tabakalarının üstüne yerleştirmiştir. Askerîler içinde ilmiyye zümresi, şeriatı temsil etmeleri nedeniyle itibarlı bir konumda idi. Bunların dışında servet edinme yoluyla toplumun üst katmanlarında bulunan tüccarlar da vardı. Toplumdaki bu tabakalanma, kişilerin kullandıkları sanlara da yansımış ve Osmanlı toplumunda bireyler kendisinin ve ailesinin toplumsal statülerine göre sanlar kullanmışlardır. Ehl-i örf, ağa, bey ve beşe sanlarını; ilmiyye mensupları efendi, halife, çelebi gibi sanları kullanmaktaydılar. Medrese çıkışlı ulemâ, isimlerinin başına “Mevlânâ” ünvanını, isimlerinin sonuna ise “efendi” sanı almakta idiler. İmam, hatib gibi din adamlarının isimlerinin sonuna da “halîfe”, “molla”, “fakîh” sanları eklenmekte idi. Halîfe, peygamberden sonra müslümanlara liderlik yapanlara verilen bir unvan iken, Osmanlı toplumunda dinî bilgiye sahip ve dinin amelî bilgilerini öğreten ve bu hizmetin yürütülmesinde istihdam edilenler için kullanılıyordu. İslam hukuku bilginleri için kullanılan “fakîh” terimi de, halife gibi kullanılıyordu. Çelebi sanı ise toplumda insanların kazandığı sosyal mevkiin, sahip olduğu değerlerin çocuklarına aktarılmasını ifade ediyordu. Çelebi sanı, “soyluluk ve değerlilik” anlamlarını taşımakta ve ilmiyye mensuplarının, din görevlilerinin (imam, hatib, şeyh, derviş, seyyid ...) ya da servet edinmek

³⁸² Suraiya Faroqhi, “Social Mobility...”, s. 205-206.

³⁸³ Fahri Unan, “Osmanlı Medreselerinde Ulemânın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmî Performans Üzerindeki Etkisi”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.III, s. 669-676; Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, s. 238.

suretiyle toplumda önemli sosyal statü kazanmış tüccar vb. kişilerin çocuklarına verilmekte idi.³⁸⁴

Birinci mülâzım ruznâmçesinde 494 mülâzım kaydının olduğunu daha önce zikretmiştik. Bu defterde mülâzımların isimlerinin bazılarının yanında çelebi, halife gibi sanlar kullanılmıştır. Bu mülâzımlarının sadece 139'unda san yer almakta, geriye kalanında herhangi bir san belirtilmemektedir. 103'ünde çelebi (% 20.8), 36'sında (% 7.28) ise halife sanı kullanılmıştır. Çelebi sanına sahip olanlardan yedisi (% 1.61) yüksek dereceli ulemâ çocuğudur. Bu ulemâ, Bedreddin Efendi,³⁸⁵ Molla Hafız Efendi,³⁸⁶ Burhaneddin Efendi,³⁸⁷ Emir Hasan Efendi,³⁸⁸ Malul Emir Efendi,³⁸⁹ Ruşenizâde Efendi,³⁹⁰ ve Pir Ahmed Efendi'dir.³⁹¹ Bunların dışında bir de defterdar Abdullah Efendi'nin oğlu bulunmakta idi.³⁹² Diğerlerinin babalarının görevleri ise belirli değildir. Ancak çelebi sanını taşımaları dolayısıyla ilmiyye zümresinin, din adamlarının çocukları ve toplumda önem kazanmış tüccar ailelerinden gelmiş olmalıdırlar. 36 kişinin halife unvanı taşıması da bu kişilerin imam, hatib gibi din hizmetlerini yürüten kişiler olduğunu göstermektedir. Bu görevlerinin yanı sıra mülâzemet edip mülâzım olmak için çaba göstermiş olmalıdırlar. Bu kişilerin babalarının ilmiyyeden olduklarına dair ise bir işaret yoktur. Çelebi sanını taşıyanlar % 20.8'lik orana sahiptirler ve dolayısıyla mülâzımların ortalama beşte birinin toplumsal piramidin ön katmanlarından geldiği söylenebilir. % 7.28 oranında halife sanının kullanılması bu kişilerin bir takım dinî hizmetlerde istihdam olunduklarını düşündürmüştür. 6 kişinin de % 1.21'lik oranla seyyid olduğu tespit edilmiştir.

Bu defterden sonra tutulan diğer üç defterin kayıtlarında ise yüksek dereceli ulemâ çocuklarının dışında sanlar kullanılmamıştır. Dolayısıyla yukarıda zikredilen biçimde analiz yapılması mümkün olmamakta, sadece yüksek dereceli ulemâ çocukları ortaya konulabilmektedir. İkinci defterde mülâzım ve mülâzım olmayı bekleyen dânişmendleri içeren 664 kayıt içerisinde baba adının önünde şeyh kelimesi

³⁸⁴ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı yay., s. 133-134, 143-144.

³⁸⁵ MA, RKR, 178/1, s. 24.

³⁸⁶ MA, RKR, 178/1, s. 30.

³⁸⁷ MA, RKR, 178/1, s. 17.

³⁸⁸ MA, RKR, 178/1, s. 10.

³⁸⁹ MA, RKR, 178/1, s. 9.

³⁹⁰ MA, RKR, 178/1, s. 8.

³⁹¹ MA, RKR, 178/1, s. 6.

³⁹² MA, RKR, 178/1, s. 9.

geçen 14 kişi (% 2.1), baba adının sonunda efendi geçen 9 kişi (% 1.35) tespit edilmiştir. Buradan hareketle mevâlîzâde ve meşayihzâdenin toplamda % 3.45 oranında olduğu belirlenmiştir. Seyyidler ise % 2.56'lık orandadır ve on yedi seyyid silke girmiştir. Üçüncü defterde çok sınırlı veri olması dolayısıyla bu veriler analiz dışı bırakılmıştır. Dördüncü defterde ise toplam 377 kişi içerisinde 4 yüksek dereceli ulemâ (% 1.06) ve 7 şeyh çocuğu (% 1.85) bulunmaktadır. Ayrıca iki seyyid (% 0.53) bulunduğu da belirlenmiştir.

Yukarıda zikredilen veriler ışığında ilmiye silkine giren mülâzımların hangi toplumsal katmanlardan geldikleri konusunda bir şeyler söylemek mümkün görünmektedir. Birinci defterdeki verilerde kişilerin kullandıkları sanların kaydedilmiş olması önem arzeder. Buradaki verilere dayanarak silke giren mülâzımların beşte birinin toplumsal piramidin üst bölümünde yer alan kişilerin çocukları olduğu, bunlar içinde de % 1.61'lik oranda yüksek dereceli ulemâ çocuklarının bulunduğu söylenebilir. İkinci ve dördüncü defterlerde ise yüksek dereceli ulemâ çocukları dışındakilerin sanlarının kaydedilmemesi defterler arasında mukayese alanını daraltmaktadır. İkinci defterde şeyh çocukları % 2.1, yüksek dereceli ulemâ çocukları % 1.35 oranındadır. Dördüncü defterde yüksek dereceli ulemâ çocukları % 1.06, şeyh çocukları % 1.85 oranında idi. Klasik dönemde mevcut baba mesleğini devam ettirme geleneği neticesinde ilmiye kadrolarının beşte birinin ilmiye zümresi mensuplarının ya da toplumun önde gelenlerinin çocukları tarafından doldurulduğunu bunlar içinde de yüksek dereceli ulemâ ve şeyh çocuklarının % 2-4 aralığında silke katıldıkları tespit edilmektedir.

Seyyidlerin silke girişi bir diğer önemli husustur. Birinci defterde % 1.21'lik oranla, ikinci defterde % 2.56'lık oranla, dördüncü defterde % 0.53 oranında seyyid silke girmiştir. Silke giren seyyidlerden sadece birinin seyyidliği sebebiyle silke girerken bir ayrıcalığa tabi tutulduğu görülür. 997 Rebî'ü'l-âhir'de (Şubat-Mart 1589) Mevlânâ Esseyyid Mustafa, hocası Lütîbeğzâde'nin vefatı üzerine, Lütîbeğzâde'den ve ondan önceki hocası Mısır Kadısı Mevlânâ Ahmed Efendi'den almış olduğu tezkireleri kadiaskerliğe beyan etmiş ve müstakillen mülâzım olmuştur. Kadiaskerlik Mustafa'nın seyyid evladı olması dolayısıyla da müstakillen mülâzım olabileceğini ifade ederek arzda bulunmuştur.³⁹³ Bu kayıt müstakil arzla mülâzım

³⁹³ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 35b.

olurken seyyidliğe vurgu yapılabildiğini gösterir. Ancak seyyidler, genel bir uygulama tarzı olarak silke girişte ayrıcalığa sahip değildirler. Rüya Kılıç da çalışmasında bu konuya değinmiş, seyyidlerin ulemâyaya dahil olması esnasında buldukları konunun özel bir etkisinin bulunmadığını ifade etmiştir.³⁹⁴

Mülâzım ruznâmçelerinden çıkarılan verilerle, yapılmış çalışmalardaki sonuçların birebir örtüştüğü söylenemez. Unan, Osmanlı ulemâsının sosyal tabanı konusunda, bütün dönemleri içine alacak uzun soluklu araştırma ve incelemelere ihtiyaç hissedildiğini ve yapılmış çalışmaların sınırlı verilere dayanılarak yapıldığını belirttikten sonra yapılacak çalışmaların da şimdiye kadar ileri sürülen görüşleri tekzip etmek yerine güçlendireceğini ifade etmiştir. Kendi bulgularının, Ortaylı'nın çalışmasıyla örtüşmesi sonucu ilmiye zümresinin kendi içine kapanışının daha erken dönemlerde oluştuğunu ve hatta bunun Fatih zamanında şekillenmeğe başladığını söylemiştir.³⁹⁵ Onun çalışmasına göre, Sahn medreselerinin kuruluşundan XVI. yüzyılın ortalarına kadar bu medreselerde ders verenlerin % 39'u ulemâ ailesinden, % 9.5'i kul zümresinden, % 3.8'i ümerâ ailesinden idi. Birinin ailesi tüccar, % 46.6'sının ailesi ise halktan idi. Bu tablo, sonraki dönemlerde daha da ulemâ lehine değişmiş, XVI. yüzyılın ortalarından XVII. yüzyılın başlarına kadar olan yaklaşık elli yıllık bir süre içerisinde ulemâ ailesine mensup müderrislerin yüzdesi, % 39'dan % 58'in üzerine çıkmıştır. Bu zaman zarfında, % 58.6'sı ulemâ ailesinden, % 5.9'u ümerâdan, % 3.6'sı kul tâifesinden, % 2.4'ü esnâftan idi. Sıradan halktan olanların sayısı ise % 29.3 idi. Unan sunduğu bu verileri şakayık ve zeyllerindeki ulemâ biyografilerinden çıkarmış ve bunlar içinde Sahn'da müderrislik yapmış olanları incelemiştir.³⁹⁶ Ancak, bu verileri tüm ilmiye zümresi için genellemek mümkün değildir. Çünkü ilmiye zümresi en altta küçük dereceli müderris ve kadılardan başlar ve en yukarıda müftü ve padişah hocalığı ile sonlanırdı. Müderrisler, Sahn medreselerine gelinceye değin bu'ka medreselerinde, Hâşîye-i Tecrîd, Miftâh, Kırklı, Hâric ve Dâhil medreselerinde istihdam edilmekteydiler. Ayrıca zümrenin bir kısmı da kasaba kadılıkları ve sancak kadılıklarında görevlendirilmekteydiler. Mevleviyetlere, yüksek dereceli müderrisliklerden geçilmekte idi. Sahn müderrisleri zümrenin yüksek dereceli

³⁹⁴ Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyid ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s.112

³⁹⁵ Fahri Unan, "Osmanlı Medreselerinde Ulemânın Sosyal Tabanı...", s. 669-670.

³⁹⁶ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, s. 238.

ulemâsının bir grubunu oluşturmakta idi. Dolayısıyla silkin tamamıyla ilgili fikir vermesi mümkün görünmemektedir. Sahn'a ulaşabilen müderrislere bakıldığında mevâlîzâdelerin çoğunlukta olması, mevâlîzâdelere tanınan ayrıcalıklar sebebiyledir. Zira, Kânûnî döneminde çıkarılan Hocasâdeler kanunu ile ulemâ çocukları *müstakillen* mülâzım olup, kısa sürede ilmiyye mertebelerini katetmekte ve Sahn medreselerine oradan da mevleviyete çıkabilmekteydiler. Gelibolulu Mustafa Âlî bu hususta, mevleviyete ulaşanların çoğunun mevâlîzâde olduğunu, onların ilk göreve atanırlarken kırklı, ellili medreselere atandıklarını ve yedi sekiz yılda mevleviyete çıktıklarını belirtmektedir.³⁹⁷ Dolayısıyla aynı şartlarda halktan gelen bir kimsenin senelerce sürebilecek bu ilerleyişi, onlar için çok kısa olmakta idi. Bu durumda Sahn medreseleri, Süleymaniye medreseleri ve mevleviyet payeli kazâlarda mevâlîzâdelerin görev sıklığı büyük oranda artmaktadır. Burada Şakayık'ta yer alan ulemânın hangi ölçütler içinde değerlendirilip kitaba alındığı konusunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu eserde genellikle devrin en önde gelen ulemâsı ve bürokratik hizmetlerde üst düzeyde görev yapan ulemâ seçilmiştir. Dolayısıyla bu eserler ilmiyye zümresinin üst kademelerinde bulunan ulemâyı kapsamaktadır. Bu sebeplerle Unan'ın yaptığı çalışmadaki oranlar yüksek çıkmış olmalıdır. Bu oranlar Sahn medreseleri ve üstünde bulunan görevler gözetildiğinde doğru olabilir. İlmiyye zümresinin geneli düşünüldüğünde ise yaklaşık % 80'inin halktan kimselerin çocuklarıncâ doldurulduğu tespit edilmiştir. Mevâlîzâdelerin ve meşayihzâdelerin imtiyazlarına rağmen bu süreçte yüksek oranda olmadıkları göze çarpmaktadır.³⁹⁸ İlmiyye zümresinin bu içe kapanması, kastlaşması daha sonraki yüzyıllarda özellikle de XVIII. yüzyılda ortaya çıkmış olmalıdır. Bu durum aşağıda zikredileceği üzere ilmiyye zümresinin memleketlerine de yansımış olmalıdır. Zümre içinde İstanbul doğumlular % 2 ile % 4 arasında değişim göstermektedir. Bu veri de yukarıda zikredilen verilerle uyum göstermektedir. Silk içinde ulemâ çocuklarının yüzdesi çok olsaydı, bu durum silke girenlerin memleketlerine de yansır ve İstanbul, Edirne ve Bursa'dan gelme oranı yüksek çıkardı. Ancak durum aşağıda da zikredileceği üzere böyle olmamıştır.

³⁹⁷G. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, C.II, s. 80, 84.

³⁹⁸ Taşradan çıkarak yüksek mevkilere ilerleyen ulemâyâ dair tespitler de yapılmıştır. Ebu Said El-Hâdimî'nin taşrada yetiştirdiği bazı talebeleri ilmiyye mesleğinde kilit noktalara ulaşabilmişlerdi. Yaşar Sarıkaya, *Merkez İle Taşra Arasında Bir Osmanlı Âlimi Ebu Said El-Hâdimî*, Kitap Yayınevi, Ocak 2008, s.276.

Defterlere mülâzım isminin yanı sıra yanında varsa şöhretleri ve memleketleri kaydedilmekteydi. Bu kayıtlar, ilmiye zümresinin beslendiği bölgeleri göstermekte idi. Birinci mülâzım ruznâmçesinde 494 mülâzımdan 254'ünün memleketi kaydedilmezken, geriye kalan 240'ının memleketi yazılmıştır. Kimliği konusunda şüpheye düşülebilecek ve bürokrasi tarafından tanınmayan kişilerin kaydında daha itinalı davranıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca memleketler kaydedilirken kimi zaman küçük yerleşim birimleri, kimi zaman da sadece bölge adı ya da sancak adı kaydedilmiştir. Germiyanî, Canikî, Hamidî, Rumî gibi ifadeler bunlara örnek teşkil eder. Kimi zaman hem bölge adı hem yerleşim biriminin adı kaydedilmiştir. “Karasi’de Tarhala’dan”, “Aydın’da Yenişehir’den”³⁹⁹ gibi.

Birinci defterdeki verilere göre altı yıllık süreçte ilmiye silkine giren 240 kişinin memleketleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Yerleşim birimleri açısından en çok mülâzım veren bölgeler, mülâzım sayılarıyla birlikte şöyledir: Karaman’dan yirmi beş, Gerede’den yirmi dört, Aydın’dan yirmi, Hamid’den on iki, Rum’dan on bir, İstanbul’dan on, Karasi’den dokuz, Saruhan’dan sekiz, Kastamonu, Germiyan ve Teke’den yedişer, Bursa’dan altı, Ankara, Bolu, Canik, Edirne, Konya ve Manastır’dan dörder; Menteşe, Kangırı, Kareferye ve Selanik’ten üçer; Mudurnu, On iki Divân, Tire, Balıkesir, Simav, Kocaeli, İznik, Alaiye, Karahisar, Tokat, Niksar, Akşehir, Amasya, Üsküp ve Yenipazar’dan ikişer kişi silke girmişti. Bu verilere göre Karaman, Gerede ve Aydın birbirine yakın sayılarla ön plana çıkmış ve silke önemli oranda mülâzım vermişlerdir. Onların ardından Hamid, Rum, İstanbul ikinci derecede en çok mülâzım çıkaran çevrelerdir. Karasi, Saruhan, Kastamonu, Germiyan, Teke ve Bursa da üçüncü dereceyi oluşturmaktadır.

Zikredilen bu mekânların kimileri birbirine yakın yerleşim yerleri ya da aynı kültür havzası içindedirler. Hangi bölgelerden daha çok mülâzım çıktığını ortaya koyabilmek için yukarıdaki mekânları bölgesel olarak analiz etmek de önemli olacaktır. Anadolu canibi mekân olarak irdelendiğinde, Bolu ve çevresinin otuz altı kişi ile birinci sırada geldiği tespit edilmektedir. Bolu ve çevresi, Osmanlı mekân örgütlenmesinde Anadolu eyaletine bağlı Bolu sancağını oluşturmakta idi. İkinci sırada ise otuz dört kişi ile Karaman bölgesi, üçüncü sırada, yirmi üç kişi ile Aydın ve çevresi, dördüncü sırada altı kişi ile Tokat ve çevresi, beşinci sırada beş kişi ile

³⁹⁹NOK, RKR, 5193/3, Vr. 4a.

Canik bölgesi gelmektedir. Canik'ten dört, Çarşamba'dan bir olmak üzere toplam beş kişi bu bölgeden silke girmiştir.

Rumeli canibinden otuz yedi kişi % 15.41'lik oranla silke girmiştir. On kişi % 4.16'lık oranla İstanbul'dan silke girmiştir. Geriye kalan 193 kişi ise % 80.41'lik oranla Anadolu canibinden idi. Bunların dışında bir (% 0.41) kişi de Halep'ten gelmişti. Mülâzım veren bölgeler en doğu noktasında Niksar'a (Halep örneği hariç olmak üzere), en batıda ise Rumeli'deki Yenipazar'a ulaşmakta idi.

Bostanzâde Mehmed Efendi dönemini içeren ikinci defterde ise 389 mülâzım, 275 de silke girmek için bekleyen adaylar vardır. Toplamda 664 kişinin memleketlerinin analizi yapıldığında otuz iki kişinin memleketinin kaydedilmediği tespit edilmektedir. Bunların dışında kalan 632 kişinin ise memleketleri kayıtlıdır. Yerleşim birimleri açısından en çok mülâzım veren bölgeler, mülâzım sayılarıyla birlikte şöyledir: Bolu otuz altı, Kastamonu otuz, Canik yirmi dokuz, Karaman yirmi yedi, İstanbul yirmi dört, Aydın yirmi beş, Hamid on dokuz, Bosna on yedi, Saruhan on altı, Bursa on beş, Ankara on dört, Karahisar-ı Sahib on üç, Amasya, Alaiye ve Samsun on bir, Germiyan on, Menteşe dokuz, Gerede sekiz, Aksaray, Manavgat ve Rum yedi, Çorlu, Karasi, Niğde, Şuhud, Ustrumca ve Üsküp altı; Edirne ve Selanik beş, Ayaş, İlbasan, İskilib, Kefe, Seferihisar ve Sofya dört; Bafra, Bozdoğan, Çerkeş, Çorum, Fatsa, İznik, Karahisar-ı Şarki, Kütahya, Migalkara, Nazilli, Ohri, Samako, Seydişehir, Siroz, Tire, Tosya ve Urla'dan üçer kişi silke girmiştir.

Mekânlar, birbirine yakın yerleşim yerleri ya da aynı kültür havzası içinde bulunma durumlarına göre irdelendiğinde, Bolu ve çevresi elli dokuz kişiyle birinci sırada gelir. İkinci sırada ise elli sekiz kişi ile Canik ve çevresi, üçüncü sırada elli dört kişi ile Karaman çevresi, dördüncü sırada ise kırk sekiz kişi ile Aydın çevresi bulunur. Beşinci sırada Kastamonu ve çevresi gelir ve buradan otuz dokuz kişi çıkmıştır. Altıncı sırada otuz kişi ile Ankara çevresi yer almaktadır. Yedinci sırada, Hamid ve çevresi gelir ve toplam yirmi altı kişi buradan silke girmiştir. Sekizinci sırada Karahisar-ı Sahib ve çevresi vardır ve yirmi iki kişi buradan mülâzım olmuştur. Dokuzuncu sırada silke kattığı yirmi iki kişi ile Antalya ve çevresi gelir. Onuncu sırada yirmi kişi ile Çankırı ve çevresi bulunur. Onbirinci sırada on dokuz kişi ile Amasya ve çevresi, on ikinci sırada, on yedi kişi ile Bursa ve çevresi, on üçüncü sırada on yedi kişi ile Saruhan çevresi, on beşinci sırada on dört kişi ile

Kütahya ve çevresi, on altıncı olarak on üç kişi ile Karesi çevresi, on yedinci sırada on iki kişi ile Mentеше ve çevresi, on sekizinci sırada ise yedi kişi ile Çorum çevresi yer alır. On dokuzuncu sırada ise altı kişi ile Adana ve çevresi bulunur. Bir kişi de Mardin'den gelmiştir.

Anadolu canibinden toplamda % 76.58 oranında kişi silke girmiştir. Rumeli canibinden ise toplam 119 kişi mülâzım olmuştur. Rumeli'den 119 kişi % 18.82'lik bir oran oluşturmuştur. Yirmi dört kişi ile İstanbul % 3.7'lik bir orandadır. Bunların dışında Mısır'dan iki, Nahcıvan'dan, Dımaşk'tan ve Tebriz'den birer kişi silke girmiştir. Bunların oranı da % 0.79'dur.

Dördüncü defterde silke giren 244 kişi, mülâzım olmak için bekleyen 133 kişiyle beraber toplamda 377 kişinin kaydı bulunmaktadır. Bunlardan otuz beşinin memleketi kaydedilmemiştir. Geriye kalan 342 kişinin memleketlerinin analizi yapıldığında en çok mülâzım çıkararak yerleşim birimleri ve mülâzım sayıları şöyledir: Canik otuz iki, Kastamonu yirmi iki, Bolu yirmi, Aydın on dokuz, Samsun on altı, Karaman on üç, Kangırı on iki, Germiyan on, Gelibolu dokuz, Hamid ve İstanbul sekiz, Kocaeli ve Amasya yedi, Karahisar-ı Sahib ve Beğpazarı altı; Mentеше ve Saruhan beş; Karahisar-ı Şarkî, Bursa, Bosna, Seferihisar, Siroz, ve Üsküp dört; Adana, Akşehir, Edirne, İskilib, İznik, Karaferye, Maraş, Sinop ve Tire'den üçer kişi silke girmiştir.

Bu mekânlar, birbirine yakın yerleşim yerleri ya da aynı kültür havzası içinde bulunma durumlarına göre irdelendiğinde, birinci sırada elli beş kişi ile Canik ve çevresi, ikinci sırada Bolu ve çevresi otuz iki kişiyle, üçüncü sırada Aydın ve çevresi otuz bir kişiyle, dördüncü sırada otuz kişiyle Karaman, beşinci sırada yirmi sekiz kişiyle Kastamonu ve çevresi, altıncı sırada on üçer kişiyle Kütahya ve Çankırı bölgeleri gelir. Yedinci sırayı ise dokuzar kişiyle Amasya ve Hamid bölgeleri alır. Sekizinci sıra, sekizer kişi ile Adana ve Hüdavendigâr çevrelerindedir. Dokuzuncu sırada yedi kişi ile Ankara ve Saruhan Çevresi, onuncu sırada altışar kişi ile Mentеше ve Karahisar-ı Sahib Çevresi, on birinci sırada dört kişi ile Çorum ve çevresi, on ikinci sırada üçer kişi ile Antalya, Karasi ve Alaiye bölgeleri gelir. Sivas'tan ve Amid'den birer kişi silke girmiştir.

342 kişiden % 2.33'lük oranla sekizi İstanbul'dan, % 16.66'lık oranla 57'si Rumeli canibinden, 277 kişi ise % 80.99'luk oranla Anadolu canibinden silke katılmıştı.

Üç defterdeki veriler birlikte ele alındığında ilmiye zümresinin beslendiği bölgeler arasında XVI. yüzyılın ikinci yarısında önemli bir değişikliği olmadığı tespit edilmektedir. Silke girenlerin % 2-4'ü İstanbul, % 15-18'i Rumeli, % 76-81'i Anadolu kökenlidir. Bunların dışında % 1'lik bir oran teşkil etmeyecek kadar Mardin, Tebriz, Mısır, Nahçıvan, Dımaşk, Halep gibi bölgelerden gelen mülâzımların varlığı tespit edilmiştir. Mülâzımların yetiştikleri mekânlar Rumeli ve Anadolu'da imparatorluk sathına yayılmışsa da ortalama % 80'lik bir oranın doğuda Sivas'a kadar olan Anadolu yarımadasından geldikleri belirlenmiştir. Bu yarımada içerisinde Bolu, Kastamonu, Canik, Karaman ve Aydın bölgelerinden yetişenler önemli bir oran teşkil ederler. Bu tespit, Faroqhi'nin tespitleriyle de uyusmaktadır. Yüz âlim üzerinde yaptığı prosopografik araştırmaya göre ulemâ İstanbul ve çevresinden, Batı Anadolu ve merkezî Anadolu'dan gelmekteydiler. İstanbul ve çevresinden gelenlerin Faroqhi'nin çalışmasında % 22.5 gibi oran oluşturması⁴⁰⁰ biyografi kitaplarına üst düzey ulemânın seçilerek kaydedilmesi ve bunların önemli bir bölümünün de yüksek dereceli ulemâ olması ile ilgilidir.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan mülâzemet sistemi ile ilmiye silkine giriş sağlanıyordu. XVI. yüzyılın ortalarında klasik şeklini alan sistem güçlükler ve sorunlarla karşılaştığında yeniden gözden geçirilmiş, problemler çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise silke giren mülâzımların silkte nasıl istihdam edildikleri ve istihdam özellikleri açıklanmaya çalışılacaktır.

⁴⁰⁰ Suraiya Faroqhi, "Social Mobility...", s. 210.

İKİNCİ BÖLÜM

İLMİYYE TARİKİNDE İSTİHDAM

Osmanlı ilmiyye zümresi, yukarıda da belirttiğimiz üzere devlet ve toplum için dinî düşüncenin üretici kaynağı idi. Aynı zamanda devletin bürokratik ihtiyaçlarını da karşılamaları için ilmiyye kadrolarında istihdam edilmekteydiler.⁴⁰¹ Bu bölümde, kelime olarak bir görevde bir işte kullanma, hizmete kabul etme anlamlarında kullanılan istihdamın Osmanlı İlmîyye Teşkilatı için ifade ettiği anlam tartışılmaya çalışılacaktır. Osmanlı Devleti'nde seyfiyye ve kalemiyyenin yanı sıra askerîlerin bir kolunu oluşturan ilmiyye zümresi mensupları, mülâzım olarak silke girdikten sonra başlıca üç alanda istihdam olunurlardı. Birincisi tarîk-i tadrîs olup eğitim, öğretim faaliyetlerini içerisine alır. İkincisi adlî ve idarî görevlerin birlikte yürütüldüğü tarîk-i kazâdır. Üçüncüsü ise verilen kararların ve yapılan uygulamaların İslam Hukuku açısından doğruluğunu kontrol eden ve fetvâ makamı olarak kabul edilen iftâ görevidir.

Devlet ve toplum açısından çok önemli hizmet alanlarını oluşturan bu üç grup istihdam alanı padişah adına ilmiyye zümresinin idarecileri konumunda bulunan şeyhülislâm ve kadıaskerler tarafından yönetilmekteydiler. Şeyhülislâmlık makamı Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'den (908-932/1503-1526) itibaren önem kazanmaya başlamış ve ondan sonra gelen İbn Kemal (932-940/1526-1533), Sadullah Sadi (940-944/1533-1538) ve Ebussuud Efendi (952-982/1545-1574) dönemlerinde de bu süreç artan bir ivmeyle devam etmiştir.⁴⁰² Şeyhülislâmlar içerisinde en uzun süre bu görevi yürüten Ebussuud Efendi dönemi, şeyhülislâmlık makamı için önemli bir evre olarak kabul edilmelidir. Rumeli Kadıaskerliği görevinden sonra bu makama hareket etmesi, şeyhülislâmlığı mevki olarak kadıaskerlik kurumunun üstüne yerleştirmiş ve bu süreçten sonra Rumeli Kadıaskerliği şeyhülislâmlık makamına atanabilmek için bir merhale hâline dönüşmüştür. Ebussuud Efendi kanûnnâmelerin hazırlanmasında

⁴⁰¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı", *Türkler*, C.11, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 19-20.

⁴⁰²İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîyye Teşkilatı*, s. 177.

ve İslam Hukukuna dair verdiği fetvâlarla önemli hizmetlerde bulunmuştur.⁴⁰³ Bu hizmetleri neticesinde şeyhülislâmlık makamının öneminin artmasıyla 982 (1574-1575) yılında ilmiyye bürokrasisi açısından önemli bir değişiklik yaşanmıştır. Bu döneme kadar kadıaskerlerin veziriazama bildirmeleri ve veziriazamın arzı ile gerçekleşen mevleviyet kadılıklarının atamaları bu tarihten sonra şeyhülislâmların protokolde kadıaskerlerin önüne geçmeleri sonucu şeyhülislâmların inhâsı ve veziriazamların arzlarına bırakılmıştı. Ayrıca şeyhülislâmlar, müftülerin ve kırk akçeden yukarı müderrislerin tayinleri için telhis hazırlama görevini de üstlenmişlerdi.⁴⁰⁴ Ebussuud Efendi başlangıçta bu görevin kendisine verilmesini istememiş, veziriazam İbrahim Paşa'ya bir tezkere yazarak fetvâ görevinin bütün vaktini aldığını bu sebeple yeni bir sorumluluk yüklenmek istemediğini belirtmiştir.⁴⁰⁵ XVI. yüzyılın sonlarında eserini kaleme alan Manık Ali, Ebussuud Efendi'nin fetvâ yazma görevini sistematize ettiğini, ancak yine de bir günde bin parça kâğıda cevap yazdığını belirtir.⁴⁰⁶ Bu iş yoğunluğuna rağmen Ebussuud Efendi tevcih görevini üstlenmek durumunda kalmıştır. Böylece, ilmiyye bürokrasinin reisleri ve Divân-ı Hümâyûn'un üyeleri olan sadreyn efendilerin itibarı azalmaya başlamış ve ilmiyye bürokrasinin de başına şeyhülislâm geçmiştir. Yaşanan bu yetki ayırımı kadıaskerlerin tutmuş oldukları defterlere de yansımıştır. Günümüze ulaşan en erken tarihli hareket ruznâmçesinin Çivizâde Mehmed Efendi'nin ruznâmçesi olması sebebiyle (1581-1582) yetki değişiminin öncesi ve sonrası olarak değerlendirme yapmak mümkün değildir. Ancak defterlerde yer alan veriler, kadıasker yetki alanını göstermesi yönüyle önem arz etmektedir.

Kadıasker yetki alanı, kadılıklar için en üstte yevmî 300 akçeli kadılıklarla sınırlandırılmıştır. Veriler değerlendirildiğinde en alt dereceden başlamak üzere mevleviyet kadılıklarının dışındaki kadılıklar kadıasker yetki alanı içerisindedir. Sancak ve eyalet merkezlerinden oluşan kadılıklar mevleviyet olarak yani yevmî 500 akçe olarak tevcih edildiklerinde kadıasker yetki alanından çıkmaktadır. Ruznâmçelerde sancak merkezlerindeki kadılıkların 150, 200 ve 300 akçe ile tevcih edildikleri ve bu tevcihlerin mevleviyet olarak adlandırılmadığı tespit edilmektedir.

⁴⁰³ Murat Akgündüz, *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık*, s. 56, 60-61.

⁴⁰⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiyye Teşkilatı*, s. 87, 179.

⁴⁰⁵ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 200.

⁴⁰⁶ Colin İmber, *Şeriatın Kanununa Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2004, s.17, 20.

Mevleviyet ancak 500 akçe ile tevcih edildiğinde söz konusu olmaktadır. Uzunçarşılı, mevleviyetleri 300 ve 500 akçelik olmak üzere iki grup altında inceler. Ancak bu tasnifleme ruznâmçe defterlerine yansımamıştır. 4 Zi'l-ka'de 997'de (14 Eylül 1589) mevleviyetle Saray Kadısı Mevlânâ Alaeddin'e İzmir Kazâsının verilmesi üzerine Saray Kazâsı kadısız kalmış ve mevleviyetle kimse kazâyı kabul etmeyince kazâ Alaeddin isimli başka birine yevmî 300 akçe ile verilmiştir.⁴⁰⁷ 21 Şevval 999'da (12 Ağustos 1591) Bosna Sarayı Kazâsına Mevlânâ Sinan Efendi mevleviyet üzere 500 akçe ile atanmış ve civarında olan Nertova (Neretva) Kazâsı da kazâ hüküm bölgesine dahil edilmiştir.⁴⁰⁸ Ayrıca, Saray'daki Hüsrev Beğ Medresesi yevmî 50 akçe ve fetvâ ile Mevlânâ Sinan'ın görev alanına eklenmiştir.⁴⁰⁹ Bu veriler ışığında üç taht kadılığından biri olan Edirne ve mevleviyet olan Selanik dışında Rumeli'de bulunan kazâların zaman zaman ilhak yoluyla sınırlarının genişletilerek mevleviyet olarak tevcih edilmelerinin dışında en fazla 300 akçe ile kadıasker yetki alanı içerisinde tevcih edildikleri ve kadıasker ruznâmçelerine kaydedildikleri tespit edilmektedir.

Yetki alanı medreseler açısından değerlendirildiğinde, kadıaskerlerin atama yaptığı medreseler arasında sultan medreselerinin statüsünü gösteren dâhil medreselerinin ve hariç ellili medreselerin yer almadıkları tespit edilmektedir. Bu medreseler şeyhülislâmın ve veziriazamın yetkisi altındadır. Gelibolulu Âlî, Tevkii Abdurrahman Paşa ve Hezarfen Hüseyin Efendi, kadıaskerlerin en üst noktada kırklı medreselere tevcih yaptıklarını belirtirler.⁴¹⁰ Ruznâmçe defterlerinde ise yevmî 50 ve 60 akçeli müderrislerin atamaları da yer almaktadır.⁴¹¹ Müderrisler yevmî 50 ve 60 akçeyi tasarruf etseler de bu medreselerin statüsü hariç ellili medreselerin altında kalmıştır. Kayıtlardan, kimi zaman atamalarda yetki karmaşasının oluşabileceği de tespit edilmektedir. 7 Ramazan 995'de (11 Ağustos 1587) İstanbul'da Perviz Efendi Medresesi'ne, bir önceki görev yeri İstanbul'daki Kestel Medresesi olan Mevlânâ Muhyiddin atanmıştır. Atama kaydında medresenin tevcih yetkisinin müftü efendiye

⁴⁰⁷ MA, RKR, 182/5, s. 36.

⁴⁰⁸ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 10a.

⁴⁰⁹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 42b.

⁴¹⁰ G. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, C.II, s. 89; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 202; Tevkii Abdurrahman Paşa, "Osmanlı Kanunnameleri", s. 540.

⁴¹¹ G. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, C.II, s. 73.

ait olduğu belirtilmiştir.⁴¹² Bu kayıt dâhil medreselerinin altında bulunan kimi medreselerin de şeyhülislâmlar tarafından tevcih edildiğinin bir işaretidir.

Kadıaskerlikler, ilmiyye zümresi piramidinin en üstünde bulunan ilmiyye kadroları haricinde kalan ve zümrenin önemli bir kısmını oluşturan ilmiyye mensuplarının istihdamını gerçekleştirmekte idi. Bu sebeple, ilmiyye mensuplarının istihdam alanlarındaki görevlendirilme biçimleri, uygulanan rotasyon sistemi, mansıba atanma ve ayrılma biçimleri Rumeli örneğinde bu bölümde irdelenmeye çalışılacaktır.

A. Rotasyon Sistemi

Mülâzemet sistemi ile silke giren mülâzımlar zaman-ı mülâzemet adı verilen sürecin ardından (1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesine göre bu süre üç yıl olmalıydı)⁴¹³ Rumeli ya da Anadolu canibinin birinde istihdam olabilmek için kadıaskerliğe başvururlardı. Kendileri için uygun bir görev boşaldığında müderris ya da kadı olarak istekleri doğrultusunda bir vazifeye atanırlardı. Ancak bu görevlendirme sürekli olamazdı. Çünkü ilmiyye kadrolarına atanmayı bekleyenlerin sayısı kadrolara nazaran daha fazla idi. İlmiyye teşkilatında, istihdam alanlarının görevlendirilecek personel sayısı için yeterli olmaması üzerine devlet rotasyon sistemini kurmuştu. İlmiyye mensupları mansıplara *müddet-i örfiyye* adı verilen muayyen süre ile atanırlar, süreleri bitiminde *zamân-ı infisâl* adı verilen görevsiz kaldıkları süreç başlardı. İnfisâl süresi bitiminde ise yeniden göreve atanırlardı. Bu süreçler ayrıntılarıyla aşağıda incelenecektir.

1. Müddet-i Örfiyye

Müddet-i örfiyye ilmiyye mansıplarındaki görev süresini belirlemektedir. Bu süre ilmiyye bürokrasisinin içerisinde bulunduğu şartlar gözetilerek padişah emriyle tespit edilirdi. Bu sebeple tanımlayıcı olarak “örfi” kelimesi kullanılırdı. Örfi müddet devletin istihdam alanlarında bekleyen kişi sayısının artışıyla birlikte zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. 1528 tarihli bir deftere göre, Anadolu vilayeti kadılarının uzun sürelerle görevlerinde kalabildikleri tespit edilmiştir. 19 Cemâziye’l-evvel 934 (10 Şubat 1528) tarihi itibarıyla İznikmid Ma‘a Kangırı Kadısı

⁴¹² MA, RKR, 181/4, s. 7.

⁴¹³“İlmiyye Kanûnnâmesi”, Vr. 70b.

Mevlânâ Fahreddin on iki yıl, İzmir Kadısı Mevlânâ Bedreddin yedi yıl yedi ay, Yabanabad Kadısı Mevlânâ Muslihiddin beş yıl sekiz ay, Bursa Kadısı Mevlânâ Davud beş yıl bir ay süreyle kadılık yapmışlardı. Görevlendirilen 211 kadıdan on dördü 4-12 yıl, yirmi dokuzu 3-4 yıl, altmış dokuzu 2-3 yıl , doksan dokuzu 0-2 yıl aralığında görevlerini tasarruf etmişlerdi.⁴¹⁴ Defterde, kayıtlı 140 müderrisin 46'sının görev süresi 3-5 yıl aralığında idi.⁴¹⁵ Bu kayıtlar, XVI. yüzyılın ilk yarısında kadı ve müderrislerin yüzyılın ikinci yarısına nazaran daha uzun sürelerle görevde kalabildiklerini göstermektedir. Ancak müteakip süreçlerde görevde kalma süreleri gittikçe kısalmıştır.

Örfî müddetin zaman içerisinde değişime uğraması kaynaklarda da farklı bilgiler verilmesine neden olmuştur. Uzunçarşılı bu sürenin yirmi ay olduğunu söylerken bir taraftan da Halkondil Zeyline göre XVI. asırda üç sene olduğunu belirtmektedir.⁴¹⁶ Akdağ, kadıların görev süresinin bir yıl süren örfî müddetten ve bir yıl da uzatma verilerek toplam iki yıl olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁷ İnalçık, bu sürenin 1597 yılından önce üç yıl olduğunu, daha sonra önce iki yıla sonra da 20 aya, XVIII. asrın ikinci yarısında ise 18 aya indirildiğini belirtir.⁴¹⁸

Örfî müddetin tespiti için kadıasker ruznâme defterleri kullanılmalıdır. Bu tespitin yapılabilmesi için kronolojik olarak birbirini takip eden defterlerin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu metodun uygulanmasıyla incelenen süreçte örfî müddetin ve infisâl sürelerinin tespiti aşağıda yapılmaya çalışılmıştır. 5 Receb 999'da (29 Nisan 1591) Anabolu Kadısı Mevlânâ Alaeddin daha on bir aylık süresinin bulunduğu ifadesiyle görevinden kendi isteğiyle ayrılmış ve mansıbı bir başkasına tevcih edilmiştir. Ancak sonrasında Alaeddin, İstanbul'a gelmiş ve feragatini inkar etmiştir.⁴¹⁹ Bu kayıttaki on bir aylık süre önemli bir ipucudur. Bir önceki hareket ruznâmçesi incelendiğinde Alaeddin'in 5 Cemâziye'l-âhir 998'de (11 Nisan 1590) Anabolu'ya atandığı tespit edilmektedir.⁴²⁰ Alaeddin, görevden

⁴¹⁴Turan Gökçe, "934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilâyeti Kadılıkları ve Kadıları" 3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s. 80.

⁴¹⁵Turan Gökçe, "934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilayeti Medreseleri ve Müderrisleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XI, İzmir 1996, s.163-175.

⁴¹⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, s. 94.

⁴¹⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi 2 (1453-1559)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 70.

⁴¹⁸ Halil İnalçık, "Kazasker Ruznâme Defterine Göre Kadılık", s. 128-129.

⁴¹⁹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 2b.

⁴²⁰ MA, RKR, 182/5, s. 68.

alındığında Anabolu'ya atanalı on üç ay olmuştu. Görevde geçirdiği on üç ayı ve feragat dolayısıyla görevinden ayrıldığı zaman, kalan on bir aylık süresinin toplamı yirmi dört ay olup bu örnek uygulanan örfî müddet süresini açıklayıcı niteliktedir. 24 Şaban 999'da (17 Haziran 1591) Pıravadi Kadısı Mevlânâ Muslihiddin, İstanbul'a gelerek sekiz ay zamanı var iken yerinin Mevlânâ Hibbetullah'a tevcih olunduğunu belirtmiş ve kalan süresi gözetilerek tekrar görevine atanmak istemiştir.⁴²¹ İlgili hareket defterine göre Mevlânâ Muslihiddin'in, 22 Rebî'ü'l-âhir 998'de (28 Şubat 1590) Pıravadi kazâsına atandığı belirlenmiştir.⁴²² Muslihiddin Pıravadi'de on altı ay süreyle görevli iken görevinden alınmış ve sekiz ay daha müddetinin olduğunu ifade etmiştir. Görevde kaldığı on altı aylık süre ile müddetinden kalan sekiz aylık süre birleştirildiğinde örfî müddetin yirmi dört ay olduğu ortaya çıkar. 14 Rebî'ü'l-evvel 997'de (31 Ocak 1589) İstanbul'da Hatice Hatun Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Ahmed örfî müddetinden on beş ay var iken görevinden kendi isteğiyle ayrılmıştır.⁴²³ Mevlânâ Ahmed, bu görevine 22 Cemâziye'l-âhir 996'da (19 Mayıs 1588) Hatice Hatun Medresesi müderrisi Mevlânâ Muslihiddin'in vefatı üzerine atanmıştır.⁴²⁴ Mevlânâ Ahmed feragat ettiğinde dokuz aydır medresede görevli idi. Bu süre ile on beş aylık sürenin toplamı yirmi dört aydır. Seçilen bu örnekler XVI. yüzyılın son çeyreğinde kadılar ve müderrisler için örfî müddetin iki yıl olduğunu göstermektedir. Bazı kayıtlarda, iki yıllık süreye vurgu da yapılmıştır. 22 Ramazan 989'da (20 Ekim 1581) Megara Kadısı Mevlânâ Osman ve 22 Şevval 989'da (20 Ekim 1581) İstolni Belgrad Kadısı Mevlânâ Mehmed kazâlarını iki yıla yakın bir süredir tasarruf ettikleri için görevlerinden alınmışlardır.⁴²⁵ İki yıllık sürenin 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde de zikredilmesi,⁴²⁶ bu sürenin yüzyılın sonlarında da geçerli bir süre olduğunu kanıtlamaktadır. Gelibolulu Mustafa Âlî de eserinde, daha öncesinde kadıların örfî müddetlerinin üç yıl olduğunu, kendi zamanına gelindiğinde

⁴²¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 4a.

⁴²² MA, RKR, 182/5, s. 61.

⁴²³ MA, RKR, 181/4, s. 83-84.

⁴²⁴ MA, RKR, 181/4, s. 54.

⁴²⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 18b, 21a.

⁴²⁶ "İlmiyye Kanûnnâmesi", Vr. 70a.

ise bu sürenin iki yıla düşürüldüğünü ifade etmektedir.⁴²⁷ Koçi Bey'in verdiği bilgilere göre bu süre XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde hâlâ iki yıldır.⁴²⁸

İlmiyye mensuplarının örfi sürelerinin bitimine yakın, yerlerine kimin atanacağı tespit edilmekte ve bu kişiler görevlerine tevkît ile atanmaktaydılar. Göreve ne zaman başlanacağını ifade eden tevkît, belgelerde kimi zaman “..guresinde mutasarrıf olmak üzere”, kimi zaman “gurre-i Receb’e tevkîtle”, kimi zaman da “üç ay tevkîtle” ifadeleriyle kullanılmaktadır.⁴²⁹ Bu atanma biçimine dair yapılmış çalışmalarda farklı açıklamalar bulunmaktadır. Uzunçarşılı tevkît terimini, Naîmâ Tarihi ve Feridun Bey Münşeâtı’nda geçtiği yerlerdeki şekliyle tevkîyet olarak okumuştur.⁴³⁰ İpşirli, Uzunçarşılı’nın tevkîyet biçimindeki kullanımına dikkat çekmiş ve kadıaskerlerin bazı sebeplerle örfi müddetin tamamlanmasından önce mansıbı tasarruf edenleri görevden alabildiklerini ve bu uygulamaya da tevkît adı verildiğini ifade etmiştir.⁴³¹ Ortaylı ise kadıların örfi müddetlerinin iki yıl olduğunu belirttikten sonra bu süreci şematize de ederek örfi müddet dönemine “tevkil” adını vermiştir.⁴³² Tevkît olması gerektiğini düşündüğümüz bu terim Ortaylı’nın açıklamasına göre örfi müddet dönemi ile eş anlamlıdır.⁴³³ Ancak incelenen belgelere bu eş anlamlılık yansımamıştır.

Zamanı ifade eden vakt kelimesinden türetilmiş tevkît, vakti saati belli etme anlamına gelmektedir. Tevkît teriminin ruznâmçe defterlerinde kullanımı şöyledir: 27 Rebî’ü’l-âhir 989’da (31 Mayıs 1581) Ereğli Kadısı Mevlânâ Muhyiddin üzerinden kazâ, Mevlânâ Şah Mehmed’e 989 Safer’inin altısından (12 Mart 1581) itibaren üç ay tevkît ile verilmişti. Bu durumda fiilî tasarruf Cemâziye’l-âhirin birinci günü başlayacaktı. Çünkü, tevkîttan kasıt belirtilen süreden sonra fiilî görevin başlayacak olmasıdır. Ancak, tevkîttan otuz sekiz gün kala kadı Muhyiddin gelerek tevkîttan kalan otuz sekiz günden feragat ettiğini Şah Mehmed’in kadılığa giderek görevine başlayabileceğini bildirmiş ve bunun üzerine Şah Mehmed kadılıkta erken

⁴²⁷ G. Mustafa Âli, *Künhü’l- Ahbâr*, C.II, s. 75.

⁴²⁸ *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhuri Danışman, s. 95; *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Seda Çakmacıoğlu, s.133, 289.

⁴²⁹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 15b, 48a, 49b.; Tevkîtin bu kullanımı için bakınız. Uşşâkizâde es-Seyyid İbrahim Hasîb Efendi, *Uşşâkizâde Târîhi*, C.2, Haz. Raşit Gündoğdu, Çamlıca Basım Yayım, İstanbul 2005, s.1096.

⁴³⁰ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiyye Teşkilatı*, s. 106.

⁴³¹ Mehmet İpşirli, “Kazaskerlik”, s. 667.

⁴³² *İlber Ortaylı* daha sonraki çalışmalarında bu terimi tevkît olarak kullanmıştır. İlber Ortaylı, “Kadı”, *DİA*, C.24, s. 71.

⁴³³ *İlber Ortaylı*, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, s. 14-15.

görevlendirilmiştir. 26 Cemâziye'l-evvel 989'da (28 Haziran 1581) İstanbul'da Ümmüveled Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Mehmed medresenin tevkât ile başka birine verilmesinin kendisi için faydalı olacağını ifade etmiş bunun üzerine Mevlânâ Sıraceddin medreseye yedi ay tevkât ile atanmıştır.⁴³⁴ 2 Muharrem 1000 (20 Ekim 1591) tarihli kayda göre Yanbolu kazâsından kendi isteği ile feragat eden Mevlânâ Ataullah, Edirne'deki Emîniyye Medresesi'ne vâkıfın şartları gereği sekiz ay tevkât ile ve ömrü boyunca medresede (te'bîden) görev yapmak üzere tayin edilmiştir. Göreve ise sekiz ay sonra başlayabilecektir.⁴³⁵ 1 Rebî'ü'l-âhir 998 (7 Şubat 1590) tarihli bir kayda göre, Hurbişte Kadısının azli ferman olunmuş ve yerine Mevlânâ Alaeddin Receb ayı başına değin tevkât ile atanmıştır. Bu atama kaydının altına ise kazânın tevkâtinin Ramazan ayında biteceği not edilmiş bu sebeple Ramazan ayında görevine başlanması istenmiştir.⁴³⁶

Kimi zaman ilmiyye mensupları atama kayıtlarında belirtilen tevkâte dikkat etmeksizin görevlerini tasarruf etmeye çalışırlardı. 29 Rebî'ü'l-âhir 991 (22 Mayıs 1583) tarihli bir belgeye göre ise Solnok Kadısı Mevlânâ Abdurrahim tevkâte uymadan arz olunduğu günden itibaren mektubuyla nâibini kazâyâ göndermişti. Belirtilen tevkât süresine uyulmaksızın mansıb tasarruf edilmiş ve bu sebeple azlolunmuştur.⁴³⁷ 24 Şaban 999'da (17 Haziran 1591) Pıravadi Kadısı Mevlânâ Muslihiddin İstanbul'a gelerek sekiz ay zamanı var iken yerinin Zi'l-ka'de ayının birinci gününe değin tevkât ile Mevlânâ Hibbetullah'a verildiğini ve Hibbetullah'ın tevkâtden önce gelip kadılığı tasarruf ettiği için mağdur olduğunu bildirmişti. Muslihiddin Pıravadi kazâsına 22 Rebî'ü'l-âhir 998 (28 Şubat 1590) tarihinde atanmış ve müddetinin 1000 Rebî'ü'l-âhir'inde bitmesi gerekirdi.⁴³⁸ Ancak Hibbetullah Zi'l-ka'de ayında tasarruf ettiği takdirde süresi bitmeden dört ay önce görevden alınacaktı. Mağduriyetinin giderilmesi hususunda çevre kadılardan arzlar getirmiş, kalan süresini tasarruf etmek istemiş ve 1000 Rebî'ü'l-âhir'ine (Ocak-Şubat 1592) değin süresi uzatılmıştır.⁴³⁹ Böylece iki yıllık örfî müddetini tamamlamış olacaktır.

⁴³⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 31a.

⁴³⁵ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 46a.

⁴³⁶ MA, RKR, 182/5, s. 57.

⁴³⁷ MA, RKR, 179/2, s. 122.

⁴³⁸ MA, RKR, 182/5, s. 61.

⁴³⁹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 4b.

Yukarıda zikredilen tevkât ile atama biçimine dair yapılan suistimaller zamanla artış göstermiş ve kadılar müddetlerini bitirmeden yeni kadılar göreve başlamışlar iki yıllık müddet doldurulamamıştır. Bu sebeple tevkâtle atanma biçimi bir çeşit görevden alınmayı da ifade eder hale gelmiştir. 1011 (1602-1603) tarihinde Rumeli Kadıaskerliğine gönderilen bir hükümle yapılan tevkât uygulaması eleştirilmiş “*kuzâtın büyüce zamânı alındığına rızâ-ı hümâyûnum yoktur tevkât muttarid olmak câiz değildir zaruret iktizâ eyledikde iki üç ay olsa olur*”⁴⁴⁰ ifadesiyle tevkâtle görevden alınmanın makbul bulunmadığına dikkat çekilmiştir. Gelibolulu Âlî bu uygulamayı eleştirmiş kadıların örfî müddetlerinin üç yıl iken iki seneye indirildiğini, ancak iki senenin bitimine yedi sekiz ay kala tevkât ile görevinin başkasına tevcih edildiğini ve kadıların bu zor durumlara katlanmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir.⁴⁴¹ Bu uygulama XVII. yüzyılda yaygınlık kazanmış ve 1653 yılında Müftü Bahâî Efendi’ye çıkarılan bir hatt-ı hümâyûnla bir kadının azline dört ay kaldığı zaman tevkâtle bir başkasının atanabileceği ifade edilmiştir.⁴⁴²

İlmiyye mensupları görevde iken bazı sebeplerle azledilebilirlerdi. Bu durumda eğer örfî müddetlerini tamamlamamışlarsa bu sürelerinden de feragat etmek zorunda kalırlardı. Ancak bazı kadılar ve müderrisler azillerinin haksız olarak yapıldığını beyan ve ispat ettikleri durumda kalan sürelerini belgelerin diliyle “*bakıyye-i müddetlerini*” tasarruf etmeleri için mansıbları yeniden kendilerine verilir ve bu işleme “*tekmîl-i müddet*” adı verilirdi. 25 Ramazan 989’da (23 Ekim 1581) Niş Kadısı Mevlânâ Halil avârız vergisi tutarını hazineye teslim etmediği için azlolunmuş ve yerine Belgradcık kazâsından ayrılan Mevlânâ İsmail atanmıştır. Mevlânâ Halil’e de atanan kadının tasarruf süresine kadar avârızı toplayıp göndermesi durumunda başka bir kazânın *tekmîl-i müddet* ile kendisine verileceği ifade edilmiştir.⁴⁴³ 2 Muharrem 1000’de (20 Ekim 1591) Baba Kadısı Mevlânâ Ahmed, müddetinin bitimine yedi ay kala temini ferman olunan arpa hususunda ihmali yüzünden azlolunmuştu.⁴⁴⁴ 13 Rebî‘ü’l-âhir 1000’de (28 Ocak 1592) Mevlânâ Ahmed, İstanbul’a gelerek ihmalinin gerçek olmadığını ifade etmiş ve bunun üzerine

⁴⁴⁰ Feridun Bey, *Münşeâtü’s-Selâtin*, C.II, İstanbul 1275, s. 226.

⁴⁴¹ G. Mustafa Âlî, *Künh’ül-Ahbâr*, C.II, s. 75.

⁴⁴² *Tarih-i Naîmâ*, C.III, s. 1503.

⁴⁴³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 18b.

⁴⁴⁴ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 16a.

kendisine kalan süresinden dört ay daha verilmişti.⁴⁴⁵ 12 Rebî'ü'l-evvel 1000'de (28 Aralık 1591) Karinabad Kadısı Mevlânâ Derviş Mehmed ferman olunan kadırgalar hususunda ihmali yüzünden Ahyolu Kadısının arzı ve ahaliden gelen mahzarlar ile azledilmiş yerine Karinabad'dan müddeti tamamlamadan iftira ile azledilen Abdulhalim kalan müddetinden on dört ayı tasarruf etmek üzere görevlendirilmiştir.⁴⁴⁶

Azil durumunda kadılar geriye kalan müddetlerinden feragat etmiş sayıldıkları için, haklılıkları ortaya çıktığında görevsiz kaldıkları zaman müddetlerine eklenerek mağduriyetleri giderilmeye çalışılır ve bu uygulama zam olarak adlandırılırdı. 21 Receb 989'da (21 Ağustos 1581) Bihor Kadısı iken beratsız olduğu için azlolunan Mevlânâ Süleyman'ın haksız yere görevden alındığı ortaya çıkmış bunun üzerine *tekmil-i müddet* ile İnceük kazâsında görevlendirilmiş ve infisâlde geçirdiği zaman müddetine zam olunmuştur.⁴⁴⁷ 30 Cemâziye'l-evvel 989'da (2 Temmuz 1581) eski Balyabadra Kadısı Mehmed kısa süre içerisinde birçok göreve tebdîl olduğunu ve önceki kadıasker döneminde günahsız yere azledildiğini ve kadılığında üç yüz avârız hanesinin vergisini toplayamadığını ifade etmiş, bu hususta arz ve mahzarlar sunarak kadılığına yeniden atanmak istemiştir. Mevlânâ Mehmed müddetini tamamlamak üzere atanmış ve mazûl olarak geçirdiği süre de müddetine eklenmiştir.⁴⁴⁸ 9 Cemâziye'l-âhir 997'de (25 Nisan 1589) Havas-ı Mahmud Paşa kazâsından azledilen Mevlânâ Muhyiddin İstanbul'a gelerek suçsuzluğuna dair temessükler getirmiş, kazâyâ geriye kalan müddetiyle atanmak istemiş ve Ramazan'ın birinci gününe tevkîl ile ve aradan geçen süre müddetinden sayılmamak üzere tayin olmuştur.⁴⁴⁹ 29 Cemâziye'l-âhir 997'de (15 Mayıs 1589) müstakil kadılık iken bir şekilde Sakız'a ilhak olunan Susam adası tekrar müstakil kadılık olmuş ve kazâyı tasarruf ederken mansıbsız kalan Mevlânâ Muhyiddin geriye kalan görev süresini tamamlamak ve aradan geçen zaman müddetinden sayılmamak üzere tekrar görevlendirilmiştir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 26b.

⁴⁴⁶ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 23b.

⁴⁴⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 13a.

⁴⁴⁸ NOK, 5193/2, Vr. 7b.

⁴⁴⁹ MA, RKR, 182/5, s. 2.

⁴⁵⁰ MA, RKR, 182/5, s. 5-6.

İlmiyye mensuplarına kimi zaman yaptıkları hizmet karşılığında infisâle geçmeden yeniden tasarruf müddeti verilirdi. Bu işleme de “*tecdîd-i müddet*” ya da “*müddetine bir müddet dahî zamm olunmak*”⁴⁵¹ denilirdi. Ancak işlem çok sık yapılan bir uygulama değildi ve müddeti yenilenen zümre mensupları için önemli bir ödüldü. 1 Receb 990’da (22 Temmuz 1582) Hulumic Kadısı Mevlânâ Muhyiddin’in görev süresi bitmek üzere iken Hulumic kazâsında Guston adlı panayır basılmıştı. Mevlânâ Muhyiddin adam toplayarak pazara gitmiş dokuz kişi öldürülmüş, dört kişi de sağ ele geçirilmiş ve Mirliva Osman Beğ’e teslim edilmişlerdi. Mevlânâ Muhyiddin’in bu hizmetine dair ayândan mahzar gelmiş ve Hulumic Kazâsı yeni bir müddet ile kendisine verilmiştir.⁴⁵² 16 Şevval 997’de (28 Ağustos 1589) Çatalca Kadısı ve müfettişi Mevlânâ Muslihiddin doğruluk ve adalet üzere hareket ettiği, müfettişi olduğu mukâtaalardan fazlasıyla tahsilat yaptığı ve kazâsında bulunan reaya ve diğer görevlilerin memnuniyetini kazandığı için yeni bir müddetle ödüllendirilmiş ve daha önce Çatalca kazâsına tabi olup müstakil kadılık olan Velesin nahiyesi de tekrar Çatalca kazâsına dahil edilmiştir.⁴⁵³ 7 Safer 1000’de (24 Kasım 1591) Ahyolu Kadısı Mevlânâ Muslihiddin arz göndererek yapımı ferman olunan kadirgaya emin tayin olunan Hacı Murad Reis ile kâtip tayin olunan Mehmed Beğ’in ihmallerinin bulunduğunu ve kereste ücreti olarak her kadirga için tayin olunan ücretin biner akçesini vermediklerini bildirmişti. Ayrıca, bu kişiler azledilirlerse, istediği kişiler yardımıyla bu hizmeti yerine getirmesi sağlanırsa, kendisine yeniden bir müddet verilirse, nahiyelerinden hiçbiri ifrâz olunmazsa ve kadirgalar tersaneye gelinceye kadar kadılığı bir başkasına verilmezse hizmeti çok daha iyi ve kârlı koşullarda yapacağını ve yaptıracağını belirtmiş ve bu isteği kabul görmüştür.⁴⁵⁴ 23 Cemâziye’l-âhir 1004’te (23 Şubat 1596) Segedin Kadısı Mehmed’in, reayanın durumu hususundaki bilgisi ve zahire tedarikindeki başarısı nedeniyle nüzul emini Ali Çavuş’un arzı ve veziriazamın isteği ile müddetine yeni bir müddet eklenmişti.⁴⁵⁵

Yeni bir müddet verme uygulamasının yanı sıra ilmiyye mensuplarının örfî müddetlerine bazen *zam* adı verilen ek süreler de ilave edilirdi. 2 Zi’l-ka’de 997’de (12 Eylül 1589) Üsküp Kadısı Molla Şeyh Lütfullah’a ilim ehli ve dürüst olması,

⁴⁵¹ MA, RKR, 182/5, s. 79.

⁴⁵² MA, RKR, 179/2, s. 55.

⁴⁵³ MA, RKR, 182/5, s. 27.

⁴⁵⁴ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 19b.

⁴⁵⁵ MA, RKR, 183/6, s. 37.

padişah malı hususundaki hizmeti karşılığında müddetine bir sene süre daha eklenmişti.⁴⁵⁶ Şeyh Lütfullah, 27 Rebî'ü'l-âhir 1000'de (11 Şubat 1592) de Filibe Kadısı iken devlet gelirlerinin tahsilindeki ve ahur hizmetindeki başarısı nedeniyle müddetine bir sene daha zam almıştı.⁴⁵⁷ Bu örnekler müddete zam unsurunun bir ödüllendirme amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Zam müderrisler için de söz konusu olmakla birlikte, kadılara nazaran daha sınırlı ölçüde idi. 28 Zi'l-ka'de 999'da (17 Eylül 1591) Üsküp'teki İshak Beğ Medresesi'ne Sofya'da bulunan Mehmed Paşa Medresesi'nden ayrılmış olan Mevlânâ Şemseddin atanmış ve müddetine bir sene zam yapılarak üç yıl süre ile görevlendirilmişti.⁴⁵⁸

2. Zaman-ı İnfisâl

İlmiyye mensupları için örfî müddetlerin bitiminde “zamân-ı infisâl” adı verilen görevsiz kaldıkları süre başlardı. Sözlük anlamı ayrılma, yerini bırakıp gitme, azledilme anlamlarını taşıyan infisâlin yanı sıra bu süreç için mazûliyet terimi de kullanılmakta idi. Ancak ruznâmçe defterlerinde genellikle infisâl teriminin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Mazûliyet terimi, ilmiyye mensuplarının görevlerinden azledilme durumunda kullanılmış olabilme ihtimali araştırılmış bu şekilde azledilenler için de infisâl teriminin kullanıldığı görülmüştür. 10 Receb 991'de (30 Temmuz 1583) Medoke Kadısı Abdullatif “*umûr-ı şer'iyeye icrâsına kâdir*” olmadığı için azledilmiştir.⁴⁵⁹ 28 Şevval 993'de (23 Ekim 1585) ise İrig kazâsına atanmıştır.⁴⁶⁰ Atama kaydında iki yıl dört ay infisal süresinin bulunduğu belirtilmektedir. Bu kayıt mazûliyet ve infisal terimlerinin aynı süreci açıklamak için kullanıldığını göstermektedir.

Ruznâmçe defterlerindeki her bir atama kaydında kişinin hangi görevden ne kadar süre önce ayrıldığı yani “munfasıl” olduğu açıkça ifade edilmiştir. 21 Cemâziye'l-evvel 990'da (13 Haziran 1582) Bac Kadısı Mevlânâ Mehmed, süresi bittiği için görevinden alınmış ve yerine İzvornik kazâsından ayrılan Mevlânâ Mehmed tayin edilmiştir. Bu kayıta atanan Mehmed'in dokuz ay infisâli bulunduğu

⁴⁵⁶ MA, RKR, 182/5, s. 31.

⁴⁵⁷ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 23b.

⁴⁵⁸ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 45a.

⁴⁵⁹ MA, RKR, 179/2, s. 126.

⁴⁶⁰ MA, RKR, 180/3, s. 8.

yazılıdır.⁴⁶¹ Bu sürenin gerçek süreyi yansıtmadığı noktasında daha önceden tutulan ruznâmçe defteri incelendiğinde Mevlânâ Mehmed'in 1 Ramazan 989'da (29 Eylül 1581) kazâyı beratsız tasarruf ettiği için azledildiği tespit edilmektedir.⁴⁶² Mevlânâ Mehmed'in İzvornik kazâsından azlolunmasından Bac kazâsına atanmasına kadar geçen süre dokuz aydır. 7 Zi'l-hicce 989'da (2 Ocak 1582) Gubaş Kadısı Mevlânâ Habil, süresi bitiminde görevden alınmış yerine Mevlânâ Danyal sekiz aylık infisâl ile atanmıştır.⁴⁶³ Mevlânâ Danyal, 9 Cemâziye'l-evvel 989'da (11 Haziran 1581) Gubaş'tan beratsız olduğu için azlolunmuştu.⁴⁶⁴ Aradan geçen zaman atama kaydında da belirtildiği üzere sekiz aydır. 14 Rebî'ü'l-evvel 997'de (31 Ocak 1589) İstanbul'da Kestelli Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Behram terakkî ile feragat etmiş ve yerine İstanbul'da Canbaziyye Medresesi'nden ayrılıp bir yıldan fazla infisâli olan Mevlânâ Ahmed görevlendirilmiştir.⁴⁶⁵ Mevlânâ Ahmed, 6 Safer 996'da (6 Ocak 1588) Canbaziyye Medresesi müderrisliğinden feragat etmişti.⁴⁶⁶ Kestelli Medresesi'nden ayrılalı ortalama on üç ay olmuştur. Atama kaydında da bir yıldan fazla infisâli bulunduğu kayıtlıdır. Yukarıda zikredilen örnekler atama kayıtlarında bulunan infisâl sürelerinin titizlikle kadıaskerlikler tarafından kaydedildiğini ve zümre mensuplarının bir önceki görevlerinden ayrılış zamanlarını tam olarak karşıladığını göstermektedir. Aşağıda ise hareket ruznâmçelerindeki veriler ayrı ayrı irdelenerek ortalama on yıllık bir süreçte infisâl süresinin miktarının değişime uğrayıp uğramadığı araştırılmıştır.

⁴⁶¹ MA, RKR, 179/2, s. 34.

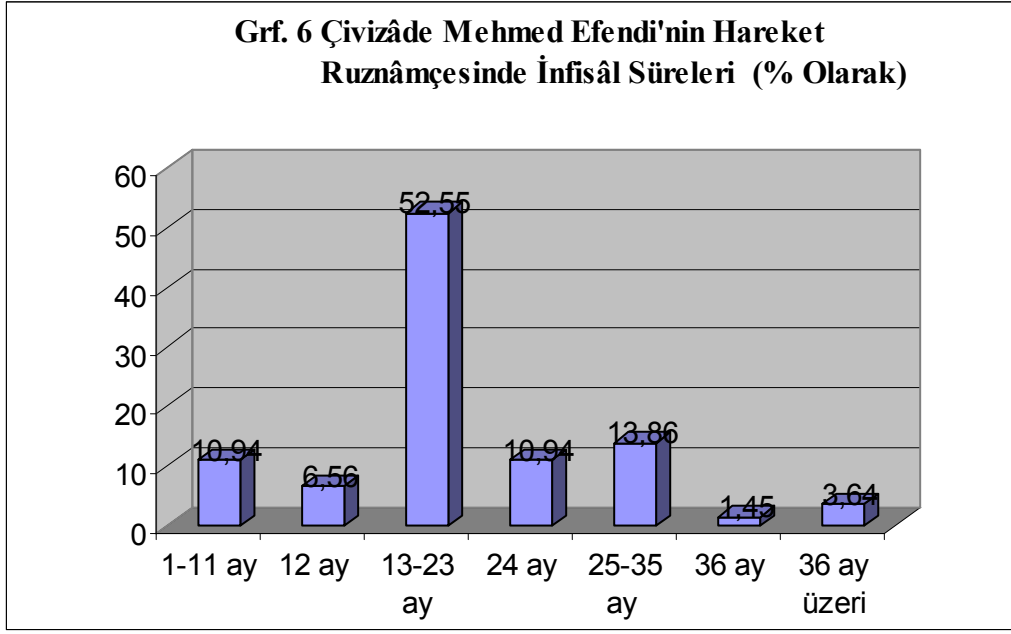
⁴⁶² NOK, RKR, 5193/2, Vr. 16a.

⁴⁶³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 26a.

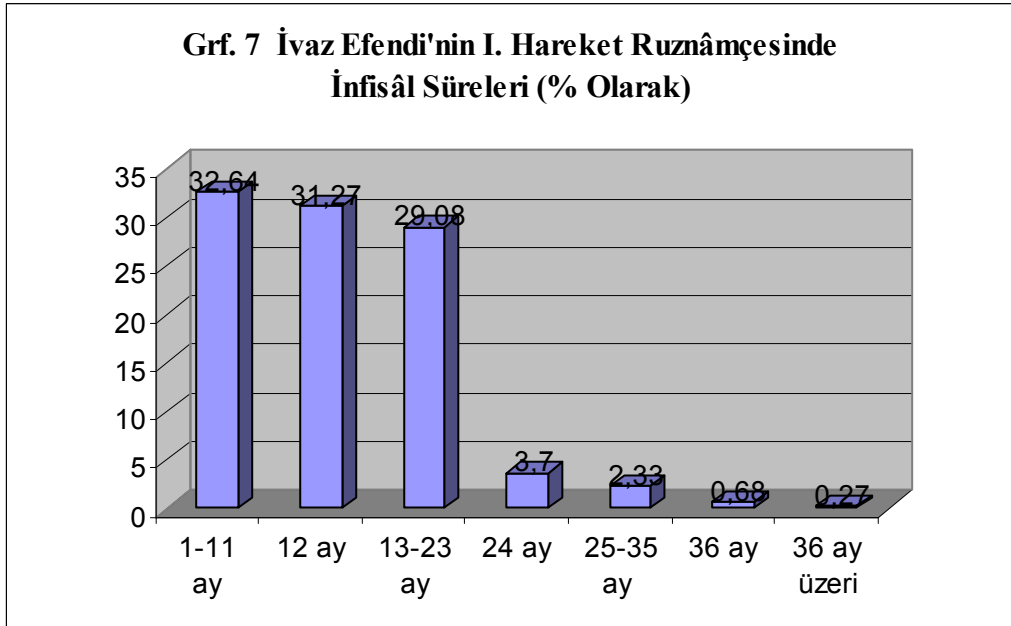
⁴⁶⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 5a.

⁴⁶⁵ MA, RKR, 181/4, s. 84.

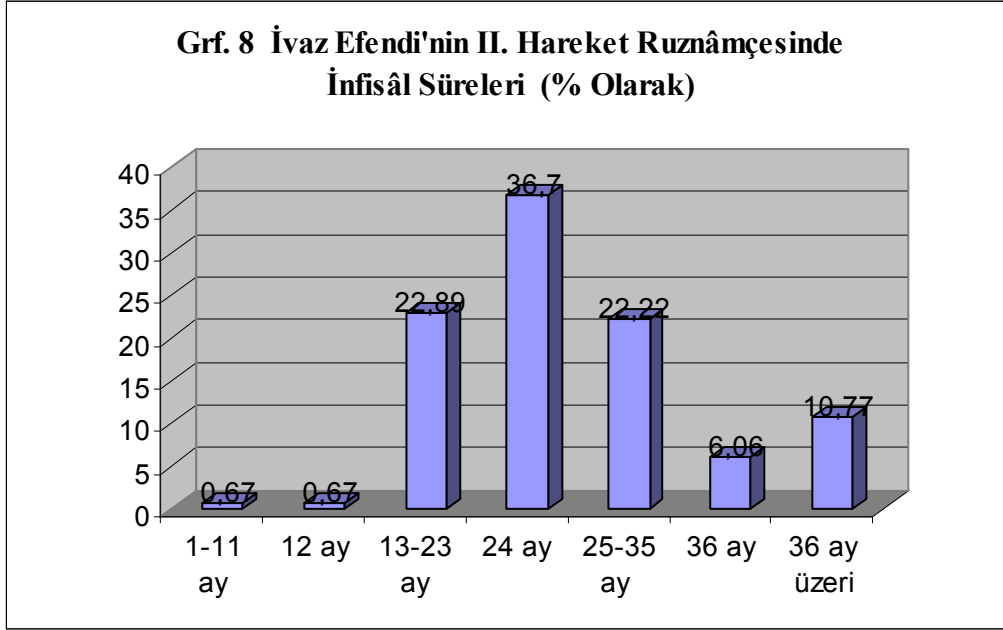
⁴⁶⁶ MA, RKR, 181/4, s. 31.

Çivizâde Mehmed Efendi ruznâmçesinde infisâl süresi belirtilen yüz otuz yedi kişiye dayalı verilere göre ilmiye mensuplarının infisâl süreleri 1-11 ay aralığında % 10.94, on iki ayda % 6.56, 13-23 ay aralığında % 52.55, yirmi dört ayda % 10.94, 25-35 ay aralığında % 13.06, otuz altı ayda % 1.45, otuz altı ay üzerinde ise % 3.64'ü bulunur. Bu süreçte bir yıldan az infisâli olanlar da atanmışlardır. İnfisâl süresinde yığılma noktası 13-23 ay aralığıdır.

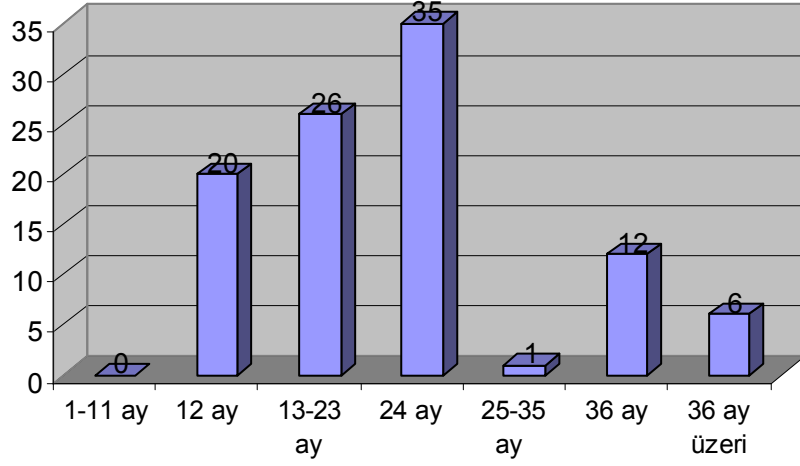

İvaz Efendi'nin birinci kadıaskerliği döneminde tutulan hareket ruznâmçesinde 729 kişinin infisâl süreleri belirtilmiştir. Bunlardan 1-11 ay aralığında % 32.64'ü, on iki ayda % 31.27'si, 13-23 ay aralığında % 29.08'i, yirmi dört ayda % 3.7'si, 25-35 ay aralığında % 2.33'ü, otuz altı ayda % 0.68'i otuz altı ay üzerinde ise % 0.27'si bulunur. Bu süreçte bir yıldan az infisâli olanlar da atanmışlardır. Bu runâmçedeki infisâl süresinin yığıldığı aralık ilk 23 aydır.

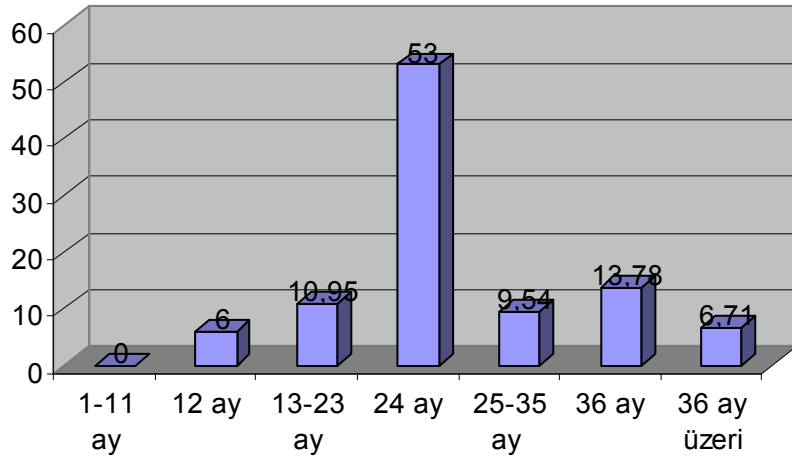
İvaz Efendi'nin ikinci kadıaskerliği döneminde tutulan hareket ruznâmçesi verilerine göre 297 kişinin 1-11 ay aralığında % 0.67'si, on iki ayda % 0.67'si, 13-23 ay aralığında % 22.89'u, yirmi dört ayda % 36.7'si, 25-35 ay aralığında % 22.22'si, otuz altı ayda % 6.06'sı, otuz altı ay üzerinde ise % 10.77'si bulunur. Bu süreçte bir yıldan az infisâli olanlar da sınırlı sayıda görevlendirilmişlerdir. İnfisâl süresinin yığılması 24 aydadır. Bir önceki deftere göre, bu derece farklılık olması ve bir yıldan az infisâle sahip olanların bu derece azalması infisâlde bir yılını tamamlamadan atananlar hususunda önlemlerin alındığını ve bu tedbirler sonucu bir yıldan az infisâle sahip olanların nadiren atanabildiklerini göstermektedir.

Grf. 9 Bostanzâde Mehmed Efendi'nin Hareket Ruznâmeçesinde İnfisâl Süreleri (% Olarak)

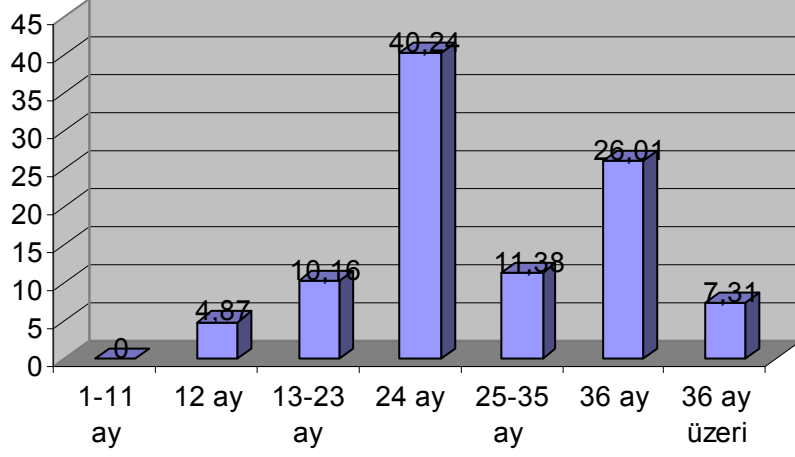
Bostanzâde Mehmed Efendi'nin döneminde 100 kişiye ait infisâl süreleri içerisinde 1-11 ay aralığına silke atanan kimse bulunmamaktadır. On iki ayda % 20'si, 13-23 ay aralığında % 26'sı, yirmi dört ayda % 35'i, 25-36 ay aralığında % 1'i, otuz altı ayda % 12'si, otuz altı ay üzerinde ise % 6'sı bulunur.

Grf.10 Zekeriya Efendi'nin I. Hareket Ruznâmeçesinde İnfisâl Süreleri (% Olarak)

Zekeriya Efendi döneminde 283 kişiye ait infisâl süreleri içerisinde 1-11 ay aralığında silke atanan kimse bulunmaktadır. 12 ayda % 6, 13-23 ay aralığında % 10.95'i, 24 ayda % 53'ü, 25-35 ay aralığında % 9.54'ü, otuz altı ayda % 13.78'i, otuz altı ay üzerinde ise % 6.71'i bulunur.

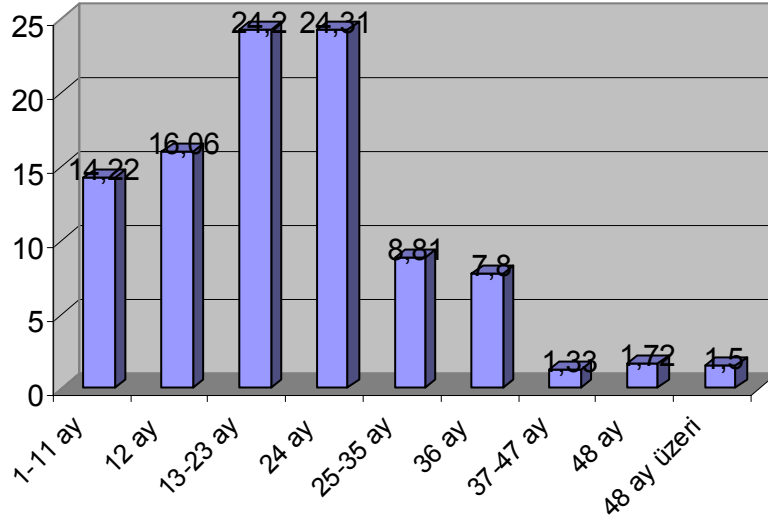
**Grf. 11 Zekeriya Efendi'nin II. Hareket Ruznâmçesinde
İnfisâl Süreleri (% Olarak)**

Zekeriya Efendi'nin ikinci kadıaskerlik döneminde 247 kişiye ait infisâl süreleri içerisinde 1-11 ay aralığında silke atanan kimse bulunmamaktadır. 12 ayda % 4.87'si, 13-23 ay aralığında % 10.16'sı, 24 ayda % 40.24'ü, 25-35 ay aralığında % 11.38'i, otuz altı ayda % 26.01'i, otuz altı ay üzerinde ise % 7.31'i bulunur.

İnfisâl süreleri belirtilen toplam 1793 ilmiyye mensubunun infisâl süreleri birlikte değerlendirildiğinde aşağıdaki şekilde bir grafik oluşur:

**Grf. 12 Tüm Hareket Ruznâmçelerindeki Verilere Göre
İnfisâl Süreleri (% Olarak)**

1-11 ay aralığında % 14.22'si, 12 ayda % 16.06'sı, 13-23 ay aralığında % 24.2'si, 24 ayda % 24.31'i, 25-35 ayda % 8.01'i, 36 ayda % 7.8'i, 37-47 ayda % 1.33'ü, 48 ayda % 1.72'si, 48 ay üzerinde % 1.5'i bulunur. Bu verilere göre infisâl süresi iki yıla kadar olanlar zümrenin % 78.79'unu oluşturmaktadır. 25-36 ay aralığında ise % 16.61'i yer almaktadır. % 4.55'i ise 36 ayın üzerindedir. Bu durumda % 95.4'ü görevden ayrıldıktan sonra ilk otuz altı ay içerisinde yeni bir göreve atanabilmekteydiler.

Defterler içerisinde infisâl süreleri değerlendirildiğinde bir yılın altında kalan yani 1-11 ay aralığındaki infisâl sürelerine sahip zümre mensuplarının İvaz Efendi'nin ikinci defterinde bulunan iki kayıt dışında Çivizâde Mehmed Efendi ve İvaz Efendi'nin birinci defterinde yer aldığı tespit edilmektedir. Bu durumun sebebi İvaz Efendi'nin birinci kadıaskerliğinden sonra silkte istihdam olabilmek için en az bir yıl infisâl süresini tamamlama şartı getirilmiş olmasıdır. Getirilen bu düzenleme infisâl süresi bir yıldan az olanları atamama suretiyle diğer atanacak kişilerin infisâl süresini artırmama amacını taşır. Bir yıl altında infisâl süresi bulunanlar göreve atandığında diğer ilmiye mensuplarının infisâl süreleri uzayabilir, ilmiye mensupları bir yıllarını tamamlamadan önce atanmak için başka vasıtalar arayabilirlerdi. İncelediğimiz ruznâmçelerde bu tespitleri destekleyici veriler de bulunmaktadır. 1 Receb 997'de (16 Mayıs 1589) Mostar Kadısı Mevlânâ Muhyiddin⁴⁶⁷ ve 23 Ramazan 997'de (5 Ağustos 1589) Karaağaç Kadısı Seyfullah, göreve bir seneden az infisâl süresi ile atandıkları için⁴⁶⁸ azledilmişlerdir. 10 Cemâziye'l-âhir 998'de (16 Nisan 1590) Siroz'dan müddeti dolduğu için ayrılan Mevlânâ Seyyid Mehmed⁴⁶⁹ için bir hatt-ı hümayûn çıkarılmıştı. 8 Şaban 998'de (12 Haziran 1590) infisâl döneminde emvâl müfettişi olması ve bu hususta yaptığı hizmetler karşılığında müddetine bir müddet daha ilave olunmuş ve bir seneden az infisale sahip olanların atanmamaları hususundaki kuralın onun için işletilmeyerek kazâyâ atanması istenmişti.⁴⁷⁰ Böylece infisâlden ortalama iki ay sonra tekrar bir göreve atanabilmişti.

⁴⁶⁷ MA, RKR, 182/5, s. 6.

⁴⁶⁸ MA, RKR, 182/5, s. 25.

⁴⁶⁹ MA, RKR, 182/5, s. 68.

⁴⁷⁰ MA, RKR, 182/5, s. 79

Kadı ve müderrislerin infisâl dönemleri bilgi ve tecrübelerini artırmaları için müsait bir ortam da yaratılmaktaydı. Bir önceki bölümde, mülâzemet sisteminde açıklandığı üzere kadıaskerlik infisâl döneminde bulunan kadıların İstanbul'a gelerek belirli bir süre ile kadıaskerlik divânına mülâzemet etmelerini istemekteydi. Bu sürece "âsitâne" adı verilmektedir.⁴⁷¹ Müderrislerde bu süreçte divana devam edebildikleri gibi ulemâdan ders de okumakta idiler. Akdağ, İstanbul'da geçirilen mülâzemet süresinin kaynak göstermeksizin bir yıl olduğunu belirtir ve otuz yıl kadılık etmiş birinin bu süresinin üçte birini İstanbul'da geçirmiş olacağını ifade eder.⁴⁷² Uzunçarşılı, mülâzemet sürecinin iki yıl olduğunu belirtir.⁴⁷³ İnalçık ise incelemiş olduğu 1647 tarihli deftere göre mülâzemet süresinin bir yıl olduğunu belirtir.⁴⁷⁴ Koçi Bey Sultan İbrahim'e sunduğu risalesinde ise mülâzemet süresinin iki yıl olduğunu, mazûl kadıların Çarşamba günleri toplanan kadıasker divânına katıldıklarını ifade eder.⁴⁷⁵ Ruznâmçe defterleri verilerinden İstanbul'da geçirilen bu sürecin ne kadar olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Ancak bu süreç infisâl sürecinin tamamını kapsamamış ve belirli süreyle sınırlandırılmış olmalıdır.

İstanbul'da mülâzemet uygulaması XVI. yüzyıldan sonra genellikle şikâyet konusu olmuş ve zaman zaman kaldırılıp yeniden koyulmuştur. Kadıasker ruznâmçelerinde infisâl döneminde geçirilen mülâzemet süreci ile ilgili oldukça sınırlı bilgi bulunmaktadır. İvaz Efendi Ruznâmçesinde tarihsiz bir kayıta 991 Şevval'inin on beşinde (1 Kasım 1583) Zagorya'ya tebdil olunan Mevlânâ Ahmed'in kazâyı kabul etmediği ve bu tarihten itibaren mülâzemet başlağığı ifade edilmektedir.⁴⁷⁶ 21 Safer 1000'de (8 Aralık 1591) Üsküp kadılığının boşalması üzerine Üsküp'ten ayrılıp dört yıl infisâli bulunan Mevlânâ Kemaleddin "*asitâne-i sa'âdette mülâzemette*" olduğu belirtilerek kazâyı yeniden atanmıştı.⁴⁷⁷

Zümre mensupları, İstanbul'da geçirdikleri sürenin geri kalanını ailelerinin ikamet ettiği, irtibatlı buldukları ya da yeni bir görev bölgesinde geçiriyorlardı. 5 Rebî'ü'l-evvel 975 (9 Eylül 1567) tarihli Hamid sancakbeğine gönderilen bir

⁴⁷¹ *Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, C.I, s. 723.

⁴⁷² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi 2*, s. 70.

⁴⁷³ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîyye Teşkilatı*, s. 94, 104.

⁴⁷⁴ Halil İnalçık, "Kazasker Ruznâmçe Defterine Göre Kadılık", s. 130.

⁴⁷⁵ *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhuri Danışman, s. 95; *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Seda Çakmacioğlu, s.133, 289.

⁴⁷⁶ MA, RKR, 179/2, s. İç kapak

⁴⁷⁷ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 21b.

hükümde, sancakbeğinin göndermiş olduğu mektubunda belirttiği üzere livasındaki kasaba ve yollarda fesad ehlinin bulunduğu, bunlara bazı mazûl ve mülâzım kadıların, müderrislerin ve bazı sipahilerin yardımcı oldukları belirtilmiş ve fesad ehlinin ve onlara yardımcı olanların haklarından gelinmesi için sancakbeği tarafından bildirilmeleri istenmiştir.⁴⁷⁸ Bu hüküm taşrada da mazûl, mülâzım kadı ve müderrislerin bulunduğunu ifade etmesi bakımından önemlidir.

İlmiyye mensuplarının infisâl dönemlerinde geçimlerini nasıl temin ettikleri önemli bir konudur. Bu süreçte kadılar ve müderrisler genellikle devletin diğer hizmet birimlerinde görev yaparak geçimlerini sağlamışlardır. Bu işler arasında mukâtaa müfettişliği, nâiblik önemli bir yer tutar. 24 Rebî'ü'l-âhir 990'da (18 Mayıs 1582) Belgrad Engürüsü Kadısı Sıddık, hastalığı sebebiyle devlet gelirlerinin tahsili hususunda yeterince ihtimamlı davranmadığı için azlolunmuştur. Yerine Uzuncaova kazâsından üç ay önce ayrılan Mevlânâ Muslihiddin tayin edilmiştir. Muslihiddin kazâdaki bakayanın tahsilinin fermanı üzerine infisâl döneminde bu alanda hizmet etmiş ve başarılı olmuştur. İnfisâl döneminde yürüttüğü bu başarılı görevi nedeniyle Belgrad Engürüsü kazâsına atanmıştır.⁴⁷⁹ 16 Cemâziye'l-evvel 994'te (5 Mayıs 1586) Arhoz kazâsından ayrılmış iken infisâl döneminde mîrî gelirlerin tahsilinde çalışan Mevlânâ Muhyiddin'e bu hizmeti karşılığında yevmî on akçe terakkî verilmiştir.⁴⁸⁰ 16 Cemâziye'l-evvel 1000'de (29 Şubat 1592) Arnavud Belgradı kazâsına, daha önceki görev yeri Köstendil kazâsı olan Mevlânâ Muhyiddin infisâl döneminde devlet gelirlerinin tahsilinde gösterdiği hizmetler sebebiyle görevlendirilmişti.⁴⁸¹ 10 Cemâziye'l-âhir 998'de (16 Nisan 1590) Siroz Kadısı Mevlânâ Seyyid Mehmed müddetinin sona ermesi üzerine infisâle geçmişti.⁴⁸² 8 Şaban 998 (12 Haziran 1590) tarihli kayda göre Seyyid Mehmed halen emvâl müfettişi idi. Kaydın devamında, Seyyid Mehmed'in, Yenice-i Karasu Kazâsı yakınlarında Karasu nehri üzerinde köprü yapmakla görevli olduğu ve bu hizmetini daha iyi yerine getirebilmesi için adı geçen kazâda istihdam olunduğu ifade edilmektedir.⁴⁸³ 6 Zi'l-hicce 989'da (1 Ocak 1582) İstanbul'da Kadı Hurrem Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Mehmed,

⁴⁷⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay., Ankara 1999, s. 93-94.

⁴⁷⁹ MA, RKR, 179/2, s. 23.

⁴⁸⁰ MA, RKR, 180/3, s. 31.

⁴⁸¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 30b.

⁴⁸² MA, RKR, 182/5, s. 68.

⁴⁸³ MA, RKR, 182/5, s. 79.

medreseden kendi isteği ile feragat etmiş ve nâiblik bölgesine gitmişti.⁴⁸⁴ Bazı zümre elemanları da ailerinden devraldıkları ticaretle ilgili işlerini bu süreçte yürütmekte idiler. Ayaşlı olan ve Ankara’da kadılık ve müftülük yapan Mustafa Çelebi Efendi mazûliyet döneminde sof ticareti ile uğraşmaktaydı.⁴⁸⁵ 1006 Zi’l-hicce’inde (Temmuz-Ağustos 1598) Darüssaade Ağası Osman Ağa’nın nâzır olduğu evkâfa kırk akçe medreseden ayrılan ve halen nâiblik görevini yerine getiren Sünbül-i Arabî olarak adlandırılan Mevlânâ Ali müfettiş idi.⁴⁸⁶ Bu kayıtlara göre infisâl dönemlerinde zümre mensupları müfettişlik, nâiblik, ticaret gibi yollarla geçimlerini temin etmekteydiler.

Küçük çaplı bu uğraşlarının yanı sıra ilmiyye zümresi için infisâl dönemi aslında geçim sıkıntısına düştükleri bir süreç olmuş, İstanbul’da geçirilen mülâzemet süresi de bu sıkıntıyı perçinlemiştir. Kimileri kitaplarını da satmak zorunda kalmışlardır. Kitâb-ı Mesâlihi’l Müslimîn’de infisâl sürecine bir çözüm bulunması istenmiş, aksi takdirde kadıların hakir görüleceği, borçlanacakları, mansıb aldıklarında ise görevlerini yerine getiremeyecekleri ifade edilmiştir. Çünkü azledilme korkusuyla ne sancakbeğine, ne voyvodaya, ne sipahiye, ne de reayaya muhalefet edebilmişlerdir.⁴⁸⁷ Bu sebeple uygulama, zaman zaman zümre mensuplarının şikâyetlerine de neden olmuştur. Rumeli Kadıaskerliğine gönderilen 1011 (1602-1603) tarihli bir hükme göre, İstanbul’da mülâzemet üzere olan kadıların çoğunluğunun fakir olduğu ve onlar mülâzemette iken vilayetlerinin ve emlaklerinin Celali eşkiyasının istilası altında kaldığı, kadıların sıkıntı içerisinde oldukları ve bu durumlarına tahammüllerinin kalmadığı belirtilmiştir.⁴⁸⁸ 964 Şevval-971 Rebî’ü’l-evvel⁴⁸⁹ (Temmuz-Ağustos 1557/Ekim-Kasım 1563) tarihleri arasında Anadolu Kadıaskeri olan Abdülkerimzâde Mehmed Efendi’nin, altı sene süren kadıaskerlik döneminde mazûl olan kadı ve müderrislere üzüldüğü, görev tevcihi mümkün olmadığı zamanlarda onlara bir miktar para verdiği belirtilmektedir.⁴⁹⁰

Kadılar göreve geldikleri zaman ise çektikleri sıkıntılar sebebiyle gelirlerini artırmak için türlü türlü yollara başvurmuşlar, zulüm kapısını aralayarak infisâl

⁴⁸⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 38a.

⁴⁸⁵ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarhçiliğine Katkı...*, s. 144.

⁴⁸⁶ *Tarih-i Selânikî*, C.II, s. 757.

⁴⁸⁷ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına...*, s. 90-91.

⁴⁸⁸ Feridun Bey, *Münşeâtü’s-Selâtin*, C.II, s. 225.

⁴⁸⁹ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü’l-Hakâik...*, s. 114-116.

⁴⁹⁰ Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künh’ül...*, C. II, s. 114-115.

dönemi için birikim yapmaya çalışmışlardır. Bu girişimler özellikle XVIII. yüzyılda ayyuka çıkmış ve kadılık teşkilatının ıslah edilme çabalarında önemli etken oluşturmuştur.

Aşağıda, zümre mensuplarının rotasyon sistemi dahilinde mansıba atanma ve mansıbtan ayrılma süreçleri incelenecektir.

B. Mansıba Atanma

Kadıaskerler kendi yetki alanları altında bulunan kazâlar ve medreselerde örfi müddetin sona ermesi, azledilme, vefat gibi sebeplerle istihdam kadrolarının boşalması durumunda atanma talebinde bulunan adaylardan uygun olanını tespit ederek arz günlerinde padişaha sunarlardı. Koçi Bey'in anlatımıyla atanma sistemi şöyledir: Bir kadı azlolununca İstanbul'a gelir ve kadıaskere iki yıl süre ile mülâzemet ederdi.⁴⁹¹ Çarşamba günleri kadıaskerin divânı olur, mülâzemette olan tüm kadılar örf denilen sarıklarını giyerek divâna katılırlar ve her biri bir kadılık isterdi. İstenilen kadılıktaki kadı iki yıllık süresini doldurdu ise mansıb, mülâzemet süresini tamamlayan kadılara verilmek üzere arz edilirdi.⁴⁹² Kadıasker dairesince, atanma haberi ilgili kişiye bir mektupla ulaştırılırdı. Eğer kişi İstanbul'da ise muhızrlar tarafından müjdelenirdi. Bunun karşılığında muhızrlar müjdegâne adı verilen bir bahşiş de almaktaydılar.⁴⁹³ Padişah tarafından onaylanan atamalar, hareket ruznâmçelerine kaydedilmek suretiyle, bu defterler merkezî bürokrasinin ve ilmiyye mensuplarının her zaman ulaşabileceği bir başvuru kaynağı hâline gelirdi.

İlmiyye zümresinin en üst rütbelerinde bulunan şeyhülislâm ve kadıaskerler de kimi zaman öznel davranmışlardır. Bostanzade Mehmed Efendi şeyhülislâm iken, kardeşi Bostanzâde Muslihiddin İstanbul Kadısıdır. Bostanzâde, kardeşini Anadolu Kadıaskeri yaptırmak için Anadolu Kadıaskeri Şair Bakî aleyhine bazı kadılara şikâyette bulundurtmuş, bunun üzerine hem kendisi hem de kardeşi görevlerinden azledilmişlerdir.⁴⁹⁴ III. Mehmed, ulemâ konusundaki sıkıntılarını “dünyada doğru sözlü birini bulamadım” ifadesiyle anlatmıştır. Önce şeyhülislâm olan Bostanzâde'ye

⁴⁹¹ Mülâzemet süresi XVII. yüzyılın ilk yarısında iki yıl olmalıdır. XVI. yüzyıl için zamân-ı infisâl bölümünde yaptığımız açıklamalar dikkate alınmalıdır.

⁴⁹² *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhuri Danışman, s. 94-95; *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Seda Çakmacıoğlu, s.133, 289.

⁴⁹³ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiyye Teşkilatı*, s. 90.

⁴⁹⁴ *Tarih-i Naîmâ*, C.I, s. 51.

iltifat etmiş, ancak Bostanzâde cahil kardeşini Rumeli Kadıaskeri tayin ettirmiş, bir oğlu için de Selanik kazâsını istemiştir. Daha sonra III. Mehmed, babasının hocası Mevlânâ Sadeddin'e itibar etmiş, O da hemen genç bir oğlunu Anadolu Kadıaskerliğine ve çocuk yaşta bir oğlunu da Edirne Kazâsına uygun görmüştür. Bu sebeple, halk arasında hem padişahın hem de kendilerinin ve evlatlarının adları kötü anılmıştır. Gelibolulu Âlî, daha önceleri hocaların ve müftülerin mansıblara karışmadıklarından övgüyle söz ederken, dönemini ise eleştirir.⁴⁹⁵ Bu sebeple, kadıaskerler, atama görevleri sebebiyle pek çok defa uyarılmışlar, onlardan adayların imtihan edildikten sonra atanmaları ve görevin hak edene tevcih edilmesi ısrarla istenmiştir. Şaban 985'de (Ekim-Kasım 1577) bir hatt-ı hümayûnla görevlerin liyakatli ve kabiliyetli kişilere verilmesi gerektiği ve kimsenin iltimasıyla hak etmeyene görev tevcih edilmemesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁹⁶ Koçi Bey bu hususta padişaha uyarılarda bulunur. Ona göre padişah, kadıasker defterini okuyup arz ettiğinde “o arz ettiğin kadı bilgili midir, bu işe layık mıdır” diyerek kadıaskere sormalıdır ve kadıaskere “sakın bu makama layık olmayan kimseyi atama, günahı senin boynuna, adayları imtihan et, cahile kadılık verme” demelidir.⁴⁹⁷ Gelibolulu Âlî ve Hırzû'l-mülûk yazarı da bu konulara dikkat çekerek liyakatin atamalarda gözetilmesini istemişlerdir.⁴⁹⁸ Liyakat konusunda gösterilen bu hassasiyet, seyyahlar tarafından da gözlemlenmiştir. Busbecg, Osmanlı Devleti'nde herkesin ifa ettiği vazifeye göre mevkisinin bulunduğunu ve istihdamda liyakat, kabiliyet ve dirayetin esas alındığını ifade etmektedir.⁴⁹⁹

Kadıaskerlerin arz ettikleri atamalar ruznâmçe defterlerine kopyalanmak suretiyle kayıt altına alınırdı. İncelenen altı hareket ruznâmçesinde toplam 4052 adet hareket kaydı bulunmaktadır. Bunlardan 3319'u mansıba atanma ve ayrılmayı içerir. 713'ü ise mekân ve görev değiştirmeksizin mansıbdan alınan terakkîlerin bulunduğu kayıtlardır.

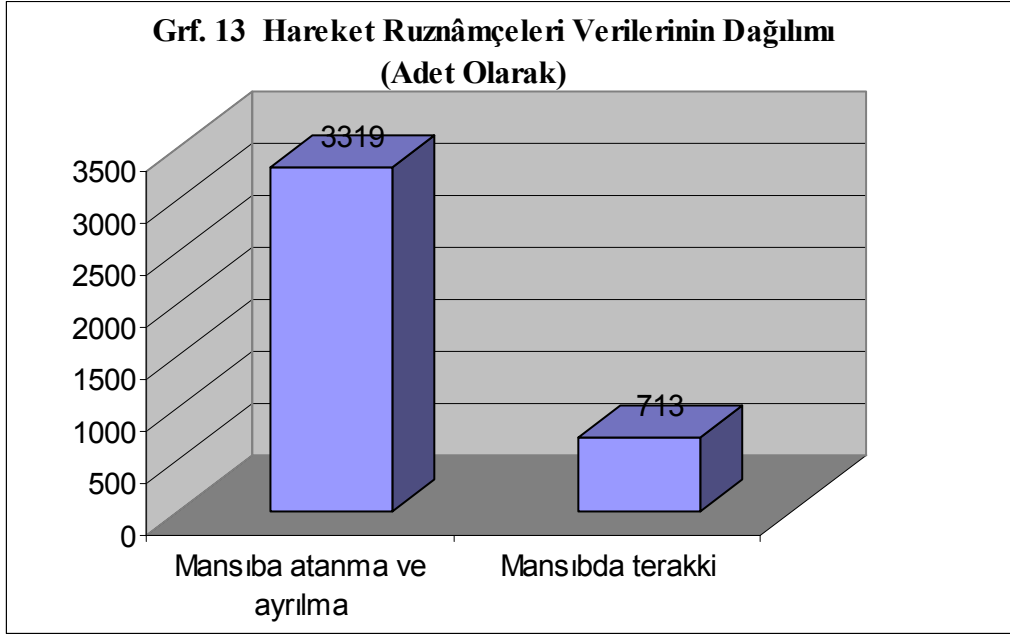
⁴⁹⁵ Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kûnh'ül...*, C.III, s. 637-638.

⁴⁹⁶ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.8, s. 144.

⁴⁹⁷ *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhuri Danışman, s. 94-95; *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Seda Çakmacıoğlu, s.133, 289; Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına...*, s. 196-197.

⁴⁹⁸ Mehmet Öz, *Osmanlı'da 'Çözülme'...*, s. 57.

⁴⁹⁹ G.de Busbecg, *Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hatıratı (Türk Mektupları)*, Serdengeçti Neşriyatı, Ankara 1953, s.40-41.

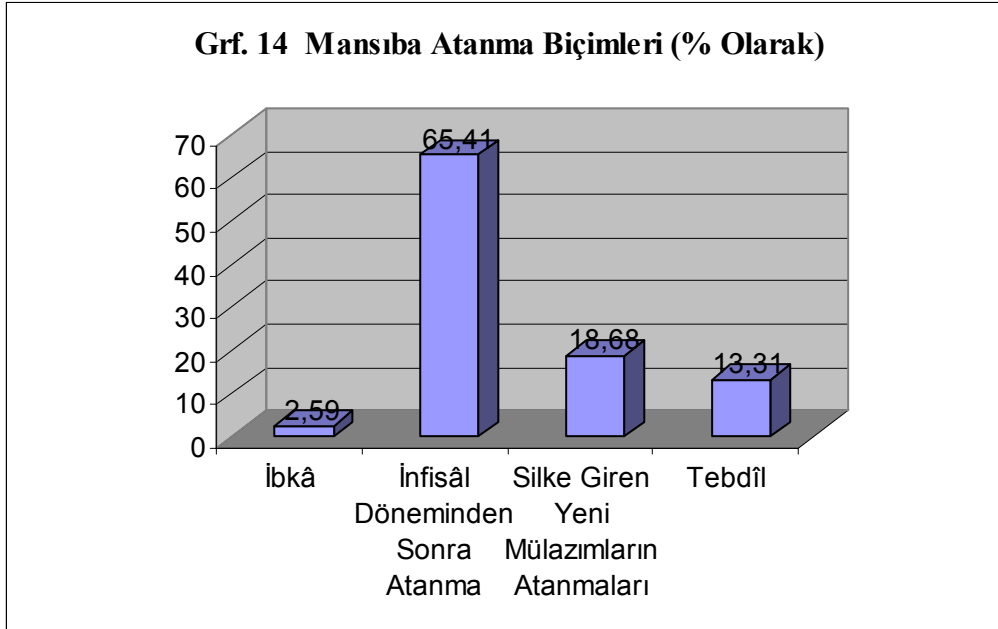
Mansıblara atanma ve ayrılmayı gösteren kayıtlarda mansıbdan ayrılanın kim olduğu ve hangi sebeple ayrıldığı ifade edildikten sonra göreve atananlarla ilgili bilgiler zikredilir. Bu kayıtlar için iki örnek verilecektir. 13 Cemâziye'l-evvel 989 (15 Haziran 1581) tarihli kayıt: “*Yevmî kırk akçe ile Pirepoy kâdîsı olan Mevlânâ Mehmed dâ'ileri avâriz akçesini hazîne-i âmireye teslim etmemegin ve kazâ-yı mezbûru bi-berât mutasarrıf olub kânûn üzere ref'i lâzım olmağın yerine yevmî otuz akçe ile kasaba-yı Kili'de Ahmed Ağa Medresesi'nden munfasıl olub üç yıl iki ay zamân-ı infisâli olan Mevlânâ Süfyan dâ'ileri yevmî elli akçe ile tâlib olmağın inâyet-i aliyye-i hüsvânîyeye ricâ etdiği pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda sadaka buyuruldu*”⁵⁰⁰ şeklindedir.

19 Receb 989 (19 Ağustos 1581) tarihli bir diğer kayıt ise: “*Yevmî yüz akçe ile Şumnu kâdîsı olan Mevlânâ Abdullah dâ'ilerinin kâdîliği kazâ-ı Böğürdelen'e ve yevmî 130 akçe ile Böğürdelen kâdîsı olub kabûl itmeyen Mevlânâ Mahmud dâ'ilerinin kâdîliği kazâ-ı Şumnu'ya tebdîli münâsib olmağın Mevlânâ-yı merkûm Abdullah dâ'ilerine misliyle kazâ-yı Böğürdelen mezbûr Mahmud dâ'ilerine misliyle kazâ-yı mezbûr Şumnu tekmîl-i müddet ile inâyet buyurulmak ricâsına pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda sadaka buyuruldu*” biçiminde kaydedilmişti.

⁵⁰⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 5b.

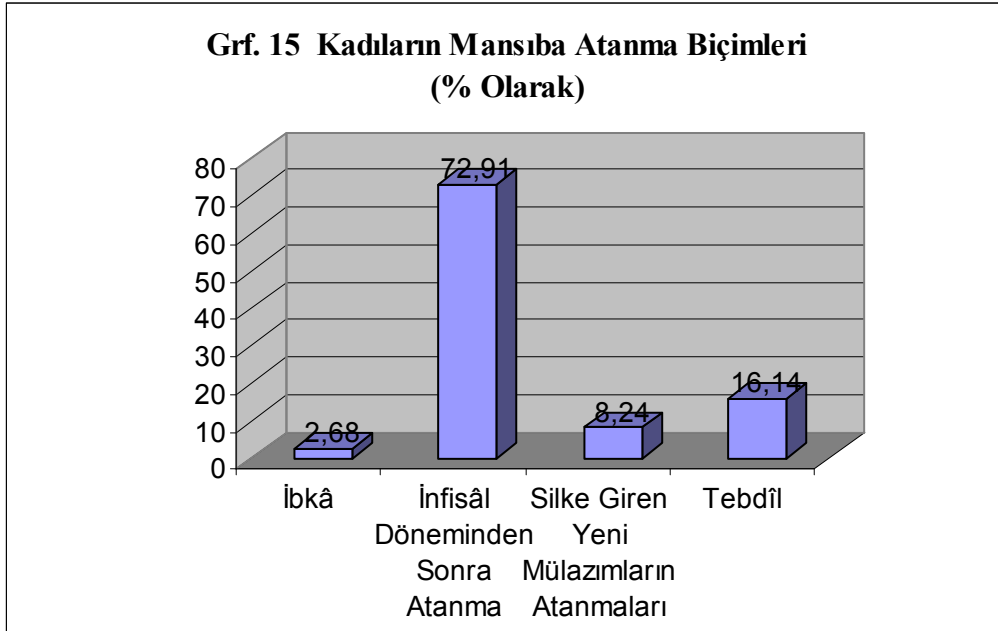
713 adet olan ikinci grup veri ise mansıbdada terakkîdir. Bu kayıtlarda ilmiyye mensupları yerlerini ve mansıplarını değiştirmeksizin terakkî almışlardır. Bu veri grubu ile ilgili örnek: 27 Rebî'ü'l-âhir 989'da (31 Mayıs 1581) “*Yevmî seksen akçe ile İşfirlig Banası kâdisı olan Mevlânâ Pir Ahmed mahall-i himmet ve sezâvâr-î âtifet dâ'ileri olmağın avâtıf-ı aliyye-i hüsvânîden kanûn üzere terakkî inâyet buyurulmak ricâsına pâye-i serîr-i alem-masîre arz olundukda sadaka buyuruldu*”⁵⁰¹ şeklinde kaydedilmiştir.

Mansıba atanma ve ayrılma bölümünde birinci grup veri değerlendirilecek, terakkî ile ilgili veriler silkteki hareket ile ilgili olması sebebiyle hareket bölümünde incelenecektir. 3319 kayıttan oluşan atanma kayıtlarına göre ilmiyye silkinde mansıplara atanma dört başlık altında incelenmektedir. Birincisi, silke yeni girip mülâzemet zamanını tamamlayarak göreve atanlardır. İkincisi infisâl süresi bitiminde ilmiyye mensuplarının atanmasını ifade eder. Üçüncüsü mansıbdada görevli iken herhangi bir sebeple başka bir göreve atanma biçimidir ve “tebdîl” olarak adlandırılmaktadır. Dördüncüsü ise mansıbdada görevli iken herhangi bir sebeple azledilen ve daha sonra suçsuzluğu anlaşılanların mansıplarına tekrar atanmalarını ifade eden “ibkâ” yoludur. Verilere göre yukarıda ana hatları belirtilen atanma biçimlerindeki veri dağılımı şu şekildedir.

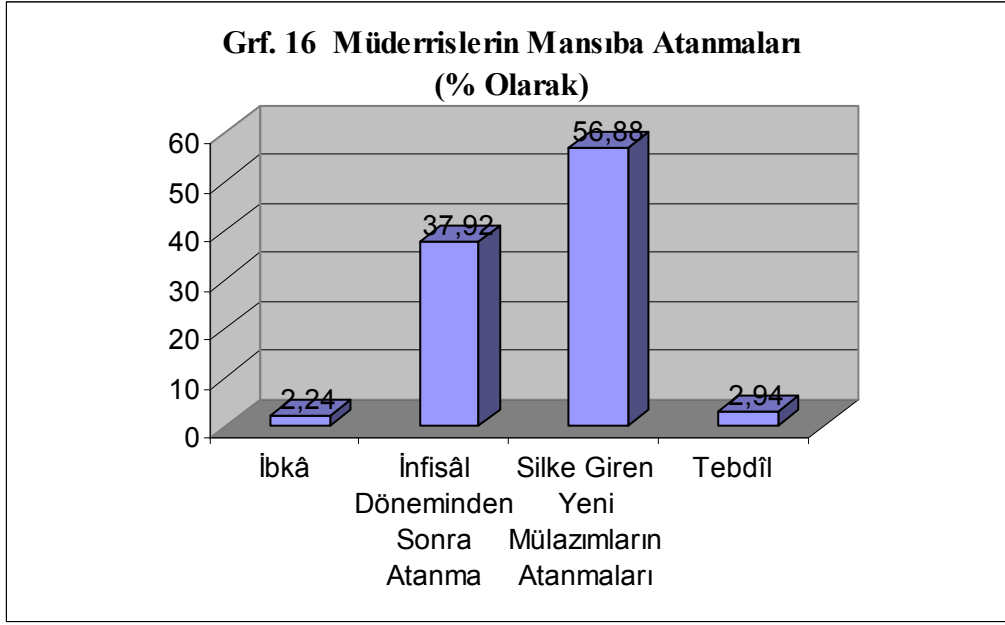

⁵⁰¹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 4a.

Silkte gerçekleşen ibkâlar % 2.59, tebdil % 13.31, yeni mülâzımların atanmaları % 18.68, infisâl dönemi bitiminde silke atanalar ise % 65.41 oranındadır. Bu veriler, atanma biçimleri arasında infisâl döneminden sonra atanmanın önemli bir yüzdellik oranla birinci sırada geldiğini, silkte yeni mülâzımların istihdam oranlarının da ikinci sırada bulunduğunu ifade etmektedir. Bu durum atama bürokrasisindeki iş yükü konusunda da ipucu vermektedir. İnfisal döneminden sonra atanma tüm atamaların % 65'ini oluşturarak kadıaskerlerin daha çok infisal döneminden sonraki atamalarla ilgilenmek zorunda kaldıklarını göstermektedir. Aşağıda bu atanma biçimleri içerisinde kadınlar ve müderrisler ayrı ayrı irdelenecektir.

Kadınların göreve atanmalarında infisâl döneminden sonra atanma % 72.91 ile birinci sırada gelmektedir. İkinci sırayı % 16.14'lük yüzde ile tebdil, üçüncü sırayı % 8.24'lük oranla silke giren mülâzımların atanmaları, dördüncü sırayı ise % 2.68 ile ibkâ alır.

Müderrisler göreve atanırlarken % 56.88 ile silke giren yeni mülâzımların atanmaları birinci sırayı, ikinci sırayı % 37.92'lik oranla infisâl döneminden sonra atanma, üçüncü sırayı % 2.94'lük oranla tebdîl, dördüncü sırayı % 2.24'lük oranla ibkâ alır.

Müderris ve kadıların göreve atanmaları karşılaştırıldığında silke giren yeni mülâzımların müderrislik yolu içerisinde % 56.88 gibi önemli bir oran oluşturdukları, kadılıklar içerisinde % 8.24 gibi küçük bir nisbette kaldıkları tespit edilmektedir. Bu durumun önemli bir sebebi Rumeli taşrasında yer alan medreselerin büyük oranının Hâşiye-i Tecrîd ve Miftâh gibi küçük rütbeli medreselerden oluşması bu sebeple de bu medreselerde silke giren yeni mülâzımların istihdam edilmesidir. Kadılıklar açısından ise mülâzımların atandıkları kadılıkların tüm kadılıklar içerisinde küçük bir oranda kalması ile ilgilidir. Bu sebeple kadı olmak isteyenlerin bazıları önce müderrisliğe atanıp daha sonra müderrisliğe geçmişlerdir. Kadılar müderrislere nazaran ortalama altı kat daha fazla oranda tebdîle uğramışlardır. Bu durum ise kadıların görev alanı ve istihdam özellikleriyle ilgilidir. Aşağıda bu atanma biçimleri ayrı ayrı irdelenecektir.

1. Silke Giren Yeni Mülâzımların Atanmaları

Dânişmendler, tadrîslerinde ya da hizmetlerinde buldukları hocalarının Rumeli Kadıaskerliğine teklifleri ve kadıaskerin padişaha arzından sonra mülâzım ruznâmçelerine kaydedilmek suretiyle mülâzım olurlardı. Bu mülâzımlar Fatih Kanûnnâmesinde⁵⁰² ve 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde⁵⁰³ infisâl dönemlerinde bulunan ve mülâzemet eden mülâzımlardan ayrılmak için yeni mülâzım olarak isimlendirilmişlerdir. Mülâzımların atanmalarına kadar geçen süre zaman-ı mülâzemet olarak adlandırılırdı. Gelibolulu Âlî, bir dânişmend mülâzım olduğunda diğer kabiliyetli kimselerden ayırt edilmiş olduğunu, sonra da mülâzım olma sürecinde ilim sahibi olmak için çektiği sıkıntıları, meşakkatleri gidermek için iki üç senelik süreyi ailesinin yanında istirahatle geçirdiğini ifade eder.⁵⁰⁴ Bu ifadeden yeni mülâzımlar için zaman-ı mülâzemet adı verilen sürecin adeta bir dinlenme süreci olduğu tespit edilmektedir. Çünkü bu sürecin ardından meslek hayatında ya görevde bulunacak ya da İstanbul'da geçirilen mülâzemet süresinin zorluklarına katlanmak durumunda kalacaktır. Mülâzım olduktan sonra adaylar, Rumeli ve Anadolu caniblerinden hangisinde görev almak isterlerse Rumeli ya da Anadolu Kadıaskerliğini tercih ederlerdi.

Mülâzım ruznâmçelerine kaydedilerek ilmiyyeye giren mülâzımların silkteki hareketleri ve atama kayıtları hareket ruznâmçelerinde bulunmaktadır. Bu kayıtlarda kimden ve hangi yolla mülâzım olduğu ve mülâzemet süresi genellikle zikredilmektedir. Mülâzım ve hareket ruznâmçelerindeki verileri birlikte değerlendirmenin ve iki defter grubu arasındaki veri ilişkisini kurmanın bilgi üretimi açısından faydalı olacağı düşünülmüştür. İncelenen defterler içerisinde Bostanzâde Mehmed Efendi'nin mülâzım ruznâmçesi Rebî'ü'l-evvel 995-Cemâziye'l-evvel 997 (Şubat 1587-Nisan 1589) tarihlerini kapsar. Bu defterin müteakibinde incelenen defterler arasında Zekeriya Efendi'nin kadıaskerlik dönemlerine ait iki hareket ruznâmçesi bulunmaktadır. Bu sebeple zikredilen defterler kullanılarak Bostanzâde Mehmed Efendi'nin mülâzım ruznâmçesine kayıtlı mülâzımların silkte istihdamları ve iki defter grubu arasındaki ilişki ortaya konulabilecektir. 29 Cemâziye'l-âhir

⁵⁰² *Fatih Sultan Mehmed Kanûnnâme-i Âl-i Osman*, s. 11.

⁵⁰³ "İlmiyye Kanûnnâmesi", Vr. 69b-70b.

⁵⁰⁴ G. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, C.II, s. 75.

997'de (15 Mayıs 1589) Kefe'deki Kadı Kemal Medresesi'ne, Anadolu Kadiaskerliğinden emekli olan Molla Ahmed Efendi'nin Mısır teşrîfînden mülâzım olan Mevlânâ Abdurrahman atanmıştır.⁵⁰⁵ Mülâzım ruznâmçesi incelendiğinde 996 Muharrem'i başlarında (Aralık 1587) Molla Ahmed Efendi'nin Mısır kazâsına teşrîfînde verdiği dört mülâzımdan üçüncüsünün Kefeli Mevlânâ Abdurrahman bin İlyas'ın olduğu tespit edilmektedir.⁵⁰⁶ Bu kayıttan Abdurrahman'ın on yedi ay süren mülâzemet süresi sonunda silkte istihdam edildiği ve memleketindeki bir medresede görevlendirildiği belirlenmiştir. 14 Şaban 997'de (28 Haziran 1589) Edirne'deki Ahmed Bey Medresesi'ne fiilen Ayasofya müderrisi olan Mevlânâ Seyfullah Efendi'nin îâdesinden mülâzım olup iki yıldan fazla mülâzemeti olan Mevlânâ Muslihiddin tayin edilmiştir.⁵⁰⁷ Mülâzım ruznâmçesine göre Seyfullah Efendi 20 akçe terakkî alarak muîdi Muslihiddin'i 15 Şaban 995'de (21 Temmuz 1587) mülâzım vermiştir.⁵⁰⁸ Selh-i Receb 997'de (14 Haziran 1589) Mürted Adası kazâsına, Kudüs Kadısı iken vefat eden Mevlânâ Seydî Efendi'nin mevtâsından mülâzım olup yaklaşık iki yıl mülâzemeti olan Mevlânâ Sıyamî atanmıştır.⁵⁰⁹ Mülâzım ruznâmçesinde 995 Şevval'inde (Eylül-Ekim 1587) Seydî Efendi'nin talebesi için Haseki Sultan Medresesi Müderrisi Mevlânâ Kemaleddin Efendi'nin mümeyyiz tayin edildiği ve dokuz öğrencisinin tespit edilerek mülâzım oldukları belirlenmiştir. Bolulu Mevlânâ Sıyamî bu öğrenciler arasında sekizincisidir. Burada Sıyamî'nin hocasına, Ahizâde Efendi'den irtibat ettiği de kayıtlıdır.⁵¹⁰ Bu bilgilere göre Sıyamî mülâzım olduktan 21 ay sonra görev elde etmiştir. 8 Şaban 998'de (12 Haziran 1590) Sıyamî görevinden feragat etmiş yerine bu defa Seydi Efendi mevtâsından mülâzım olup yaklaşık üç yıl mülâzemeti olan Mevlânâ Ahmed atanmıştır.⁵¹¹ Seydi Efendi'nin dokuz öğrencisinden birinci ve yedinci sıradaki öğrencileri Ahmed isimlidir. Birincisi Saruhanlı Ahmed bin Ali, yedincisi ise Kangırlı Ahmed bin Eşşeyh'tir. Atanan Ahmed ikisinden biri olmalıdır.⁵¹² 22 Rebî'ü'l-evvel 998'de (29 Ocak 1590) Hayrabolu'daki Hasan Bey Medresesi'ne,

⁵⁰⁵ MA, RKR, 182/5, s. 85.

⁵⁰⁶ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 18a.

⁵⁰⁷ MA, RKR, 182/5, s. 89.

⁵⁰⁸ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 5b.

⁵⁰⁹ MA, RKR, 182/5, s. 13.

⁵¹⁰ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 16b.

⁵¹¹ MA, RKR, 182/5, s. 78.

⁵¹² NOK, RKR, 5193/3, Vr. 16b.

daha önce Anadolu Kadıaskeri olan Mevlânâ Abdülbaki Efendi'nin tezkirecilik hizmetinden mülâzım olup iki yıla yakın mülâzemeti olan Mevlânâ Hızır görevlendirilmiştir.⁵¹³ Mülâzım ruznâmçesine göre Sofyalı Mevlânâ Hızır bin Musa, 996 Cemâziye'l-âhir'inde (Nisan-Mayıs 1588) Abdülbaki Efendi'nin Anadolu Kadıaskerliğinden emekli olduğunda mülâzım olmuştur.⁵¹⁴

28 Cemâziye'l-âhir 995'de (5 Haziran 1587) vefat eden Şeyhülislâm Çivizâde Mehmed Efendi'nin talebesi için Manisa kazâsından emekli Abdurrahim Efendi mümeyyiz olarak atanmış ve otuz üç dânişmendi Şaban 995'de (Temmuz-Ağustos 1587) tespit edilerek silke girmişlerdi. Bu öğrencilerden bazılarının hareket ruznâmçesinde atamaları kayıtlıdır. Bu sürece ait Anadolu Kadıaskerliğinin hareket ruznâmçesinin bulunmamış olması, dânişmendlerin tümünün tespitini imkansız hale getirmektedir. Çünkü talebenin bir kısmı da Anadolu canibinde istihdam edilmekteydiler. 9 Cemâziye'l-âhir 997'de (25 Nisan 1589) Kurveleş kazâsına Çivizâde mevtâsından mülâzım olan Mevlânâ Halil atanmıştır.⁵¹⁵ Mülâzım ruznâmçesine göre Çivizâde'nin iki öğrencisi Halil ismini taşımaktadır.⁵¹⁶ 15 Receb 997'de (30 Mayıs 1589) İpek'deki Mehmed Bey Medresesi'ne Çivizâde'nin mülâzımlarından olup iki yıla yaklaşık mülâzemeti olan Mevlânâ Davud tayin edilmiştir.⁵¹⁷ Mülâzım ruznâmçesine göre Selanikli Davud bin Mehmed, Çivizâde'nin yirminci öğrencisidir. 5 Şaban 997'de (19 Haziran 1589) Dukagin Kadısı Mevlânâ Haşimî'nin müddetinin bitmesi üzerine Çivizâde mevtâsından mülâzım olup iki yıl mülâzemeti olan Abdülbaki atanmıştır.⁵¹⁸ Vardarlı Abdülbaki Çivizâde'nin yirmi altıncı sıradaki talebesidir.⁵¹⁹ 22 Receb 997'de (6 Haziran 1589) Varna'daki Seyyid Halil Medresesi'ne Çivizâde'nin mevtâsından mülâzım olup iki yıl mülâzemeti olan Mehmed bin İslam istihdam olunmuştur.⁵²⁰ Mehmed bin İslam, Çivizâdenin tespit edilen talebesinden birinci sıradaki öğrencisidir.⁵²¹ 12 Şaban 997'de (26 Haziran 1589) Ergene'deki Turhan Bey Medresesi'ne Çivizâde'nin

⁵¹³ MA, RKR, 182/5, s. 105.

⁵¹⁴ NOK, RKR, 5193/3, 7b-8a.

⁵¹⁵ MA, RKR, 182/5, s. 2.

⁵¹⁶ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 14a.

⁵¹⁷ MA, RKR, 182/5, s. 86.

⁵¹⁸ MA, RKR, 182/5, s. 13.

⁵¹⁹ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 14a.

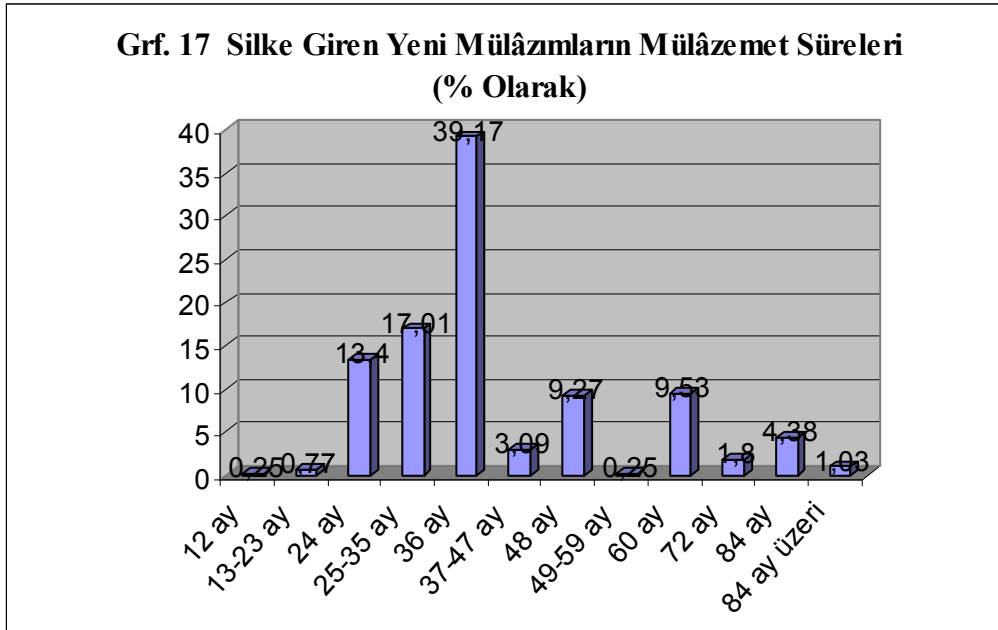
⁵²⁰ MA, RKR, 182/5, s. 87.

⁵²¹ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 13b.

mevtâsından mülâzım olup iki yıl mülâzemeti olan Mevlânâ Ahmed atanmıştır.⁵²² Çivizâde'nin öğrencileri arasında Ahmed isimli iki mülâzım bulunmaktadır. Birisi üçüncü sırada, diğeri on dokuzuncu sırada kaydolunmuştur.⁵²³ 3 Şaban 999'da (27 Mayıs 1591) Eyüp'de bulunan Daşzâde Medresesi'nde Çivizâdenin vefatından onbirinci sırada mülâzım olan Mevlânâ Mustafa bin Mehmed görevlendirilmiştir.⁵²⁴

Yukarıda verilen örnekler mülâzım ruznâmçeleri ve hareket ruznâmçeleri arasında veri ilişkisinin mevcut olduğunu göstermektedir. İlmiyye silkine mevâlînin işareti ile giren mülâzımların silke giriş kayıtları mülâzım ruznâmçelerinden, hangi göreve ne zaman atandıkları ise hareket ruznâmçelerinden belirlenmektedir. Mülâzım ruznâmçelerine kaydedilip bir göreve atanıncaya kadar geçen süreyi ifade eden mülâzemet süresi, itibarî bir süre niteliği taşımamakta gerçek bir zaman dilimini göstermektedir.

Hareket ruznâmçelerindeki yeni mülâzımların atama kayıtlarında belirtilen mülâzemet süreleri incelenmiştir. Bu incelemeye göre aşağıdaki grafik oluşturulmuştur.

Grafiğe göre % 0.25'lik oranla bir yıldan az süre ile silke atanan çok sınırlı sayıda örnek bulunmaktadır. En fazla yüzdeyi % 39.17 ile üç yıllık süre, ikinci sırayı % 17.01'lik oranla 25-35 ay aralığı, üçüncü sırayı ise % 13.4'lük oranla iki yıllık

⁵²² MA, RKR, 182/5, s. 88.

⁵²³ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 14a.

⁵²⁴ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 39a.

süre alır. Toplam olarak ise 2-3 yıl aralığı % 69.58 ile verilerin yığılma noktasını oluşturur. Bu oran, silke giren mülâzımların ortalama % 70'inin 2-3 yıl süre sonunda silke atandıklarını, iki yıldan önce ise çok sınırlı sayıda mülâzımın tayin edildiğini göstermektedir. Geriye kalan ortalama % 30'luk oran ise üç yılın üzerinde silkte istihdam olanları ifade eder. Bunlar içerisinde % 9.27'lik oran ile dört yıllık süre, % 9.53'lük oran ile altmış aylık atama süresi de önemli oran oluşturmaktadır. % 7.21'i ise altmış aydan fazla mülâzemet süresine sahip idi. 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde mülâzemet süresinin üç yıl olması gerektiği üç yılı tamamlamadıkça mülâzımlara görev verilmemesi istenmiştir.⁵²⁵

Atanma sürelerinin altı ve yedi yılın üzerine çıkabilmesi mülâzemet sisteminin oluşturduğu atama bürokrasisi ve mülâzımların kendi özel durumları ile ilgilidir. Hocalarının vefatından mülâzım olanların ilgili bölümde anlatıldığı üzere derecelere ayrılması ve bunlar içerisinde umûmen mülâzım olanların yıllarca buk'a medreselerinde istihdam edildikten sonra kazâya atanabilmeleri bu noktada etkili olmuştur.⁵²⁶ Umûmdan mülâzım olanların mülâzemet süreleri diğer asil olanlara nazaran uzun sürmektedir. Vefat eden Piri Paşazâde umûmundan mülâzım olan ve altı yıldır Galata Sarayı'nda hoca olan Mehmed Çelebi 953 (1546-1547) yılında mülâzım olmuş ve onun için mansıb istenmiştir.⁵²⁷ Piri Paşazâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin biyografisi incelendiğinde 941 (1534-1535) yılında vefat ettiği tespit edilmiştir.⁵²⁸ Yukarıda zikredilen Mehmed Çelebi de bu tarihlerde "umûmdan" mülâzım olmuş olmalıdır. Ortalama on iki yıllık bir süreçte "umûmdan mülâzımlık" yoluyla bir mansıb elde edememiş ve diğer hizmet alanlarından geçiş yoluyla mülâzımlık yolunu tercih etmiştir. Çünkü bu yolla asaleten mülâzım olunabiliyor ve daha iyi şartlarda bir göreve atanabiliyordu. Yine, Amasya'da müderrislik ve kadılık yapmış olan Üçbaş Nureddin Hamza Efendi'nin umûmundan mülâzım olan Mevlânâ Alaeddin'in 956 Ramazan'ında (23 Eylül 1549) mülâzım olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır.⁵²⁹ Üçbaş Nureddin Efendi 940 (1533-1534) yılında vefat etmiştir.⁵³⁰ Mevlânâ Alaeddin de "umûm" derecesini bu tarihlerde almış olmalıdır. Ortalama on

⁵²⁵ "İlmiyye Kanûnnâmesi", Vr. 70b.

⁵²⁶ G. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, C.II, s. 71.

⁵²⁷ MA, RKR, 178/1, s. 3

⁵²⁸ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü'ş-Şakâik*, s. 458

⁵²⁹ MA, RKR, 178/1, s. 20

⁵³⁰ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü'ş-Şakâik*, s. 401.

altı yıllık bir sürecin geçtiği ve bu süre sonunda Alaeddin'in tekrar mülâzım kaydedildiği belirlenmiştir. Bu kayıtlar, “umûm” derecesinin asil mülâzımlık yolu olmadığını ve bunların asil mülâzımlar derecesinde bir göreve atanabilmeleri için tekrar mülâzım ruznâmçesine kaydedilebildiklerini göstermektedir. Bu süreçte, Alaeddin, Gelibolulu Âlî'nin zikrettiği gibi yıllarca buk'a medreselerinde görev yapmış ve asil mülâzım olmayı hak ederek tekrar deftere kaydedilmiş olmalıdır. Hareket ruznâmçelerinde de bu hususta bazı kayıtlar vardır. 982 Cemâziye'l-evvel'inde (Ağustos-Eylül 1574) Bağdadîzâde Ahmed Efendi'nin umûmundan mülâzım ve sekiz yıla yakın mülâzemeti olan Mevlânâ Alaeddin 989 Cemâziye'l-âhir'inde (Temmuz-Ağustos 1581) Küçükkande kazâsına,⁵³¹ Sarıgürzzâde Mevlânâ Muhyiddin Efendi'nin umûmundan mülâzım olup beş yıl mülâzemeti olan Mevlânâ Ahmed de yevmî 18 akçe ile 996 Rebî'ü'l-âhir'inde (Şubat-Mart 1588), Dimetoka'daki Karagöz Beğ Medresesi'ne atanmışlardı.⁵³² Yukarıda zikredilen belgede Bağdadîzâde Efendi'nin 982 yılında (1574-1575) vefat ettiği kayıtlıdır. Mevlânâ Alaeddin'in atanması da Cemâziye'l-âhir 989'dadır. Sarıgürzzâde Mehmed Efendi de 990 (Ocak-Şubat 1583) yılında vefat etmiştir. Dolayısıyla yukarıda zikredilen sekiz yıllık ve beş yıllık mülâzemet süreleri dânişmendlerin hocalarının vefatıyla bir göreve atandıkları süreyi ifade etmektedir. Mevlânâ Alaeddin ile ilgili zikredilen bir başka kayıt da konunun aydınlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Mevlânâ Alaeddin'in on sekiz akçe ile Karagöz Beğ Medresesi'ne atanmasından sonra Sarıgürzzâde Mevlânâ Muhyiddin Efendi'nin önde gelen dânişmendlerinden olduğu, defterde yanlışlıkla umûmdan mülâzım olanlar ile kaydolunup haksızlığa uğradığı belirtilmiştir. Bu durumu, müderrisler, kadılar ve bazı eşrâf haber vermiş ve kendisine yevmî iki akçe terakkî verilmiştir.⁵³³ Bu kayıt, umûmdan mülâzım ile asil mülâzım arasındaki farkı ve ilmiye bürokrasisinde bir takım hataların yapıldığını da göstermektedir.

Mülâzemet süresi sonunda mülâzımlar genellikle müderrislik ve kadılık mansıplarının en alt basamağına atanırlar ve zamanla silk içerisinde dikey bir hareket gerçekleştirerek ilerlerlerdi. Aksi bir durum ise bu grubun hoşnutsuzluğuna sebep

⁵³¹NOK, RKR, 5193/2, Vr. 9b.

⁵³²MA, RKR, 181/4, s. 40.

⁵³³MA, RKR, 181/4, s. 46.

olurdu. Çünkü dânişmendler ulemâ hiyerarşisi içeirinde istihdam olmak isterlerdi.⁵³⁴ Mansıblara atanmayı bekleyen çok sayıda aday bulunursa imtihan yapılarak ya da mülâzemet süresi dikkate alınarak atama yapılırdı. 22 Ramazan 989'da (20 Ekim 1581) Megara kazâsına nevbette Sinan Efendi'den mülâzım olan Muhyiddin diğer adaylara göre görevi hakettiğini ispat ederek atanmıştır.⁵³⁵ 7 Zi'l-ka'de 990'da (3 Aralık 1582) Taşözü kazâsına Rumeli Kadıaskerliğinden emekli Mevlânâ Şeyhi Efendi'den mülâzım olup üç yıl mülâzemeti olan Mevlânâ Alaeddin imtihan olunduktan sonra istihdam olunmuştur.⁵³⁶ 4 Cemâziye'l-âhir 989'da (6 Temmuz 1581) Ropoz kazâsına Kudüs Kadısı iken Hacı Efendi'nin teşrîfından mülâzım olan Mevlânâ Ahmed talip olmuş ve diğer adaylardan mülâzemet süresi uzun olduğu için görevlendirilmiştir.⁵³⁷

Silke girişte, müderris olmak isteyenler yevmî 20 akçe ile medreselerde, kadı olmak isteyenler ise yevmî 25 akçe ile kazâlarda istihdam olunurlardı. 15 Receb 989'da (15 Ağustos 1581) Mezraa-i Ahi Çelebi Kadısı Mevlânâ Halil beratını çıkartmadığı için azlolunmuş yerine nevbette Kadızâde Efendi'den mülâzım olan Mevlânâ Musa yevmî 25 akçe ile,⁵³⁸ 6 Zi'l-ka'de 996'da (27 Eylül 1588) Gelibolu'da Balabaniyye Medresesi'nde yevmî 20 akçe ile müderris olan Mevlânâ Abdülkerim'in müddetinin bitmesi üzerine yerine nakibüleşraf iken vefat eden Mevlânâ Muhyiddin Efendi mevtâsından mülâzım olarak dört yıl mülâzemeti olan Mevlânâ Ahmed yevmî 20 akçe ile atanmışlardı.⁵³⁹

Silke girişte mansıbların ilk basamaklarının yerine kimi mülâzımlar daha alttan ya da üst basamaklardan görevlendirebilirlerdi. Bunlar istihdamdaki istisnâî durumları oluştururlardı. Birincisi yukarıda zikredildiği üzere mevtâdan mülâzım olup umûm rütbesini taşıyanların silke ilk girişte kazâyâ atanamaması idi. İkincisi herhangi bir vazifeye sahip olup geliri bulunanlar idi. Üçüncüsü ise mevâlî çocuklarının istihdam biçimi idi. Bu üç grup silke farklı basamaklardan başlardı. Silke yeni giren mülâzımların atandıkları kadılık derecelerine dair grafik aşağıda sunulmuştur:

⁵³⁴ Peter Burke, *Bilginin Toplumsal Tarihi*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2004, s.31

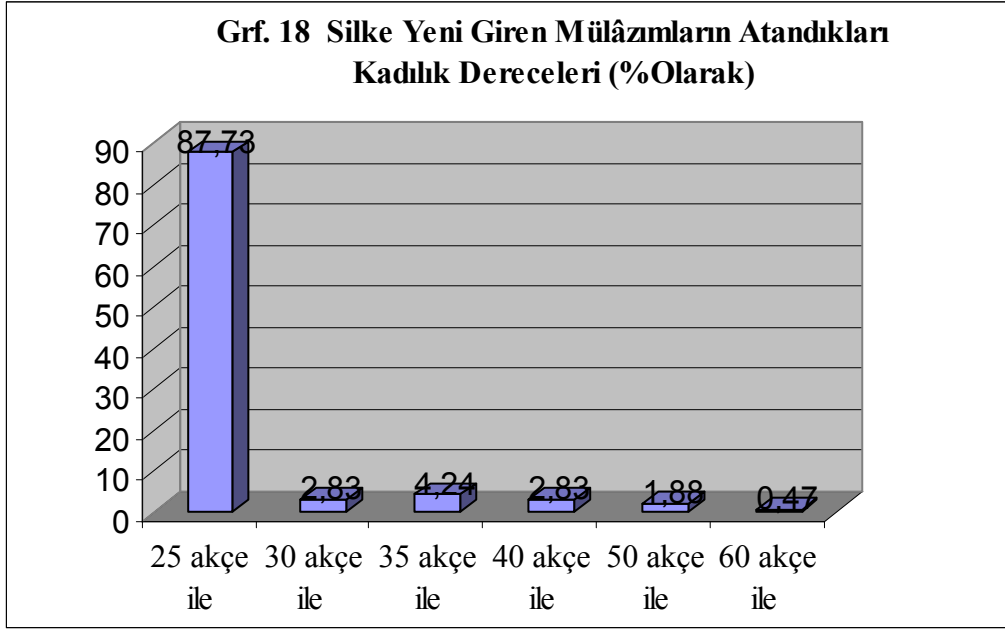
⁵³⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 18b.

⁵³⁶ MA, RKR, 179/2, s. 77.

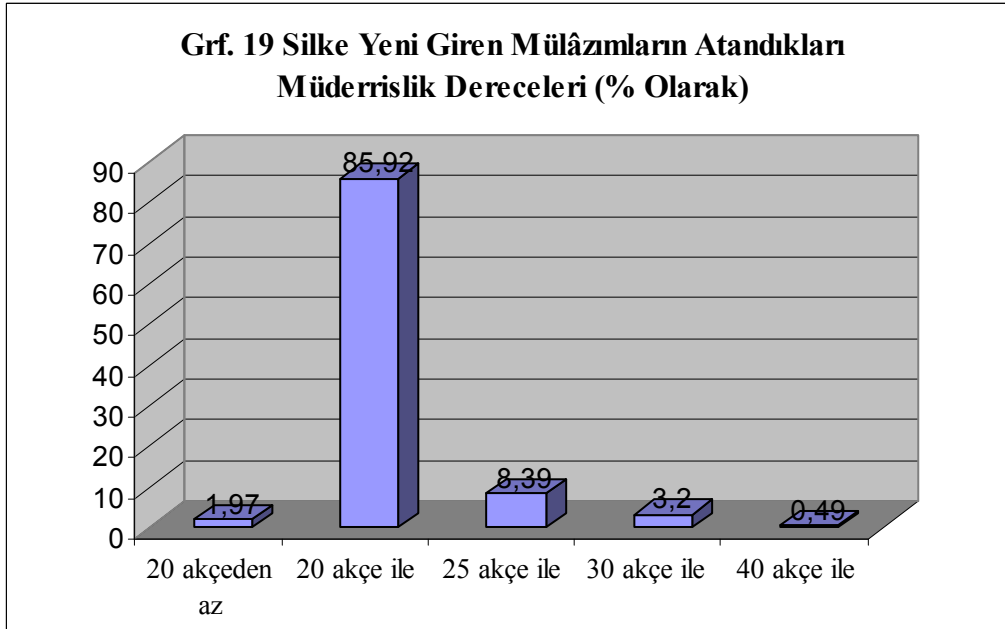
⁵³⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 8a.

⁵³⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 12a.

⁵³⁹ MA, RKR, 181/4, s. 76.

Grafiğe göre silke giren mülâzımlardan kadılıkta istihdam olanlardan % 87.73'ü yevmî 25 akçe ile atanmış % 12.27'si ise yevmî 25 akçeden fazla derece ile istihdam edilmişlerdir. Bu şekilde en alt basamaktan değil de daha üst basamaklara atanarak istihdam olanlar diğerlerine nazaran silkte daha hızlı hareket edeceklerdi. Müderrisliğe atananlara ait grafik ise şöyledir:

Grafiğe göre mülâzımlar müderrisliğe atanırlarken % 85.92'si yüksek dereceli medreselerin en alt basamağından silke girmişlerdir. % 8.39'u yevmî 25 akçe ile, %

3.2'si 30 akçe ile, % 0.49'u 40 akçe ile görevlendirilmişlerdir. % 1.97'si ise yevmî 20 akçenin altında kalan buk'a medreselerine atanmışlardır.

Hazineden ya da vakıflardan akçe sahipleri ve devletin diğer hizmet alanlarında görevli bulunanlar kazandıkları gelirin durumuna göre en alt basamaktan değil de daha üstteki basamaklardan görev alırlardı. 6 Zi'l-hicce 989'da (1 Ocak 1582) İstanbul'da İbrahim Kethüda Medresesi'ne, Anadolu Kadıaskerliğinden emekli olan Mevlânâ Abdülkerim Efendi'den yevmî on akçe vazife ile mülâzım olan Mevlânâ Mahmud yevmî 25 akçe ile;⁵⁴⁰ 28 Zi'l-ka'de 999'da (17 Eylül 1591) İstanbul'da Hatice Hatun Medresesi'ne, haremde yirmi bir akçe ulufe ile çıkararak Rumeli Kadıaskeri Zekeriya Efendi'den nevbette mülâzım olan Mevlânâ Mustafa yevmî 30 akçe ile;⁵⁴¹ 28 Cemâziye'l-âhir 989'da (30 Temmuz 1581) İsfirliğ kazâsına 982 senesindeki (Mayıs-Haziran 1574) nevbette yevmî dokuz akçe ulufe ile Perviz Efendi'den mülâzım olarak atandığında on üç akçe ulufeye sahip olan Mevlânâ Mehmed yevmî 30 akçe ile;⁵⁴² 11 Safer 990'da (7 Mart 1582) Peterciban kazâsına, yevmî 9 akçe ile yeniçeri olup nevbette Mısır Kadısı iken emekli olan Mevlânâ Hüsam Efendi'nin mülâzımı yevmî 30 akçe ile atanmıştır.⁵⁴³

Yukarıda zikredilen örnekler bir takım hizmetlerde istihdam edilen ulufe sahiplerinin silke girişte ayrıcalıklarının bulunduğunu göstermektedir. 1598 tarihli kanûnnâme ile vazifeye göre atanmanın sadece mevâlîzâdeler için olduğu belirtilmiş ve bu tür kişilerin mülâzım olmalarına yasak getirilmiş, ancak mevâlî hizmetlerinde bulunmalarından sonra mülâzım olabilecekleri ifade edilmiştir. Örneklerdeki kişilerin mevâlîden mülâzım olarak bu kuralı yerine getirdikleri belirlenmiştir. Kanûnnâmede ayrıca bu kişiler için mevâlîden mülâzım olsalar bile imtihansız atanmamaları, atama yapılırken ulûfelerinin dikkate alınmaması, mesela on akçesi ulûfesi olana yirmi beş, yirmi akçesi olana otuz ile görev verilmemesi istenmiştir. Çünkü bu zümreler içerisinde otuz, kırk akçeye sahip kişiler vardır ki onlar atanacakları zaman kırk, elli akçe ile mansıb verilmesi gerekirdi. Bu sebeple ulufelerine göre atama yapılmamalıydı.⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 38a.

⁵⁴¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 45a.

⁵⁴² NOK, RKR, 5193/2, Vr. 11a.

⁵⁴³ MA, RKR, 179/2, s. 12.

⁵⁴⁴ "İlmiyye Kanûnnâmesi", Vr. 70b-71a.

Mevâlî oğulları da tasarruf ettikleri akçeleri, babalarının görevleri ve mülâzım oldukları yüksek rütbeli hocaları vasıtasıyla silke ayrıcalıklı bir basamaktan başlardı. Fatih Kanûnnâmesine göre müftü ve hoca efendi oğulları altmışar akçe şehremininden ulûfeye sahip idiler. Kadıasker oğulları kırk beşer akçe, taht kadısı oğulları ve şehzâde hocası oğlu otuz akçe, Sahn mollası oğulları yirmi akçe tasarruf ederlerdi⁵⁴⁵ ve silke atanırken bu ulufeleri göz önünde bulundurulurdu. Göreve atanırken en alt basamaklardan değil daha üstteki mansıblardan başlardı. Mülâzım olan kadıasker oğulları silke 40 akçe medrese ile, taht kadılarının oğulları yirmibeş akçe ya da otuz akçe ile başlardı.⁵⁴⁶ 10 Cemâziye'l-âhir 989'da (12 Temmuz 1581) Edirne'de Emir Kadı Medresesi'ne, on akçe ulufe ile Çivizâde Mehmed Efendi'den mülâzım olan eski Amasya Müftüsü Taceddin Efendi'nin oğlu Mevlânâ Ahmed yevmî 25 akçe ile atanmıştı.⁵⁴⁷ 19 Rebî'ü'l-âhir 996'da (18 Mart 1588) İstanbul'da Nişancı Mehmed Paşa Medresesi'ne, Çivizâde Mehmed Efendi'den mülâzım olarak hazineden yevmî 15 akçe ile ulufeye sahip olan Bağdad kazâsından emekli Mevlânâ Abdullah Efendi'nin oğlu Mevlânâ Muhyiddin yevmî 30 akçe ile görevlendirilmişti.⁵⁴⁸ Mevâlîzâdelerin göreve atanmalarında babalarının bulunduğu mevki de önem taşır ve onların mevkilerine göre oğulları mansıb alırdı. Gelibolulu Âlî mevâlîzâdelerin bu ayrıcalıklı durumlarına dikkat çekmiş, padişah hocası çocuklarının buluş dönemlerinde dâhil ellili medreseye, şeyhülislâm çocuklarının ise hâric medreseye ulaştıklarını ifade etmiştir.

Mevâlîzâdeler doğuştan kazandıkları bu ayrıcalıklı durumu mülâzımlık sürecinde de yaşarlardı. Mevâlîzâdeler, genellikle en üst düzey âlim olarak kabul edilen ve itibar bakımından da şeyhülislâmın üstünde bulunan padişah hocasından mülâzım olurlardı. Padişah hocasından mülâzım olanlar ise silke en kıdemli başlayan kişilerdi. Âlî, onların müderris olurlarken 25 akçe ile, kadı olurlarken ise 30 akçe ile atandıklarını ifade eder. 7 Zi'l-ka'de 989'da (3 Aralık 1581) Dağardı kazâsına, nevbette Hoca Efendi'den mülâzım olup, Mevlânâ Kamî Efendi'nin oğlu ve Edirne'de Sultan Murad Han evkâfi zevaidinden yevmî 10 akçe vazifeye sahip olan Mevlânâ Abdurrahman yevmî 40 akçe ile,⁵⁴⁹ 13 Zi'l-ka'de 989'da (9 Aralık 1581)

⁵⁴⁵ *Fatih Sultan Mehmed Kanûnnâme-i Âl-i Osman*, s. 12.

⁵⁴⁶ G. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, C.II, s. 79.

⁵⁴⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 32a.

⁵⁴⁸ MA, RKR, 181/4, s. 44.

⁵⁴⁹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 22b.

Göricce kazâsına, nevbette Hoca Efendi'den mülâzım olup Mısır Kadısı iken vefat eden Arabzâde Efendi'nin oğlu Mevlânâ Hanefî yevmî 60 akçe ile,⁵⁵⁰ 8 Zi'l-ka'de 995'de (10 Ekim 1587) İstanbul'da Kadı Hurrem Medresesi'ne Hoca Efendi'den mülâzım olup hazineden yevmî 22 akçe ulufeye sahip olan ve Halep Kadısı Esseyid Mustafa'nın oğlu Esseyid Mehmed yevmî 30 akçe ile⁵⁵¹ atanmıştı. Söz konusu örnekler mevâlîzâdelerin ve padişah hocalarından mülâzım olanların ayrıcalıklı statüsünü göstermek için fikir verici niteliktedir.

2. İnfisâl Döneminden Sonra Mansıba Atanma

İlmiye silkinde istihdam koşulları gereği, zümre mensuplarının görevsiz kaldıkları infisâl dönemleri onlar için kaçınılmaz bir süreçti. Bu süreçte, infisâl müddetlerini dolduran kadılar ve müderrisler buldukları ilmiye derecesine göre atanmak istedikleri kadılığa ya da medreseye talip olurlar ve atanmayı beklerlerdi. Kimi zaman göreve atanmayı bekleyen başka birisi bulunmazdı. 30 Cemâziye'l-evvel 989 tarihli kayda göre, (2 Temmuz 1581) Plevne'de Ali Bey Medresesi'ne Mevlânâ Taceddin yevmî 40 akçe ile talip olmuş ve medreseye kendisinden başka aday bulunmadığı için atanmıştır.⁵⁵² Ancak genellikle bir göreve atanmayı bekleyen pek çok kimse bulunurdu. 7 Rebî'ü'l-evvel 990'da (1 Nisan 1582) Girebene Kadısı Mevlânâ Bali'nin vefatı üzerine kadılığa atanmak isteyen tüm adaylar kadıaskerliğe toplanarak atanmayı beklemişlerdi.⁵⁵³

Adaylar arasından atanacak kişiyi kadıaskerlik belirlerdi. Kimi zaman imtihan yapılırdı. 8 Ramazan 989'da (6 Ekim 1581) Limni kazâsına Novasel kazâsından ayrılıp on beş ay infisâli olan Mevlânâ Seyyid Ahmed, imtihan olunduktan sonra tayin edilmişti.⁵⁵⁴ 28 Safer 1000'de (15 Aralık 1591) Sonbur kazâsına, daha önceki görev yeri Keşkemet olup üç yıl infisâli olan Mevlânâ Muhyiddin imtihanda yazdığı risalenin beğenilmesi üzerine görevlendirilmişti.⁵⁵⁵ Bazen de göreve atama yapılırken infisâlde kıdeme bakılırdı. 5 Cemâziye'l-evvel 989'da (7 Haziran 1581) Sofya kazâsının İstanbul'daki mazûllerin en kıdemlisine arz olunması ferman

⁵⁵⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 23a.

⁵⁵¹ MA, RKR, 181/4, s. 22.

⁵⁵² NOK, RKR, 5193/2, Vr. 31a.

⁵⁵³ MA, RKR, 179/2, s. 15.

⁵⁵⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 17a.

⁵⁵⁵ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 22a.

olunmuş ve kazâ Serfice'den ayrılıp yirmi iki ay infisâli olan Mevlânâ Alaeddin'e verilmişti.⁵⁵⁶ Burada mazûllerin akdeminden kasıt infisâl süresi olmalıdır. Müderrisler için ise atamada özellikle mülâzemet süresi önem taşımaktaydı. 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde de bu hususa vurgu yapılmış özellikle kırk akçeli medreselerdeki yığılmaya dikkat çekilmiştir. Bu medreselerin birinde atanmayı bekleyen adayların çok olması durumunda içlerinden faziletli ve nitelikli görülenler atanacaktı. Zamanın dikkate alınması durumunda infisâl süresine değil mülâzemet süresine itibar edilmesi belirtilmişti.⁵⁵⁷

Kadıaskerlikler, usulüne uygun ve adaletli biçimde atama yaptıklarında göreve atanmayı bekleyenler de buna rıza gösterirdi. 26 Cemâziye'l-evvel 989'da (28 Haziran 1581) Timok Kazâsına İzenbol kazâsından ayrılan Mevlânâ Mehmed atanmış ve kazânın diğer adayları da bu atamayı kabul etmişlerdi.⁵⁵⁸ Zaman zaman aksi durumlar da söz konusu olabilmiş, rüşvet, şefaath gibi unsurlar da atamada etkili olmuştur.⁵⁵⁹ Bu tür kayıtlar doğal olarak devletin resmi kayıtları olan ruznâmçe defterlerine yansımamıştır. 958 (1551-1552) yılında Değirmen Vakası olarak geçen olayda “*hakkı müstehakkına icrâ itmezler deyü*” Rumeli Kadıaskeri Bostan Efendi, Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi ve İstanbul Kadısı Saçlı Emir Efendi azledilerek teftiş olunmaları için ferman çıkmıştır. Bostan Efendi'nin teftişi Şam kadılığından mazûl Ahmed Efendi'ye, Sinan Efendi'nin teftişi Sahn Müderrisi Mehmed Efendi'ye, İstanbul Kadısı Saçlı Emir Efendi'nin teftişi ise Alaeddin Ali Efendi'ye verilmiş, teftişler sonucu ulemâ aklanmıştır. Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi mülâzemet, atama, terakkî gibi bürokratik işleyişin unsurlarına dair şikâyet edilmişti. Azledilen kadı ve müderrislerin azil sebepleri, atananların atanma sebepleri gibi hususlar Sinan Efendi tarafından madde madde cevaplandırılmıştır.⁵⁶⁰ 996 yılında da (1587-1588) Anadolu Kadıaskeri Abdülbaki Efendi, Anadolu kadıları ve müderrisleri hoşnut olmadıkları için azledilmiştir.⁵⁶¹ Konuyla ilgili bir diğer olay ise 1008 Rebî'ü'l-âhir'inde (Ekim-Kasım 1599) yaşanmıştır. Anadolu mülâzımları Kadıasker Damad Muhyiddin Efendi'nin rüşvet aldığını, fukara ulemâyı hakir gördüğünü, alt

⁵⁵⁶ NOK, RKR, 5193/2 , Vr. 4b

⁵⁵⁷ “İlmiyye Kanûnnâmesi”, Vr. 70b.

⁵⁵⁸ NOK, RKR, 5193/2 , Vr. 6b.

⁵⁵⁹ Ahmet Mumcu, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985, s. 143-144.

⁵⁶⁰ Mehmet İpşirli, “Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi Hakkında Yapılan Tahkikat...”, s. 208-218.

⁵⁶¹ *Tarih-i Selânikî*, C.I, s. 201.

derecedeki kadılıkları büyük paralarla sattığını ve bir yılda pek çok kez tebdil edildiklerini söyleyerek kadıaskeri padişaha şikâyet etmişlerdir. Valide Sultan'dan da Ahîzâde Abdulhalim Efendi'nin kadıasker atanması hususunda yardımcı olmalarını istemişlerdi. Ayrıca Divân'a gelerek vezirlere şikâyetlerini bildirmişler ve Damad Efendi'yi azlettirmişlerdi.⁵⁶² İlmiyye zümresine yapılan uyarılarda bu hususlara dikkat çekilir. 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde akçe vererek mansıb alan kadıların varlığı tespit edildiğinde azledilecekleri ifade edilmektedir.⁵⁶³ Koçi Bey de kadıaskerlere, şefaata ve rüşvet ile kadılık vermemeleri, adayları imtihan ederek atamaları konusunda uyarılarda bulunmuştur.⁵⁶⁴ Gelibolulu Âlî de atamalarda rüşvet, iltimas ve kayırmaya dikkat çeker. Ona göre, kadılar göreve atandıklarında verdikleri rüşveti hazırladıkları hüccet ve tezkireler vasıtasıyla çıkarmağa çalışırlardı.⁵⁶⁵

3. İbkâ

İbkâ kelimesi ilmiyye terminolojisinde daha çok bir mansıbdan haksız yere azledilme ya da tebdil edilme durumunda görevine iade olunmayı ifade eder. İbkâ, mansıba atanma biçimleri arasında % 2.59 ile küçük bir orana sahiptir.

Görevinden haksızlıkla alındığını düşünen ve isnat edilen suçlamaları kabul etmeyen ilmiyye mensupları, İstanbul'a gelerek durumlarını beyan ederler ayrıca görev yerlerinden arz ve mahzarlar da getirerek haksızlığı belgelendirmeye çalışırlardı.⁵⁶⁶ 9 Rebî'ü'l-evvel 990 (3 Nisan 1582) tarihli bir kayda göre, ilim ehli olup dürüst çalışan ve reyanın memnuniyetini kazanan Mevlânâ Mahmud, Lipova'da kadı iken bazı idarî görevlilerin haksız suçlamalarıyla kazâdan azledilmiş ve kazâsı bir başkasına tevcih edilmişti. Mahmud'a zulüm ve haksızlık yapıldığını sancağın alay beği ile devlet gelirlerinin tahsilindeki hizmetini Temeşvar defterdarı arz etmiş, ahaliden de bu hususta mahzar gelmesi üzerine mansıb Mahmud'a iade olunmuştu.⁵⁶⁷ 21 Cemâziye'l-evvel 990'da (13 Haziran 1582) Kopan kazâsından beratsız olduğu için azledilen Mevlânâ Mehmed, İstanbul'a gelerek beratını

⁵⁶² *Tarih-i Selânikî*, C.II, s. 826-827.

⁵⁶³ "İlmiyye Kanûnnâmesi", Vr. 70b.

⁵⁶⁴ *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhuri Danışman, s. 96; *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Seda Çakmactioğlu, s.133, 289.

⁵⁶⁵ Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiyye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Yüzyıllar), *Osmanlı Araştırmaları*, S. 7-8, 1988, s. 276.

⁵⁶⁶ MA, RKR, 183/6, s. 38

⁵⁶⁷ MA, RKR, 179/2, s. 16.

göstermiş ve görevinin kendisine ibkâ edilmesini istemiştir. Bunun üzerine Şeyhülislâm Çivizâde Mevlânâ Mehmed Efendi de haber göndererek Mehmed'in haksızlığa uğradığını belirtmiş, reayadan da memnuniyetlerini ifade eden mahzar gelmiş, müfettişlerden gelen arzlarda da bu duruma işaret edilmiş ve Mevlâna Mehmed görevine yeniden atanmıştı.⁵⁶⁸ 8 Şevval 997'de (20 Ağustos 1589) Üzice'den azledilen Mevlânâ Abdi, Belgrad mukâtaaları nâzırı Ayhan Çavuş'dan arz getirmiştir. Yapılan arzda Ayhan Çavuş, iltizamı üzere bulunan Üzice kazâsına Abdi'nin atanması durumunda devlet gelirlerinin tahsilinde diğer zamanlardan daha fazla gelir elde edilebileceğini ifade etmiş ve defterdarın da oluruyla kazâ Abdi'ye verilmiştir. Ancak bu defa görevden alınan Kadı Muhyiddin İstanbul'a gelerek, Mevlânâ Abdi'nin devlet gelirlerinin tahsilinde müdahalesinin olmadığını, kazâyı alabilmek için gerçek dışı arzda bulunduğunu ve kendisine haksızlık edildiğini ifade ederek görevine yeniden atanmıştır.⁵⁶⁹ 5 Receb 999'da (29 Nisan 1591) Akçakızanlık Kadısı Mevlânâ Abdülhalim donanma kerestesinde ihmali nedeniyle azledilmiş ve yerine Mevlânâ Mehmed atanmıştı. Ancak Mevlânâ Abdülhalim İstanbul'a gelerek hizmetinde kusuru olmadığını beyan etmiş, görevini yerine getirdiğine dair beğlerbeğinden arz getirmiş, tevzî defterini ibraz etmiş ve veziriazamın da oluruyla görevine iade olunmuştur.⁵⁷⁰

İbkâ usulü müderrisler için de söz konusu idi. 5 Cemâziye'l-evvel 995 (13 Nisan 1587) tarihli kayda göre Yenice-i Vardar'da bulunan Evrenos Ahmed Beğ Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Sinan müderrislik görevini yürütürken Mehmed isimli birisi medresenin müderrissiz olduğunu bildirip, kadısından da arz getirerek medreseye atanmıştır. Bunun üzerine Sinan, bölgedeki kadılardan ve müderrislerden mahzar getirmiş ve Yenice-i Vardar Kadısı da Mehmed'in kendisi adına sunduğu arzın gerçek olmadığını beyan etmiş ve Sinan görevine tekrar atanmıştır.⁵⁷¹

İbka usulü sadece yeniden göreve atamalarda değil tebdîl durumunda da gerçekleşebilmiştir. İsteği dışında bir başka mansıba tebdîl olunanlar önceki görevlerine atanmayı isterlerdi. 10 Cemâziye'l-âhir 989'da (12 Temmuz 1581)

⁵⁶⁸ MA, RKR, 179/2, s. 36.

⁵⁶⁹ MA, RKR, 182/5, s. 26.

⁵⁷⁰ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 2a.

⁵⁷¹ MA, RKR, 181/4, s. 2.

Filorina kazâsından Rudnik kazâsına tebdîl olunan Veli, İstanbul'a gelerek kazâyı kabul etmediğini, isteği dışında tebdîl olunduğunu belirtmiş ve kadılığının tekrar kendisine verilmesini istemiştir. Selh-i Cemâziye'l-evvel 989'da (2 Temmuz 1581) Avrat Hisarı Kadısı Mevlânâ Ebubekir bundan önceki kadılığının Çatalca Kazâsı olduğunu ve buradan sebepsizce Avrat Hisarı'na tebdîl olunduğunu belirterek şikâyetinde bulunmuş ve tekrar Çatalca'ya atanmıştır.⁵⁷²

Yukarıda belirtildiği üzere ibkâ, haksızca görevden alınan kişilerin görevlerine iadesidir. Burada asıl önemli olan ibkâ durumunu oluşturan nedenlerdir. Haksızca yapılan suçlamalar, sahte belgeler sunulması, yapılan gerçek dışı bildirimler gibi sebeplerle zümre mensupları görevden azledilebiliyorlardı. Devletin yürüttüğü merkezi politika ise bu türden olayların gerçekleşmesine ortam hazırlamakta idi.

4. Tebdîl

Tebdîl, ilmiyye terminolojisinde mansıplarında istihdam olunmuş personelin görev yerlerinin değiştirilmesini ifade eder. Mansıba atanma biçimleri arasında % 13.31 ile üçüncü sırada yer alır.

Tebdîl iki mansıbdaki görevlinin karşılıklı yer değiştirmesi suretiyle olabilirdi. Tebdîl istekleri, merkezce uygun görüldüğü zaman işlem başlatılırdı. 13 Zi'l-ka'de 975'de (10 Mayıs 1568) Ereğli Kadısı'ndan, kasabasına gelmesi ferman olunan su yolu yapımında gerektiği gibi özenle çalışması, israftan kaçınması istenmiş ve kadılığından tebdîl olunma isteğine değinilerek işlerini tamamladığında isteğinin gerçekleştirileceği belirtilmiştir.⁵⁷³

Tebdîl durumunda zümre mensuplarının birbirleriyle anlaşmaları ve mansıpların derece bakımından uyumu önem arz ederdi. 27 Cemâziye'l-âhir 989'da (29 Temmuz 1581) yevmî 150 akçe ile Yanbolu Kadısı Mevlânâ Mahmud Yenice-i Vardar kazâsına, Yenice-i Vardar Kadısı Celal Yanbolu kazâsına "*terâzî olan biriyle tebdîl olunmak münâsib olmağın*" ifadesiyle atanmışlardı.⁵⁷⁴ Zümre mensupları, tebdîl esnasında buldukları dereceyi muhafaza ederek misliyle atandıkları gibi,

⁵⁷² NOK, RKR, 5193/2, Vr. 7a, 8b.

⁵⁷³ 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1999, s. 108.

⁵⁷⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 10b.

kimi zaman terakkî ile de tebdîl olunurlardı. 9 Cemâziye'l-evvel 989'da (11 Haziran 1581) Çerñiçe Kadısı Mevlânâ Sinan Delvine'ye, Delvine Kadısı Mustafa Çerñiçe'ye terakkî ile tayin edilmişlerdi.⁵⁷⁵ 26 Cemâziye'l-evvel 989'da (28 Haziran 1581) yevmî 50 akçe ile Zagorya Kadısı Mevlânâ Ahmed'in kadılığı Hırsova kazâsına ve yevmî 40 akçe ile Hırsova Kadısı Muhyiddin'in kadılığının Zagorya kazâsına tebdîli münasip görülmüş ve terakkî ile yerleri değıştirilmişti.⁵⁷⁶ 14 Ramazan 996'da (7 Ağustos 1588) Gelibolu'daki Mehmed Paşa Medresesi'nde yevmî 50 akçe ile müderris olan Mevlânâ Yunus, misliyle Gelibolu'daki Saruca Paşa Medresesi'ne ve yevmî 25 akçe ile Saruca Paşa Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Nimetullah, misliyle Mehmed Paşa Medresesi'ne atanmışlardı.⁵⁷⁷

Bazı durumlarda da görev yerinde problem yaşayanlar başka kazâlara atanırlardı. 28 Zi'l-hicce 997'de (7 Kasım 1589) İşim Kadısı Mevlânâ Abdullah hakkında reayaya zulm ettiğine dair arzlar ve mahzarlarla şikâyet edilmiş ve tebdîline karar verilmişti. Mevlânâ Abdullah Peklin kazâsına, Peklin Kadısı Mevlânâ Alaeddin ise misliyle İşim kazâsına tayin edilmiştir.⁵⁷⁸

Kimi zaman tebdîlde, zümre mensuplarına ait özel durumlar da söz konusu idi. 10 Rebî'ü'l-evvel 989'da (14 Nisan 1581) Yenipazar Kadısı Mevlânâ Mustafa, İştib kazâsını memleketi olması, tüm akrabasının ve emlakinin orada bulunması ve kadılığındaki havanın sağlığını olumsuz etkilemesi nedeniyle istemişti. İştib Kadısı Sinan da Yenipazar kazâsını istediğı için aralarında anlaşarak tebdîli gerçekleştirmişlerdi.⁵⁷⁹ 24 Rebî'ü'l-evvel 989'da (28 Nisan 1581) Bergama Kadısı Mevlânâ Alaeddin'in divâna arzuhal sunması üzerine hakkında hatt-ı hümayûn çıkarılarak kendisi memleketi Dimetoka'ya tebdîl olunmuştu.⁵⁸⁰ Kadılıkta bulunan özel bir durum da tebdîle neden olabilirdi. 20 Cemâziye'l-evvel 991'de (11 Haziran 1583) Gelibolu Mukâtaaları Müfettişi ve İbsala Kadısı Muhyiddin, devlet gelirlerinin tahsilindeki çabası ve nevruz irsaliyesinde diğere zamanlara nazaran daha fazla akçe göndermesi sebebiyle başarılı bulunmuş ve Niğbolu sancağında yapılması gereken bazı mukâtaa işlerinin bulunması dolayısıyla misliyle Çernovi kazâsına atanmıştı.

⁵⁷⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 5b.

⁵⁷⁶ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 6b.

⁵⁷⁷ MA, RKR, 181/4, s. 61.

⁵⁷⁸ MA, RKR, 182/5, s. 41.

⁵⁷⁹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 3a

⁵⁸⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 2b.

Çernovi Kadısı Mevlânâ Abdullah da misliyle Pıravadi kazâsına ve Pıravadi Kadısı Mevlânâ Halil ise Gelibolu mukâtaalarına dair bilgisi olması dolayısıyla misliyle İbsala kazâsına tebdîl olunmuştu. Vezirler ve defterdar da bu tebdîllerin gerçekleşmesini istemişti.⁵⁸¹ 5 Zi'l-ka'de 993'de (29 Ekim 1585) Yanbolu Kadısı Mevlânâ Abdülcabbar hakkında Defterdar Efendi, Manastır kazâsı civarında olan nezaretler için dürüst bir kadıya ihtiyaç duyulduğunu, Abdülcabbar'ın bu özelliklere sahip olduğunu, bu sebeple Manastır kazâsına tebdîl olunmasının faydalı olacağını belirtmişti. Abdülcabbar misli ile ve müfettişlik ile Manastır kazâsına, Manastır Kadısı Hasan ise misli ile Yanbolu kazâsına atanmışlardı.⁵⁸²

Kadıaskerlik tarafından tarafların görüşü alınmadan yapılan tebdîllerde ise taraflar yapılan atamalara karşı çıkarlar ve yukarıda da değinildiği üzere ibkâlarını isterlerdi. 24 Rebî'ü'l-evvel 989'da (28 Nisan 1581) Gilan Kadısı Davud ile Rasova Kadısı Mevlânâ Sadi'nin kadılıkları birbirine uygun oldukları ifade edilerek değiştirilmişti. Ancak, Davud kendi kadılığına atanmak istemiş ve Kıbrıs Paşası'ndan ve Defterdar'ından arzlar getirerek Gilan'da kendisinin bulunmasının devletin gelirlerine fayda sağlayacağını ifade ederek, Davud Gilan'da Sadi de Rasova'da ibkâ olmuştur.⁵⁸³ 17 Zi'l-ka'de 989'da (13 Aralık 1581) Midye Kadısı iken Leş kazâsına atanan Mevlânâ İbrahim kazânın uzak mesafede bulunması dolayısıyla tebdîle razı olmamış ve kazâsına yeniden atanmıştır.⁵⁸⁴ 22 Şevval 997'de (3 Eylül 1589) Çardak Kadısı iken Cankirman kazâsına tayin edilen Alaeddin kazâyı kabul etmemiş ve Çardak kazâsına iade olunmak istemişti. Bu hususta Çardak Kazâsı reayasının memnuniyetini belirten mahzar ve çevresinde bulunan kadılardan arzlar getirmiş ve ibkâ gerçekleşmişti.⁵⁸⁵ 5 Receb 999'da (29 Nisan 1591) Hurbişte Kadısı Mevlânâ Alaeddin Alacahisar kazâsına tebdîl olunmuş ve yerine Rusikasrı kazâsından ayrılan Mevlânâ Mehmed atanmıştır. Ancak sonrasında Alaeddin tebdîli istemediğini belirtmiş ve Hurbişte kazâsına yeniden tayin olunmuştu.⁵⁸⁶

İlmiye zümresi mensupları kimi zaman sık sık tebdîllerle karşılaşır ve bu uygulamadan hoşnut olmazlardı. 11 Recep 989'da (11 Ağustos 1581) Yenipazar

⁵⁸¹ MA, RKR, 179/2, s. 124.

⁵⁸² MA, RKR, 180/3, s. 9.

⁵⁸³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 2b.

⁵⁸⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 24a.

⁵⁸⁵ MA, RKR, 182/5, s. 30.

⁵⁸⁶ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 2b.

kazâsına atanan Hamza bu uygulamaya örnek teşkil eder. Hamza, 988 Cemâziye'l-âhir'inde (Temmuz-Ağustos 1580) Hurbîşte kazâsına, 988 Şevval'inde (Kasım-Aralık 1580) İzladi kazâsına, 988 Zi'l-hicce'sinde (Ocak-Şubat 1581) Alasonya kazâsına tebdîl olunmuş ve yılın sonunda sebepsiz yere görevi elinden alınmıştır. Şikâyeti üzerine haksızlığa uğradığı ortaya çıkmış ve Yenipazar kazâsına tayin edilmiştir.⁵⁸⁷ Selh-i Cemâziye'l-evvel 989'da (2 Temmuz 1581) daha önce Balyabadra Kadısı Mehmed kısa süre içerisinde pek çok göreve tebdîl olunup, haksızca kazâsından azledilmişti.⁵⁸⁸ 1008 Reb'ü'l-âhiri (Ekim 1599) başlarında Anadolu mülâzımları Kadıasker Damad Muhyiddin Efendi'yi pek çok defa tebdîl gerçekleştirmesi nedeniyle padişaha şikâyet etmişlerdi.⁵⁸⁹ Bu örnekler sık sık yapılan tebdilin zümre mensuplarınca şikâyet konusu edildiğini göstermektedir.

5. Mansıblardaki İstihdamı Etkileyen Faktörler

Mansıblara atamalar yapılırken çeşitli faktörler etkili olurdu. Atama yapılacak görevin ve atanacak kişinin nitelikleri, adaya dair bürokrasinin kanaati gibi etkenler atamaları şekillendirirdi. Kadıların atanmasında özellikle devlet gelirlerinin tahsilindeki başarıları önemli rol oynardı. Müderrislerin istihdamında ise vâkıfın şartları belirleyici idi.

Kadıların şer'î görevleri dışında örfî bir takım görevleri de bulunmaktaydı. Bunlar içerisinde devletin doğrudan gelir alanlarını oluşturan mukâtaa alanlarına dair görevleri önem arz etmektedir. Mukâtaalar için yapılan işlemlerde kadılar bir arz ve onay makamı olmalarının yanında mukâtaalardan belirli zamanlarda irsaliye için toplanan parayı bir görevli vasıtasıyla hazineye gönderirlerdi. Bunların yanı sıra kadılar, mukâtaa müfettişliği görevini de yerine getirmekteydiler.⁵⁹⁰ Bu bağlamda Rumeli'de madenlerle ilgili mukâtaa alanları önemliydi. Rumeli'de, Osmanlı döneminde madencilik faaliyeti artmış ve yeni maden ocakları açılmıştı. Devlet, ele geçirdiği madenlerin üretim yöntemleri ve teknolojisi hususunda önemli değişiklik yapmamış, kendi mukâtaa sistemlerini buradaki madenlerin idarî örgütlenmesi

⁵⁸⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 11b.

⁵⁸⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 7a-7b.

⁵⁸⁹ *Tarih-i Selânikî*, C.II, s. 827.

⁵⁹⁰ Tayyib Gökbilgin, "XVI. Asırda Mukâtaa ve İltizam İşlerinde Kadı Müessesesinin Rolü", *IV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1952, s. 434-438.

üzerine kurmuştu.⁵⁹¹ Sırbistan'da Novoberde, Kratova, Rudnik, Trepce ve Zaplane'de bakır, kurşun, altın, demir ve gümüş çıkarımı Osmanlı döneminde artmıştı. Özellikle gümüş açısından Sidrekapsi önemli bir merkezdi. Bosna Hersek'te de gümüş, Samakov, Vlasina ve Rudnik'ten ise demir çıkarılmaktaydı.⁵⁹² Bu sebeple özellikle Rumeli canibi için mukâtaa işlerinin düzgün yürütülmesi devlet için büyük önem taşıyordu.

Kadılar görevlerinin yanı sıra kendi kadılığı sınırlarında ya da daha geniş bir yetki alanında müfettiş olarak da görevlendirilmekteydiler. Örneğin Yanya Kadısı aynı zamanda, Karlili, Narda ve İnebahtı, Ülgün Kadısı İskenderiye ve Prizrin,⁵⁹³ Balyabadra Kadısı Mora livası ve Mizistre,⁵⁹⁴ Belgrad Arnavudu Kadısı Avlonya,⁵⁹⁵ Gümülcine Kadısı Gelibolu mukâtaalarının müfettişi olabiliyordu.⁵⁹⁶ Müfettiş taşrada mukâtaalar hususunda tek yetkili kişi idi ve mukâtaa gelirlerinde eksiklik olması durumunda bu para kendilerinden tazmin edilebilirdi. Müfettişin, zimmeti bulunan mültezimleri tutuklama yetkisi vardı ve mukâtaa hesapları müfettiş tarafından incelenip mühürlendikten sonra merkez bürokrasisine gönderilirdi. Tahvili sona eren mukâtaaların verilebilmesi için yeni adayların araştırılıp bulunması da müfettişlerin sorumluluğunda idi. Müfettişin geliri, denetimi altındaki mukâtaa sayısı ile doğru orantılı idi. Bu sebeple müfettişler daha fazla mukâtaayı müfettişliğine dahil etmek için yüksek miktarda geliri taahhüd ederlerdi.⁵⁹⁷

Kadıların yürütmüş olduğu müfettişlik ve mukâtaalarla ilgili görevleri onların istihdamını da etkilemekteydi. 24 Rebî'ü'l-âhir 990'da (18 Mayıs 1582) daha önce Siroz Kadısı Mevlânâ Seyyid Muhyiddin devlet gelirlerinin tahsilindeki ve mukâtaa işlerindeki başarısı nedeniyle kadılığa müfettiş ve kadı olarak vezir Mesih Paşa ve defterdarın arzıyla yeniden atanmıştır.⁵⁹⁸ 24 Rebî'ü'l-âhir 990'da (18 Mayıs 1582) Kratova Kadısı Mevlânâ Ahmed hastalığı sebebiyle maden hizmetinde yetersiz kalmış yerine maden alanında başarılı olan Novaberde Kadısı Mevlânâ Nezir Vezir

⁵⁹¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, 1300-1600, Eren yay., İstanbul 2000, s.97

⁵⁹² Halil İnalçık, "Rumeli", *DİA*, C.35, İstanbul 2008, s. 234.

⁵⁹³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 7b.

⁵⁹⁴ MA, RKR, 179/2, s. 17.

⁵⁹⁵ MA, RKR, 179/2, s. 38.

⁵⁹⁶ MA, RKR, 179/2, s. 121.

⁵⁹⁷ Kadıların müfettişlik görevlerine dair ayrıntılı bilgi için bakınız. Baki Çakır, *Osmanlı Mukâtaa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi yay., İstanbul 2003, s. 130-132.

⁵⁹⁸ MA, RKR, 179/2, s. 24.

Mesih Paşa ve defterdarın arzı ile görevlendirilmişti.⁵⁹⁹ 5 Zi'l-hicce 990'da (31 Aralık 1582) Havas-ı Ahi Çelebi kazâsından ayrılan Mevlânâ Halil devlet gelirlerinin tahsilindeki başarısı ve Pravişte kazâsındaki mukâtaalara dair bilgisi nedeniyle kazâyâ müfettişlik ile tayin edilmiştir.⁶⁰⁰ 5 Zi'l-ka'de 993'de (29 Ekim 1585) Defterdar, Manastır Kazâsı civarında olan nezaretler için dürüst çalışan bir müfettişe duyulan ihtiyacı belirtmiş ve Yanbolu Kadısı Mevlânâ Abdülcabbar'ı hizmetleri sebebiyle Manastır kazâsına müfettişlik ile atamıştır.⁶⁰¹

Zümre mensupları infisâl dönemlerinde de müfettişlik yapabiliyorlardı. Bu sebeple atanma vakitleri geldiğinde müfettişlikleri için uygun olan kazâyâ atanmayı da istemekteydiler. 13 Cemâziye'l-evvel 994'te (2 Mayıs 1586) Çernovi kazâsına daha önce Hezargrad Kadısı Mevlânâ Fahreddin, Kratova kazâsına Siroz kazâsından ayrılan Mevlânâ Muslihiddin, Sidrekapsi Kazâsına Timurhisarı kazâsından ayrılan Mevlânâ Alaeddin müfettişlik görev yerlerine uygun oldukları için tayin edilmişlerdi.⁶⁰² 25 Cemâziye'l-âhir 997'de (11 Mayıs 1589) Banaluka kazâsına, kadısı Mevlânâ Danyal'ın müddetinin bitmesi üzerine Pojega kazâsından iki yıl infisâli olan Mevlânâ Nasuh burada müfettiş olması sebebiyle görevlendirilmişti.⁶⁰³ 23 Ramazan 997'de (5 Ağustos 1589) Kızılhisar kazâsından ayrılan Mevlânâ Halil'e Kavala ve Pıravişte mukâtaalarına müfettiş olması dolayısıyla "*ol semtlerde hâline münâsib bir kadılık fermân olunub divân-ı hümayûndan tezkire*" gelmesi üzerine Pıravişte Kazâsı verilmişti.⁶⁰⁴

Müfettişlik dışında sadece kadı olarak atandıklarında da mukâtaa işlerindeki başarıları önemli rol oynuyordu. 24 Rebî'ü'l-âhir 990'da (18 Mayıs 1582) Belgrad Engürüsü kazâsına, Uzuncaova kazâsından ayrılan Mevlânâ Muslihiddin eksik mukâtaa gelirlerinin tahsilini yapmak üzere mukâtaa işlerindeki kabiliyeti ve bu alandaki başarısı nedeniyle Vezir Mesih Paşa ve defterdarın isteği üzerine atanmıştı.⁶⁰⁵ 989 Rebî'ü'l-evvel'inde (Nisan-Mayıs 1581) Üsküp Kadısı Abdünnebi Mukâtaa Nâzırı Pir Mehmed ile geçinememesi ve mukâtaa hizmet alanından anlamaması nedeniyle azledilmiş, Sofya Kadısı Muhyiddin pek çok yerde müfettişlik

⁵⁹⁹ MA, RKR, 179/2, s. 24.

⁶⁰⁰ MA, RKR, 179/2, s. 80.

⁶⁰¹ MA, RKR, 180/3, s. 9.

⁶⁰² MA, RKR, 180/3, s. 29.

⁶⁰³ MA, RKR, 182/5, s. 5.

⁶⁰⁴ MA, RKR, 182/5, s. 25.

⁶⁰⁵ MA, RKR, 179/2, s. 23.

yapması, hesap ilmindeki başarısı ve maden işlerinden anlaması dolayısıyla Üsküp'e tayin edilmişti.⁶⁰⁶

Kadılar bazen atanmaları hususunda bir takım taahhüplerde de bulunmaktaydılar. 15 Safer 990'da (11 Mart 1582) Tırhala Kadısı Hüsam'ın müddetinin bitmesi üzerine kazâya başka bir kadı atanmıştı. Ancak bazı muhasebe işleri incelendiğinde Hüsam'ın taahhüd ettiği devlet gelirlerine dair işlerin varlığının tespiti üzerine vezirlerden gelen bildirimlerle Hüsam görevine iade olunmuştu.⁶⁰⁷ 25 Rebî'ü'l-âhir 991'de (18 Mayıs 1583) Avlonya Müfettişi ve Belgrad Arnavudu Kadısı Mevlânâ Muslihiddin irsaliyesini eksik teslim ettiği için azledilmiş ve yerine daha önce Gelibolu Müfettişi ve Gümülcine Kadısı Sinan müfettişlik vazifesindeki başarısı ve irsaliyeyi zamanında ve miktarınca teslim edeceğini taahhüd etmesi üzerine görevlendirilmişti.⁶⁰⁸ 1 Cemâziye'l-evvel 991'de (23 Mayıs 1583) Rahova Kadısı ve Mukâtaa Müfettişi Muhyiddin arz göndererek, Niğbolu livasında "zevâ'id-i voynugân" mukâtaasına emin olan Mahmud'dan nevruz irsaliyesinin istendiğini, mukâtaanın gelirinden Hotaliç kazâsında alacak bulunduğunu, Hotaliç kazâsından ayrılan Mevlânâ Mazlum'un Hotaliç'e tekrar atanması durumunda mukâtaa gelirinin tamamen tahsil edilebileceğini belirtmişti. Bunun üzerine söz konusu atama gerçekleşmişti.⁶⁰⁹

Kadılar göreve atanırken kimi zaman mukâtaa nâzırlarının ve mültezimlerinin istekleri ve şartları da rol oynardı. Bu istekler ve şartlar Osmanlı bürokrasisince şer'e ve kanuna uygun olarak nitelendirilirdi.⁶¹⁰ Bu tür atamalarda atama bürokrasisine defterdar ve vezirler de dahil olurlar özellikle defterdarın onayı alınırdı. Kadıaskerler bu onay alındıktan sonra arzda bulunurlardı. Ancak kimi zaman defterdar ve vezirlerin atamalara müdahaleleri ilmiyye mensuplarının şikâyetlerine neden olurdu. 1011 (1602-1603) yılında çıkarılan fermanla mansıb tevcihiyle kadıaskerlerin yetkili olduğu vezirlerin, defterdarların müdahalelerinin istenmediği belirtilmişti.⁶¹¹ 15 Ramazan 990'da (3 Ekim 1582) Ohri kazâsındaki Daşnice adlı madeni, Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Mustafa Çavuş, Görice kazâsından ayrılan Mevlânâ Şemseddin'in

⁶⁰⁶ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 2a.

⁶⁰⁷ MA, RKR, 179/2, s. 8, 13.

⁶⁰⁸ MA, RKR, 179/2, s. 121.

⁶⁰⁹ MA, RKR, 179/2, s. 122.

⁶¹⁰ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 34b.

⁶¹¹ Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, C.II, s. 226.

Ohri'ye, Mat kazâsından ayrılan Mevlânâ Alaeddin'in de Görice kazâsına atanmaları ve tahvili bitene değin bu kadılıkların başkalarına verilmemesi şartıyla beş yük akçeye iltizam etmiş ve istenilen atamalar gerçekleşmiştir.⁶¹² 16 Şevval 990'da (13 Kasım 1582) Vidin sancağındaki mukâtaalara birlikte nâzır olan zâim Mustafa ve Hızır Ağa arz göndererek Vidin livası ve liva dışında olan mukâtaaları istedikleri kadının müfettiş olması şartı ile iltizam ettiklerini ve şartları gereği Rahova kazâsından ayrılan Mevlânâ Şeyh Mehmed'in müfettiş tayin edildiğini, ancak nevruz irsaliyesinin hazineye gönderilmesinde gecikme olması ve kadının müddetinin sonuna gelmesi sebebiyle müfettişliğin başkasına verildiğini belirtmişlerdi. Müfettişin görevden ayrılmasıyla hizmetlerini yerine getiremediklerini, Ağustos irsaliyesinin de yaklaşmakta olduğunu, tekrar atanmazsa mukâtaadan feragat edeceklerini belirtmeleri üzerine Şeyh Mehmed müfettişlik ile Rahova kazâsına tekrar atanmıştı.⁶¹³ 7 Rebî'ü'l-âhir 991'de (30 Nisan 1583) Sidrekapsi ve Pravişte mukâtaalarını iltizam eden çavuşlar Sahra kazâsından ayrılıp bir yıl infisâli olan Muslihiddin'in Pıravişte kazâsına atanması şartıyla mültezim olmuşlar ve Muslihiddin yirmi yük akçe eksik tutarın tahsilinin yapılacağını taahhüt etmesi üzerine görevlendirilmişti.⁶¹⁴ 1 Ramazan 991'de (18 Eylül 1583) Bosna, Hersek ve Kilis sancaklarında 201 yük akçeyi iltizam eden mültezim, Mostar kadılığından ayrılan Mevlânâ Süleyman'ın Hersek sancağına müfettiş olmasını şart koşmasına rağmen, Mevlânâ Süleyman görevinden alınmıştı. Bu sebeple mültezim zarara uğradığını bildirmiş, tekrar Süleyman'ın müfettiş olmasını istemiş ve bu isteği kabul görmüştü.⁶¹⁵ 1 Receb 997'de (16 Mayıs 1589) Üsküp nâzırları arz göndererek Üsküp Nezaretini kırk yük akçe ve altı yıl süre ile iltizam eylediklerini, bunu yaparken Piriştine Kadısı Abdülkadir'in tahvillerinin sonuna değin Piriştine Kadısı olmasını şart koştuklarını, o tarihten itibaren madenin geliştirilmesi hususunda Abdülkadir'in büyük gayretle çalıştığını bildirmişlerdi. Ancak bazı kimselerin kadılığa atanmak isteklerine dair duyumlar aldıklarını, eğer kadılık bir başkasına tevcih edilirse kendilerinin de nezaretten feragat edip iltizamı sonlandıracaklarını ifade etmişlerdi. Bunun üzerine kadiasker durumu arz etmiş ve tahvilleri bitene değin nâzırların şartı

⁶¹² MA, RKR, 179/2, s. 68.

⁶¹³ MA, RKR, 179/2, s. 71.

⁶¹⁴ MA, RKR, 179/2, s. 119.

⁶¹⁵ MA, RKR, 179/2, s. 135.

gereği Abdülkadir'in kadılıkta tutulmasına karar verilmişti.⁶¹⁶ 2 Receb 997'de (17 Mayıs 1589) Belgrad mukâtaaları nâzırı olan Ayhan Çavuş hizmetkârlarından birini göndererek nezareti iltizam eylediğinde istediği kişinin kadı ve müfettiş olmasını istemiş ve Olova kazâsından ayrılan Mevlânâ Abdi, Uzunca kazâsına atanmıştı. Gelirlerin toplanmasında büyük gayreti ve başarısı olmasına rağmen daha sonra kadılık bir başkasına verilmiş ve nâzır Abdi'nin görevine iade olunmasını istemiş ve bu isteği gerçekleşmişti.⁶¹⁷ 1 Safer 1000'de (18 Kasım 1591) Dergâh-ı Âli çavuşlarından Mustafa Çavuş arzuhal göndererek Tuna defterdarlığına⁶¹⁸ bağlı mukâtaaların birkaç senedir Tuna defterdarlarının kendi tezkireleri ile beratsız şekilde verildiğini, mukâtaa gelirlerini de kendi masrafları için harcayıp hazineye eksik gönderdiklerini, Tuna'daki gelir kalemlerinden her sene yüz yük akçe irsaliye elde edilebilecekken defterdarların bir senede altmış ve yetmiş yük akçe göndererek devleti zarara uğrattıklarını belirtmişti. Bu olaylar üzerine Tuna defterdarlığı kaldırılıp yerine müfettişlik kurulmuştu. Mustafa Çavuş, Vidin, Niğbolu, Silistre ve Bender sancaklarından oluşan mukâtaaların 1000 yılındaki Nevruz ve Ağustos irsaliyelerini ve eksik tutarı bir senelik yüz yük akçeye kabul etmiş ve İbrail kazâsından ayrılan Mevlânâ Mahmud'un da Ruscuk kazâsına atanmasını istemiştir. Bu isteği defterdar ve veziriazam da onaylamış ve atama gerçekleşmiştir.⁶¹⁹

Mukâtaa işleri dışında vakfa dair tahsilat hususundaki işler de kadı atamalarında etkili olmuştur. 26 Rebî'ü'l-evvel 990'da (20 Nisan 1582) İnöz Kadısı Mevlânâ Seyyid İbrahim, Sultan Süleyman Han evkâfına uzun süre hizmet etmesi, bu hizmetinde başarı göstermesi nedeniyle evkâfın Aydos kazâsındaki eksik kalan gelirinin tahsilinin güçlüğü üzerine mütevellî Abdi'nin arzıyla Aydos kazâsına atanmıştı.⁶²⁰ 3 Cemâziye'l-evvel 990'da (6 Mayıs 1582) Evreşe Kadısı Mevlânâ Abdülkerim, kadılığında bulunan Sultan Süleyman Han evkâfının gelirinin eksik kısmının tahsiline müfettiş idi. Reaya ile geçimsizliği üzerine görevden alınmıştı. Yerine atanan kadı, evkâfın bakayası tahsilinde ihmali bulunduğu için azledilmiş ve

⁶¹⁶ MA, RKR, 182/5, s. 7.

⁶¹⁷ MA, RKR, 182/5, s. 8.

⁶¹⁸ Tuna defterdarlığı için bakınız. *Tarih-i Selânikî*, C.I, s.183; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s.329; Linda T. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Brill, 1996, s. 56.

⁶¹⁹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 19a.

⁶²⁰ MA, RKR, 179/2, s. 17.

evkâf gelirlerinin toplanmasında başarı gösteren Abdülkerim hatt-ı hümâyûnla tekrar görevlendirilmişti.⁶²¹

Kadılkda teftişin olması da kadı istihdamını etkilemekteydi. 13 Zi'l-ka'de 989'da (9 Aralık 1581) Rumeli'nde olan mehâif teftişi için teftişle ilgili işlerde başarı sağlayabilecek bir kadı arayışına girilmiş ve Vize Kadısı Mevlânâ Muslihiddin'in üzerinde karar kılınmıştı. Bunun üzerine Vize Kadısı Uzuncaova Hasköy kazâsına tebdil olunmuş, Uzuncaova Hasköy Kadısı Muhyiddin de Vize kazâsına teftiş ile memur olan ağanın arzı ile atanmıştı.⁶²² 7 Zi'l-hicce 989'da (2 Ocak 1582) Siroz kazâsında kadı olan Mevlânâ Seyyid Mehmed'in müddetinin bitmesi üzerine Belgrad Engürüsü kazâsından ayrılan Mevlânâ Muslihiddin görevi istemiş, Rumeli defterdarı Siroz'da emvâl teftişi bulunması ve Muslihiddin'in burada müfettişlik görevini de yürütmesi sebebiyle görevlendirilmesini gerekli görmüştü.⁶²³

Medreseler, vakıf teşkilatı ile finanse edildiği için vâkıfın vakfiyede belirlediği şartlar müderrislerin istihdamı hususunda belirleyici idi. Vakıf mütevellileri ve nâzırları arz yetkisine sahip olup vâkıfın şartlarına uygun atama yapılmasını denetlerlerdi. Bazı medreselerin tevcih yetkisi de vakıf mütevellisine ya da nâzırlarına bırakılmıştı. Bu sebeple belirledikleri ve istedikleri kişinin müderris olması için arzda bulunurlardı. 12 Zi'l-ka'de 989'da (8 Aralık 1581) Tırhala'da Ömer Bey Medresesi'nin vakfiyesinde tevcih yetkisinin mütevelliyeye ait olduğunu mütevellisi Mustafa bildirmiş ve vâkıfın evladından Mevlânâ Ahmed müderris olarak tayin edilmişti.⁶²⁴ 23 Şevval 995'de (26 Eylül 1587) İstanbul'da Kadı Süleyman Medresesi'nin tevcihi, nâzırı olan Mevlânâ Hamza Efendi'ye şart koşulduğu için atanacak kişileri nâzır arzetmişti.⁶²⁵

İstihdamla ilgili olarak vakfiyelerde müderrisin kim olacağı da belirtilebilirdi. Bu durumda bu kişilere medresenin kendilerine şart koşulduğunu gösteren hüccet de verilirdi. 6 Zi'l-ka'de 996'da (27 Eylül 1588) Bursa'daki Arslaniyye Medresesi'nden ayrılan Mevlânâ Kemaleddin, İstanbul'da Yakub Kethüda'nın yaptırdığı medreseye, müderrisliği kendisine şart koşulduğuna dair elinde hücceti olduğu için atanmıştı.⁶²⁶

⁶²¹ MA, RKR, 179/2, s. 27.

⁶²² NOK, RKR, 5193/2, Vr. 23a.

⁶²³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 26b.

⁶²⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 37a.

⁶²⁵ MA, RKR, 181/4, s. 18-19.

⁶²⁶ MA, RKR, 181/4, s. 75.

7 Şaban 989'da (6 Eylül 1581) İstanbul'da Mir-alem Sinan Ağa yaptırdığı medresesinde nevette Kadızâde Efendi'den mülâzım olan Mevlânâ Velîyüddin'in görevlendirilmesini istemişti.⁶²⁷ 21 Şaban 995'de (27 Temmuz 1587) Hassa odabaşısı olan Mustafa Ağa İstanbul'da yaptırdığı medresenin müderrisliğini Büyükdere'deki Cerrahpaşa Medresesi'nden ayrılan Muhyiddin'e şart koşmuş, bunun üzerine Muhyiddin tayin edilmişti.⁶²⁸ 16 Zi'l-hicce 995'de (17 Kasım 1587) İstanbul'da Mehmed adlı bir kişi yaptırdığı medresenin müderrisliğine Ahmed Paşa Medresesi'nden ayrılan Mevlânâ Abdurrahman'ın getirilmesini istemişti.⁶²⁹ Bazen de medreseler akrabaya şart edilirdi. 27 Zi'l-hicce 989'da (22 Ocak 1582) Yenişehir'de Daşzâde Medresesi vâkıfın oğlu Abdülkerim'e şart koşulmuştu.⁶³⁰ 6 Safer 996'da Manastır'daki Kadı Yahya Medresesi vâkıfın evladlarına ve akrabasına şartlı olduğu için Ömer, vâkıfın akrabası olması sebebiyle tayin edilmiştir.⁶³¹

Vâkıflar, istihdam olunacak müderrisler için bazen bölgesel nitelikli sınırlamalar da yaparlardı. Örneğin Gelibolu'daki Defterdar Medresesi'nin vakfiyesine göre medrese, Gelibolululara verilmeliydi.⁶³² Yine Gelibolu'daki Mehmed Paşa Medresesi⁶³³ ve Halil Beğ Medresesi⁶³⁴ Gelibolululara; Tahtazâde Mehmed Efendi'nin Kasım Paşa'da yaptırdığı medrese, evkâfının Bergama kazâsında olması nedeniyle Bergamalı mülâzımlara;⁶³⁵ yine İpek'deki Mehmed Beğ Medresesi İpek'li mülâzımlara,⁶³⁶ Piriştine'deki Beşaret Kethüda Medresesi Piriştinelilere şart koşulmuştu.⁶³⁷

Medreselerin kimi zaman da belirli bir âlimin öğrencilerine verilmesi de istenirdi. 7 Zi'l-ka'de 989'da (3 Aralık 1581) İstanbul'da Kadı Abdulalim Medresesi, vakfiyesine göre Rumeli Kadıaskeri olan Çivizâde Mehmed Efendi'nin mülâzımlarına,⁶³⁸ İstanbul'daki Zeynî Çelebi Medresesi daha önce Anadolu

⁶²⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 34b.

⁶²⁸ MA, RKR, 181/4, s. 15-16.

⁶²⁹ MA, RKR, 181/4, s. 25.

⁶³⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 39a.

⁶³¹ MA, RKR, 181/4, s. 33.

⁶³² NOK, RKR, 5193/2, Vr. 31b.

⁶³³ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 50a.

⁶³⁴ MA, RKR, 181/4, s. 2.

⁶³⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 34a.

⁶³⁶ MA, RKR, 181/4, s. 7.

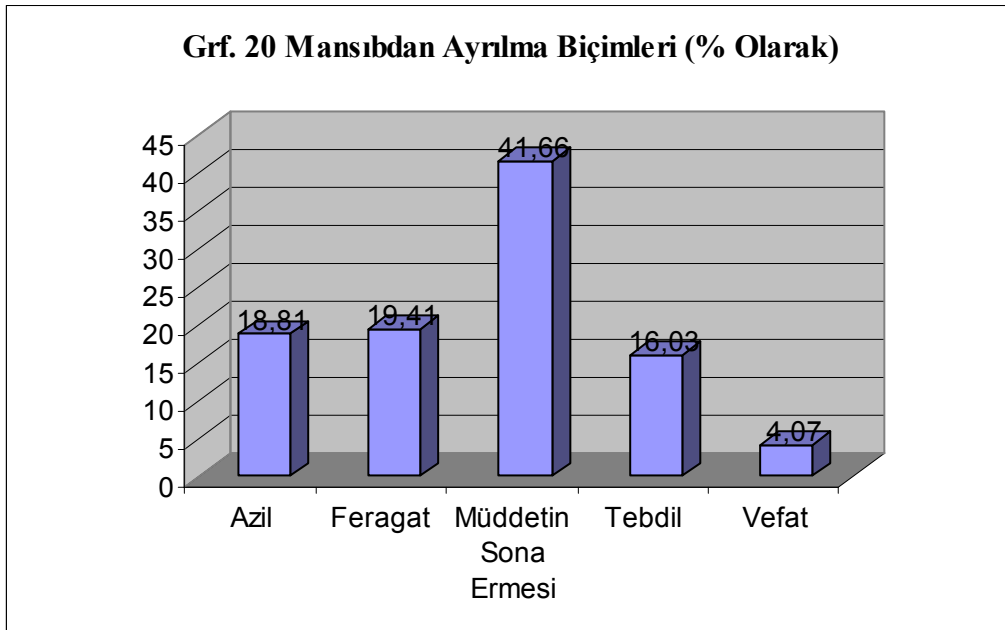
⁶³⁷ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 51a.

⁶³⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 36b.

Kadıaskeri Molla Çelebi Efendi'nin mülâzımlarına şart koşulmuştu.⁶³⁹ Medreseler kimi zaman da bir mülâzemet yolundan gelenlere tahsis edilirdi. İstanbul'daki Ümmüveled Medresesi vâkîfı, medresesinde bahçe hocalığından mülâzım olanların görevlendirilmesini istemişti.⁶⁴⁰

C. Mansıbtan Ayrılma

Mansıblara atanan ilmiye mensupları örfî müddet süresince ya da belirlenmiş daha kısa sürelerle görevlendirilirdi. Bazıları müddetleri bitimine kadar istihdam olurlar, bazıları bir başka göreve tebdîl olunarak müddetlerini tamamlarlar bazıları ise çeşitli nedenlerle görevlerinden azlolunurlar, bazıları da görevlerinden kendileri çekilirdi. Bu durumda mansıblar boş kalır, adaylar içerisinde yeni atamalar yapılırdı. Zümre mensuplarının tümünün mansıbtan ayrılma biçimlerine dair grafikler aşağıda gösterilmiş ve bu grafikler yorumlanmıştır.

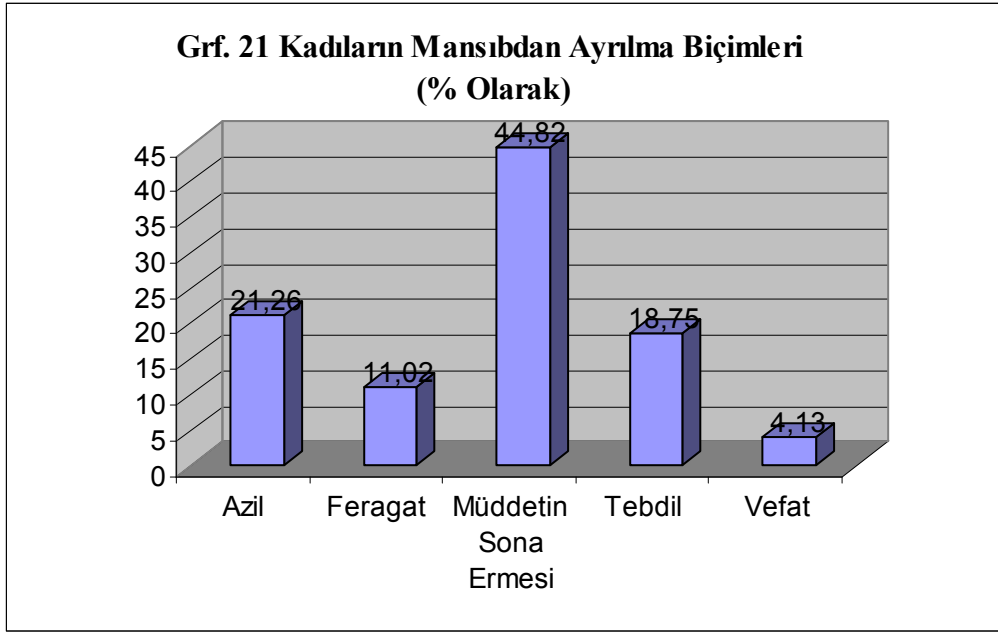

İlmiye zümresinde mansıbtan ayrılma biçimleri arasında % 41.66 ile zümre mensuplarının müddetinin sona ermesi birinci, % 19.41 ile feragat ikinci, % 18.81 ile azil üçüncü, % 16.03 ile tebdîl dördüncü, % 4.07 ile vefat son sırada yer almaktadır. Zümre için çıkarılan bu genel tablonun yanı sıra kadı ve müderrisler için mansıbtan

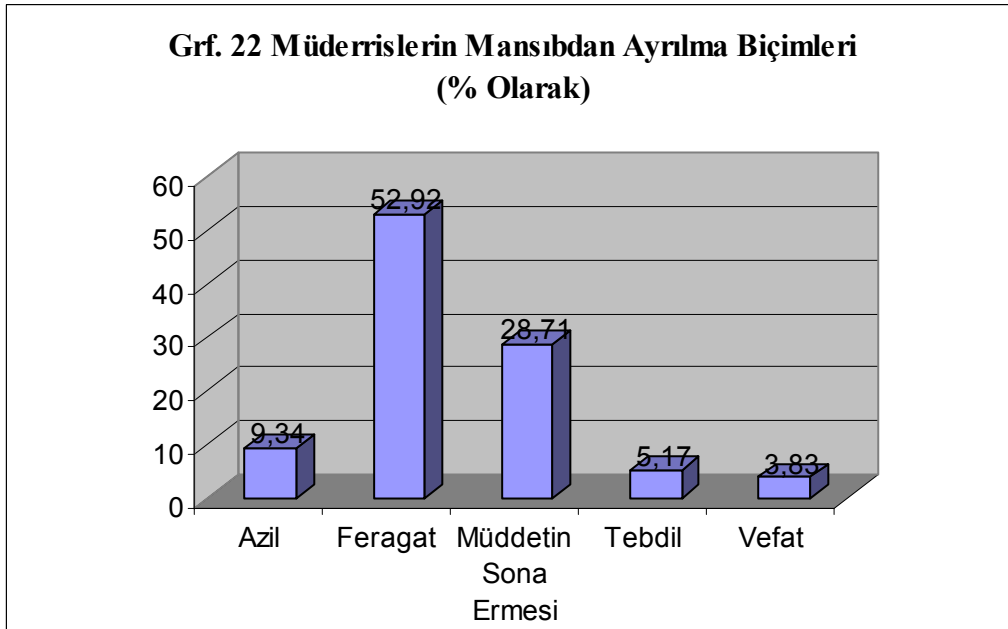
⁶³⁹ MA, RKR, 182/5, s. 93-94.

⁶⁴⁰ MA, RKR, 182/5, s. 107-108.

ayrılma biçimlerinin farklılık arz edip etmediği grafiklerle aşağıda değerlendirilecektir.

Kadınların mansıbdan ayrılma biçimleri içerisinde müddetin sona ermesi % 44.82 ile birinci, % 21.26 ile azil ikinci, % 18.75'lik oranla tebdil üçüncü, % 11.02 ile feragat dördüncü, % 4.13'lük oranla vefat beşinci sırayı alır.

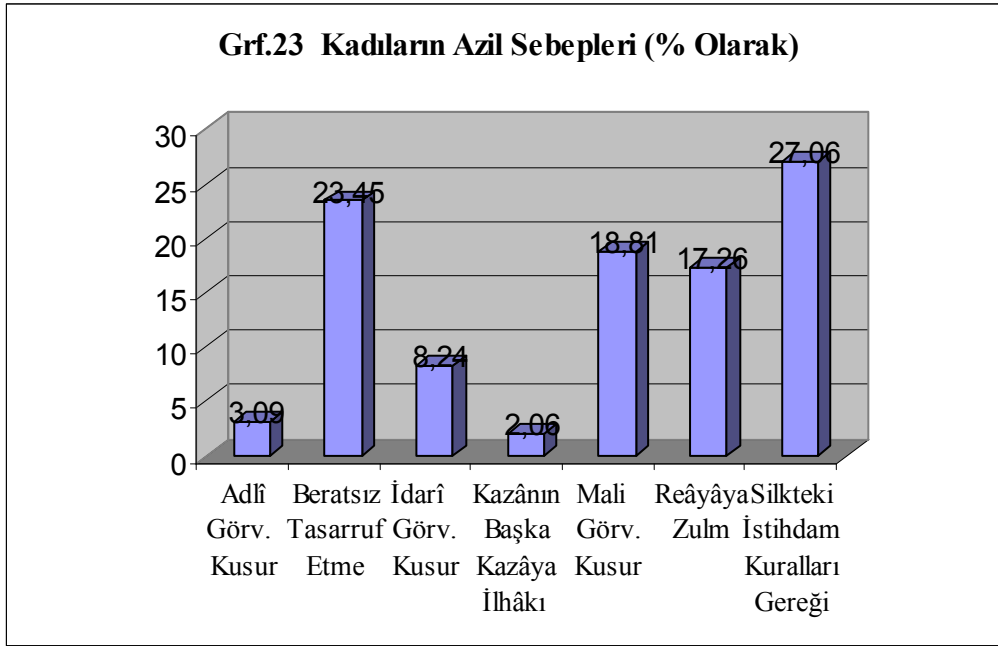
Müdürlüklerin mansıbdan ayrılma biçimleri arasında % 52.92 ile feragat birinci, % 28.71 ile müddetin sona ermesi ikinci, % 9.34 ile azil üçüncü, % 5.17 ile tebdil dördüncü, % 3.83 ile vefat beşinci sırayı almaktadır.

Kadı ve müdürlüklerin mansıbdan ayrılma biçimleri arasında önemli oranda farklar bulunduğu tespit edilmiştir. Kadıların % 44.82'si, müdürlüklerin ise % 28.71'i örfi müddetlerini tamamladıktan sonra mansıplarından ayrılmışlardır. Kadılar % 18.75, müdürlükler % 5.17 oranında tebdil olunmuşlardır. Kadılar % 21.26, müdürlükler % 9.34 oranında azledilmişlerdir. Kadılar % 11.02, müdürlükler ise % 52.92 oranında görevlerinden feragat etmişlerdir. Vefat, iki istihdam grubu açısından da % 3-4 aralığındadır. Bu verilere kadılık ve müdürlüklik hizmet alanlarının özel durumları yansımıştır. Kadıların, müdürlüklere nazaran üç kat daha fazla oranda tebdile uğramaları ve iki kattan daha fazla azle maruz kalmaları görev alanlarının hassasiyetini göstermektedir. Kadılar müdürlüklere göre tebdil yoluyla mansıbdan ve mekânda daha fazla hareketliliğe sahiptir. Müdürlüklerin kadılara nazaran beş kat daha fazla görevden feragat yolunu seçmelerinin sebeplerine dair yeterince veri elde edilememiştir. Aşağıda mansıbdan ayrılma sebepleri ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

1. Azil

Kadılar ve müdürlükler görevlerini yerine getirirken çeşitli nedenlerle görevlerinden azledilebilirlerdi. Kadılar için azledilme % 21.26'lık oranda iken müdürlükler için % 9.34 oranındadır. Bu durumun sebebi kadıların görev alanı ile ilgilidir. Kadılar, İslam hukukunu uygulama ve yargılama görevlerinin yanı sıra idarî ve malî görevleri yerine getirirlerdi. Bu görevler daima reaya ve diğer devlet görevlileri ile ilişki içinde olmayı gerektirir ve devletin vergi toplama hususundaki hassasiyeti, kadılar için azil kapısını daima açık tutardı. Kadıların ve müdürlüklerin

azil sebepleri aşığında ayrı ayrı incelenmiştir.

Kadınların azil sebepleri arasında birinci sırada % 27.06 ile silkteki istihdam kuralları gelir. Örfî müddeti bittiği halde hâlâ kadılık tasarruf edenler, bir müddet boyunca iki ve daha fazla terakkî alanlar, silkte tafra hareket olarak adlandırılıp kısa sürede hızlı harekette bulunanlar, mansıba en az bir yıllık infisâl süresi kuralını uymadan atananlar ve silke suistimal araçlarını kullanarak atananlar bu grup içerisinde yer alır.

İkinci sırada % 23.45 ile görevi beratsız tasarruf etme gelir. Devlet, berat çıkartma hususunda oldukça titiz davranmış beratsız mansıb tasarruf edenler görevlerinden alınmıştır. Bu hassaslığın altında iki sebep yatar. Birincisi, bürokratik istihdamda bir karşılıklığa sebebiyet vermemek ikincisi ve daha da önemli olanı ise berat çıkarma esnasında ödenen berat rüsûmudur.⁶⁴¹ Devlet bu rüsûmun hazineye girmesi hususunda oldukça hassasiyet göstermiştir. Ebussuud Efendi'nin Rumeli Kadıaskerliğinin son zamanlarında tutulmuş mühimme defterinde yer alan 15

⁶⁴¹ II. Bayezid döneminde çıkarılan Nişancı Rüsûm Kanûnnâmesine göre Edirne, Bursa, İstanbul, Rumeli ve Anadolu Vilayeti kadıları 500 akçe, diğerkadılarının a'la olanları 400, evsat kadılar 300, ednâ kadılar 200, müderrislerden a'la olanlar 200, geriye kalanları 100, müftülerden a'la olanlar 150, evsat olanlar 100, ednâ olanlar 50 akçe berat resmi ödeyeceklerdi. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.2, İstanbul 1990, s. 114; III. Murad döneminde ise kadılardan bir aylık yevmiyenin alınacağı ifade edilmiştir. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.8, s. 142.

Muharrem 952 (29 Mart 1545) tarihli hükümde berat resmi konusuna değinilmiş, bazı kadı ve müderrislerin berat almadıkları bu sebeple berat resminin zayi olduğundan söz edilmiştir. Ayrıca kadıaskerliklerden divân günlerinde kadılık ve müderrislik verildiğinde bu atamaların tezkere ile divân-ı hümâyûna gönderilmesi talep edilmiştir. Bu tezkereler divândaki mansıb defterine kaydedilecek ve kimlerin göreve atandığının bilinmesi suretiyle de berat resmi zayi olmayacaktır.⁶⁴² III. Murad döneminde de kadıaskerlere gönderilen evâil-i Şaban 985 (Ekim 1577) tarihli bir hükümde, berat resmi konusuna vurgu yapılmış kadıların ve iç-il müderrislerinin mirî resm alınmadan beratlarının yazılmaması ve ellerine tasarruflarını belirten mektup verilmemesi istenmiştir.⁶⁴³ 15 Receb 989'da (15 Ağustos 1581) Mezraa-i Ahi Çelebi Kadısı Mevlânâ Halil beratını çıkartmamış ve Kagâz Emîni durumu mühürlü ve imzalı defteri ile bildirmiş,⁶⁴⁴ 3 Cemâziye'l-evvel 1000'de (16 Şubat 1592) Hıram Kadısı Mevlânâ Abdülğaffar'ın görevini beratsız yürüttüğüne dair defter emîni tezkire göndermişti. Bunun üzerine kanun gereği azlolunmuşlardır.⁶⁴⁵ İlmiyye görevlilerinin beratlarını çıkartamamaları kimi zaman onların maddi durumları ile de ilgili idi. Bu sebeple berat resmi vermektan mümkün mertebe kaçıyorlardı. Beratsız tasarruf ederek silkten azlolunanların bu derece yüksek yüzdeye sahip olmaları bu tespiti doğrulamaktadır.

Kadıların azil sebepleri arasında üçüncü sırada % 18.01 ile malî görevlerindeki kusur ve ihmalleri gelir. Bunlar içerisinde de avâriz vergisinin toplanması birinci sıradadır. Vergisini toplayarak hazineye zamanında teslim eden kadılar terakkî ile ödüllendirilir ve övülürken, aksi durumlarda kadılar azille cezalandırılırdı. Çünkü devletin varlığı için verginin zamanında toplanıp hazineye girmesi çok önemli idi. 22 Ramazan 989'da (20 Ekim 1581) Niş Kadısı Mevlânâ Halil avâriz vergisi tutarını hazineye teslim etmediği için azlolunmuş ve yerine Belgradcık kazâsından ayrılan Mevlânâ İsmail atanmıştı. Ancak bu atama kaydının altına, Halil'in görev süresinin bitimine değin avârizi toplaması halinde müddetini tamamlamak üzere bir başka kazâyâ atanacağı ifade edilmişti.⁶⁴⁶ 16 Cemâziye'l-evvel 1000'de (29 Şubat 1591) Karaferye Kadısı Mevlânâ Mahmud'un azlolunması için

⁶⁴² *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 312, 313

⁶⁴³ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.8, s. 144.

⁶⁴⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 12a.

⁶⁴⁵ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 28a.

⁶⁴⁶ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 18b.

kadıaskerliğe pek çok şikâyet ulaşmış hatta bu hususta hatt-ı hümâyûn çıkmıştı. Ancak avâriz tutarlarının hazineye teslimine değin kadılıkların bir başka kişiye tevcih olunmamasının istenmesi üzerine Ramazan ayına değin görevinde kalmasına karar verilmişti.⁶⁴⁷ 17 Safer 997'de (5 Ocak 1589) İnöz Kadısı Mevlânâ Hasan,⁶⁴⁸ 17 Safer 998'de (26 Aralık 1589) Arkadya Kadısı Mevlânâ Muhyiddin,⁶⁴⁹ 22 Rebî'ü'l-âhir 998'de (28 Şubat 1590) Piremedi Kadısı Mevlânâ Mahmud⁶⁵⁰ avârizi hazineye teslim etmedikleri için görevlerinden alınmıştır.

Defterdar kadıaskerliğe tezkire yazarak avâriz vergisini teslim etmeyen kadıların görevlerinden alınmasını istemekteydi. 25 Şaban 989'da (24 Eylül 1581) Karitene Kadısı Mevlânâ Mustafa⁶⁵¹ ve 8 Ramazan 989'da (6 Ekim 1581) İstar-i Eflak Kadısı Osman avâriz tutarlarını hazineye teslim etmedikleri için defterdarın bildirimine üzerine görevlerinden azlolunmuşlardı.⁶⁵² Kimi zaman da defterdar kadıların bir süre daha görevde bulunarak avâriz eksikliğini tamamlamasını isterdi. 18 Ramazan 989'da (16 Ekim 1581) defterdar, avârizini eksik getiren Nevesin Kadısı Mevlânâ Ali'ye süre verilmesini ve bu süre içerisinde avâriz tutarını tamamlamasını belirtmişti.⁶⁵³

Kadıların görevli olduğu bir diğer malî alan ise yukarıda da ifade edildiği üzere mukâtaa alanları idi. Kadılar mukâtaa alanlarında müfettişlik görevlerini de yerine getirebilirlerdi. 3 Rebî'ü'l-evvel 989'da (7 Nisan 1581) Üsküp Kadısı Abdünnebi, Mukâtaa Nâzırı Pir Mehmed ile geçinememesi ve mukâtaa işlerinden anlamaması nedeniyle görevinden alınmıştı.⁶⁵⁴ 7 Zi'l-ka'de 990'da (3 Aralık 1582) Velesin Kadısı Mevlânâ Muhyiddin kazâsındaki mukâtaaların Ağustos irsaliyesini geciktirmiş, reayayı engelleyici hareketleri ile devlete zarar vermiş ve mukâtaa müfettişi ve nâzırının arzı ile azlolunmuştur.⁶⁵⁵ 4 Cemâziye'l-âhir 989'da (6 Temmuz 1581) Yanya, Karlili, Narda ve İnebahtı Mukâtaaları Müfettişi Yanya Kadısı Muslihiddin ile İskenderiye ve Prizrin Mukâtaaları Müfettişi olan Ülgün Kadısı, nevruz irsaliyesini ve avârizlerini göndermedikleri için defterdarın arzıyla görevden

⁶⁴⁷ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 30a.

⁶⁴⁸ MA, RKR, 182/5, s. 47.

⁶⁴⁹ MA, RKR, 182/5, s. 48.

⁶⁵⁰ MA, RKR, 182/5, s. 61-62.

⁶⁵¹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 16a.

⁶⁵² NOK, RKR, 5193/2, Vr. 17a.

⁶⁵³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 18a.

⁶⁵⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 2a

⁶⁵⁵ MA, RKR, 179/2, s. 77.

alınmışlardır.⁶⁵⁶ Aynı tarihli bir diğer belgeye göre, mukâtaa gelirlerinden kalan tutarı tahsil için İzidin'e gönderilen Ahmed Çavuş, eminlerin zimmetlerinde bulunan mîrî gelirleri tahsil etmek için İzidin kadısından eminlerin getirilmelerini istemiş ancak kadı görevini yerine getirmemiş hatta eminlere gelirsiniz tutuklanırsınız diye haber göndermiştir. Bu sebeple defterdarın arzı ile azlolunmuştu.⁶⁵⁷ 18 Ramazan 989 tarihli belgeye göre (16 Ekim 1581) Peçuy Kadısı Mevlânâ Abdülkerim kazâsında bulunan mukâtaalar hususundaki kusuru ve ihmali bulunduğu için reayanın şikâyeti ve Budin Paşası Ali'nin arzıyla görevden alınmıştı.⁶⁵⁸ 1 Şaban 991'de (20 Ağustos 1583) Kratova Kadısı ve Müfettişi Mevlânâ Ramazan'ın görevinde ihmali ve üç ay süreyle madene gitmeyerek müfettişlik hizmetindeki kusurunu Mukâtaa Nâzırı Murtaza Çavuş ve Maden Emni Yusuf arz etmişti.⁶⁵⁹ 22 Rebî'ü'l-evvel 998'de (29 Ocak 1590) Umul Kadısı Alaeddin, maden ehli ile geçinemediği için hakkında şikâyetler olmuş, defterdarın "Alaeddin azlolunmaz ise maden harap olur ve mirî mâl zarar görür" şeklindeki ifadesiyle görevinden alınmıştı.⁶⁶⁰ Bu kayıtlar mukâtaa işlerinin kadılar açısından oldukça zorlu bir görev alanı olduğunu da göstermektedir.

Kadıların azil sebepleri arasında dördüncü sırada % 17.26 ile reayaya zulüm gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde reaya üzerinde adaletin temsilcisi ve simgesi durumunda bulunan padişah, ülkeyi adaletle yönetmekle mükellefti. Bu yönetim görevini askerîlere devretmek suretiyle yürütürdü. Askerîler içerisinde İslam Hukuku'nun uygulayıcısı ve yargı görevini üstlenen kadılar da zaman zaman halka zulm etmekteydiler. Çünkü onlar adalet dağıtmalarının yanı sıra bazı idarî görevlere de sahiptiler. Zulüm, diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı'da da devlet hizmetlilerinin halka çeşitli yollarla haksız işlemde bulunmasını, şeriat ve örf tarafından tanınmamış çeşitli bid'atlerin reayaya uygulanmasını ifade etmektedir.⁶⁶¹ Özellikle askerîlerin zulmünü önlemek için reayaya şikâyet hakkı verilerek⁶⁶² devlet tarafından zulüm kapısı kapatılmaya çalışılmıştı. Reaya, kadılar hakkındaki şikâyetlerini bizzat divâna gelerek, mahzar göndererek, ümerânın ya da çevre

⁶⁵⁶ NOK, RKR, 5193/2 , Vr. 7b.

⁶⁵⁷ NOK, RKR, 5193/2 , Vr. 7b.

⁶⁵⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 18a.

⁶⁵⁹ MA, RKR, 179/2, s. 131.

⁶⁶⁰ MA, RKR, 182/5, s. 56.

⁶⁶¹ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm*, Phoenix yay., Ankara 2007, s. 4

⁶⁶² Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar", s. 55; Hülya Taş, "Osmanlı'da Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Memleket Dergisi*, C.2, S. 3, 2007, s. 186-204.

kadılıkların arz yolunu kullanarak yapabilirlerdi. 22 Ramazan 989'da (20 Ekim 1581) Tırnovi Kadısı Mevlânâ Şemsüddin'ün zulmünü, Sahra Kadısı Muslihiddin ve Hotaliç Kadısı Veli arz etmişti.⁶⁶³ 16 Şevval 997'de (28 Ağustos 1589) Yenice-i Kızılağaç Kadısı Musa'nın reayaya yaptığı zulüm beğlerbeği arzı ile bildirilmiş ve kadı görevinden azlolunmuştu.⁶⁶⁴ 2 Zi'l-ka'de 997'de (12 Eylül 1589) İstife Kadısı Mevlânâ Ahmed'in zulmünü, Kapudan Paşa kulları bildirmişti.⁶⁶⁵ 5 Cemâziye'l-evvel 998'de (12 Mart 1590) İvranya Kadısı Mevlânâ Abdurrahman'ın zulmü hususunda ahaliden mahzar gelmişti.⁶⁶⁶

Kadılar zulmü avâriz, cizye gibi vergileri ya da evkâf gelirlerini toplarken ya da hariçten rüşvet alarak yapabilirlerdi.⁶⁶⁷ Bunu yaparken de emînlerle, amillerle ya da vergi toplamada çalışan diğer görevlilerle işbirliği yapıp halkın ezilmesine sebep olmak ya da reayayla geçimsizlik ortamı oluşturmak suretiyle gerçekleştirirlerdi. 18 Şaban 989'da (17 Eylül 1581) Çorlu Kadısı Muslihiddin hakkında cehaleti, zulmü, tamahkârlığı, rüşvetçiliği ve ferman olunan avâriz miktarına aykırı olarak her haneden on beş, yirmi akçe fazla alıp kendi adına sarfettiği için azlolunmuştu.⁶⁶⁸ 8 Receb 1000'de (20 Nisan 1592) Memlehateyn Kadısı Mevlânâ Mehmed ferman olunan avâriz emrine muhalif fazla akçe almış ve defterlerde 1400 hane kayıtlı iken 2000 haneden avâriz toplamıştı. Bu durum, Bosna Beğlerbeğisi Hasan'ın arzı üzerine İstanbul'a bildirilmiş ve kadı azlolunmuştu.⁶⁶⁹ 17 Safer 998'de (26 Aralık 1589) Ustrumca Kadısı Mevlânâ Muslihiddin cizye hususunda zikredilen miktardan fazla akçe aldırarak reayaya zulm ettiği için görevinden alınmıştı.⁶⁷⁰ 20 Cemâziye'l-evvel 998'de (27 Mart 1590) Radovişte Kadısı Mevlânâ Muhyiddin cizye ve ağnam vergisi için kazâyâ giden gulamlarla işbirliği yaparak reayadan padişahın emrinden fazla akçe almış ve bu zulmü nedeniyle azlolunmuştu.⁶⁷¹ 24 Rebî'ü'l-âhir 990'da (18 Mayıs 1582) Çirmen Kadısı Mevlânâ Hamza, Şehzâde Sultan Mehmed Han imâretinin evkâfının mahsullerinin kalanının tahsilindeki ihmaliyle Saruyar adlı köyün reayasına yaptığı zulüm üzerine reyanın köylerini terk etmeleri sonucu

⁶⁶³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 18b.

⁶⁶⁴ MA, RKR, 182/5, s. 27.

⁶⁶⁵ MA, RKR, 182/5, s. 32.

⁶⁶⁶ MA, RKR, 182/5, s. 62.

⁶⁶⁷ Uriel Heyd, *Studies In Old Otoman Criminal Law*, Oxford University Press 1973, s. 214-215.

⁶⁶⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 15a-b.

⁶⁶⁹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 35a.

⁶⁷⁰ MA, RKR, 182/5, s. 46.

⁶⁷¹ MA, RKR, 182/5, s. 66.

vakfın mütevellisi Mehmed'in arzıyla görevsiz kalmıştı.⁶⁷² Bu konuda Selanikî Tarihi'nde Şevval 998 (Ağustos-Eylül 1590)) tarihli şu olay anlatılmaktadır: Rumeli canibindeki kadılıklara mîrî emvâl hakkında gönderilen emirlerde kadılardan, kazâlarına gelen çavuşlar ve havale olanların görevlerini yapmalarını sağlamaları ve reayadan fazla akçe almalarına izin vermemeleri istenmişti. Ancak kadılar, kendi menfaatleri uğruna gelen çavuşların görevlerini yapmalarına izin vermemişler ve irsaliyeler zamanında toplanamamıştı. Bu sebeple tahsile engel olan kadı, çavuş vasıtasıyla hapsedilmişti. Bu olaydan sonra kadılar kahvehanelerde “ulemâya ihanet edilmiştir” diyerek dânişmend ve suhteleri tahrik etmişlerdi. Kadıların içerisinde bir kısmı tahrikte bulunan kadıları sadrazama haber vermişler ve yedi kadı ihanetle suçlanarak Yedikule'ye hapsedilmişlerdi.⁶⁷³ Rüşvet alması nedeniyle görevden alınan ve görev yerleri değiştirilen kadılar bulunsada bu süreçte rüşvetin alımı engellenememiş ve kadılar bu yola başvurmuşlardır.⁶⁷⁴

Reayaya zulüm, kadıların görevlerinin başında bizzat bulunmayıp yerlerini cahil nâiblere bırakmak suretiyle de olmuştur. 1 Şaban 991'de (20 Ağustos 1583) Silivri Kadısı Mevlânâ Musa dört ay kadılığına gitmeyip nâibler aracılığıyla hizmetini yerine getirmiş bu sırada ulaklar ve çavuşlar görevlerini yerine getirirken sıkıntılar çekmişler onların şikâyeti ve yapılan zulümler üzerine kadı görevinden alınmıştır.⁶⁷⁵ 13 Rebî'ü'l-âhir 990'da (7 Mayıs 1582) Tuzla Kadısı Hızır hakkında uzun süre kadılığına gitmediği nâiblerinin ise zulüm üzerine hareket ettikleri gerekçeleri ile kadı azlolunmuştu.⁶⁷⁶

Azil sebepleri arasında beşinci sırada % 8.24'lük oranla kadıların idarî görevlerindeki kusurları gelir. Bu görevler, kadılara İstanbul'dan gönderilen emirlerle bildirilirdi. İstanbul zahiresinin ve ordu iaşesinin temini, gemi yapımında kullanılacak kerestenin hazırlanması gibi görevler bu kapsama girer. Bu görevlerinde kusuru görüldüğünde de genellikle veziriazamın arzı ile azledilirlerdi. 27 Zi'l-hicce 989'da (22 Ocak 1582) Karasu Yenicesi Kadısı Mevlânâ Mehmed ferman olunan koyunu göndermediğini koyun emîninin haber vermesi üzerine veziriazam azlini

⁶⁷² MA, RKR, 179/2, s. 24.

⁶⁷³ *Tarih-i Selâniki*, C.I, s. 225.

⁶⁷⁴ Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şuara*, C. I, Haz. İbrahim Kutluk, TTK yay., Ankara 1989, s.36

⁶⁷⁵ MA, RKR, 179/2, s. 131.

⁶⁷⁶ MA, RKR, 179/2, s. 20.

istemiştir.⁶⁷⁷ 1 Rebî'ü'l-âhir 998'de (7 Şubat 1590) İzladı Kadısı Mevlânâ Muhyiddin İstanbul'a koyun sürdürmek emrinde ihmali olduğu ve bu husus için görevli gulamlara yardımcı olmayıp engel olduğu için azlolunmuştur.⁶⁷⁸ 2 Muharrem 1000'de (20 Ekim 1591) Zağra-i Cedid Kadısı Mevlânâ Nasuh İstanbul zahiresi hususunda ihmali ve görevli çavuşlara yardım etmediği için veziriazam Ferhad Paşa'nın isteği ile görevden alınmıştı.⁶⁷⁹

Kadılarının azil sebepleri arasında altıncı sırada % 3.09'luk oranla adli görevlerindeki ihmal ve kusurları gelir. Bu ihmal ve kusurlar arasında kadılarının mahkeme kurmaması, karşılıklı iki taraf içinde ayrı ayrı olumlu hüküm vermesi, düzenlediği belgelerde eksik ve hataların bulunması yer alır. 18 Şaban 989'da (17 Eylül 1581) Çorlu Kadısı Muslihiddin, diğer ihmallerinin yanı sıra şer'e aykırı hüküm vermesi ve iki tarafa da rüşvet ile hükmetmesi üzere görevinden alınmıştı.⁶⁸⁰ 16 Şevval 990'da (13 Kasım 1582) Babaeski Kadısı Mevlânâ Ali, bir davada şer'e aykırı şahit dinlemesi ve hüküm vermesi sebebiyle Edirne Kadısının arzı ile azledilmişti.⁶⁸¹ 21 Zi'l-ka'de 991'de (6 Aralık 1583) Yadra ve At-bunar Kadısı Mevlânâ Süleyman ve 5 Şevval 991'de (22 Ekim 1583) Ostorova Kadısı Hüsrev hatalı belge yazdıkları gerekçesi ile görevlerinden alınmışlardı. Görevlerinden alınmaları hususunda şeyhülislâmdan fetvâ da gelmişti.⁶⁸² Ancak daha sonra azledilen Ostorova Kadısı Hüsrev, 29 Zi'l-ka'de 991'de (14 Aralık 1583) Divân'da belge yazmış ve azil kararı hükümsüz bırakılarak görevine iade olunmuştu.⁶⁸³ 28 Cemâziye'l-âhir 1000'de (11 Nisan 1592) Lofça Kadısı Mevlânâ Hızır sürekli avda bulunması, mahkeme kurmaması ve içki içmesi üzerine azledilmişti.⁶⁸⁴

Kadılarının azil sebepleri arasında % 2.06'lık oranla son sırayı kazânın bir diğer kazâyâ ilhakı alır. Kimi zaman kadılıkların bazı nahiyeleri ve köyleri birleştirilerek ifraz olunur ve yeni bir kadılık bölgesi oluşturulurdu. Kimi zaman da oluşturulan bu yeni kadılıklar yeniden ifraz olundukları kazâyâ ya da bir başka kazâ ile birleştirilirler ve bu işleme de ilhâk denilirdi. Bu süreçte de bu kazâlara atanan

⁶⁷⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 27b.

⁶⁷⁸ MA, RKR, 182/5, s. 56.

⁶⁷⁹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 16a.

⁶⁸⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 15a-b.

⁶⁸¹ MA, RKR, 179/2, s. 71.

⁶⁸² MA, RKR, 179/2, s. 148, 155, 157.

⁶⁸³ MA, RKR, 179/2, s. 155

⁶⁸⁴ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 33b.

kadılar görevsiz kalırlardı. 3 Zi'l-ka'de 987'de (22 Aralık 1579) Yaniçe kazâsına atanan Mevlânâ Hacı Mustafa 11 Zi'l-ka'de 988'de (18 Aralık 1580) Bılagay kazâsına tebdil olunmuştu. 6 Safer 989'da (12 Mart 1581) Bılagay Kazâsı, Nevesin'e ilhak olunarak Hacı Mustafa sebepsizce azledilmişti. Ancak 10 Cemâziye'l-âhir 989'da (12 Temmuz 1581) Hacı Mustafa İstanbul'a gelerek durumundan yakınmış ve kazânın ifrâz olunmasını istemiştir ve ifrâz gerçekleşmiş ve mansıbı kendisine verilmiştir.⁶⁸⁵ 21 Receb 997'de (5 Haziran 1589) daha önce Karasu Yenicesi'ne ilhak olunan Çağlayık Kazâsı müstakil kadılık olmuş ve Niş'deki Hamza Beğ Medresesi'nden ayrılıp dört yıl infisâli olan Mevlânâ Ahmed kazâyâ atanmıştı.⁶⁸⁶ 8 Şaban 998'de (12 Haziran 1590) Çağlayık Kazâsı Karasu Yenicesi'ne tekrar ilhak olunmuş ve Mevlânâ Ahmed kadılıktan ayrılmak durumunda kalmıştı.⁶⁸⁷ 25 Muharrem 998'de (4 Aralık 1589) Ahyolu kazâsına, Sidrekapsi'ye atandıktan sonra Sidrekapsi'nin Selanik kazâsına ilhak olunması ile görevsiz kalan Mevlânâ Muslihiddin tayin edilmişti.⁶⁸⁸ Bazen mansıbsız kalan kadılar bir diğer göreve tebdil olunurlardı. 23 Receb 998'de (28 Mayıs 1590) İsakcı Kazâsı mahsûlünün az olması sebebiyle yakınında bulunan İsmail Geçidi kazâsına ilhak olunmuş ve kadısı Mevlânâ Alaeddin Kili'ye tayin edilmişti.⁶⁸⁹

Azil kapısı müderrislere de açıktı. Müderrislerin, mansıbdan ayrılma sebepleri içerisinde feragat ve müddetin sona ermesinden sonra üçüncü sırada % 9.34'lük oranla azil gelmekte idi. Azil sebeplerinin yer aldığı grafik aşağıda sunulmuştur.

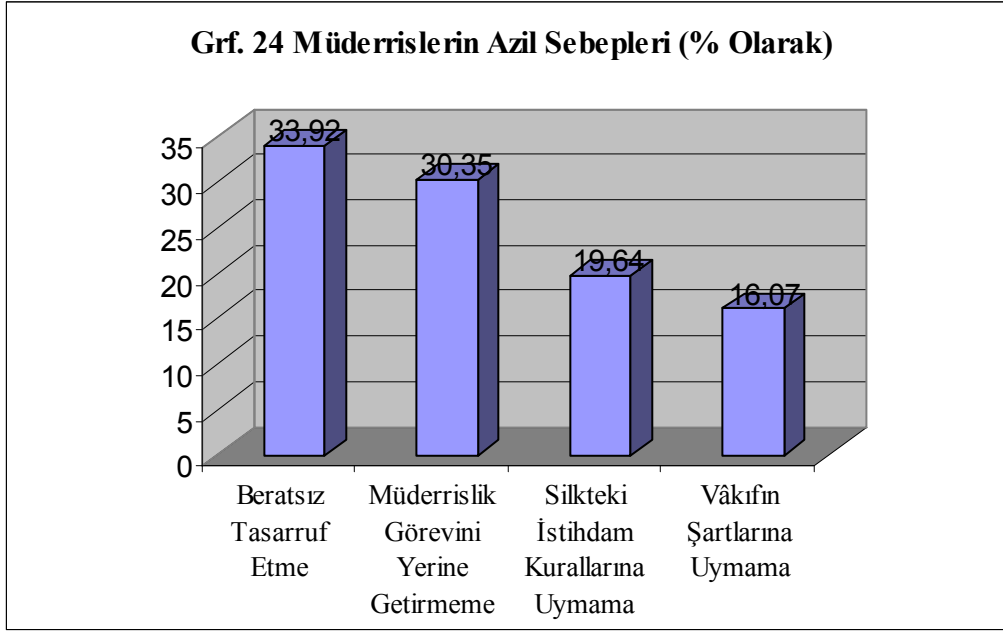
⁶⁸⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 9a.

⁶⁸⁶ MA, RKR, 182/5, s. 11

⁶⁸⁷ MA, RKR, 182/5, s. 79.

⁶⁸⁸ MA, RKR, 182/5, s. 44-45.

⁶⁸⁹ MA, RKR, 182/5, s. 75.

Müderrislerin azil sebepleri arasında % 33.92 ile görevini beratsız tasarruf etme birinci sırada yer almaktadır. Müderrisler için de kadılar gibi görevlerin beratsız tasarruf edilmesine göz yumulmamış ve bu şekilde tasarruf edenler azledilmişlerdir. Selh-i Cemâziye'l-evvel 989'da (2 Temmuz 1581) Plevne'de Ali Bey Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Derviş Mehmed medreseyi beratsız tasarruf ettiği için görevinden alınmıştı.⁶⁹⁰ 8 Ramazan 989'da (6 Ekim 1581) Baba'da Sultan Bayezid Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Taceddin, beratını çıkartmadığı için görevi bir başkasına verilmek üzere iken kasaba kadısı Mevlânâ Ahmed onun durumu hakkında arzda bulunmuştur. Kadı, Mevlânâ Taceddin'e daha önce Budin'de Mustafa Paşa Medresesi'nin verildiği, borçlarını ödeyemeden Sultan Bayezid Medresesi'ne atandığı, borçlu bulunduğu için beratını çıkartmadığını belirtmiş ve özrü nedeniyle görevinden alınmamasını istemiş⁶⁹¹ ve bu isteği kabul edilmişti.

Müderrislerin azil sebepleri arasında ikinci sırayı % 30.35'lik oranla müderrislik görevini yerine getirmeme alır. Osmanlı eğitim sistemi içerisinde dersi bırakmama ve dersi zamanında yapma, önemli bir kural olarak karşımıza çıkar. Kanûnnâmelerde de müderrislere bu konuda uyarı yapılmıştır. Kânûnî devrinde çıkarılan mevâlî ve müderrislere dair kanûnnâmede “*özr-i şer'îleri olmadan dersi*

⁶⁹⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 31a.

⁶⁹¹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 35a.

fevt etmeyeler” ifadesi kullanılmıştır.⁶⁹² 7 Zi'l-ka'de 989'da (3 Aralık 1581) Edirne'de İbrahim Paşa Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Alaeddin, medreseyi altı aydan fazla süre ile bırakıp gittiği ve ders yapmadığı için azlolunmuştur.⁶⁹³ 19 Rebî'ü'l-âhir 996'da (18 Mart 1588) İstanbul'daki Elhac Ahmed Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Abdurrahman'ın hizmetini yerine getirmediğini mütevellisi Elhac Ahmed arz etmiş ve görevden alınmıştır.⁶⁹⁴

Müderrislerin azil sebepleri arasında üçüncü sırayı % 19.64 ile silkin istihdam kurallarına uymama alır. Bunlar arasında medreseye atanıp mülâzemeti bulunmayanlar, müddeti bitip halen medresede görevli bulunanlar yer almaktadır. 14 Zi'l-ka'de 997'de (24 Eylül 1589) Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Bali, medresede müddetinden fazla süre görev yapması üzerine azlolunmuştur.⁶⁹⁵ 6 Cemâziye'l-evvel 995'de (14 Nisan 1587) Edirne'de Eminiyye Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Yakub, medreseye tarîke uygun biçimde gelmediği, kendisiyle ilgili ruznâmçede bulunan kayıtların karışık ve ihtilafli olması sebebiyle teftiş geçirerek görevden alınmıştı.⁶⁹⁶ 27 Muharrem 996'da (28 Aralık 1587) Edirne'de Sıraciyye Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Muhyiddin azledilmiştir. Mevlânâ Muhyiddin Anadolu Kadıaskerliğinden emekli iken vefat eden Ahizâde Efendi'nin mülâzımı olması sebebiyle atanmasına rağmen yapılan teftiş sonucu mülâzemeti bulunamamıştı.⁶⁹⁷

Müderrislerin azil sebepleri arasında % 16.07'lik oranla ile dördüncü sırayı vâkıfın şartlarına uymama alır. Bazı medreseler vâkıfın evladlarına, bazıları belirli yöreden olanlara, bazıları da belirli şahıslara şart koşulmakta idi. 4 Cemâziye'l-âhir 989'da (6 Temmuz 1581) Gelibolu'daki Defterdar Medresesi'nin vakfiyesinde Gelibolululara şart koşulduğunun ifade edilmesine rağmen müderris olan Mahmud Gelibolu'nun içinden olmayıp Boğazlu köyünden olduğu için azledilmiş ve yerine Şeyhi Efendi'den mülâzım olan Şeyh Mehmed Gelibolu'nun içinden olduğu ve vâkıfın şartlarına uyduğu için atanmıştı.⁶⁹⁸ 5 Cemâziye'l-evvel 995'de (13 Nisan

⁶⁹² Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 4, s. 668.

⁶⁹³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 36b.

⁶⁹⁴ MA, RKR, 181/4, s. 44-45.

⁶⁹⁵ MA, RKR, 182/5, s. 97.

⁶⁹⁶ MA, RKR, 181/4, s. 3.

⁶⁹⁷ MA, RKR, 181/4, s. 30.

⁶⁹⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 31b.

1587) Gelibolu'da Halil Beğ Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Musa⁶⁹⁹ ve 29 Rebî'ü'l-evvel 1000'de (14 Ocak 1592) Gelibolu'da Mehmed Paşa Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Recep Gelibolulu olmadıkları için görevden alınmışlardı.⁷⁰⁰

2. Feragat

Hakkından vazgeçme anlamına gelen feragat ilmiye terminolojisinde ilmiye mensuplarının görevlerinden kendi istekleriyle çekilmelerini ifade etmektedir. Zümre mensupları, feragatlerini *ferağnâme* adı verilen bir mektupla kadıaskerliğe bildirirlerdi.⁷⁰¹ Mansıbdan ayrılma biçimleri arasında feragatin kadılar ve müderrisler için oldukça farklı yüzdelerde olduğu tespit edilmiştir. Kadılar için feragat mansıbtan ayrılma biçimleri arasında % 11.02 ile dördüncü, müderrisler için % 52.92'lik oranla birinci sıradadır. Müderrislerin feragatlerinin yüksek oranda olması hususunda merkezî yönetim kadıaskerlere uyarıda da bulunmaktaydı. Şaban 985'de (Ekim-Kasım 1577) müderrislerin müddetlerini tamamlamadan feragat ettirilerek başka göreve atanmamaları istenmiştir.⁷⁰² Müderrisleri bu yola sevkeden nedenler hususunda ise yeterli bilgiye ulaşılamamıştır.

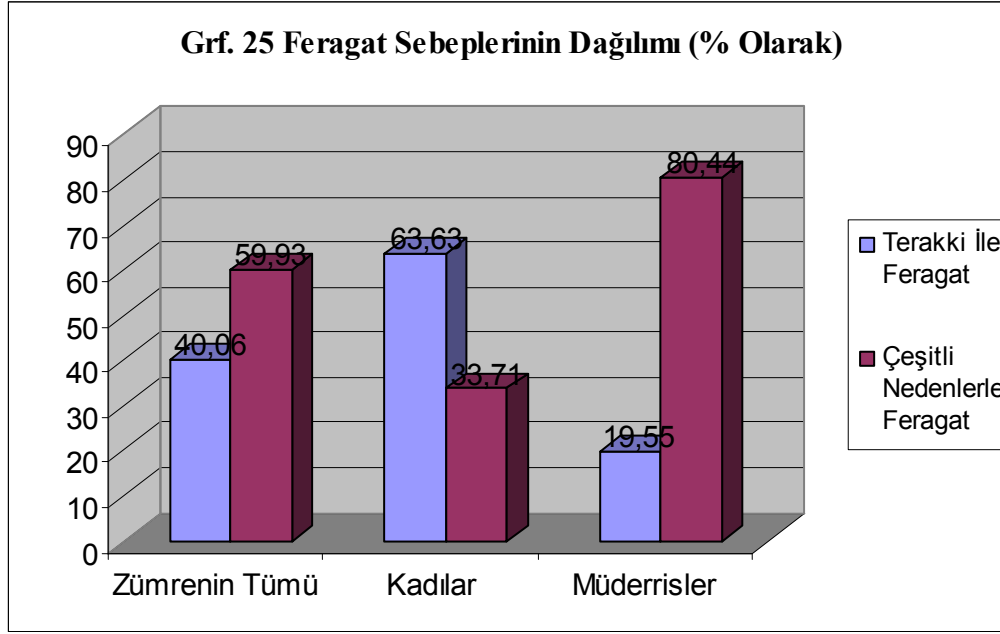
Feragatin çeşitli nedenleri bulunmasına rağmen tespit edilen en önemli sebep zümre mensuplarının kendi istekleri ile görevlerinden feragat ettiklerinde terakkî almalarıdır. Müddetlerine kısa bir süre kala feragat ile terakkî alarak silkte hızlı ilerleme sağlanabiliyordu. Feragatle ilgili kayıtların büyük çoğunluğunda feragat sebebi belirtilmemiş terakkî ile feragat edenler ise ayrıca zikredilmiştir. Bu sebeple terakkî ile feragatin, feragat kayıtları içerisindeki kadılar ve müderrisler için ayrı ayrı oranları tespit edilmiştir.

⁶⁹⁹ MA, RKR, 181/4, s. 2.

⁷⁰⁰ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 50a.

⁷⁰¹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 27b, 39a.

⁷⁰² Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.8, s. 144.

Zümrenin tümü incelendiğinde terakkî ile feragatin % 40.06'lık orana sahip olduğu, % 59.93'ünde ise diğer nedenlerle feragat edildiği tespit edilmiştir. Kadılar için terakkî ile feragat % 63.63, müdürrisler için % 19.55'lik orandadır. Bu oranlar terakkî ile feragatin kadılar tarafından müdürrislere nazaran ortalama üç kat ile daha çok kullanılan görevden ayrılma şekli olduğunu göstermektedir. Kadılar müdürrislerin beşte biri kadar feragat ederken bu feragatlerinde de büyük oranda terakkî yolunu kullanmaktaydılar. Müdürrislerin ise ortalama yarısı görevlerinden feragat ederlerken bunlardan da beşte biri terakkî ile feragat etmişlerdi. 9 Ramazan 997'de (22 Temmuz 1589) Sigetvar Kadısı Mevlânâ Esseyid Hasan, terakkî ile kalan müddetinden feragat etmiş yerine Grozgal Kadısı Mevlânâ Muhyiddin tebdil olunmuş,⁷⁰³ 17 Safer 998'de (26 Aralık 1589) Sahra Kadısı Mevlânâ Muhyiddin terakkî ile kalan süresinden feragat etmiş ve yerine Hotaliç kazâsından ayrılan Mevlânâ Muslihiddin atanmıştır.⁷⁰⁴ 3 Muharrem 1000'de (21 Ekim 1591) Timurhisarı'ndaki Şit Kadı Medresesi'nde müdürris olan Mevlânâ Mehmed hakkında bölge kadısı ve Siroz Kadısı arz gönderip müdürris Mehmed'in görevinin gerçek dışı bir arzla başkasına tevcih olunduğunu bildirmişler ve medresenin tekrar Mehmed'e

⁷⁰³ MA, RKR, 182/5, s. 20.

⁷⁰⁴ MA, RKR, 182/5, s. 47.

iade olunmasını istemişlerdir. Atandıktan sonra ise müderris Mehmed kalan müddetinden terakkîyle feragat ederek medreseden ayrılmıştır.⁷⁰⁵

İlmiyye mensupları terakkî ile feragatin dışında sağlık problemleri, hacca gitme, başka bir görevde istihdam olma, başka bir kazâ ya da medreseye atanma talebi, kadılığındaki kazâ mahsulünün yetersiz gelmesi, medresenin rakabe olması gibi sebeplerle feragatlerini isterlerdi. 15 Receb 989'da (15 Ağustos 1581) Silivri'de Pir Mehmed Paşa Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Mehmed, medreseden kendi isteğiyle ayrılmış yerine İstanbul'da Ümmüveled Medresesi'nden hacca gitmek üzere feragat edip iki buçuk yıl infisâli olan Mevlânâ Muslihiddin atanmıştır.⁷⁰⁶ 6 Zi'l-hicce 989'da (1 Ocak 1582) İstanbul'da Kadı Hurrem Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Mehmed medresesinden niyâbetine gitmek için ayrılmıştı.⁷⁰⁷ Kazâlardan kimi zaman elde edilen gelir yeterli olmadığı için belgelerin diliyle "bî-hâsıl" olduğu için feragat edilirken medreseler için de benzer bir durum söz konusu idi. 15 Şevval 993'de (10 Ekim 1585) Kocayna Kadısı Mevlânâ Bilal müddetinin sonuna az bir süre kala kazâsının gelirinin yeterli olmaması sebebiyle feragat etmişti.⁷⁰⁸ Vakıflar da bazen gelir kaybına uğramaları, yapılacak onarımlar gibi sebeplerle medreselerdeki personele bir süre ücret ödeyemezlerdi.⁷⁰⁹ Bu uygulamaya *rakabe hükm olunmak* denilirdi.⁷¹⁰ Vakfın ücret ödeyebilir hale gelip, rakabenin sona ermesi ise *rakabe feth olunmak* şeklinde ifade edilirdi.⁷¹¹ 15 Receb 989'da (15 Ağustos 1581) Zağra-ı Atika'da Hoca Sinan Medresesi'nde müderris olan Alaeddin, medresenin evkâfi rakabe olduğu için müderrislikten feragat etmişti.⁷¹² 6 Safer 996'da (6 Ocak 1588) İskenderiyye'de bulunan Ulama Paşa Medresesi'nin rakabesi için Safer 995'de (Ocak-Şubat 1587) emir çıkmış ve üç yıl süre ile rakabe hükm olunmuştu ve müderrisi Mevlânâ Mustafa terakkî ile feragat ederek görevinden ayrılmıştı.⁷¹³ 17 Şaban 999'da (10 Haziran 1591) Edirne'deki Elhac Alemüddin Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ İbrahim'in medresesi 1 Ramazan 998'de (4 Temmuz 1590) rakabe olunduğu için

⁷⁰⁵ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 46a.

⁷⁰⁶ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 34a.

⁷⁰⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 38a.

⁷⁰⁸ MA, RKR, 180/3, s. 6.

⁷⁰⁹ Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 62-64.

⁷¹⁰ MA, RKR, 181/4, s. 33.

⁷¹¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 40a.

⁷¹² NOK, RKR, 5193/2, Vr. 33b.

⁷¹³ MA, RKR, 181/4, s. 33.

İbrahim ücret alamamış ve feragat etmek zorunda kalmıştı.⁷¹⁴ 7 Cemâziye'l-evvel 998'de (14 Mart 1590) İstanbul'daki Hızır Çavuş Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Ahmed'in medresesi evkâfî yangına maruz kalmış ve vakıf rakabe olduğu için müderris feragat etmişti.⁷¹⁵ 17 Şaban 999'da (10 Haziran 1591) vakfın *rakabesi feth* olunarak ödeme yapılmaya muktedir hale geldiği için vakıf nâzırı İbrahim'in arzıyla medresede müderris görevlendirilmişti.⁷¹⁶

Bazı feragatler yapılırken ayrılan kişi atanacak kişiyi şart koşabilmiştir. 20 Zi'l-hicce 993'de (13 Aralık 1585) İmroz Kadısı Mevlânâ Mehmed müddeti tamamlanmağa yakın iken görevinden, Cankirman kazâsından ayrılıp hakkında hatt-ı hümayûn çıkan ve bir yıl on bir ay infisâli olan Mehmed'in atanması şartıyla feragat etmiş ve kazâ adı geçene verilmiştir.⁷¹⁷ 17 Muharrem 994'te (8 Ocak 1586) Olendorik Kadısı Mevlânâ Emrullah Korondos kazâsından ayrılıp on yedi ay infisâli olan Mevlânâ Abdülhalim'e,⁷¹⁸ 8 Safer 994'te (29 Ocak 1586) Havas-ı Ahi Çelebi Kadısı Mevlânâ Mehmed kendi akrabasından olup Rumeli Kadıaskerliğinden emekli Molla Efendi'den mülâzım olan Mevlânâ Mustafa'ya,⁷¹⁹ 27 Rebî'ü'l-âhir 1000'de (11 Şubat 1592) Velika Kadısı Mevlânâ Hasan, kardeşinin atanması şartıyla görevlerinden ayrılmışlardı.⁷²⁰ Verilen bu örnekler şartlı feragatin kadıaskerlik tarafından da dikkate alındığına işaret etmektedir.

Zaman zaman feragatlerle ilgili bazı bürokratik karışıklıkların olduğu tespit edilmiştir. İlmiye mensuplarının feragatine dair kadıaskerliğe mektupları gelir ve bunun üzerine yerlerine başkaları atanırdı. Birkaç ay sonra görevden alınan kişiler İstanbul'a gelerek feragatlerinin asılsız olduğunu ifade ederler ve tekrar görevlerine atanmak isterlerdi. 25 Zi'l-hicce 999'da (14 Ekim 1591) Yagodine Kadısı Mevlânâ Halil müddetinden feragat etmişti.⁷²¹ Ancak 4 Rebî'ü'l-âhir 1000'de (19 Ocak 1592) Mevlânâ Halil gelerek feragatinin asılsız olduğunu bildirmiş ve kalan müddetini tamamlamak üzere görevine atanmıştır.⁷²² Bu tür karışıklıklar nedeniyle kadıaskerlik atamaları ihtiyatla yapmaya çalışırdı. 26 Zi'l-ka'de 989'da (22 Aralık 1581) Zihne'de

⁷¹⁴ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 39b.

⁷¹⁵ MA, RKR, 182/5, s. 107.

⁷¹⁶ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 40a.

⁷¹⁷ MA, RKR, 180/3, s. 12.

⁷¹⁸ MA, RKR, 180/3, s. 16.

⁷¹⁹ MA, RKR, 180/3, s. 18.

⁷²⁰ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 27b.

⁷²¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 15b.

⁷²² NOK, RKR, 5193/4, Vr. 26a.

Ali Beğ Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Muhyiddin'in medreseden kendi isteği ile ayrıldığını Zihne Kadısı Fazlullah arz etmiş ve yerine Abdülbaki Efendi'nin Mekke Kazâsı teşrîfinden mülâzım olan Mevlânâ Ömer “*merkûm Muhyiddin gelüb ferâgatin inkâr edib taleb ederse yine tevcîh olunmak şartı üzere*” medreseye tayin edilmiştir.⁷²³

Sunulan bu örnekler, “merkezi” ilmiye bürokrasisinin kimi zaman zafiyete düştüğünü göstermektedir. Bu tür feragatlerin oluşmasında gerçek dışı bildirimler, sahte belge sunumu gibi sebepler rol oynamıştır.

3. Müddetin Sona Ermesi

Mansıbdan ayrılma biçimleri arasında müddetin sona ermesi kadılar için % 44.82 ile birinci, müderrisler için % 28.71 ile ikinci sırada gelmektedir. Kadıların ortalama yarıya yakın bir kısmı mansıplarında müddetlerini tamamlamışlardır. Müderrislerin ortalama yarısı ise müddetleri bitmeden mansıplarından kendi istekleriyle ayrılmışlardır.

Kadıaskerlik bürokrasisi, görevde bulunan ilmiye mensuplarının müddetlerini kontrol altında tutar ve süresi bitenin yerine başka birisini atardı. Bu atamalar yapılırken “müddeti tamâm olub”,⁷²⁴ “müddet-i örfiyyesi halle dâhil”,⁷²⁵ “iki yıl tasarruf edib”⁷²⁶ gibi ifadeler kullanılırdı. Bazı görevlere ise müddetin bitimine daha süre var iken atama yapılır ve yeni atananın tasarruf zamanı da belirtilirdi. Bu kayıtlar da “müddeti halle karîb”,⁷²⁷ “iki yıla karîb mutasarrıf”,⁷²⁸ şeklinde ifade edilmişlerdi. İki yıllık müddeti bittiği halde mansıbı hâlâ tasarruf edenler de bulunurdu. Bunlar “iki yıldan ziyade mutasarrıf” olarak adlandırılırdı. Bunlar tespit edildiği zaman hemen yerlerine bir başkası atanırdı. 4 Ramazan 989'da (2 Ekim 1581), Alasonya Kadısı Mevlânâ Muslihiddin iki yıl beş aydır kadılıkta bulunduğu için,⁷²⁹ Selh-i Şevval 989'da (26 Kasım 1581) Filibe'de Şehabeddin Paşa

⁷²³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 37b.

⁷²⁴ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 4a.

⁷²⁵ MA, RKR, 179/2, s. 6.

⁷²⁶ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 25b.

⁷²⁷ MA, RKR, 179/2, 65.

⁷²⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 18b.

⁷²⁹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 16b.

Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Muslihiddin medreseyi iki buçuk yıldan fazla süredir tasarruf ettiği için görevden alınmışlardı.⁷³⁰

4. Tebdîl

İlmiyye mensuplarının mansıbtan ayrılma yollarından biri de tebdîl idi. Kadılar % 18.75, müderrisler % 5.17'lik oranla tebdîle uğramışlardır. Bu veriler müderrisler için bu yolun daha az kullanılır olduğunu göstermektedir. Kadılar görevlerinin niteliği gereği zorunlu tebdîllerle karşılaşabiliyorlardı. Kadıaskerlik bazı ilmiyye mensuplarını azletmek yerine tebdîl ederek istihdam etmeye çalışıyordu. 4 Rebî'ü'l-âhir 991'de (27 Nisan 1583) Varna Kadısı Muhyiddin İstanbul'dan görevi gereği gönderilen çavuşa ihanet etmesi ve zorluk çıkarması nedeniyle zorunlu tebdîle tabi tutulmuş ve Tırnovi kazâsına atanmıştı.⁷³¹ 28 Zi'l-hicce 997'de (7 Kasım 1589) İşim Kadısı Mevlânâ Abdullah'ın şikâyetçileri gelerek reayaya zulm ettiğini belirtmişler ve diğer arzlar ve mahzarlar da göz önünde bulundurularak Peklin kazâsına tayin edilmişti.⁷³² Kimi zaman da mansıblarındaki başarılı hizmetleri sebebiyle o alanda ihtiyaç duyulan bir göreve tebdîl olabiliyorlardı. 20 Cemâziye'l-evvel 991'de (11 Haziran 1583) Gelibolu Mukâtaaları Müfettişi ve İbsala Kadısı Muhyiddin kadılığındaki pek çok hizmetteki başarısı ve nevruz irsaliyesinde diğer zamanlara nazaran fazla akçe götürmesi sebebiyle hizmeti büyük takdirle karşılanmıştı. Bu konuda hizmet etmesi ve Niğbolu'da yapılması gereken bazı mukâtaa işleri için Çernovi kazâsına tebdîl olunmuştu.⁷³³

5. Vefat

İlmiyye zümresi mensupları içerisinde kadılar % 4.13, müderrisler % 3.83 oranında mansıblarında iken vefat etmişlerdir. Silk genel olarak değerlendirildiğinde vefat oranı % 4.07'dir.

Silk üyelerinin özellikle de kadınların vefatı ilmiyye bürokrasisinde problemler oluşturabilirdi. Vefatlar ümerâ, bölgenin önde gelenleri,⁷³⁴ nâibler⁷³⁵ ve kadılar

⁷³⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 36a-b.

⁷³¹ MA, RKR, 179/2, s. 118.

⁷³² MA, RKR, 182/5, s. 41.

⁷³³ MA, RKR, 179/2, s. 124.

⁷³⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 2a.

⁷³⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 14a.

tarafından merkeze bildirilir ve göreve yeni birisi atanırdı. Ancak bu bildirimlerin kimi zaman doğru olmadığı görülür ve mansıbdan vefat ettiği için ayrılan kişi İstanbul'a gelerek vefat etmediğini hayatta olduğunu belirtirdi. Selh-i Şevval 989'da (26 Kasım 1581) Zaplane kazâsına, Rasova kazâsından vefat ettiği bildiriyle ayrılmak durumunda kalan Mevlânâ Derviş Mehmed bir buçuk yıl infisâl ile tayin edilmişti.⁷³⁶ 4 Cemâziye'l-âhir 989'da (6 Temmuz 1581) vefat ettiği belirtilerek Pirlepe Kazâsı elinden alınan Mevlânâ Hüsrev tekrar kadılığında görevlendirilmişti.⁷³⁷ 7 Ramazan 990'da (25 Eylül 1582) Pankuta Kadısı Mevlânâ Hasan'ın vefatı, nâibi tarafından bildirilmiş ve yerine başka birisi atanmıştır. Ancak Hasan'ın vefat etmediği ortaya çıkmış ve Hasan'a terakkî verilerek mağduriyeti giderilmeye çalışılmıştır.⁷³⁸ 1 Cemâziye'l-âhir 1000'de (15 Mart 1592) Leskofça Kadısı Mevlânâ Muhyiddin'in vefatını bildiren arz gelmiş ve görevi Abdülkerim'e tevcih olunmuştu. Daha sonra vefat haberinin asılsız olduğu ortaya çıkmış ve Mevlânâ Muhyiddin müddetini tamamlamak üzere atanmıştır.⁷³⁹

Bildirilen vefatın gerçek olmaması durumu, yüksek dereceli ilmiye mensuplarında da görülebilirdi. 13 Rebî'ü'l-evvel 1005 (4 Kasım 1596) tarihinde Şam Kadısı iken vefat haberi alınan mevâliden Bıyıklı Süleyman Efendi yerine Taşköprüzâde Mevlânâ Kemal Efendi atanmıştı. Bu haberi alan Süleyman Efendi İstanbul'a büyük zorluklarla gelmiş ve kendisi emekliye ayrılmak zorunda kalmıştı.⁷⁴⁰

Yukarıda ele alınan istihdam sistemi ve özellikleri ile ilmiye silkinde giriş aşamasından sonraki silkteki istihdam süreci açığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. İstihdamın doğası, özellikleri ve istihdamı etkileyen faktörler ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise silke girip istihdam olunan zümre mensuplarının tarîk içerisindeki hareket özellikleri ve biçimleri açıklanmaya çalışılacaktır.

⁷³⁶ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 21b.

⁷³⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 8a.

⁷³⁸ MA, RKR, 179/2, s. 66.

⁷³⁹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 31a.

⁷⁴⁰ *Tarih-i Selânikî*, C. II, s. 638.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLMİYYE TARÎKİNDE MANSIBLAR VE HAREKET

İlmiyye zümresinin istihdam edildiği müderrislik ve kadılık görev alanları içerisindeki yer değiştirmeleri, “hareket” terimi ile ifade edilmiştir. Hareketin ilmiyye terminolojisindeki anlamı, kelime anlamının içerisinde barındırdığı yer değiştirme ile ilintilidir. Nasıl hareket eden bir varlık yer değiştiriyorsa ilmiyye silkinde de hareket eden ilmiyye mensupları mansıblarını değiştiriyorlardı. Bir mansıbdan başka bir mansıba, mansıbdan infisâle ya da infisâlden mansıba geçebilirlerdi. Görevleri değişirken aynı zamanda silk içerisindeki merâtibi katederek silk hiyerarşisi içerisinde yükseliyorlar, grup içerisinde hareket ediyorlar, görev ve yaşantı mekânlarını da değiştiriyorlardı. Bu bölümde ilmiyye zümresinin istihdam edildiği mansıblar, zümrenin mansıblarda, mekânda ve grup içerisinde gerçekleştirdiği hareket, Rumeli Kadıaskerliği hareket ruznâmçeleri verileri üzerinden ele alınacaktır.

A. İlmiyye Tarîkinde Mansıblar

1. Kadılıklar

Klasik dönemde Osmanlı taşrasında iki örgütlenme biçimi bulunmakta idi. Askerî ve idarî yönetim açısından Osmanlı toprakları eyaletler, sancak ve tımar nahiyelerine ayrılmıştı. Adlî ve idarî açıdan ise kadılık bölgeleri oluşturulmuştu.⁷⁴¹ Öncelikle Rumeli’deki bu askerî ve idarî taksimat ele alınacaktır.

Osmanlıların Rumeli’ye geçişleri ve fethiyle beraber Rumeli, bir beylerbeyi idaresinde ayrı askerî ve idarî bölge hâlini almış ve merkezi de Edirne olmuştu. Devletin ilk teşekkül eden beylerbeğliği olması sebebiyle Rumeli beğlerbeğleri de özel bir konuma sahipti. XV. yüzyılda yapılan yeni fetihler Rumeli beğlerbeğliğine eklenmiş, Kili ve Akkirman da bu idarî yapıya bağlanmıştı. Fetihlerin ilerlemesiyle

⁷⁴¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, s. 121-122; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK yay., Ankara 1989, s.50-51.

birlikte beğlerbeğiliğin merkezi Edirne'den Sofya'ya kaymıştı.⁷⁴² Kânûnî dönemi başlarında yapılan tahrirlere göre Rumeli Eyaleti, yirmi yedi sancaktan oluşmuş,⁷⁴³ ve Rumeli Macaristan'daki eyaletler ve Kaptan Paşa eyaleti dışında Kânûnî devri sonlarına değin tek bir beğlerbeğilik olarak idare edilmişti.⁷⁴⁴ Tayyib Gökbilgin'in incelediği bir deftere göre de Kânûnî dönemi başlarında eyalet, Paşa, Gelibolu, Silistre, Niğbolu, Vize, Çirmen, Sofya, Köstendil, Midilli, Semendire, İskenderiye, Avlonya, İlbasan, Ohri, Eğriboz, Tırhala, Prizrin, Alacahisar, Vidin, Filorina, Mora, Vulçitrin, Yanya, Karlilili, İzvornik, Hersek, Bosna olmak üzere yirmi yedi sancaktan oluşmaktaydı.

Rumeli Beğlerbeğiliğinden sonra bölgede ikinci oluşturulan beğlerbeğilik Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyaleti oldu. Osmanlıların Ege Denizi'ndeki Limni, Midilli ve Eğriboz gibi yüzölçümü büyük adaları fethetmelerinden sonra Rodos ve İstanköy'ün de alınmasıyla devletin hakimiyet alanı genişlemiş ve donanmanın başına Barbaros Hayreddin Paşa geçirilerek 1533 yılında Cezayir-i Bahr-i Sefid diğer adıyla Kaptan Paşa eyaleti kurulmuştur. Eyalet, Gelibolu, Eğriboz, Karlilili, İnebahtı, Midilli ve Rodos sancaklarından oluşmakta idi. II. Selim döneminde Cezayir-i Mağrib ve Sakız adası da eyalet sınırlarına dahil edilmişti. XVI. yüzyıl başlarında kaleme alınan Aynî Ali Efendi risalesine göre de eyalette, Sakız, Nakşa, Mehdiye, Gelibolu, İnebahtı, Eğriboz, Karlilili, Mizistre, Rodos, Midilli, Kocaeli, Biga, Sığla ve Sığacık sancakları yer almaktaydı.⁷⁴⁵ Cezayir-i Bahri Sefid Beğlerbeğiliğinden sonra 1541'de Balkanlar'da Budin eyaleti kuruldu.⁷⁴⁶ Başlangıçta eyalet, Budin, Semendire,

⁷⁴² Tayyib Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Mülkler-Mukâataalar*, İstanbul 1952, s. 6-7. Sofya'dan sonra eyalete Manastır da merkezlik yapmıştır. P.L.İnciciyan-H.D.Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3, 1973-1974, s. 17.

⁷⁴³ *370 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Rumili Defteri (937/1530)*, Haz. Ahmet Özkılınç vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara 2001, s. 4-6'de Rumeli eyaleti sancakları Paşa (Sofya), Vize, Çirmen, Müsellemân-ı Çingane, Müsellemân-ı Kızılca, Voynugan-ı İstabl-ı Amire, Silistre, Kefe, Niğbolu, Vidin, Köstendil, Vulçitrin, Prizrin, Alacahisar, Hersek, İzvornik, Bosna, Karlilili, Eğriboz, Mora, Rodos, Tırhala, Yanya, İskenderiye, Dukagin, Ohri ve İlbasan idi.

⁷⁴⁴ Tayyib Gökbilgin, *Kânûnî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları, Belleten*, XX/78, 1956; Nikolai Todorov, *The Balkan City 1400-1600*, University of Washington Press, Seattle and London, 1983, s. 23; Géza David, "Osmanlı Avrupa'sında Yönetim", *Kanuni Çağı Yeniçağ'da Osmanlı Dünyası*, Ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2002, s.75

⁷⁴⁵ Ayhan Afşin Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz-Ege Adaları) Ya da Kaptan Paşa Eyaleti", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 2002, s. 252-253.

⁷⁴⁶ Halil İnalıcık, "Rumeli", s. 234.

Alacahisar, Vulçitrin, İzvornik ve Pojega sancaklarından oluşmaktaydı.⁷⁴⁷ Toprakların genişlemesiyle birlikte Budin eyaletinin sınırları da genişledi. Budin eyaletinden sonra 1551 yılında Temeşvar bölgesinin fethiyle birlikte Temeşvar,⁷⁴⁸ Eylül 1580’de de Bosna⁷⁴⁹ eyalet statüsüne getirildi. Budin eyaletine bağlı Alacahisar Temeşvar’a; Pojega, İzvornik ve Kırka Bosna eyaletine bağlandı.⁷⁵⁰ 1596 yılında fetihlerinin ardından Eğri,⁷⁵¹ Ekim 1600’de de Kaniye eyalet merkezi yapıldı.⁷⁵² Eğri Eyaleti’ne Budin Eyaleti’nden Solnok, Hatvan, Segedin ve Felek; Kaniye’ye Sigetvar ve Peçuy dahil edildi.⁷⁵³

Rumeli’nin kuzey doğusunda ise 1568 yılında özellikle Volga havzasına yapılacak seferler dolayısıyla Kefe eyalet hâline getirilmiş, Azak da sancak statüsüne yükseltilmişti.⁷⁵⁴ 1593 yılında ise Silistre diğer adıyla Özi Eyaleti kurulmuştur.⁷⁵⁵ Bu eyalete Rumeli’den Silistre, Niğbolu, Çirmen, Vize, Kırkkilise, Bender ve Akkirman sancakları katılmıştır.⁷⁵⁶ Bu süreçte denizlerdeki fetihler de devam etmiştir. Kıbrıs’ın fethine başlanması ve Lefkoşa’nın ele geçirilmesiyle hemen adada eyalet teşkil edilmişti (1570). Kıbrıs’ın güvenlik ihtiyacı da göz önünde bulundurularak sekiz sancaktan oluşan bir eyalet kurulmuştur. Kıbrıs adasındaki Baf, Magosa, Girne sancaklarına ilaveten Anadolu’dan Alaiye, Tarsus, İçel, Zülkadriye, Sis ve

⁷⁴⁷ Géza Dávid, “Budin”, *DİA*, C. 6, s. 347; 1568-1574 tarihlerinde Budin eyaleti, Budin, Semendire, İzvornik, Vulçitrin, Pojega, Peçuy, İstolni Belgrad, Ostorgun, Segedin, Sirem, Şimontorna, Kopan, Felek, Seksar, Sigetvar, Seçan, Novigrad, Solnok, ve Sekçuy’dan oluşmakta idi. 1578-1588 tarihleri arasında Budin eyaleti, Budin, Semendire, Segedin, İstolni Belgrad, Mohaç, Hatvan, Ostorgun, Sirem, Novigrad, Şimontorna, Kopan, Seksar, Grojgal, Solnok, Seçan, Felek, Sekçuy, Sigetvar, Peçuy’dan oluşmakta idi. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası Ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1978.s. 134-135; 153-154.

⁷⁴⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, TTK yay., Ankara 1995, s. 341; 1568-1574 tarihlerinde Temeşvar Eyaleti, Temeşvar, Lipova, Vidin, Alacahisar, Çanad ve Beckerek, Arad Ma’a Göle, Modova, Pankuta’dan oluşmakta idi.. 1578-1588 tarihlerinde ise Temeşvar, Lipova, Vidin, Vulçitrin, Arad, Çanad, Alacahisar, Yanova, Modava, Pankuta ve Göle’den oluşmakta idi. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası Ve İl İdaresi*, s. 135-136, 154-155. Aynî Ali Efendi risalesinde ise Temeşvar, Lipova, Çanad, Göle, Modava ve Yanova olmak üzere altı sancaktan oluşmuştu. Bakınız. *Aynî Ali Efendi Risalesi*, Haz. Hadiye Tuncer, Ankara 1964, s. 11.

⁷⁴⁹ Hatice Oruç, “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *OTAM*, S. 18, Ankara 2005, s. 253; Feridun Emecen, “Bosna Eyaleti”, *DİA*, C.6, s. 296.

⁷⁵⁰ Bosna Eyaleti, Bosna, Hersek, Kilis, Pojega, Orahovitsa (Rahoviçe), Krka (Lika) ve Zvornikten oluşmakta idi. XVII. asır başlarında bu sancaklara Zaçasna da dahil edilmiştir. Bakınız Hatice Oruç, “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, s. 253.

⁷⁵¹ Géza Dávid, “Eğri”, *DİA*, C.10, İstanbul 1994, s. 489.

⁷⁵² Géza Dávid, “Kaniye”, *DİA*, C.24, s. 307-308.

⁷⁵³ Géza Dávid, “Budin”, *DİA*, C. 6, s. 347.

⁷⁵⁴ Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2000, s. 111-114; Yücel Öztürk, “Kefe”, *DİA*, C.25, s. 183.

⁷⁵⁵ Nejat Göyünc, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)”, *Osmanlı*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 78.

⁷⁵⁶ Halil İnalıcık, “Rumeli”, s. 234.

Trablusşam eyalete bağlanmıştı.⁷⁵⁷ Kıbrıs ruznâmçe verilerine göre Baf, Bendaya, Evidim, Gilan, Girine, Hırsofi, Karpas, Lefkoşa, Lefke, Leymason, Magosa, Tuzla, Piskopi, Mesarya, Omorfa, Şekerhane adlı on altı kazâdan oluşmuştu.

Bu açıklamalar ışığında XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı Balkanlar'ında, Rumeli, Bosna, Budin, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Eğri, Kanije, Kefe, Silistre ve Temeşvar olmak üzere dokuz eyalet bulunmakta idi. Veri grubumuzu oluşturan hareket ruznâmçelerinin 1581-1592 tarihlerini kapsamaması dolayısıyla bu zaman aralığında henüz Eğri, Kanije ve Silistre eyaletleri kurulmamıştı. Bu durumda Rumeli kadılıkları 1592 yılının sonuna değin Rumeli, Bosna, Budin, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Kefe, Kıbrıs ve Temeşvar olarak yedi eyaletten oluşmakta idi.⁷⁵⁸ Bu askerî, idarî örgütlenme dışında Osmanlı toprakları üzerinde kazâ teşkilatı da kurulmuştu.

Kazâlar, adlî ve idarî birimler idi. Kadıların görevli bulunduğu kadılığa taht-ı kazâ denilirdi.⁷⁵⁹ Kadılar da diğer taşra görevlileri gibi maaş usulü ile çalışmamakta ve yaptıkları hizmetlerden elde edilen harçlarla geçimlerini sağlamaktaydılar. Ancak, XVI. yüzyılın ilk yarısında tımar tahsis edilen kadılar da bulunmakta idi.⁷⁶⁰ Örneğin Arkadya ve Midilli kazâsında birer köyün geliri kadılarına bırakılmıştı.⁷⁶¹ Kadıların, kazâlardan elde ettikleri gelire ise mahsûl-i kazâ denilirdi. Mahsûl-ü kazâ itibar alınarak kazâlar büyüklük, önem ve nüfus göstergeleri de dikkate alınarak derecelenmişti. Kadılar da bu derecelenme esasına göre hareket gerçekleştirirlerdi.

⁷⁵⁷ Kemal Çiçek, "Kıbrıs Osmanlı Dönemi", *DİA*, C.25, s. 375; *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, Haz. Hacı Osman Yıldırım-Vahdettin Atık vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara 2000, s. 17.

⁷⁵⁸ Kazâ teşkilatı, Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Kıbrıs eyaletinin Anadolu'da kalan bölgelerini kapsamamaktaydı. Çünkü o bölgeler Anadolu Kadıaskerliğinin yetki alanında idi.

⁷⁵⁹ 18 Ramazan 989'da yevmî 130 akçe ile Peçuy Kadısı Mevlânâ Abdülkerim kazâsında bulunan mukâataalar hususundaki ihmali sebebiyle azledilmişti. NOK, RKR, 5193/2, Vr. 18a; 24 Safer 990'da Sirem Livasındaki İrig Kadısı Mevlânâ Mehmed kazâsındaki reayanın memnuniyetini kazanması ve devlet gelirlerinin tahsilindeki başarısı ile yevmî 5 akçe terakkî almıştı. MA, RKR, 179/2, s. 13.

⁷⁶⁰ Hans Georg Majer, "Osmanlı Ulemâsının Ekonomik Durumu", *İÜEF, Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 1998, s. 102; Tımar tahsisleri örnekleri için bakınız. 367 Numaralı, *Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri İle 114, 390 ve 101 Numaralı İcmâl Defterleri (920-937/1514-1530)* I, Haz. Ahmed Özkılıncı-Ali Çoşkun vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara 2007, s. 38-40.

⁷⁶¹ Fatih Kanûnnâmesine göre kadılar bir sicilde yedi akçe, hüccetten otuz iki akçe, suret-i sicilden on iki akçe, imzadan on iki akçe, kısmet-i emvâlden binde yirmi akçe, nikahtan birer iki, seyyib ise on beş akçe alınırdı. *Fatih Sultan Mehmed Kanûnnâme-i Âl-i Osman*, s. 21.

I.Selim kanûnnâmesine göre kadı müteveffa malından binde on beş akçe, müraseleden altı akçe, imzadan on iki akçe, sicilden sekiz akçe, akd-i nikahtan eğer bakire ise 20 akçe alırdı. Akd-i nikahtan beş akçe de huddâma verilirdi. Itaknameden on akçe nâib, elli akçe kadı, altı akçede emin ile katibler olmak üzere toplam altmış altı akçe alınırdı. Hüccet-i şer'iyeye, nakl-i şehade ve diğer arzlar için kadı yirmi akçe, beş akçe de huddâm alırdı. Selami Pulaha-Yaşar Yücel, *I. Selim Kanûnnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 42. Kadılar adâletnâmelerde aldıkları rüsûm hususunda sıkça uyarılmışlardır. Halil İnalçık, "Adâletnâmeler", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yay., İstanbul 2000, s. 106-108.

27 Zi'l-hicce 989'da (22 Ocak 1582) Yenipazar Kadısı Mevlânâ Mahmud kadılığının köylerinden bir kısmının İstar-i Eflak kazâsına bağlandığını ve bu sebeble mahsûl-i kazâsının oldukça yetersiz olduğunu, kazânın 130 akçelik bir kazâ olamayacağı ancak mahsûl-i kazâsı ile 50-60 akçelik bir kazâ olabileceğini ifade etmiş ve iki kazâ arasındaki köylerin adil biçimde taksim olunması için etraflarında bulunan kadılardan mübaşir tayin olunması hususunda hüküm çıkarılmasını istemişti.⁷⁶²

Kadılar kazâyâ atanırlarken mahsûl-i kazâ hususunda dikkatli davranırlar ve atanabilecekleri kazânın mahsûlünün buldukları rütbe için yetersiz gelmesi durumunda zam ve terakkî isteyebilirlerdi. Bunun dışında kadıaskerlik kadının rütbesine göre kadılığa ilhak yoluyla kadılığın gelirini artırmaya çalışırdı. 23 Ramazan 994'te (7 Eylül 1586) Bahşa Kadısı Mevlânâ Rüstem ilim ehli ve dindar olması, ahalinin memnuniyetini kazanması, bilgi ve tecrübesine göre kadılığının mahsûlünün yetersiz gelmesi üzerine terakkî isteğinde bulunmuş ve Kıravar nahiyesi Bahşa kazâsına ilhak olunarak terakkî almıştı.⁷⁶³ 12 Zi'l-ka'de 999'da (1 Eylül 1591) yevmî 300 akçe ile Tırhala Kadısı Mevlânâ Esseyid Kasım'ın müddetinin sona ermesi üzerine, yevmî 300 akçe ile Gelibolu Kadısı Mevlânâ Şemseddin Alasonya Kazâsı ilavesiyle Tırhala'ya atanmıştı.⁷⁶⁴ 19 Ramazan 994'te (3 Eylül 1586) yevmî 40 akçe ile Susam Kadısı Mevlânâ Mehmed kazâdan ayrıldıktan sonra kazâ Sakız Kadısı Mehmed'in kazâsına dahil edilmişti.⁷⁶⁵

Kadılıkların mahsûl-i kazâlarına göre statüleri cihet-i kazâ terimi ile ifade edilmekte idi. Celalzâde Kanûnnâmesinde cihet-i kazânın kazâların nüfusuna göre saptandığı ve kadılık hasılının her 1000 haneden on akçe tahmin üzere belirlendiği ifade edilir.⁷⁶⁶ Bu konuya Nejat Göyünç dikkat çekmiş ve 1518 ve 1526 tarihlerinde Mardin'in cihetinin 50 akçe olduğunu, 4.760 müslim hanesinin bulunduğunu ve kazâ cihetlerinin belirlenirken müslim nüfusun baz alındığını belirtmiştir.⁷⁶⁷ Bu çalışmadan sonra Özer Ergenç, 8 Eylül 1592 tarihinde Mardin kazâsına İsmail Efendi'nin yevmî 150 akçe ile atandığını, bu süreç içerisinde Mardin'in nüfusunda % 300'lük bir artışın söz konusu olamayacağına göre kadı gündeliklerinin hanelere göre

⁷⁶² NOK, RKR, 5193/2, Vr. 27b.

⁷⁶³ MA, RKR, 180/3, s. 51.

⁷⁶⁴ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 12b.

⁷⁶⁵ MA, RKR, 180/3, s. 51.

⁷⁶⁶ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.7, s.250.

⁷⁶⁷ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK yay., Ankara 1991, s. 47-48.

yapılmış tahminler olmaktan çıkıp kadılıkların birbirine göre büyüklüklerini gösteren itibarî bir nitelik kazandığını ifade etmiştir.⁷⁶⁸ Bu konuyu Çirmen sancağı, Selanik, Üsküp ve Zihne örneğinde inceleyeceğiz. 1530 tarihli tahrirlere göre Çirmen'in ciheti 40, Yenice-i Zağra'nın 30, Akçakızanlık'ın 35, Hasköy'ün 40 idi.⁷⁶⁹ Aynı tarihte Çirmen 2747, Yenice-i Zağra 1344, Akçakızanlık 2542, Hasköy 2887 haneden oluşmakta idi.⁷⁷⁰ Gayrimüslim nüfusun da dahil olduğu bu nüfus verilerine ve kanunnâmede belirtilen esasa göre Çirmen'in 30, Yenice-i Zağra'nın 10-15, Akçakızanlık'ın 25, Hasköy'ün de ortalama ciheti 30 olmalıydı. Ancak durum böyle değildi. Selanik'e gelince 1567-68'de kent nüfusu, 8218 haneden oluşmakta ve 27.141 kişi idi. Müslim nüfus ise 1000 haneyi geçmiyordu.⁷⁷¹ 1530 tarihinde Selanik'in ciheti Sidrekapsi'yle birlikte 170 idi.⁷⁷² 1530-1567/68 tarihleri arasında nüfusda önemli bir değişiklik olmamıştı. Bu durumda toplam hane sayısına göre Selanik'in ciheti 80 olmalıydı. Üsküp 1529 tarihinde ortalama 1300 müslim olmak üzere toplam 7000 haneden oluşmakta idi.⁷⁷³ Dolayısıyla ciheti 80 civarında olmalıydı. Bu tarihlerde kazânın ciheti ise 160 idi. 1530 yılında Zihne'nin ciheti 40 idi. Bu süreçte Zihne 43 müslim, 489 gayrimüslim haneden oluşmakta idi. Toplamda kazânın nüfusu 1000 haneyi bile bulmuyordu.⁷⁷⁴ Bu durumda nüfus verilerine göre Zihne'nin cihetinin 40 olması mümkün değildir. Örneklem alınan bu dört bölgeden çıkan sonuçlar Ergenç'in saptamalarını doğrulamakta ve kazâ cihetlerinin itibarî nitelik taşıdığını göstermektedir.

Kadılıklar için kadılığın sadece nüfusu ile değil, mevkii ve mahsül-i kazâsı birlikte gözetilerek itibarî bir cihet-i kazâ belirlenir ve kadılıklar bu cihetlere göre en üst rütbeden en alt rütbeye değin sınıflandırılırdı. Kadılık derecelerine ait XVI. yüzyılın başlarına ait sınırlı bilgi mevcuttur. Turan Gökçe tarafından yayımlanan Anadolu Vilayeti kadılarını içeren kayıtlar bu konuda bilgiler sunmaktadır. 1513 tarihli defterde kadılar 4 ila 300 akçe arasında yevmiyelendirilmişlerdir. Bu

⁷⁶⁸ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı...*, s. 194-195.

⁷⁶⁹ *370 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Rûm-İli Defteri*, s. 31-34

⁷⁷⁰ Sıddık Çalık, *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlar'da Osmanlı Düzeni (15.-16 Yüzyıllar)*, Bosna Hersek Dostları Vakfı yay., Ankara 2005, s. 190-191.

⁷⁷¹ Melek Delilbaşı, "16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Editör Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yay., s. 79.

⁷⁷² *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Rûm-ili Defteri*, s. 28.

⁷⁷³ Mehmet İnbaşı, *Osmanlı İdaresinde Üsküp Kazâsı (1455-1569)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995, s. 115-117.

⁷⁷⁴ Heath Lowry, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550 Kuzey Yunanistan'ın Fethi, İskanı ve Alt Yapı Çalışması*, Bahçeşehir Üniversitesi Yay., İstanbul 2008, s. 220.

yevmiyeler kadılıkların büyüklükleri açısından da fikir verici nitelik arz eder. En yüksek rütbeyi Hüdavendigâr livasının merkezi olan yevmî 300 akçe ile Bursa Kadısı taşımaktadır.⁷⁷⁵ Akabinde, Amasya Kadısı 150, Ankara Kadısı 130, Tokat Kadısı 130, Tire Kadısı 100, Antalya Kadısı 100, Kütahya Kadısı 90, Manisa, İzmir ve Konya kadıları 80 akçe yevmiyeye sahiptiler.⁷⁷⁶ 1528 tarihli deftere göre ise kadılar 10 ila 300 akçe arasında yevmiyelendirilmişlerdir. Bursa Kadısı yevmî 300, İzmir 150, Kütahya 150, Tire Ma‘a Güzelhisar 200, Trabzon 100, Manisa 120, Antalya 100, Konya 130, Tokat 150 akçe yevmiyeye sahiptiler. İki defterdeki veriler incelendiğinde yevmiyelerin 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 18, 19, 23, 55, 90, 120, 130, 150, 200 gibi çok çeşitli bir yelpazede bulunduğu görülmektedir.⁷⁷⁷

XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki kadıların dereceleri, hareket ruznâmçelerinden çıkarılan veriler ve Gelibolulu Âlî'nin sunduğu bilgilerle tespit edilmiş ve bu süreçte kadılık yevmiyelerinin standartlaştırıldığı ve yukarıda zikredilen çok çeşitlilikten kurtarıldığı belirlenmiştir. Bu süreçte kadılıklar yeniden düzenlenmiş ve standart bir yapıya kavuşturulmuş olmalıdır. Kadıların yevmiyeleri ya da rütbeleri aynı zamanda kadılıkların da rütbesini de göstermekte idi. Tespitlere göre kadılıklar on yedi dereceye ayrılmıştı.

Tablo 13 XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kadılık Dereceleri ve Yetki Alanı

Kadılık Dereceleri	Yetki Alanı
Yevmî 25 akçe	Kadıaskerlikler
Yevmî 30 akçe	
Yevmî 35 akçe	
Yevmî 40 akçe	
Yevmî 45 akçe	
Yevmî 50 akçe	
Yevmî 60 akçe	
Yevmî 70 akçe	
Yevmî 80 akçe	
Yevmî 100 akçe	
Yevmî 130 akçe	
Yevmî 150 akçe	
Yevmî 200 akçe	
Yevmî 300 akçe	

⁷⁷⁵ Edirne’de bu süreçte yevmî 300 akçelik bir kadılıktı. Ahmet Yiğit, “XVI.Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kadıları ve *Mühimme* Defterlerine Göre Vazifeleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XIV, İzmir 1999, s. 158. (157-173)

⁷⁷⁶ Turan Gökçe, “Anadolu Vilâyetine Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.IX, 1994, s. 229. (215-259)

⁷⁷⁷ Turan Gökçe, “934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilâyeti Kadılıkları ve Kadıları”, s. 77-94.

Yevmî 400 akçe Yevmî 499 akçe	?
Yevmî 500 akçe (Mevleviyet)	Şeyhülislâm

Yukarıdaki tabloda zikredilen yevmî 25 akçe ile yevmî 300 akçe aralığında kadılıklara yapılan atamalar kadıasker ruznâmçelerinde bulunmaktadır. Ancak yevmî 400 ve 499 akçeli kadılıkların ve mevleviyetlerin atamaları mevcut değildir. Mevleviyet kadılıkların defterlerde bulunmaması atama yetkisi sebebiyledir. Çünkü yevmî 500 akçeli mevleviyet kadılıkları şeyhülislâmın yetki alanında idi ve bunların arzları sadrazam vasıtasıyla yapılmakta idi. Bu sebeple de ruznâmçe defterlerine bu kadıların atamaları kaydedilmemekte idi. Yevmî 400 ve yevmî 499 akçeli kadılıklardan Gelibolulu Âlî, *Künhü'l-Ahbâr* adlı eserinde bahsetmiştir.⁷⁷⁸ Bu kadılıkların mahiyeti ve hangi kurumun yetkisi altında bulunduğu dair ise herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. XVII. yüzyılın ortalarında Siroz yevmî 499 akçeli bir kadılıktı ve kasaba kadılıklarının en üst rütbesi olan sitte rütbesini taşıyordu.⁷⁷⁹ XVIII. yüzyılda da kadılıklar mevleviyetler ve kasaba kadılıkları olarak ikiye ayrılıyordu⁷⁸⁰ ve kadıaskerlerin yetkisi altında bulunan kadılıklar yevmî 150, yevmî 200, yevmî 300, yevmî 400 ve yevmî 499 akçe olarak gruplanmıştı.⁷⁸¹ Bu veriler yevmî 400 ve 499 akçeli kadılıkların varlığını güçlendiren delillerdir. Ancak bu kadılıklara ait kesin bir bilgi verememekle birlikte, kadıaskerlerin yetkisi altında bulunmadıkları için mevleviyetler gibi şeyhülislâm ve sadrazamların yetki alanında olmaları gerektiği kanaatindeyiz.

Kazâlar içerisinde en önemli ve büyük kadılıklar yevmî 500 akçeli mevleviyetlerdi.⁷⁸² XVI. yüzyılda İstanbul, Edirne, Bursa, Bağdat, Mısır, Şam, Halep,⁷⁸³ Mekke, Medine, Trablus bu kadılıklar arasında idi.⁷⁸⁴ Rumeli'de daimi

⁷⁷⁸ G. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, C.II, s.75.

⁷⁷⁹ Özergin, "Rumeli Kadılıklarında...", s. 259, 292.

⁷⁸⁰ Tevkii Abdurrahman Paşa, "Osmanlı Kanûnnâmeleri", s. 541.

⁷⁸¹ İsmail Gündoğdu, *The Ottoman Ulemâ Group...*, s. 99-111.

⁷⁸² İ.Hakkı Uzunçarşılı ve Fahri Unan, mevleviyetlerin 300 ve 500 akçeli olmak üzere iki ana grupta toplandığını belirtmekle birlikte de ruznâmçe verilerine göre klasik dönemde 300 akçeli kadılıklar mevleviyet statüsünde değildir. İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîyye Teşkilatı*, s. 95; Fahri Unan, *Mevleviyet, DİA*, C.29, s. 467-468; Koçi Bey mevleviyet olan kadılıkları Mısır, Halep, Diyarbakir, Şam, Erzurum, Selanik, Budin, Sofya, Bursa, Edirne ve İstanbul olarak sayar. *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhuri Danişman, s. 96; *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Seda Çakmakcıoğlu, s.134, 288.

⁷⁸³ Halep yevmî 500 akçelik bir mevleviyetti. Sancağı dahilinde bulunan diğer kadılıklar ise 25, 30, 35, 40, 50, 70 akçelik idi. Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ 2003, s. 96; Stephan Gerlach, XVI. yüzyılda kadılıkların Halep, Şam, Kahire, Bursa, Edirne ve İstanbul olarak

mevleviyet statüsünde Edirne ve Selanik'in⁷⁸⁵ bulunduğu belirlenmiştir. Edirne taht kadılıklarından birisi idi. Selanik'e yapılmış bir atama ise hareket ruznâmçelerinde bulunmamaktadır. Bu sebeple mevleviyet statüsünde bulunduğu düşünülmektedir. Selanik'te ayrıca mevâlnin istihdam olunduğu da tespit edilmiştir. 994 Cemâziye'l-evvel'inde (Nisan-Mayıs 1586) Sahn'da müderris Osman Efendi'ye Selanik Kazâsı verilmişti.⁷⁸⁶

Mevleviyetlerin altında kalan diğer kazâlar da kimi zaman mevleviyet olarak tevcih edilebiliyor, daha sonra tekrar kasaba kadılarının tasarrufuna girebiliyorlardı. Bu kazâlar içerisinde Yenişehir, Filibe⁷⁸⁷, Bosna Saray'ı, Kefe, Eyüp, Belgrad, Ahyolu, Galata ve Lefkoşa bulunmaktadır. Kıbrıs fethedildiği zaman buradaki kazâlar mevleviyetle Kâmî Efendi'ye verilmişti. Ancak sonrasında buradaki kazâlar, mevleviyet payesi için uygun olmadıkları için kasaba kadılarına tevcih edilmeye başlanmıştı.⁷⁸⁸ 986 Zi'l-hicce'sinde (Ocak-Şubat 1579) Mevlânâ Bali Bosnevî'ye, Bosna Sarayı,⁷⁸⁹ 991 Zi'l-hicce'sinde (Aralık 1583-Ocak 1584) Eyüp Kazâsı Silivri, Çatalca ve Ereğli kazâları ilhakıyla Mevlânâ Piri'ye mevleviyet olarak verilmişti.⁷⁹⁰ Mevlânâ Abdullah 992 Şaban'ında (Ağustos-Eylül 1584) Bağdat kazâsından sonra Filibe'ye mevleviyet olarak atanmıştı. Ancak Filibe'ye gitmeyi kabul etmemiş ve İstanbul'a gelmiş, Yenişehir Kazâsı Fenar ilhakı ile mevleviyet hâline getirilmişti.⁷⁹¹ 1008 (1599-1600) yılında Ahyolu Kazâsı Misivri ve Rusikasrı ilhakıyla mevleviyet olmuştu. Bu atamadan sonra ise Ahyolu tekrar kasaba kadılarına tevcih edilmişti. 1016 yılı (1607-1608) ortalarında ise Semendire ve Havale ilhakı ile Belgrad'a

sıralandığını ve bir görevlinin hangi mevkiye gelebileceğinin belirli olduğunu ifade eder. Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, C.I, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.315.

⁷⁸⁴ XVII. yüzyılın ortalarından itibaren mevleviyetler Kadıaskerlikler, İstanbul, Mekke, Edirne, Bursa, Mısır, Medine, Şam, Kudüs, Halep, Selanik, Galata, Yenişehir (Tırhala Yenişehri,), Filibe, Üsküdar, Havass-ı Refia (Eyüp), İzmir, Bağdat, Diyarbekir, Manisa, Sofya, Belgrad idi. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Medine kadılığı da en yüksek dereceye yükseltildi ve Haremeyn mevleviyeti oluşturuldu. Bunların altında da Bilâd-ı Hamse, Mahrec ve Devriye adları altında mevleviyetler dört dereceye ayrıldı. İ.Hakkı Uzunçarşılı, "İstanbul ve Bilad-ı Selase Denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılıkları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III, 1957, s. 25-26 (25-32)

⁷⁸⁵ Receb 999'da (Nisan-Mayıs 1591) Üsküdar Kadılığı, Selanik'den ayrılan Abdurrahim Efendi'ye verilmişti. Selanik Kadısı Ağzıkara da azledilmiş yerine Şehzâde Sultan Mehmed Medresesi'nden Taşköprüzâde Mevlânâ Kemal Efendi atanmıştı. *Tarih-i Selânikî*, C. I, s. 241; Şaban 1003'de (Nisan-Mayıs 1595) Selanik Kadılığına Süleymaniye Medresesi müderrisi Bostanzâde'nin oğlu atanmış, Abdurrahim Efendi ise Eyüp Kadılığına atanmıştı. *Tarih-i Selânikî*, C.II, s. 466.

⁷⁸⁶ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 16a.

⁷⁸⁷ *Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, C.I, s. 129.

⁷⁸⁸ Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Kühn'ül...*, C.II, s. 74-75.

⁷⁸⁹ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 283.

⁷⁹⁰ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 302.

⁷⁹¹ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 414.

mevleviyet statüsü verilmişti.⁷⁹² 1015 Receb’inde (Kasım-Aralık 1606) Lefkoşa mevleviyet olarak Mevlânâ Şemseddin bin Ahmed’e verilmek istenmişti ancak bu istek kabul görmemişti.⁷⁹³ 27 Ramazan 993’de (22 Eylül 1585) yevmî yetmiş akçe ile Soğdak Kazâsı Kefe kazâsına ilhak olunmuş ve mevleviyet olarak Lütî Beyzâde Muhyiddin’e verilmiş ancak kabul etmemesi üzerine ayrı ayrı kasaba kadılarına tevcih edilmişlerdi.⁷⁹⁴ 4 Zi’l-ka’de 997’de (14 Eylül 1589) mevleviyetle Saray Kadısı Mevlânâ Alaeddin İzmir kazâsına atanmış, Saray’ı mevleviyetle kimse kabul etmeyince Mevlânâ Alaeddin’e yevmî 300 akçe ile verilmişti.⁷⁹⁵ 3 Ramazan 999’da (25 Haziran 1591) Saray kazâsına atanan ancak kazânın mevleviyet ile Mevlânâ Sinan’a verilmesi sonucu Mevlânâ Alaeddin görevsiz kalmıştı.⁷⁹⁶ Bu tür geçici olarak mevleviyet statüsüne yükseltelen kadılıklara harekette ulemânın isteksiz davrandığı ve bunun üzerine bu kazâların tekrar kasaba kadılarına verildiği tespit edilmektedir. 1011 (1602-1603) tarihli bir fermanla yüz elli ve diğer payede olan mansıblardan mevleviyet ile verilen kadılıklara sonradan mansıb ilhak olunmaması, eğer ilhak olunursa ifraz olunması istenmiş ve bu uygulamanın mansıbların azalmasına neden olduğu belirtilmiştir.⁷⁹⁷

Kadılıklar mevleviyet itibar edilerek verilmelerinin yanı sıra kimi zaman ulemâya arpalık olarak da tevcih edilmekteydi. 1009 Muharrem’inde (Temmuz-Ağustos 1600) Gelibolu Kazâsı Kınalızâde Hasan Efendiye arpalık olarak verilmişti.⁷⁹⁸ Arpalık uygulaması XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Evliya Çelebi, arpalık verilen kazâlardan bahsederken, örneğin Pıravadi kazâsının nakibüleşraflara arpalık olarak verildiğini belirtmektedir.⁷⁹⁹

Mevleviyet kadılıklarının altında yevmî 499 ve yevmî 400 akçeli kadılıklar bulunurdu. Bunların altında ise kadıasker yetki alanındaki yevmî 300 akçeye değin olan kadılıklar yer almaktaydı. Kadıaskerlerin yetki alanındaki kadılıklar, Rumeli, Anadolu ve Mısır’daki kadılıklar olmak üzere üç sınıftı ve Mısır, Anadolu

⁷⁹² Nevîzâde Atâî, *Hadâikü’l-Hakâik...*, s. 583.

⁷⁹³ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü’l-Hakâik...*, s. 574.

⁷⁹⁴ MA, RKR, 180/3, s. 4.

⁷⁹⁵ MA, RKR, 182/5, s. 36.

⁷⁹⁶ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 5a.

⁷⁹⁷ Feridun Bey, *Münşeâtü’s-selâtîn*, C.II, s. 225-226.

⁷⁹⁸ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü’l-Hakâik...*, s. 574.

⁷⁹⁹ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 3. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 176.

Kadıaskerliğinin yetki alanında idi.⁸⁰⁰ Kadılıkların bu şekilde üç bölgeye ayrılmasında devletin sınırlarının üç kıtaya yayılmış olması, bu kıtalarda ayrı dil, kültür ve yaşam tecrübesine sahip olunması etkili olmuştur.⁸⁰¹ Ayrıca devlet pragmatik biçimde her bir bölgedeki personelini ulaşım ve haberleşme şartları düşünüldüğünde üç bölgeye ayırarak daha iyi istihdam ve hareket ettirebilirdi. Bu kadılıklar gelir durumuna ve önemine göre derecelendirmeye tabi tutulmuştu. Bu konu ile ilgili literatürdeki bilgiler XIX. yüzyıl verilerine göre yapılmış⁸⁰² ve bu verilere göre Rumeli kadılıkları dokuz rütbeden oluşmuştur.⁸⁰³ XIX. yüzyıl öncesindeki Rumeli kadılıklarının rütbeleri hakkında Kemal Özergin tarafından yayıma hazırlanan yazma önemlidir. 1662-1674 yılları arasında Şeyhülislâmlık yapan Minkârîzâde Yahya Efendi, şeyhülislâmlığının beşinci yılında Rumeli kadılıklarının derecelerinde görülen aksaklıklar üzerine Rumeli Kadıaskeri Babazâde Abdülkadir Sinani Efendi'ye bütün mansıbların gözden geçirilip yeniden düzenlenmesi hususunda emir vermiş ve bunun üzerine Sinani Efendi kadıaskerlik divânına devam eden yüksek dereceli kadıları (eşrâf-ı kudât) toplayarak, Rumeli kadılıklarını yeniden düzenletmiştir. Bütün kadılıklar, makamın günlük gelirin bakılarak on iki dereceye ayrılmış ve her dereceye giren kadılıklar tespit edilmiştir. Yazmaya göre Rumeli kadılıklarının dereceleri şöyledir :

1. Sitte-i Âliye
2. Ūlâ
3. Karîb ilâ'l-Ūlâ
4. Sâniye
5. Karîbe ilâ's-Sâniye
6. Sâlise
7. Râbia
8. Karîb ilâ'r-Râbia
9. 200-150 arası Mansıblar
10. Karîbe- ilâ'l-Menâsıb
11. 150-130 arası Mansıblar

⁸⁰⁰ Gibb And Bowen, *Islamic Society...*, s. 122.

⁸⁰¹ Şinasi Altundağ, "Osmanlılarda Kadıların Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında", *VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1967, s. 346. (342-354)

⁸⁰² Tanzimat dönemi başlarında da kasaba kadılıkları kendi içerisinde şu rütbelere ayrılırdı. Rumeli kazâ kadılıkları: Sitte, Ūlâ, Karîbe-i Ūlâ, Sâniye, Sâlise, İnebahtı, Eğri, Çelebi ve Çanat olmak üzere dokuz rütbeden (TTK Kütüphanesi, Yazma 144, s. 2-12); Anadolu kazâ kadılıkları Sitte, Mûsıla, Sâniye, Sâlise, Râbia, Hâmise, Sâdise, Sâbia, Sâmine ve Tâsia olmak üzere on rütbeden; Anadolu Kadıaskerliğinin yetki alanı içerisindeki Mısır ise, Sitte, Mûsıla, Sâlise, Râbia, Hâmise ve Sâdise olmak üzere altı rütbeden oluşmaktaydı (TTK Kütüphanesi, Yazma 140, s. 2, 52)

⁸⁰³ Rumeli kadılıklarının XIX. yüzyıldaki sınıflandırması hakkında bakınız. Yasemin Beyazıt, "Rumeli Kadılıkları ve Rütbelere Dair 1837 Tarihli Bir Yazma", *Belgeler*, C. XXVIII/32, 2007.

12.130-100 arası Mansıblar

Bu düzenlemeye göre kadıasker yetki alanındaki kadılıklarının en itibarlıları sitte-i âliye rütbesini taşıyanlardı. Bu kazâlar Üsküp, Siroz, Tırhala, Silistre, Hezargrad ve Hulumic idi. Bunlar içerisinde Siroz yevmî 499 akçelik, Üsküp, Silistre, Hulumic yevmî 300 akçelik kadılık, Tırhala ise yevmî 200 akçelik kadılık idi. Hezargrad'ın ise derecesi belirtilmemişti.⁸⁰⁴ Bu kadılıkların altında ise diğer rütbelerde kalan kadılıklar yer almaktaydı. Evliya Çelebi de bu süreçte kadılıkların rütbelerini belirtirken, yevmî 150, 300 akçelik ve mevleviyet kadılıklardan bahsetmiştir.⁸⁰⁵ 1078 (1667-1668) yılında yapılan bu düzenleme öncesinde Rumeli kadılıklarının bu şekildeki rütbelendirilmesine dair herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Bu rütbelendirmenin ilk kez 1078 yılında yapılmış olması da ihtimal dahilindedir. Sitte rütbesinin ismiyle müsemma altı kadılıktan oluşması ve zaman içerisinde bu isimlendirme kullanılsa bile bu rütbe içerisindeki kadılıklarının sayısının artması ve 1837 tarihinde bu rütbeye giren kazâların yirmi yediye⁸⁰⁶ ulaşması bu ihtimalin varlığını da düşündürmektedir.

Ruznâmçe defterlerindeki veriler ise kadılıkların dereceleri konusunda fikir vermekte ise de kazâların yukarıda açıklandığı gibi rütbeleri hakkında bilgi sunmamaktadır. Çünkü defterlerde kadıların hareketi esas alınmıştır. Bu sebeple kadıların hareket esnasında taşıdıkları ve ulaştıkları rütbeleri belirtilmiştir. Örneğin 17 Şaban 999'da (10 Haziran 1591) yevmî 150 akçe ile Dimetoka Kadısı Mevlânâ Muslihiddin'in vefat etmesi üzerine bu göreve bir önceki görevinden yevmî 150 akçe ile ayrılan Mevlânâ Alaeddin yevmî 200 akçe ile atanmıştı.⁸⁰⁷ 10 Muharrem 1000'de (28 Ekim 1591) yevmî 45 akçe ile İstolni Belgrad Kadısı Mevlânâ Fazlullah'ın müddeti sona ermiş ve yerine yevmî 70 akçe ile Tekfur kazâsından ayrılıp üç yıl infisâli olan Mevlânâ Kasım yevmî 80 akçe ile tayin edilmişti.⁸⁰⁸ 14 Safer 1000'de (1 Aralık 1591) yevmî 150 akçe ile Pojega Kadısı Mevlânâ Muhyiddin'in müddeti sona ermiş yerine yevmî 80 akçe ile Böğürdelen kazâsından ayrılıp üç yıl infisâli olan

⁸⁰⁴ Özergin, "Rumeli Kadılıklarında...", s. 259.

⁸⁰⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 3. Kitap, s. 170, 178, 216.

⁸⁰⁶ Yasemin Beyazıt, "Rumeli Kadılıkları ve Rütbelerine Dair 1837 Tarihli Bir Yazma", s. 15.

⁸⁰⁷ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 3b.

⁸⁰⁸ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 17a.

Mevlânâ Ahmed yevmî 100 akçe ile görevlendirilmişti.⁸⁰⁹ Bu kayıtlar irdelendiğinde kayıtlarda geçen akçeler kazâların rütbelerini değil kadıların buldukları rütbeleri göstermektedirler. Silistre kazâsına atanan kadılar yevmî 150-200-300 akçe ile; Balyabadra'ya yevmî 100-130-150-200 ve 300 ile; İstife'ye yevmî 80-100-150-200-300; İşim'e yevmî 35-40-45 akçelerle atanmışlardı. Bu sebeplerle Rumeli kadılıklarının XVI. yüzyılda eğer varsa kaç rütbeden oluştuğu tespit edilememiştir. Ancak kadılıkların ve kadıların yevmî 25 akçe ile yevmî 300 akçe arasında kademelendiği belirlenmiştir. Koçi Bey risalesinde Rumeli'de 450 kadılık bulunduğunu ifade etmiştir.⁸¹⁰ Kadıasker Ruznâmçeleri verilerine göre Rumeli'de 448 kadılık bulunmaktadır ve bu kadılıkların listesi ekte verilmiştir.⁸¹¹ Aşağıda Rumeli kadılıkları kadıların atanma rütbelerine göre zikredilecektir.

a. Yevmî 300 Akçe ile Atama Yapılan Kazâlar

Yevmî 300 akçe ile atama yapılan otuz dokuz kazâ tespit edilmiştir. Fatih Kanûnnâmesinde 300 akçeli kadıların mevleviyete yakın bir statüde olduğu ifade edilmiştir.⁸¹² Bu kadılıklar Rumeli'nin en önemli kent merkezleri idi:

Balyabadra, Belgrad, Belgrad Engürüsü, Çernovi, Dırama, Dimetoka, Eğriboz, Eyüp, Fenar, Filibe, Filorina, Gelibolu, Gümülcine, İstife, Karasu Yenicesi, Kıratova, Lefkoşa, Manastır, Niğbolu, Pıravadi, Piriştine, Ruscuk, Sakız, Saray, Sidrekapsi, Silistre, Siroz, Sofya, Şehirköyi, Şumnu, Tatarpazarı, Temeşvar, Tırhala, Tırnovi, Üsküp, Vardar Yenicesi, Varna, Yanya, Yenişehir.

b. Yevmî 200 Akçe ile Atama Yapılan Kazâlar

Bu kategoride, elli dokuz kazâ bulunmaktadır:

Ahyolu, Arnavud Belgradı, Avlonya, Avrathisarı, Baba, Balçık, Balyabadra, Beckerek, Belgrad, Belgrad Arnavudu, Belgrad Engürüsü, Böğürdelen, Budin, Çatalca, Çernovi, Dimetoka, Eğriboz, Eyüp, Fener, Filibe, Filorina, Éá, Hayrabolu, Hezargrad, Ilıca, İstife, Karaferye, Karasu Yenicesi, Kefe, Kıratova, Lefkoşa, Leymason, Livadya, Manastır, Marmara Adası, Midilli, Mizistre, Nevrekob, Peçuy, Sakız, Segedin, Serfice, Sidrekapsi, Silistre, Siroz, Sofya, Şehirköyi, Tatarpazarı,

⁸⁰⁹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 20b.

⁸¹⁰ *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhuri Danışman, s.96; *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Seda Çakmakçıoğlu, s.134, 288.

⁸¹¹ Rumeli kazâlarının tamamı için bakınız Ek 1.

⁸¹² *Fatih Sultan Mehmed Kanûnnâme-i Âl-i Osman*, s. 12.

Temeşvar, Tırhala, Tırnovi, Ustrumca, Üsküp, Vardar Yenicesi, Varna, Yanbolu, Yenişehir, Zağra-i Atik, Zihne.

c. Yevmî 150 Akçe ile Atama Yapılan Kazâlar

Bu kategoride yüz otuz sekiz kazâ tespit edilmiştir:

Ahyolu, Akçakızanlık, Akkirman, Alacahisar, Andıra, Arkadya, Atina, Avlonya, Avrathisarı, Ayazmend, Aydos, Baba, Balçova, Balyabadra, Banaluka, Beckerek, Belgrad Engürüsü, Berkofça, Böğürdelen, Brod, Budin, Çatalca, Çernovi, Çorlu, Debre, Dırama, Dimetoka, Dubnice, Eğriboz, Ergene Köprüsü, Fener, Filorina, Foça, Gelibolu, Güle, Gümölcine, Hayrabolu, Hezargrad, Hulomic, Ilıca, İbrail, İbsala, İlbasan, İnebahtı, İpek, İsmail Geçidi, İstanköy, İstife, İştib, İvraca, İvranya, Kalaçe, Kalavrita, Kalkandelen, Karasu Yenicesi, Karinabad, Karitene, Kefe, Kesriye, Kıratova, Kırçova, Kızılağaç, Kili, Köprülü, Köridüs, Köstendil, Lefkoşa, Leymason, Limni, Lipova, Lofça, Manastır, Mangub, Menlik, Midilli, Midye, Migalkara, Mitrofça, Mizistre, Molova, Mustafa Paşa Köprüsü, Nakşa, Narda, Nevesin, Nevrekob, Niğbolu, Nova, Novaberde, Ohri, Peçuy, Peşte, Pıradı, Pilevne, Piremedi, Piriştine, Prizrin, Pirlepe, Polomya, Rahova, Rodos, Rodoscuk, Rudnik, Ruscuk, Sakız, Samakov, Segedin, Semendire, Serfice, Silistre, Silivri, Sofya, Sonbur, Şehirköyi, Şumnu, Tekfurgölü, Temeşvar, Teşene, Tırhala, Tırnovi, Timurhisar, Ustrumca, Uzuncaova Hasköyü, Ürgüp, Üsküp, Varadin, Vardar Yenicesi, Varna, Velesin, Vidin, Vize, Yanbolu, Yanya, Yenipazar, Yenişehir, Zağra-ı Atik, Zağra-ı Cedit, Zihne.

d. Yevmî 130 Akçe İle Atama Yapılan Kazâlar

Bu kategoride, seksen kazâ bulunmaktadır:

Akçakızanlık, Alacahisar, Alasonya, Andıra, Arkadya, Bac, Baf, Balyabadra, Banaluka, Beckerek, Bergama, Brod, Çatalca, Çirmen, Dubnice, Ferecik, Foça, Hayrabolu, Hurbişte, Ilıca, İbrail, İnebahtı, İpek, İslimye, İştib, İvraca, İvranya, İzidin, Kalaçe, Kalavrita, Kalimata, Kalkandelen, Karitene, Keşan, Korondos, Köprülü, Köridüs, Lefkoşa, Leskofça, Leymason, Livadya, Magosa, Menlik, Mesarya, Migalkara, Misivri, Mitrofça, Molova, Mustafa Paşa Köprüsü, Nevrekob, Nova, Novaberde, Ohri, Peçuy, Peşte, Pınarhisar, Piremedi, Piriştine, Prizrin, Pirlepe, Polomya, Rahova, Rudnik, Samakov, Semendire, Şumnu, Tatarpazarı, Tekfurgölü, Teşene, Tırapolıçe, Timurhisar, Uzuncaova Hasköyü, Varadin, Velesin, Vidin, Vize, Vulçitrin, Yanya, Yenipazar, Zağra-ı Atik

e. Yevmî 100 Akçe İle Atama Yapılan Kazâlar

Bu kategoride, seksen dokuz kazâ bulunmaktadır:

Akçahisar, Alasonya, Angelikasrı, Aydos, Azak, Badracuk, Baf, Balyabadra, Banaluka, Beckerek, Berkofça, Bihlişte, Boganya, Böğürdelen, Burgos, Cumapazarı, Çačka, Çatalca, Çırpan, Çorlu, Debre, Ekserü Mora, Ereğli, Ergene Köprüsü,

Hulumic, Hurbişte, İbrail, İnöz, İrig, İsakçı, İslimye, İsmail Geçidi, İstife, İvraca, İvranya, İzvornik, Kalkandelen, Karinabad, Karpas, Kerpeniş, Kesriye, Keşkemec, Kırçova, Kili, Koron, Köprü, Küprülü, Limosa, Livadya, Lofça, Magosa, Mangub, Migalkara, Mitroviçe, Mostar, Moton, Mustafa Paşa Köprüsü, Nakşa, Nevesin, Novasel, Pınarhisar, Pilevne, Piremedi, Pirepolya, Podgoriçe, Pojega, Polomya, Pireveze, Rahova, Rahoviçe, Salone, Soğdak, Sonbur, Şehirköyü, Şumnu, Taman, Tatarpazarı, Tekfurgölü, Tepedelen, Teşene, Tikveş, Toyrangölü, Ürgüp, Varat, Velesin, Vidin, Vişnice, Vraşniçe, Vulçitrin.

f. Yevmî 80 Akçe ile Atama Yapılan Kazâlar

Bu kategoride, seksen sekiz kazâ tespit edilmiştir:

Alacahisar, Alasonya, Andıra, Angelikasrı, Bac, Badracuk, Baf, Berkofça, Brunapeşte, Burgos, Çakova, Çanat, Debre, Ereğli, Ergene Köprüsü, Evreşe, Ferecik, Gilan, Girebene, Görice, Grojgal, Hacıoğlu Pazarı, Havas-ı Ahi Çelebi, Havas-ı Mahmud Paşa, Hulumic, Hurbişte, İhtıman, İmoçka, İnöz, İsakçı, Iskiradin, İstar-i Eflak, İstife, İstolni Belgrad, İvranya, İzidin, İzvornik, Karinabad, Karitene, Kerpeniş, Kesriye, Kırkinise, Kili, Kirenye, Kocanya, Konice, Koron, Leskofça, Limni, Limosa, Lipova, Magosa, Makova, Mangub, Meğri, Memlehateyn, Menlik, Mirkova, Misivri, Modova, Mostar, Moton, Nakşa, Nova, Novasel, Petriç, Pıravişte, Pirepolya, Piskopi, Polomya, Rahova, Rahoviçe, Rusikasrı, Sırışnik, Solnok, Suhuryaka, Şehirköyü, Talende, Tavene, Tepedelen, Tırapoliçe, Toyrangölü, Tuzla, Ürgüp, Vişegrad, Vodine, Yanbolu, Zıştovi.

g. Yevmî 70 Akçe İle Atama Yapılan Kazâlar

Bu kategoride, doksan dokuz kazâ bulunmaktadır:

Akçahisar, Alacahisar, Andıra, Angelikasrı, Azak, Bac, Badracuk, Bahşa, Banaluka, Belgradcık, Bender, Cibre, Cumapazarı, Çaçka, Çakova, Çirmen, Drac, Dukagin, Eğrikesri, Ekserü Mora, Ereğli, Gilan, Girebene, Görice, Gradçaniçe, Grojgal, Gubaş, Hatvan, Havas-ı Mahmud Paşa, Hırsova, Hurbişte, İhtıman, İmoçka, İmroz, İskenderiye, Iskiradin, İstolni Belgrad, İşbat, İzidin, İzvornik, Kalaçe, Kalimata, Karadağ, Karinabad, Kerpeniş, Kesriye, Keşan, Kıraguayefce, Kırkinise, Kocanya, Konice, Kopan, Koron, Lefke, Leskofça, Leş, Livandar, Magosa, Mangub, Meğri, Mezarrak, Midye, Mirkova, Mostar, Nakşa, Nertova, Novasel, Novigrad, Ostorgun, Perakin, Petriç, Pıravişte, Pıravnik, Pirepolya, Poçağa, Pojega, Radomir, Rusikasrı, Sahra, Salone, Sirebrenice, Sırışnik, Soğdak, Solnok, Sonbur, Şikloş, Şimontorna, Taman, Tırapoliçe, Toyran Gölü, Ürgüp, Varadin, Velesin Vişegrad, Vraşnice, Yakova, Yanbolu, Yanova, Zıştovi.

h. Yevmî 60 Akçe İle Atama Yapılan Kazâlar

Bu kategoride, yüz iki kazâ tespit edilmiştir:

Akçahisar, Anabolu, Andurusa, Aydonat, Bac, Bender, Bozcaada, Cibre, çakova, Çanat, Çardak, Çelebipazarı, Çerniçe, Çırpan, Değirmenlik, Devline, Drac,

Dukagin, Eğrikesri, Ekserü Mora, Ereğli, Evreşe, Felek, Gilan, Görice, Gorjgal, Gubaş, Hatvan, Hırsofi, Hırsova, İhtıman, İlbasan, İnebahtı, İskiradin, İstar-i Eflak, İşbat, İzvornik, Kalaçe, Kalimata, Karadağ, Karitene, Karpas, Kavala, Kerş, Kesriye, Keşkemet, Kıraguayefçe, Kırçova, Kirenye, Kopan, Koyun Adası, Leskofça, Leş, Leymason, Livandar, Magosa, Misivri, Modova, Morova, Mostar, Nakşa, Niş, Novasel, Olendorik, Olova Maa Borca, Ostorgun, Ostorova, Ösek, Perakin, Peşte, Peterciban, Pınarhisar, Preveze, Radomir, Rahoviçe, Rusikasrı, Sahra, Salone, Seksar, Sigetvar, Sirebrenice, Sirişnik, Solnok, Sölova, Suhuryaka, Şimontorna, Taman, Tavene, Teşene, Tırpoliçe, Tuzla, Üzice, Vaç, Valpova, Valtoz, Vişegrad, Vodine, Yagodine, Yakova, Yanova, Yayça, Yenivaroş.

i. Yevmî 50 Akçe İle Atama Yapılan Kazâlar

Bu kategoride, yüz on iki kazâ bulunmaktadır:

Agustos, Altunili, Anabolu, Andıra, Arhoz, Ayamavra, Azak, Babaeski, Belgradcık, Bılagay, Bılasice, Bihor, Cankirman, Cibre, Cumapazarı, Çaçka, Çağlayık, Çakova, Çerniçe, Çirmen, Despot Brodu, Ergene Köprüsü, Evidim, Felek, Girebene, Grojgal, Hatvan, Havas-ı Ahi Çelebi, Prizrin, Hırsofi, Hotaliç, İhtıman, İlok, İncekara, İncük, İrig, İskenderiye, İskirapar, İstar-i Eflak, İstarova, İşbat, İvranya, İzenbol, İzladı, Karadağ, Kavala, Kerş, Kızılhisar, Kifse, Kirenye, Konice, Kopan, Koron, Koznik, Leş, Livandar, Maçın, Magosa, Medoke, Meğri, Memlehatayn, Menlik, Mesarya, Modova, Mohaç, Mostar, Nakşa, Nimçe, Niş, Olendorik, Ova, Ölgünbar, Perakin, Petriç, Pınarhisar, Pıravadi, Pıravişte, Pıravnik, Pirepoy, Piriznik, Prizrin, Pozegacık, Radomir, Rasova, Razlık, Sahra, Sarta, Seksar, Semendirek, Sirebrenice, Sölova, Susam, Şikloş, Talende, Tavene, Tepedelen, Tırpoliçe, Tırhala, Tikveş, Timok, Tirgovişte, Tuzla, Vaç, Valpova, Valtoz, Valyeva, Velika, Vidin, Vodine, Yacağaç, Yanbolu, Yanova, Zadrıma.

i. Yevmî 45 Akçe İle Atama Yapılan Kazâlar

Bu kategoride, seksen sekiz kazâ tespit edilmiştir:

Andıra, Arad, Azak, Belgradcık, Bendaya, Bılagay, Bihlişte, Bihor, Borca Olova, Bozbaba, Budemle, Cankirman, Cumapazarı, Çakova, Çardak, Çelebipazarı, Çerniçe, Çırpan, Devline, Ereğli, Evidim, Guryan, Hatvan, Havas-ı Ahi Çelebi, Hotaliç, İlbasan, İlok, İmoçka, İncekara, İncük, İrig, İsfirliğ, İsfirliğ Banası, İstar-i Eflak, İstarova, İstolni Beograd, İşim, Karağaç, Karitene, Karpas, Kavala, Kerpeniş, Kızılhisar, Koznik, Makova, Meğri, Mezarrak, Modonic, Modova, Niş, Olendorik, Ostorova, Ölgünbar, Pançova, Pıravişte, Pıravnik, Pirepoy, Piriznik, Prizrin, Piskopi, Podgoriçe, Pozarefçe, Preveze, Radovişte, Rasova, Razlık, Rusikasrı, Seksar, Sigetvar, Sölova, Şekerhane, Şimontorna, Taşlıca, Tepedelen, Timok, Timorince, Tuzla, Umul, Vaç, Velika, Vişnice, Vraşnice, Yagodine, Yakova, Yanova, Yergöğü, Zadrıma, Zagorya.

j. Yevmî 40 Akçe İle Atama Yapılan Kazâlar

Bu kategoride, yüz yirmi dokuz kazâ bulunmaktadır:

Agustos, Akhisar, Altunili, Arad, Arhoz, Bahşa, Belgradcık, Bendaya, Bereketlü, Bılagay, Bılasice, Bihlişte, Bihor, Bihorina, Borca Olova, Bozbaba, Budemle, Cezire-i İne Maa Misivye, Çağlayık, Çaniçe, Çardak, Çerniçe, Dağardı, Değirmenlik, Ereğli, Evidim, Evreşe, Fecat, Felek, Fener, Fethülislam, Gradçaniçe, Grojgal, Gülsuret-i Yenibeğlü, Havas-ı Mahmud Paşa, Havale, Havas-ı Ahi Çelebi, Hıram, Hotaliç, İlbasan, İlok, İncekara, İrig, İsfirliğ, İsfirliğ Banası, İskeros, İskırapar, İstar-i Eflak, İstarova, İşim, İvlahor ve Apokri, Kamengrad, Karaağaç, Kefe, Kerş, Kırçova, Kızılhisar, Kurveleş, Kifse, Korina, Korondos, Kotar, Koyun Adası, Kurubine, Leş, Livandar, Maçın, Makova, Mat, Medoke, Megara, Mesarya, Mezakya, Mirkova, Mohaç, Morova, Mürted Adası, Nakşa, Novasel, Novigrad, Olofça, Omorfa, Ova, Ölgünbar, Pañçova, Pankuta, Petercipan, Plav, Pıravnik, Pirespe, Pireveze, Piskopi, Podgoriçe, Radovişte, Sarta, Seçan, Seksar, Semendirek, Sigetvar, Soğdak, Sonbur, Sölova, Suhuryaka, Susam, Şekerhane, Şhirköy, Şimontorna, Talende, Taman, Taşlıca, Tikveş, Titel, Timorince, Toyrangölü, Tuzla, Umul, Üskürüs, Vaç, Vince, Vişnice, Yacağaç, Yadra Maa Atbunar, Yanova, Yazbirin, Yergögü, Zadrıma, Zagorya, Zaplane.

k. Yevmî 35 Akçe İle Atama Yapılan Kazâlar

Bu kategoride, altmış sekiz kazâ tespit edilmiştir:

Akhisar, Altunili, Apokri, Bahşa, Bereketlü, Berenvar, Bılasice, Bihlişte, Bolvan, Bozcaada, Cezire-i İne Maa Misivye, Cumapazarı, Çaniçe, Çardak, Çerniçe, Değirmenlik, Fener, Gilan, Guryan, Havale, Hotaliç, İmroz, İsfirliğ, İşim, Kamengrad, Karaağaç, Kifse, Kotar, Koznik, Kurubine, Lefke, Maçın, Mat, Maveraünnehr Kırka, Mezakya, Modonic, Morova, Mürted Adası, Novigrad, Omorfa, Pañçova, Pirepoy, Pirespe, Pozarefçe, Pozegacık, Radovişte, Rasova, Seçan, Semendirek, Sırışnik, Şekerhane, Şikloş, Şimontorna, Taman, Taşlıca, Timok, Timorince, Tirebçe, Titel, Umul, Vişnice, Yacağaç, Yadra Maa Atbunar, Yakova, Yazbirin, Zadrıma, Zagorya, Zıştovi.

l. Yevmî 30 Akçe İle Atama Yapılan Kazâlar

Bu kategoride, elli üç kazâ bulunmaktadır:

Arhoz, Barkan, Benefşe, Berenvar, Bılagay, Bılasice, Bihorina, Bolvan, Bozbaba, Bozcaada, Cankirman, Cezire-i İne Maa Misivye, Çaniçe, Çerniçe, Değirmenlik, İrig, İsfirliğ, İskeros, İşketoz, Kamengrad, Kande-i Kebir, Kerş, Kotar, Koznik, Leş, Mat, Maveraünehir, Maveraünehir Kırka, Megara, Mezakya, Midye, Mürted Adası, Ova, Pañçova, Perakin, Petercipan, Plav, Poçağa, Pozegacık, Ropoz,

Taşlıca, Taşözi, Tirebçe, Toyrangölü, Valpova, Velika, Vraviçe, Yacağaç, Yadra Maa Atbunar, Zadrime, Zagorya, Zaplane, Zıştovi.

m. Yevmî 25 Akçe İle Atama Yapılan Kazâlar

Bu kategoride, seksen iki kazâ tespit edilmiştir. Yeni ifraz olunan kadılıklar da bu gruba dahil olurlardı. Tespit edilen kazâlar şunlardır:

Akhisar, Andurusa, Apokri, Arhoz, Ayapetri, Bare, Bahşa, Bardonya, Bekeş, Bendaya, Benefşe, Bereketlü, Berenvar, Bılagay, Bozbaba, Bozcaada, Cankirman, Cezire-i İne Maa Misivye, Cumapazarı, Çaniçe, Dağardı, Dukagin, Eğribucak, Esedobası, Gabele, Güğercinlik, Gülsuret-i Yenibeğlü, Hatunili, Havale, Havas-ı Ahi Çelebi, Hıram, İmroz, İşketoz, İvlahor ve Apokri, Kamengrad, Kande-i Kebir, Kande-i Sagir, Kıladine, Kıravari, Kırşova, Kolonya, Korina, Korondos, Kotar, Koznik, Kulhızıroğlu, Kurubine, Kurveleş, Maçın, Maveräünehir Kırka, Megara, Mitroçça, Mitroviçe, Mürted Adası, Novigrad, Omorfa, Opar, Paņcova, Peklin, Petercipan, Plav, Polatomone, Pozega, Ropoz, Santorin, Santorina, Sarıgöl, Semendirek, Sigetvar, Şaktoz, Şimokloş, Taşözi, Tirebçe, Umul, Umurfakih, Valpova, Vraviçe, Vulkovar, Yadra Maa Atbunar, Yazbirin, Yeprem, Zaplane.

2. Medreseler

Osmanlı Devleti'nde dinî ve aklî ilimlerin öğretildiği kurumlar olan medreseler başlıca iki gruptan oluşmakta idi. Birincisi *buk'a medreseleridir* ki belgelerden yevmî 20 akçenin altında kalan medreseler oldukları tespit edilmektedir. İkincisi ise "medâris-i sâmiye" adı verilen meratib içerisindeki medreselerdi.

Buk'a medreseleri Sıbyan Mektebi ile Hâşiye-i Tecrîd medreseleri arasında kalan eğitim kurumlarıdır.⁸¹³ Bu medreselerde istihdam olunmak için mülâzım olmaya gerek yoktu. Bu sebeble mülâzım olamayanlar bu medreselere atanırlar ve bunların atamaları cihet ruznâmçelerine kaydedilirdi. Ancak bu medreselere mülâzımlığın en alt derecesi olan umûmdan mülâzım olanlar atanabilmekteydiler. Bu hususa 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde dikkat çekilmiş ve uzak bölgelerdeki bazı medreselere mülâzımların gitmek istememeleri üzerine buralarda bazı mülâzım olmayan kimselerin istihdam olunduğu, bu kişilerin zamanla terakkî ederek yüksek dereceli medreselere atandıkları ve bu kişilerin cihet ruznâmçelerine kaydolanarak mülâzımlar arasına karıştırılmamaları istenmiştir. Kemal Özergin'in yayınlamış

⁸¹³ Mehmet İpşirli, "Buk'a", s. 386-387.

olduğu ruznâmede kısmî olarak belirtilen yevmî 10, 15 ve 18’li medreseler bu medreseler içerisinde değerlendirilmelidir.

Hareket Ruznâmçelerinde buk’a medreselerine yapılan atamalar mevcut değildir. Ancak defterlerin sonlarına kaydedilen ferman suretleri ya da yanlılıkla kaydedildiğini düşündüğümüz bazı atama kayıtları bu konuda açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. 991 Rebî’ü’l-evvel’inde (Mart-Nisan 1583) Yenice-i Vardar Kadısı Mevlânâ Ali’nin arzı sonucu bir ferman çıkmış ve bu fermana göre kasabalarında bulunan Evrenos Beğ Darülkurrâsı’nda yevmî 5 akçe ile Fahreddin Halife eğitim verirken mütevellî Mustafa bu kurumu yevmî 15 akçe ile buk’a medresesine dönüştürmüştür. Kadı, kasabada iki tane medresenin bulunup yeni bir medreseye ihtiyaç duyulmadığını, kasabada kurrâ mektebine ihtiyaç bulunduğunu ifade etmiş ve kurum tekrar kurrâ mektebi yapılmıştı. Aradan bir süre geçtikten sonra tekrar aynı girişimde bulunulmuş ve bu girişim tekrar engellenerek Mevlânâ Muhyiddin yevmî 5 akçe ile talebeye ilim ve tecvid öğretmesi için görevlendirilmişti. Bu belgede bir Darülkurrâ’nın yevmiyesinin yükseltilerek buk’a medresesine dönüştürüldüğü belirlenmiştir.⁸¹⁴ 23 Muharrem 1000’de (10 Kasım 1591) Pojega kasabasında Yahya Paşa camiinin yakınlarında bulunan buk’anın vakfı harap olmuştu. Bunun üzerine Pojega livasındaki Kamenkrad Kalesi azebelerinden yevmî beşer akçe ulufeye sahip iki kişi görevinden azledilmiş ve onların maaşları olan toplam 10 akçe, buk’a talebesine verdiği ders karşılığında Mevlânâ Alaeddin’e verilmiştir.⁸¹⁵ 13 Rebî’ü’l-âhir 1000’de (28 Ocak 1592) Kefe’deki Sultan Selim Han buk’asının müderrissiz olması sebebiyle Mevlânâ İsmail yevmî 12 akçe ile burada görevlendirilmiştir.⁸¹⁶

Medreselerin yanı sıra, tekke ve zaviyelerde de eğitim faaliyetleri yürütülmekte idi. Zaviyenin vakıf gelirlerinin yeterli olması durumunda bu kurumlar medrese hükmünü de taşıyabilirlerdi. 25 Rebî’ü’l-evvel 989’da (29 Nisan 1581) Hezargrad kazâsında Karalum adlı bölgede Yahya Paşa’nın oğlu Bali Beğ’in yaptırdığı ve Sultan Şüca dervişlerine şart koşulan kurum eskiden beri zaviye idi ve burada yoldan gelip geçenlere yemek verilirdi. Medrese statüsü kazandıktan sonra zaviyenin harap olduğu, gelip geçenlere yemek pişirilemediği ve zaviye vakfının medreseyi finanse edemeyeceği Şeyh Seyyid Nizameddin tarafından belirtilmiş ve

⁸¹⁴ MA, RKR, 179/2, s. 158.

⁸¹⁵ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 46b.

⁸¹⁶ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 51a.

medrese hükmü kaldırılmıştı.⁸¹⁷ 21 Şaban 989'da (20 Eylül 1581) zaviye evkâfının zevâidinin yevmî 20 akçe bir medreseyi finanse edebileceği, medrese yapılarak on yıldır medrese olarak tasarruf edildiği, müderrisi olan Mevlânâ Abdülhalim'in hakkıyla görevini yerine getirdiği ve bazı kimselerin bu hususta gerçek dışı bildirimlerde buldukları belirtilmişti. Evkâf mahsülünün medreseye ve zaviyeye yeterli olduğu vakıf nâzırı Abdullah ve bu konuda bilgiye sahip kadı ve müderrislerin arz etmeleri sonucu tespit edilmiş ve zaviye tekrar medrese hükmünü kazanmıştı.⁸¹⁸ 8 Zi'l-ka'de 995'de (10 Ekim 1587) Peçuy kalesindeki Kasım Paşa tekkesi daha önce medrese olması ve yine medrese olmasının uygun görülmesi üzerine Trablus kazâsından emekli iken vefat eden Mevlânâ İbrahim Efendi'nin umûmundan mülâzım olan Mevlânâ Muslihiddin'e yevmî 18 akçe ile verilmişti. 996 Cemâziye'l-evvel'inde (Mart-Nisan 1588) ise vâkıfın şartına dikkat çekilerek tekrar tekkeye dönüştürülmüştür.⁸¹⁹ 23 Ramazan 997'de (5 Ağustos 1589) Anabolu'daki Sinan Bey zaviyesine Anabolu Kadısının arzı ile medrese hükmü verilmiş ve Kara Amid Kadısı Mevlânâ Muslihiddin'in Kapluca Medresesi'ndeki mu'idi Mevlânâ Sefer yevmî 20 akçe ile atanmıştı.⁸²⁰

Buk'a medreselerinin üzerinde bulunan ve "medâris-i sâmiye"⁸²¹ olarak adlandırılan medreseler ise XVI. yüzyılın ikinci yarısında Hâşiye-i Tecrîd, Miftâh, Kırklı medreseler, Hâric Ellili, Dâhil, Sahn, Altmışlı ve Altmışlı üzerindeki medreseler olarak derecelenmişti. En alt derecede bulunan Hâşiye-i Tecrîd medreselerine müderrisler yevmî 20 ya da yevmî 25 akçe ile atanırlardı. Bu medreselerde öncelikle Muhtasarât, devamında Hâşiye-i Tecrîd okutulurdu. Bu medreselerin üzerinde ise yevmî 30 akçeli medreseler vardı ve bunlara Me'anî'den Şerh-i Miftâh okutulduğu için Miftâh medreseleri olarak adlandırılmaktaydılar. Bunlardan sonra kırklı medreseler gelirdi. Bu medreseler Telvîh olarak da isimlendirilmekteydi.⁸²² Kırklı medreselerden sonra Hâric ellili medreseler gelirdi. Kırklı ve Hâric Ellili medreseler Osmanlı öncesindeki Anadolu Selçuklu hükümdarlarının, hükümdar ailesinin, vezirlerinin ve ümerasının yaptırmış olduğu

⁸¹⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 30a.

⁸¹⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 34b.

⁸¹⁹ MA, RKR, 181/4, s. 24.

⁸²⁰ MA, RKR, 182/5, s. 92-93.

⁸²¹ G. Mustafa Âlî, *Künh'ül-Ahbâr*, C.II, s. 71.

⁸²² İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîyye Teşkilatı*, s. 11.

medreselerdi. Osmanlı vezirlerinin yaptırmış olduğu medreseler de bu statü de idi.⁸²³ Bunların üzerinde ise Dâhil Ellili medreseler gelirdi. Bu medreseler Osmanlı hükümdarlarının ve hükümdar ailesinin yaptırmış olduğu medreselerdi. Dâhil medreselerinin üzerinde Sahn Medresesi bulunmakta, Sahn'ın üzerinde ise altmışlı olarak adlandırılan⁸²⁴ içerisinde Süleymaniye medreselerinin bulunduğu grup yer almakta idi. Altmışlı medreselerin üzerinde de altmış akçeden yukarı medreseler bulunmaktaydı. Bu medreselerde mülâzım olan ilmiye mensupları istihdam olunabilirdi. Aşağıda medreselerin dereceleri ve müderrislerin aldıkları yevmiyeler zikredilmiştir.⁸²⁵

Tablo 14 XVI. Yüzyılda Medrese Dereceleri ve Bu Medreselerde Tasarruf Edilen Yevmiyeler	
Medrese Derecesi	Yevmiyeler
Buk'a Medreseleri	20'den az.
Hâşiye-i Tecrîd	20-25
Miftâh	30
Kırkılı Medreseler	40
Hâric Ellili	50
Dâhil	50
Sahn	50
Altmışlı Medreseler	60
Altmış Üstü Medreseler	60 üzeri.

Bu derecelenme içerisinde kadıaskerler, hâric ellili medreselerin altında kalan medreselerin atama işlemlerini yürütmekte idi. Bu sebeple hareket ruznâmçelerine hâric medreselerin altında kalan medreselere ait kayıtlar yansımıştır. Bu sınırlılığın yanı sıra ruznâmçe kayıtlarında belirtilen yevmiyeler müderrislerin rütbelerini belirtmektedirler. Bu sebeple ruznâmçe kayıtlarından medreselerin buldukları derecenin tespitini yapmak zorlaşmaktadır. Örneğin, Özergin ruznâmesinde 20 akçe olduğu belirtilen Köstendil'deki Mehmed Beğ Medresesi'ne,⁸²⁶ 996 Rebî'ü'l-âhir'inde (Şubat-Mart 1588) Larende'de İsmail Çavuş Medresesi'nden yevmî 25 akçe ile ayrılan Muslihiddin Mustafa yevmî 30 akçe ile; 998 Rebî'ü'l-evvel'inde (Ocak-Şubat 1590) Rumeli Kadıaskeri iken vefat eden İvaz Efendi'den mülâzım olan

⁸²³ G. Mustafa Âlî, *Künh'ül-Ahbâr*, C.II, s. 72.

⁸²⁴ G. Mustafa Âlî, *Künh'ül-Ahbâr*, C.II, s. 71.

⁸²⁵ Rumeli Kadıaskerliği yetki alanındaki medreselerin listesi Ek 2'de sunulmuştur.

⁸²⁶ Kemal Özergin, "Eski Bir Ruznâmeye Göre...", s. 279

Muhyiddin yevmî 20 akçe ile atanmıştır.⁸²⁷ Özergin ruznâmesinde yevmî 30 akçeli⁸²⁸ olan Üsküp'teki Elhac Hüseyin Medresesi'ne 989 Zi'l-ka'de'sinde (Kasım-Aralık 1581) Muhyiddin Efendi yevmî 20 akçe ile,⁸²⁹ 1000 Cemâziye'l-evvel'inde (Şubat-Mart 1592) Mehmed yevmî 30 akçe ile tayin olunmuştur.⁸³⁰ Selh-i Şevval 989'da (26 Kasım 1581) Özergin ruznâmesinde yevmî 20 akçeli bir medrese olan Kefe'deki Hatuniye Medresesi'ne Mevlânâ Alaeddin yevmî 20 akçe ile,⁸³¹ 9 Receb 998'de (14 Mayıs 1590) Mevlânâ Selim yevmî 40 akçe ile,⁸³² 14 Zi'l-ka'de 999'da (3 Eylül 1591) Mevlânâ Muslihiddin yevmî 30 akçe ile görevlendirilmişti.⁸³³ Bu bilgiler doğrultusunda medreseye atanan müderrislerin farklı yevmiyelerle medreselere atandıkları, bu yevmiyelerin müderrislein rütbelerini ve gelirlerini gösterdiklerini ve medreselerin dereceleri hakkında da kesin bilgi vermedikleri tespit edilmiştir. Mefail Hızlı da şer'îye sicillerinden çıkardığı bilgiler sonucu medreseleri yevmiyeye dayalı rütbelendirmenin doğru olmayacağını ve medreselere gelen müderrislere rütbeleri doğrultusunda ödeme yapıldığını belirtmiştir. Bursadaki Lala Şahin Paşa Medresesi müderrisine 1584'te yevmî 20 akçe, dört yıl sonra İlyas Efendi'ye yevmî 30 akçe, 1590 tarihinde gelen Mahmud Efendi'ye yevmî 20 akçe, 1595 tarihinde atanan Abdülbaki Efendi'ye yevmî 40 akçe verilmişti. Bu örnekler vakıf tarafından müderrisin kariyerine göre ödeme yapıldığının göstergesidir. Mefail Hızlı'nın bu tespitlerine katılmaktayız. Yevmiyeler medreselerin değil müderrislerin rütbeleri idi. Vakıflar müderrise ödenecek yevmiyeyi karşılayamıyorsa, diğer büyük medrese vakıflarının zevâidinden nakit olarak ya da evkâf mahsûlünden destek sağlayabilmekteydiler.⁸³⁴

Yukarıda zikredilen nedenlerle Rumeli medreseler, medrese derecelerine göre değil müderrislerin yevmiyelerine yani rütbelerine göre sınıflandırılacaktır.

⁸²⁷ MA, RKR, 182/5, s. 106.

⁸²⁸ Kemal Özergin, "Eski Bir Ruznâmeye Göre...", s. 280

⁸²⁹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 37a

⁸³⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 29b

⁸³¹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 36b.

⁸³² MA, RKR, 182/5, s. 111.

⁸³³ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 44a.

⁸³⁴ Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre...*, s. 31-32, 61-62.

a. Müftülük Hizmetinin Yürütüldüğü Medreseler

İmparatorluk merkezinde İslam Hukuku kuralları çerçevesinde fetvâ verme yetkisi şeyhülislâmlık makamına ait idi. Taşrada ise müftülük hizmeti yaygın bir hizmet alanı değildi ve bu hizmet alanı belirli merkezlerde toplanmıştı. Taşradaki bu müftülükler kenar müftülükler olarak da adlandırılmakta idi. Bir mahalde ihtiyaç duyulması halinde oradaki yüksek dereceli müderrise iftâ yetkisi de verilirdi. İftâ yetkisi verilen müderrisler en az yevmî 50 akçe mertebesinde idiler. 15 Safer 997'de (3 Ocak 1589) Vize'deki Sultaniye Medresesi'nde yevmî 50 akçe ile ve iç-il hükmü ile müderris olan Mevlânâ Şemseddin fetvâyâ kadir olması ve “*ol diyârda vâki olan fukarânın umûr-ı şer'iyede istifâyâ*” ihtiyaç duymaları üzerine fetvâ hizmeti ile görevlendirilmişti.⁸³⁵ Rumeli'de iftâ hizmeti aşağıda zikredilen medreselerde yürütülmekteydi. Bu medreselere müderrisler yevmî 50, 60 ve 70 akçe ile atanmakta ve bu medreseler Rumeli taşrasının en itibarlı medreseleri arasında yer almakta idi. İftâ hizmetinin yürütüldüğü medreseler şunlardır:

Medresenin Yeri	Medrese Adı
Akkirman	Elhac İbrahim Medresesi
Baba	Sultan Bayezid Medresesi
Belgrad	Arslan Paşa Medresesi
Budin	Mustafa Paşa Medresesi
Hezargrad	İbrahim Paşa Medresesi
Rodos ⁸³⁶	Süleyman Han Medresesi
Saray	Hüsrev Beğ Medresesi
Selanik ⁸³⁷	Sultan Murad Han Medresesi
Sofya	Sofu Mehmed Paşa Medresesi
Üsküp	İsa Beğ Medresesi
Vize	Sultaniye Medresesi

⁸³⁵ MA, RKR, 181/4, s. 79.

⁸³⁶ Rodosta yürütülen müftülük hizmeti bilgisi mülâzım ruznâmçelerinden çıkarılmıştır. Bu medrese dâhil statüsünde bulunması sebebiyle hareket ruznâmçelerinde yer almamaktadır. 996 yılında Rodos'ta Süleyman Han Medresesi'nden müderris ve müftü olan Mevlânâ Nurullah Efendi'nin muîdi, hocası emekli olduğunda mülâzım olmuştu. NOK, RKR, 5193/3, Vr. 12b, 20b.

⁸³⁷ Selanik'te yürütülen müftülük hizmeti bilgisi mülâzım ruznâmçelerinden çıkarılmıştır. Bu medrese dâhil statüsünde bulunması sebebiyle hareket ruznâmçelerinde yer almamaktadır. 1000 yılında Selanik Fetvâsı ile Sultan Murad Han Medresesi'nde müderris olan Seyyid Ahmed, Amasya fetvâsına atanmış ve muîdini mülâzım vermişti. MA, RKR, 184/7, s. 17.

Bu müftülükler haricinde Kefe fetvâsına, Kefe Kadısının atandığı tespit edilmiştir. Lütfibeğzâde Mevlânâ Muhyiddin Yenişehir kazâsından Kefe kazâsına fetvâ görevi ile birlikte atanmıştı (Cemâziye'l-âhir 996) (Nisan-Mayıs 1588).⁸³⁸ Kıbrıs fetvâsına ise Şam Müftüsü Marifetullah Efendi görevlendirilmişti. (Şaban 1008) (Şubat-Mart 1600).⁸³⁹

b.Yevmî 50 akçe ve Üzerinde Atama Yapılan Diğer Medreseler

Bu kısımda müderrislerine iftâ yetkisi verilen medreselerin dışında kalıp müderrisleri yevmî 50, 60 ve 70 akçe ile atanan medreselere yer verilecektir.

Medresenin Yeri	Medrese Adı
Edirne	Sıraciyye Medresesi Şeyhi Çelebi
Eyüp	Kasım Paşa Medresesi
Filibe	Şehabettin Paşa Medresesi
Gelibolu	Halil Beğ Medresesi
Hasköy	Mahmud Paşa Medresesi ⁸⁴⁰
İstanbul	Kadı Hüsam Medresesi Kepenekci Sinan Medresesi Mir Alem Sinan Ağa Medresesi Ümmüveled Medresesi Yakup Kethüda Medresesi
Karaferye	Mehmed Beğ Medresesi
Kurşunlu	Emir Sefer Medresesi ⁸⁴¹
Niğbolu	Kadı İvaz Medresesi
Prizrin	Mehmed Beğ Medresesi
Plevne	Ali Beğ Medresesi Gazi Ali Beğ Medresesi
Saray	Firuz Beğ Medresesi
Silivri	Piri Mehmed Paşa Medresesi
Siroz	Selçuk Sultan Medresesi
Tırhala	Ömer Bey Medresesi
Tırnovi	Sultan Yıldırım Han Medresesi
Üsküp	Hüseyin Şah Medresesi İshak Beğ Medresesi
Vardar Yenicesi	Ahmed Beğ Medresesi Evrenos Beğ Medresesi

⁸³⁸ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 12a.

⁸³⁹ MA, RKR, 184/7, s. 24.

⁸⁴⁰ Abdurrahman Hibrî XVII. yüzyılın ilk yarısında bu medresenin dâhil statülü olduğundan söz etmektedir. Abdurrahman Hibrî, *Enîsü'l-Müsâmirîn*, Çev. Ratip Kazancıgil, İstanbul 1999, s. 55.

⁸⁴¹ Özergin bu medrese adını Sunkur olarak okumuştur. Özergin, "Eski Bir Ruznâmeğe Göre...", s. 285.

Varna	Seyyid Halil Medresesi
Yenipazar	Sinan Beğ Medresesi
Yenişehir	Daşzâde Medresesi

c. Yevmî 40 akçe İle Atama Yapılan Medreseler

Medresenin Yeri	Medrese Adı
Çatalca Edirne	Ali Paşa Medresesi
	Beğlerbeği Medresesi
	Çukacı Hacı Medresesi ⁸⁴²
	Elhac Alemüddin Medresesi
	Eminiyye Medresesi
	İbrahim Paşa Medresesi
	Sıraciyye Medresesi
	Şeyhi Çelebi Medresesi
	Behram Kethüda Medresesi ⁸⁴³
	Daşzâde Medresesi
Eğriboz	Hayreddin Paşa Medresesi
	Seyyid Ali Medresesi
Filibe	Halil Beğ Medresesi
	Mesih Paşa Medresesi
Gelibolu	Mustafa Beğ Medresesi
	Mahmud Paşa Medresesi
Gümülçine	Rüstem Paşa Medresesi
	Murad Subaşı Medresesi
Hasköy	Abdurrahman Paşa Medresesi
	Ahmed Paşa Medresesi
Hayrabolu	Başçı İbrahim Medresesi
	Behramiyye Medresesi
Ilıca	Canbaziyye Medresesi
	Fatma Hatun Medresesi
İstanbul	Habbaziye Medresesi
	Hacı Hasanzâde Medresesi
	Hasan Paşa Medresesi
	Hatice Hatun Medresesi
	Hızır Çelebi Medresesi
	İbrahim Kethüda Medresesi
	Kadı Abdulhalim Medresesi
	Kadı Hurrem Medresesi
	Kadı Mahmud Medresesi

⁸⁴²Bu medrese Özergin ruznâmesinde Camcı Hacı olarak kayıtlıdır. Bakınız Özergin, “Eski Bir Ruznâmeyle Göre...”, s. 279.

⁸⁴³Bu medrese Alasonya’daki Ahmed Çavuş Medresesi’dir. Daha sonra Behram Kethüda adıyla iç-ile nakolunmuştur. NOK, RKR, 5193/4, Vr. 39a.

	Kestel Medresesi
	Koğacı Dede Medresesi
	Kürekçibaşı Medresesi
	Merdümiye Medresesi
	Mir Alem Sinan Ağa Medresesi
	Nişancı Mehmed Paşa Medresesi
	Papasoğlu Medresesi
	Perviz Efendi Medresesi
	Sitti Hatun Medresesi
	Süleyman Subaşı Medresesi
	Şeyhülharem Medresesi
	Ümmüveled Medresesi
	Zekeriya Efendi Medresesi
	Zeyni Çelebi Medresesi
Karaferye	Mehmed Beğ Medresesi
Kasım Paşa	Tahta Kadı Medresesi
	Eyyühüm Medresesi
Kefe	Hatuniye Medresesi
Kili	Ahmed Ağa Medresesi
	Hasan Çelebi Medresesi
Kurşunlu	Emin Sefer Medresesi
Livadya	Ayas Baba Medresesi
Migalkara	Kasabzâde Medresesi
	Turhan Beğ Medresesi
Niğbolu	Kadı İvaz Medresesi
Pıravadi	İsmail Çavuş Medresesi
Piriştine	Beşaret Kethüda Medresesi
Pirlepe	Kadı Muhyiddin Medresesi
Plevne	Ali Beğ Medresesi
	Gazi Ali Beğ Medresesi
Selanik	Mustafa Beğ Medresesi
Silivri	Piri Mehmed Paşa Medresesi
Tırnovi	Sultan Yıldırım Han Medresesi
Üsküp	Elhac Hüseyin Medresesi
Vardar Yenicesi	Ahmed Beğ Medresesi
	Evrenos Beğ Medresesi
Varna	İsmail Çavuş Medresesi
Yacağaç	Mustafa Beğ Medresesi
Yanbolu	Kara Ali Beğ Medresesi
Yenişehir	Turhan Beğ Medresesi
Zağra-i Atik	Ahmed Beğ Medresesi
Zihne	Kara Ali Beğ Medresesi

d. Yevmî 30 Akçe İle Atama Yapılan Medreseler

Medresenin Yeri	Medrese Adı
Akçakızanlık	Elhac Sinan Medresesi
Aydonat	Hasan Çelebi Medresesi
Baba	Sultan Bayezid Medresesi
Balyabadra	Ahmed Beğ Medresesi
Beşiktaş	Yahya Efendi Medresesi
Çatalca	Ali Paşa Medresesi
	Şehsuvar Medresesi
Dimetoka	Oruç Paşa Medresesi
Edirne	Ali Kuşçuzâde Medresesi
	Beğlerbeği Medresesi
	Derviş Mehmed Medresesi
	Elhac Alemüddin Medresesi
	Eminiyye Medresesi
	Hüsamiye Medresesi
	İbrahim Paşa Medresesi
	Sıraciyye Medresesi
	Şah Melek Medresesi
	Yakut Paşa Medresesi
Ergene	Turhan Beğ Medresesi
Eyüp	Behram Kethüda Medresesi
	Daşzâde Medresesi
Filorina	Abdülkerim Medresesi
Foça	Mehmed Beğ Medresesi
	Cafer Beğ Medresesi
Gelibolu	Balaban Paşa Medresesi
	Halil Bey Medresesi
	Mehmed Çelebi Medresesi
	Mehmed Paşa Medresesi
	Mesih Paşa Medresesi
Güle	Hüsrev Beğ Medresesi
Gümülcine	Mustafa Beğ Medresesi
Hacıoğlu Pazarı	Elhac Sinan Medresesi
Hasköy	Mahmud Paşa Medresesi
Hayrabolu	Rüstem Paşa Medresesi
Hezargrad	Bali Beğ Medresesi
Ilıca	Mehmed Beğ Medresesi
İştib	İştibzâde Medresesi
İstanbul	Ahmed Paşa Medresesi
	Başcı İbrahim Medresesi
	Behramiyye Medresesi
	Canbaziyye Medresesi
	Cenabi Efendi Medresesi
	Elhac Ahmed Medresesi
	Elhac Hurrem Medresesi

	Fatma Hatun Medresesi
	Habbaziyye Medresesi
	Hasan Paşa Medresesi
	Hassa Odabaşı Mustafa Ağa Medresesi
	Hatice Hatun Medresesi
	Hoca Ahmed Medresesi
	Hoca Ebubekir Medresesi
	Hızır Çavuş Medresesi
	Hızır Çelebi Medresesi
	Kadı Hurrem Medresesi
	Kadı Mahmud Medresesi
	Kestel Medresesi
	Kirmasti Medresesi
	Kürekçibaşı Medresesi
	Molla Gürani Medresesi
	Molla Şeref
	Nişancı Mehmed Paşa Medresesi
	Papasoğlu Medresesi
	Süleyman Subaşı Medresesi
	Şah Kulu Medresesi
	Şerifzâde Medresesi
	Şeyhülharem Medresesi
	Ümmüveled Medresesi
	Zeyni Çelebi Medresesi
Karaferye	Mehmed Beğ Medresesi
Kasım Paşa	Molla Yegan Medresesi
	Eyyühüm Medresesi
	Tahta Kadı Medresesi
Kavala	Halil Beğ Medresesi
Kefe	Hatuniye Medresesi
	Kadı Kemal Medresesi
	Mercan Ağa Medresesi
Kesriyye	Koçi Çavuş Medresesi
Kıraguyefce	Mustafa Beğ Medresesi
Kili	Ahmed Ağa Medresesi
Kili	Hacı Ağa Medresesi
Lefkoşa	Mustafa Paşa Medresesi
Manastır	Dülbendzâde Medresesi
	Hacı Beğ Medresesi
	Kadı Yahya Medresesi
Migalkara	Kasabzâde Medresesi
	Turhan Beğ Medresesi
Narda	Faik Paşa Medresesi
	Mustafa Beğ Medresesi
Niğbolu	Kadı İvaz Medresesi
Plevne	Ali Beğ Medresesi
	Gazi Ali Beğ Medresesi
Rodoscuk	Rüstem Paşa Medresesi

Saray	Firuz Beğ Medresesi
Selanik	Mustafa Beğ Medresesi
Siroz	Ataullah Medresesi
	Kadı Zeynelabidin Medresesi
Sofya	Bölüceklü Kadı Medresesi
Tırhala	Bali Beğ Medresesi
	Ömer Beğ Medresesi
Tırnovi	Yıldırım Han Medresesi
Timurhisarı	Şit Kadı Medresesi
Ürgüp	Hacı Ali Medresesi
Vardar Yenicesi	Ahmed Beğ Medresesi
	Musa Beğ Medresesi
Varna	İsmail Çavuş Medresesi
Yacağaç	Mustafa Beğ Medresesi
Yenişehir	Kadı Emir Şah Medresesi
	Turhan Beğ Medresesi
Zağra-i Atik	Ahmed Beğ Medresesi
Zihne	Kara Ali Beğ Medresesi

e. Yevmî 25 akçe İle Atama Yapılan Medreseler

Medresenin Yeri	Medrese Adı
Akkirman	Elhac İbrahim Medresesi
Alasonya	Ahmed Çavuş Medresesi
Aydonat	Hasan Çelebi Medresesi
Balyabadra	Mahmud Çavuş Medresesi
Budin	Bali Paşa Medresesi
Büyükdere	Cerrahbaşı Medresesi
Çatalca	Ali Paşa Medresesi
	Şehsuvar Medresesi
Dırama	Safiye Hatun Medresesi
Dimetoka	Abdülvasi Medresesi
	Oruç Paşa Medresesi
Edirne	Ali Kuşçuzâde Medresesi
	Anbar Kadı Medresesi
	Beğlerbeği Medresesi
	Derviş Mehmed Medresesi
	Elhac Alemüddin Medresesi
	Eminiyye Medresesi
	Emir Kadı Medresesi
	Hüsamiye Medresesi
	Kadı Fahreddin Medresesi
	Şah Melek Medresesi
	Yakut Paşa Medresesi
Eğriboz	Hayreddin Paşa Medresesi

Ergene	Turhan Beğ Medresesi
Eyüp	Behram Kethüda Medresesi
	Daşzâde Medresesi
Fenar	Kadı Ataullah Medresesi
Filibe	Seyyid Ali Medresesi
Filorina	Abdülkerim Medresesi
Foça	İsmail Çavuş
	Mehmed Beğ Medresesi
	Turhan Beğ Medresesi
Gelibolu	Balaban Paşa Medresesi
	Defterdar Medresesi
	İmamiye Medresesi
	Mehmed Paşa Medresesi
	Mesih Paşa Medresesi
	Saruca Paşa Medresesi
Gümülcine	Mustafa Beğ Medresesi
Hacıoğlu Pazarı	Elhac Sinan Medresesi
Hayrabolu	Hasan Beğ Medresesi
Ilıca	Mehmed Beğ Medresesi
	Murad Subaşı Medresesi
İbsala	Kasım Beğ Medresesi
İnebahtı	Sultan Bayezid Han Medresesi
İpek	Mehmed Beğ Medresesi
İştib	Çeribaşı Medresesi
	İştibzâde Medresesi
İstanbul	Ahmed Paşa Medresesi
	Ama Hasan Medresesi
	Başcı İbrahim Medresesi
	Canbaziyye Medresesi
	Elhac Hurrem Medresesi
	Emre Hoca Medresesi
	Fatma Hatun Medresesi
	Firuz Ağa Medresesi
	Habbaziyye Medresesi
	Hasan Paşa Medresesi
	Hatice Hatun Medresesi
	Hızır Çavuş Medresesi
	Hızır Çelebi Medresesi
	Hoca Bekir Medresesi
	İbrahim Kethüda Medresesi
	Kadı Abdulhalim Medresesi
	Katib Mehmed Medresesi
	Kestel Medresesi
	Kirmasti Medresesi
	Mir Alem Sinan Ağa Medresesi
	Molla Şeref Medresesi
	Nişancı Mehmed Paşa Medresesi
	Tevkii Cafer Çelebi Medresesi

İvraca	Kadı Nasrullah Medresesi
İzidin	Mehmed Çelebi Medresesi
Karaferye	Mehmed Beğ Medresesi
Karitene	Seyyid Mahmud Medresesi
Kasım Paşa	Eyyühüm Medresesi
	Tahta Kadı Medresesi
Kavala	Halil Beğ Medresesi
Kefe	Hatuniye Medresesi
	Kadı Kemal Medresesi
Kesriyye	Koçi Çavuş Medresesi
Kratova	Ahmed Beğ Medresesi
Kili	Ahmed Ağa Medresesi
Lefkoşa	Mustafa Paşa Medresesi
Livadya	Ayas Baba Medresesi
Manastır	Dülbendzâde Kadı İshak Medresesi
	Hacı Beğ Medresesi
	Kadı Yahya Medresesi
	Turhan Medresesi
Migalkara	Kasabzâde Medresesi
Narda	Faik Paşa Medresesi
	Süleyman Ağa Medresesi
Niğbolu	Kadı İvaz Medresesi
Niş	Hamza Beğ Medresesi
	Zâim Mustafa Beğ Medresesi
Ohri	Siyavuş Paşa Medresesi
Pıravadi	İsmail Çavuş Medresesi
Piriştine	Beşaret Kethüda Medresesi
Prizrin	Mehmed Paşa Medresesi
Rodoscuk	Rüstem Paşa Medresesi
Rudnik	Mustafa Beğ Medresesi
Saray	Elhac Mustafa Paşa Medresesi
	Firuz Beğ Medresesi
	Kemal Beğ Medresesi
Selanik	Hızır Çelebi Medresesi
	Mustafa Beğ Medresesi
Siroz	Ataullah Medresesi
	Kadı Zeynelabidin Medresesi
	Mecnun Baba Medresesi
Sofya	Bölüceklü Kadı Medresesi
Tatarpazarı	Abdurrahman Çelebi Medresesi
Tırhala	Bali Beğ Medresesi
	Ömer Beğ Medresesi
Timurhisarı	Şit Kadı Medresesi
Ürgüp	Hacı Ali Medresesi
	Emin Ali Beğ Medresesi
Üsküp	Hüseyin Şah Medresesi
Velesin	Şehsuvar Beğ Medresesi
Yanbolu	Kara Ali Beğ Medresesi

Yenişehir	Emir Şah Medresesi
	Kadı İlyas Medresesi
Zağra-i Atik	Ahmed Beğ Medresesi
Zihne	Kara Ali Beğ Medresesi

f. Yevmî 20 akçe ile Atama Yapılan Medreseler

Medresenin Yeri	Medrese Adı
Akçakızanlık	Elhac Sinan Medresesi
	Kösec Kadı Medresesi
Akkirman	Elhac İbrahim Medresesi
Alasonya	Ahmed Çavuş Medresesi
Anadolu	Kadı Hilmi Medresesi
	Sinan Beğ Medresesi
Arnavud Belgradı	Ahmed Beğ Medresesi
Aydonatta	Hasan Çelebi Medresesi
	Piri Beğ Medresesi
Badracuk	Mustafa Beğ Medresesi
Balyabadra	Mahmud Çavuş Medresesi
Beşiktaş	Yahya Efendi Medresesi
Budin	Bali Paşa Medresesi
Büyükdere	Cerrahbaşı Medresesi
Dimetoka	Abdülvasi Medresesi
	Karagöz Beğ Medresesi
	Oruç Paşa Medresesi
Dırama	Safiye Hatun Medresesi
Edirne	Ahmed Beğ Medresesi
	Ali Kuşçuzâde Medresesi
	Anbar Kadı Medresesi
	Derviş Mehmed Medresesi
	Elhac Alemüddin Medresesi
	Emir Kadı Medresesi
	Hüsamiye Medresesi
	Kadı Fahreddin Medresesi
	Mütereddin Medresesi
	Şah Melek Medresesi
	Yakut Paşa Medresesi
Eğriboz	Hayreddin Paşa Medresesi
Ergene	Turhan Beğ Medresesi
Eyüp	İnceğiz Medresesi
Fenar	Kadı Ataullah Medresesi
Filibe	Seyyid Ali Medresesi
Filorina	Abdülkerim Medresesi
Foça	Cafer Beğ Medresesi

Gelibolu	Mehmed Beğ Medresesi Balaban Paşa Medresesi Derviş bin Hasan Medresesi İmamiye Medresesi Mehmed Paşa Medresesi
Güle Gümülcine Hacıoğlu Pazarı Hayrabolu	Hüsrev Beğ Medresesi Mustafa Beğ Medresesi Elhac Sinan Medresesi Hasan Beğ Medresesi Rüstem Paşa Medresesi
Hezargrad İlica	Bali Beğ Medresesi Mehmed Beğ Medresesi Murad Subaşı Medresesi
İbsala İncügez	Kasım Beğ Medresesi Ömer Beğ Medresesi Umur Beğ Medresesi
İnebahtı İpek İskenderiye İstanbul	Sultan Bayezid Han Medresesi Mehmed Beğ Medresesi Ulama Paşa Medresesi Abdullah Ağa Medresesi Ahmed Paşa Medresesi Ama Hasan Medresesi Bakkalzâde Medresesi Cenabi Efendi Medresesi Elhac Mehmed Beğ Medresesi Emre Hoca Medresesi Firuz Ağa Medresesi Hasan Paşa Medresesi Hatib Mehmed Medresesi Hatice Hatun Medresesi Hızır Çavuş Medresesi Hoca Ahmed Medresesi Hoca Ebubekir Medresesi İlyas Kethüda Medresesi Kadı Abdulhalim Medresesi Kadı Fahreddin Medresesi Kadı Hurrem Medresesi Kadı Süleyman Medresesi Katib Mehmed Beğ Medresesi Kirmasti Medresesi Molla Şeref Medresesi Murad Subaşı Medresesi Mustafa Efendi Medresesi Nişancı Mehmed Paşa Medresesi Perviz Efendi Medresesi Süleyman Subaşı Medresesi Tevkii Cafer Çelebi Medresesi Çeribaşı Medresesi
İştib	

İvraca	İştibzâde Medresesi
İzidin	Kadı Nasrullah Medresesi
Kalkandelen	Mehmed Çelebi Medresesi
Karitene	Oruç Çavuş Medresesi
Kasımpaşa	Seyyid Mahmud Çavuş Medresesi
	Ahmed Çavuş Medresesi
	Eyyühüm Medresesi
Kavala	Halil Beğ Medresesi
Kefe	Cebeci Medresesi
	Hatuniye Medresesi
	Kadı Kemal Medresesi
	Kasım Paşa Medresesi
	Mercan Ağa Medresesi
Kesriye	Koçi Çavuş Medresesi
Kıraguyefçe	Mustafa Beğ Medresesi
Kili	Ahmed Ağa Medresesi
	Hacı Ağa Medresesi
Kratova	Ahmed Çelebi Medresesi
Lefkoşa	Mustafa Paşa Medresesi
Livadya	Ayas Baba Medresesi
Manastır	Hacı Beğ Medresesi
	İshak Çelebi Medresesi
	Kadı Yahya Medresesi
Migalkara	Kasabzâde Mahmud Beğ Medresesi
	Turhan Beğ Medresesi
Mostar	Elhac Mehmed Beğ Medresesi
Narda	Faik Paşa Medresesi
	Süleyman Ağa Medresesi
Niğbolu	Kadı İvaz Medresesi
Niş	Mustafa Beğ Medresesi
Ohri	Hamza Beğ Medresesi
Pıravadi	İsmail Çavuş Medresesi
Pirespe	Kadı Muhyiddin Medresesi
Pireveze	Mecnun Baba Medresesi
Piriştine	Beşaret Kethüda Medresesi
Prizrin	Mehmed Paşa Medresesi
Pirlepe	Kadı Muhyiddin Medresesi
Rodos	Darüşşerife Medresesi
	Mehmed Çelebi Medresesi
Saray	Elhac Mustafa Paşa Medresesi
	Firuz Beğ Medresesi
	Kemal Beğ Medresesi
Selanik	Hızır Çelebi Medresesi
	Mustafa Beğ Medresesi
Semendire	Ali Paşa Medresesi
Siroz	Ataullah Medresesi
	İshak Efendi Medresesi
	Kadı Mustafa Medresesi

	Kadı Zeynelabidin Medresesi
	Mecnun Baba Medresesi
Sofya	Bölüceklü Kadı Medresesi
Tatarpazarı	Abdurrahman Çelebi Medresesi
Tırhala	Bali Beğ Medresesi
	Ömer Beğ Medresesi
Timurhisarı	Şit Kadı Medresesi
Ürgüp	Emin Ali Beğ Medresesi
	Hacı Ali Medresesi
Üsküp	Elhac Hüseyin Medresesi
	Hüseyin Şah Medresesi
Vardar Yenicesi	Ahmed Beğ Medresesi
	Musa Beğ Medresesi
Varna	İsmail Çavuş Medresesi
	Seyyid Halil Medresesi
Yacağaç	Musa Beğ Medresesi
	Mustafa Beğ Medresesi
Yanbolu	Kara Ali Beğ Medresesi
Yenişehir	Daşzâde Medresesi
	Kadı Emir Şah Medresesi
	Kadı İlyas Medresesi
	Turhan Beğ Medresesi
Zağra-i Atik	Ahmed Beğ Medresesi
	Hoca Sinan Medresesi
Zihne	Kara Ali Beğ Medresesi

B. İlmîye Zümresinin Mansıbdâ Hareketi

İlmîye bürokrasisinde, mevleviyet kadılıklarının altında kalan kadılıklar ile haric ellili medreselerin altındaki medreseler kadıaskerlerin yetki alanında idi. Kadılar ve müderrisler mülâzım olup silke girdikten sonra, kadı ya da müderris olarak silkte istihdam olurlar ve silkte hareket ederek kariyerlerini gerçekleştirirlerdi. Bu bölümde, kadı ve müderrislerin silke girip istihdam olduktan sonra ilmîye tarîki içerisinde kadılık ve müderrislik arasındaki geçişler zikredilmeksizin nasıl hareket ettikleri sorusuna cevap aranmaya çalışılacaktır. Kadılık ve müderrislik arasındaki geçişler ise zümrenin grup içi hareketinde ele alınacaktır.

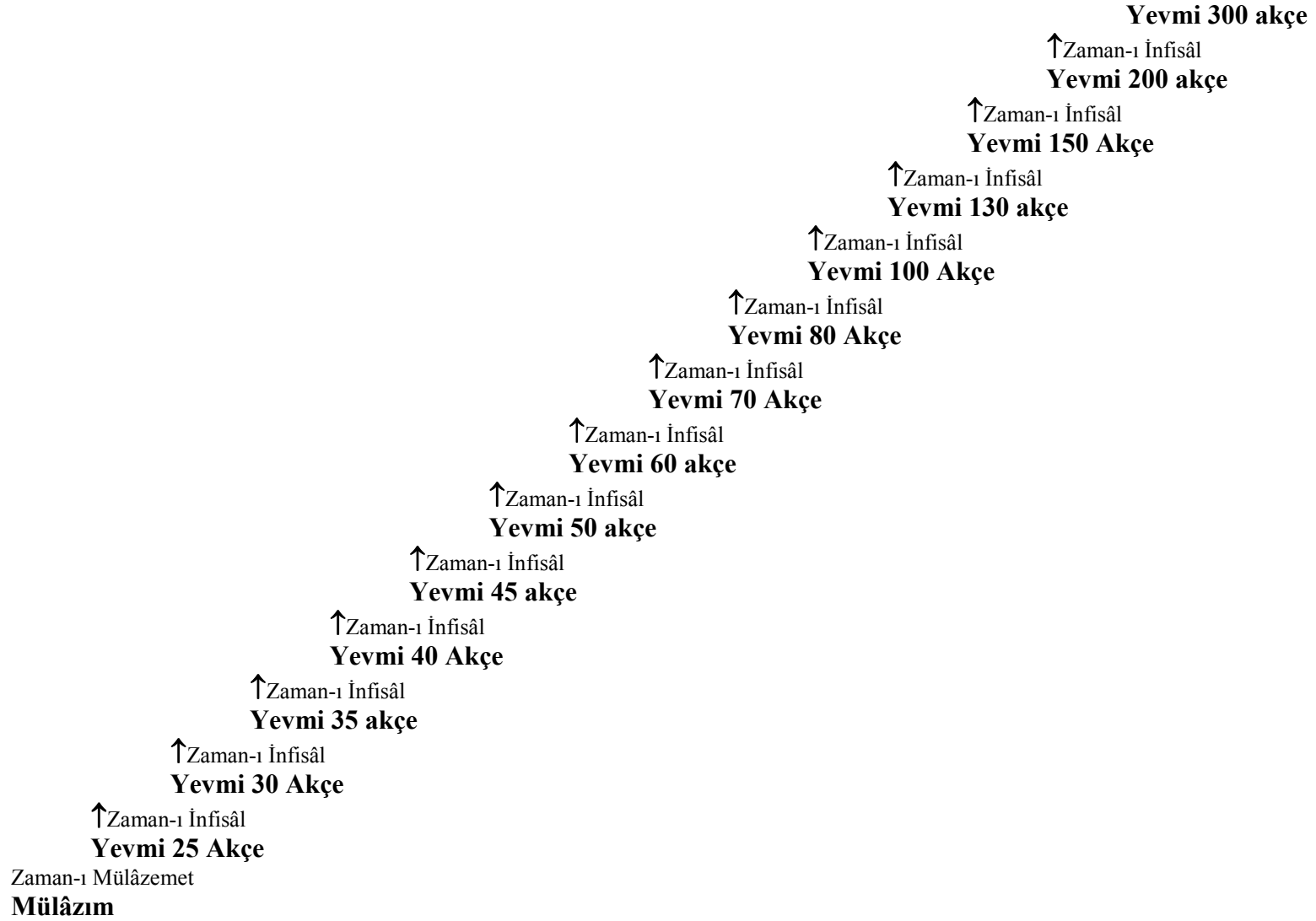
1. Kadıların Mansıbdâ Hareket ve Terakkîleri

Kadıasker yetki alanındaki kadılıkların dereceleri yevmî 25 akçeden başlar ve yevmî 300 akçe ile sonlanırdı. Bu kadılar en üstte sancak kadılıklarına kadar ilerleyebilirdi. Çünkü mevleviyet statüsündeki kadılıklara ilmî kariyer yapmış olan

mollalar atanmaktaydı. Müderrislik kariyerinde üst noktalara kadar gelip Sahn'da ve daha üst rütbedeki medreselerde görev yapan müderrisler mevleviyet statüsündeki kadılıklara hareket edebilirlerdi. Bu kadılıkların altında kalan kazâlar ise mesleğe girdikten sonra kadılık kariyerine giren zümre mensupları tarafından doldurulmaktaydı. Bu kadılar müderrisliğe nadiren geçebilirken, silke müderris olarak girip sonradan kadılık kariyerine geçenler de bulunmakta idi. Bu sebeple meslekî hayatları genellikle kadılıkla başlar ve kadılıkla sonlanırdı. Meslek hayatını kadı olarak gerçekleştirmek isteyen zümre mensuplarının bu kadılık kariyerinde nasıl ilerledikleri ve hareket ettikleri sorusu bu çalışmaya değin irdelenmemiştir. Bu sebeple kadıların mansıbdaki hareketi aşağıda incelenmeye çalışılacaktır.

Mülâzımlar, mülâzemet sürelerinin tamamlanmasından sonra talip oldukları bir kazâyâ atanarak kariyerlerine başlardı. Bu mansıbdaki görev sürelerini tamamladıktan sonra infisâle geçerler ve infisâl süresinin bitiminde tekrar bir üst rütbedeki göreve atanırlardı. Bu şekilde kariyerde, görevli ve görevsiz kaldıkları döngüler oluşur ve bu döngülerle hareket ederlerdi. Aşağıda kadıların mansıbdaki hareketine dair bir çizelge sunulacak ve konu bu çizelge çerçevesinde ele alınacaktır.

Çizelge 1: Kadıların Mansıbda Hareket Çizelgesi

Silke giren bir mülâzım mülâzemet süresinin bitiminde yevmî 25 akçe ile en alt seviyede bulunan kadılıklara atanarak kariyerine başlardı. Yevmî 25 akçeden yevmî 50 akçeli bir kadı oluncaya değin altı mertebe katedilir ve dereceler yevmî 5 akçe ile artardı. 18 Recep 989'da (18 Ağustos 1581) Cankirman kazâsına nevbette Mekke Kadısı iken vefat iden Mevlânâ Mahmud Efendi'den mülâzım olan Mevlânâ Halil,⁸⁴⁴ 15 Şevval 989'da (12 Kasım 1581) Plav kazâsına nevbette Kâmî Efendi'den mülâzım olan Mevlânâ Muslihiddin yevmî 25 akçe ile atanmışlardı.⁸⁴⁵ Yevmî 25 akçe rütbeli bir kadı müddeti bitiminde infisâle geçer ve infisâli bitiminde yevmî 30 akçe ile bir kazâda görevlendirilirdi. 10 Ramazan 999'da (2 Temmuz 1591) Maverâünnehr kazâsında yevmî 25 akçe ile Apokri kazâsından ayrılıp bir buçuk yıl infisâli olan Mevlânâ Mahmud bin Abdi yevmî 30 akçe ile istihdam olunmuştur.⁸⁴⁶ Yevmî 30 akçeli kadı, müddeti bitiminde tekrar infisâle geçer ve infisâl süresi bitiminde yevmî 35 akçe ile görevlendirilirdi. 10 Ramazan 999'da (2 Temmuz 1591) Omorfa kazâsına, yevmî 30 akçe ile Vulkovar kazâsından ayrılıp iki yıl infisâli olan Mevlânâ Hüsam bin Mustafa yevmî 35 akçe ile tayin edilmişti.⁸⁴⁷ Akabinde kadılar, yevmî 40 akçe ile bir kazâyâ hareket ederlerdi. 29 Şevval 999'da (20 Ağustos 1591) Radovişte kazâsına yevmî 35 akçe ile Güğercinlik kazâsından ayrılıp iki yıl infisâli olan Mevlânâ Mustafa yevmî 40 akçe ile görevlendirilmişti.⁸⁴⁸ Bu mansıbdan sonra infisâl süresi bitiminde yevmî 45 akçe ile istihdam olurlardı.⁸⁴⁹ 7 Safer 1000'de (24 Kasım 1591) yevmî 40 akçe ile Ağustos kazâsından ayrılan Mevlânâ Mahmud yevmî 45 akçe ile Pançova kazâsında görevlendirildi.⁸⁵⁰ Yevmî 45 akçe den sonra yevmî 50 akçe ile atanırlardı. 12 Zi'l-ka'de 999'da (1 Eylül 1591) Koznik kazâsına, yevmî 45 akçe ile İvlahor kazâsından bir buçuk yıl infisâli ile Hacı Hızır yevmî 50 akçe ile hareket etmişti.⁸⁵¹

⁸⁴⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 12a.

⁸⁴⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 20a.

⁸⁴⁶ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 6a.

⁸⁴⁷ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 5b.

⁸⁴⁸ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 10b.

⁸⁴⁹ MA, RKR, 183/6, s. 43.

⁸⁵⁰ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 19b.

⁸⁵¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 12b.

Yevmî 50 akçeden sonra yevmî 80 akçeye varıncaya değin üç mertebede dereceler onar akçe ile yükselirdi. Yevmî 50 akçe ile bir kazâdan infisâl eden yevmî 60 akçe ile, yevmî 60 akçe ile infisâl eden yevmî 70 akçe ile, yevmî 70 akçe ile infisâl eden, yevmî 80 akçe ile atanırdı. 24 Şaban 999'da (17 Haziran 1591) Sölova kazâsına yevmî 50 akçe ile Budemle kazâsından üç yıl infisâli olan Mevlânâ Muslihiddin yevmî 60 akçe ile,⁸⁵² 10 Ramazan 999'da (2 Temmuz 1591) Drac kazâsına yevmî 60 akçe ile Salone kazâsından ayrılıp iki yıl infisâli olan Mevlânâ Mustafa bin Üveys yevmî 70 akçe ile,⁸⁵³ 24 Ramazan 999'da (16 Temmuz 1591) Suhuryaka kazâsına yevmî 70 akçe ile İrig kazâsından üç yıl infisâli olan Mevlânâ Hüsam bin Mehmed yevmî 80 akçe ile istihdam olunmuştu.⁸⁵⁴

Yevmî 80 akçe ile ayrılanlar ise yevmî 100 akçe ile atanırlardı. Bu iki mansıb arasındaki akçe farkı ise yirmi idi. 1 Zi'l-ka'de 999'da (21 Ağustos 1591) yevmî 130 akçe ile İslimye Kadısı Mevlânâ Ahmed'in müddeti sona ermiş ve yerine yevmî 80 akçe ile İstarova kazâsından ayrılıp iki buçuk yıl infisâli olan Mevlânâ Esseyid Zeynelabidin yevmî 100 akçe ile atanmıştır.⁸⁵⁵ Yevmî 100 akçe ile ayrılanlar yevmî 130 akçe ile istihdam olurlardı. 19 Zi'l-ka'de 999'da (8 Eylül 1591) yevmî 150 akçe ile Rahova Kadısı Mevlânâ Muhyiddin'in müddetinin sonuna geldiğinde yerine yevmî 100 akçe ile Zıştovi kazâsından iki yıl infisâli olan Mevlânâ Şeyh Mehmed yevmî 130 akçe ile tayin edilmişti.⁸⁵⁶ Yevmî 130 akçe ile infisâl edenler ise yevmî 150 akçe ile kadılıklara atanırlardı. 28 Zi'l-ka'de 999'da (17 Eylül 1591) Arkadya kazâsına yevmî 130 akçe ile Kalimata kazâsından ayrılıp iki yıl infisâli olan Mevlânâ Nurullah yevmî 150 akçe görevlendirilmişti.⁸⁵⁷ Böylece yevmî 150 akçeye varıncaya değin on iki mertebe geçilirdi. Yevmî 150 akçeden sonra yevmî 200 akçeye buradan da yevmî 300 akçeli kadılıklara hareket edilirdi.

Kadıaskerlik yetki alanındaki kadılar yukarıda ifade edildiği üzere yevmî 25 akçeden yevmî 300 akçeye varıncaya değin kadılıklarda hareket etmişlerdir.

⁸⁵² NOK, RKR, 5193/4, Vr. 4a.

⁸⁵³ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 6b.

⁸⁵⁴ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 7a.

⁸⁵⁵ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 11b.

⁸⁵⁶ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 13b.

⁸⁵⁷ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 14b.

Gelibolulu Âli kasâba kadılıklarının yevmî 25 akçe ile başlayıp yevmî 150 akçe ile sonlandığını ve bu kadıların daha üst kadılıklara çıkamadıklarını ancak XVI. yüzyılın sonlarında bu yolun terk edilip yevmî 200 ve yevmî 300, yevmî 400 ve hatta yevmî 499 akçelik kadılıklara çıkabildiklerini ifade eder.⁸⁵⁸ Koçi Bey de bu konuya değinmiş ve kasaba kadılarının yevmî 150 akçeye kadar hareket edebildiklerini ifade etmiştir.⁸⁵⁹ Ancak hareket ruznâmçeleri verilerine göre kasaba kadılarının yevmî 300 akçeye kadar hareket edebildikleri tespit edilmiştir. 3 Safer 990'da (27 Şubat 1582) Lefkoşa kazâsına yevmî 150 akçe ile Lefkoşa'dan mazûl olan Mevlânâ İbrahim yevmî 200 akçe ile beğlerbeğinin ve defterdarın arzı ile,⁸⁶⁰ 26 Cemâziye'l-evvel 989'da (28 Haziran 1581) Midilli kazâsına yevmî 150 akçe ile İbsala kazâsından ayrılıp on dört ay infisâli olan Mevlânâ Ahmed yevmî 200 akçe ile atanmıştır.⁸⁶¹ 13 Rebî'ü'l-evvel 991'de (6 Nisan 1583) Yenişehir kazâsına kadısının müddetinin bitmesi üzerine yevmî 200 akçe ile Çernovi'den ayrılan Mevlânâ Fahri yevmî 300 akçe ile hareket etmiştir.⁸⁶²

Kadılar yukarıda zikredilen kadılık basamaklarında ilerleyerek infisâle geçtiklerinde bir üst rütbeye atanmaya hak kazanırlardı. Bazen ise bir görevden başka bir göreve hareket ettiklerinde ya da tebdîl durumunda taşıdıkları dereceleri değişiklik göstermez, aynı rütbe ile hareket ederlerdi. Örneğin, yevmî 30 akçe ile mansıbı tasarruf ederken yeni mansıbına tekrar yevmî 30 akçe ile atanırlardı. Bu hareket biçimine "*misliyle hareket*" denilirdi. Kimi zaman ise bir görevden başka bir göreve hareket ettiklerinde ya da tebdîl durumunda taşımış buldukları dereceleri artış gösterirdi. Bu hareket biçimine ise "*terakkîyle hareket*" denirdi. Kadılardan bazıları nadiren kariyerlerinde ilerlediklerinde alt düzeydeki medreseleri ömür boyu tasarruf etmek suretiyle emekli olurlardı. Bu hareket biçimi de "*tekâüde hareket*" olarak adlandırılırdı. Kadıların, kadılık rütbelerindeki misliyle, terakkîyle ve tekâüde hareket tarzları aşağıdaki grafikte irdelenmeye çalışılacaktır.

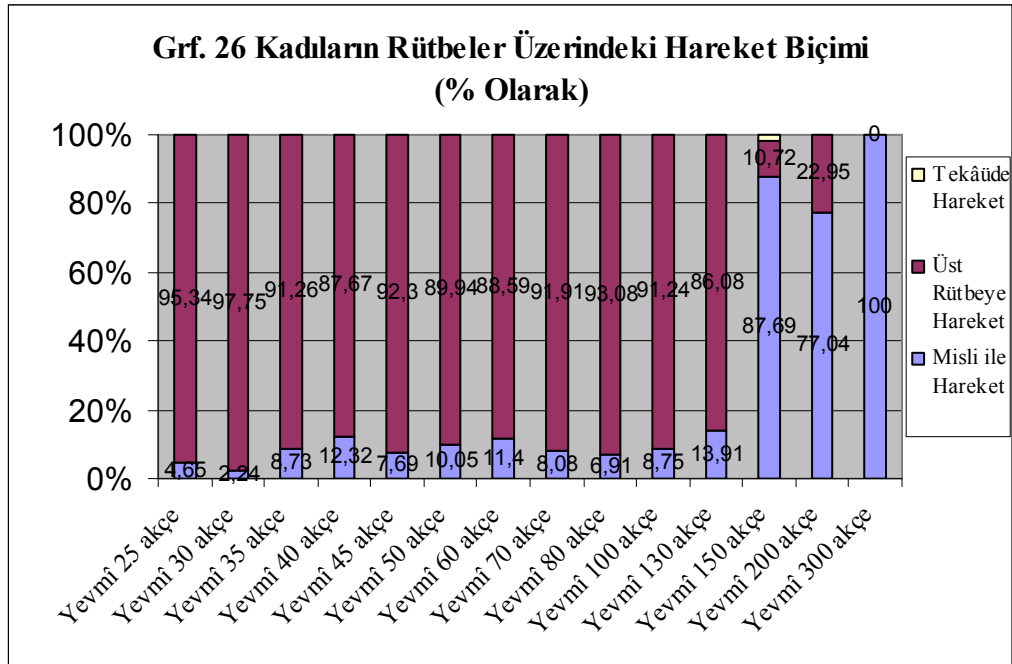
⁸⁵⁸ G. Mustafa Âli, *Künh'ül-Ahbâr*, C.II, s. 75.

⁸⁵⁹ *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhuri Danişman, s.95; *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Seda Çakmakcıoğlu, s.134, 288.

⁸⁶⁰ MA, RKR, 179/2, s. 10.

⁸⁶¹ MA, RKR, 179/2, s. 42.

⁸⁶² MA, RKR, 179/2, s. 117.

Yukarıdaki grafiğe göre yevmî 25 akçeden yevmî 150 akçeye değin kadınlar bir görevden diğerine hareket ederken % 87 ile % 97 arasında değışen oranlarla bir üst rütbeye, % 2 ile % 13 arasında değışen oranlarda ise misli ile hareket etmişlerdir. Bu oranlar misli ile hareketin çok az uygulandığını, bir mansıbdan diğerine hareket ederken büyük oranda bir üst rütbeye geçildiğini göstermektedir. Çünkü misliyle hareket etme tebdil durumlarında daha yaygın bir uygulama idi. Yevmî 150 akçe olan kadınlarda ise durum değışmiştir. Yevmî 150 akçeli kadı hareketinin % 87,69'u misli ile, % 10,72'si bir üst rütbeye, % 1,57'si ise tekâüde harekettir. Bu hareket biçimi ve yevmî 130 akçe ile yevmî 150 akçe arasındaki hareket farkı yevmî 150 akçe kadınların çok azının daha üst bir rütbeye çıkabildiklerini, küçük bir oranının tekâüde ayrıldığını, % 87'sinin ise aynı rütbe ile hareket ettiklerini göstermektedir. Çünkü bu aşama kadınlar için aşılması zor bir süreçti.⁸⁶³ Yevmî 150 akçede kasaba kadınlıkları sonlanırdı. Yevmî 150 akçenin üzerindeki kadınlar, önemli kent merkezlerinde ve sancak kadınlıklarında istihdam olurlardı. Yevmî 200 akçeli kadınlar, % 77,04 oranında misli ile hareket etmişler, % 22,95'i ise yevmî 300 akçeye çıkabilmişlerdi. Buradan tekâüde ayrılan yoktur. Yevmî 300 akçeli kadınların ise hepsi misli ile

⁸⁶³ İlber Ortaylı, "Kadı", s. 71.

hareket etmişler ve daha üst bir rütbeye geçiş söz konusu olmamıştır. Bu durumda yevmî 150 akçe rütbesinin kadılar için önemli bir duraklama noktası olduğu tespit edilmektedir. Buradan üst rütbeye hareket sınırlıdır. Bu rütbeden yukarı çıkanların ise nihaî hareket noktası verilerimize göre yevmî 300 akçedir. Âlî'nin belirttiği yevmî 300 akçeden yukarı yevmî 400'e ve yevmî 499'a hareket ise ruznâmçe defterlerinde belirlenememiştir.

Kadılarının, yukarıda zikredilen hareket biçimi kadıların bu mertebeleri ne kadar sürede katedebilecekleri hakkında da fikirler vermektedir. Yevmî 25 akçeden yevmî 300 akçeye kadar toplam on dört kademedden oluşan kadılıkların dereceleri oluşturulurken, bu mertebeleri bir ilmiyye mensubunun ne kadar sürede katetmesinin planlandığı ortaya konulabilir. Bir kadı, on dört kademedeki iki yıllık örfî müddetce görev yaptığında toplam yirmi sekiz yıl görevde bulunacak, on üç defa infisâl süreci geçirecek ve infisâl süresi ortalama bir buçuk yıl kabul edildiğinde toplam infisâl süresi 19.5 yıl olacaktır. Bu süreye silke girdiği zaman geçirdiği üç yıllık mülâzemet süresi eklendiğinde toplam kariyerde geçirdiği zamanı 50.5 yıl olurdu. Hırzû'l-Mülûk yazarı, mülâzım olma aşamasına gelen bir kişinin yirmibeş, otuz yaşında bulunduğunu ifade eder.⁸⁶⁴ Ortalama yirmi beş yaşında mülâzım olduğu kabul edildiğinde ise 300 akçeli bir kadının yetmiş beş buçuk yaşında olabileceği tespit edilmektedir. Aynı hesaplama tarzıyla yevmî 150 akçeli kasaba kadılıklarının nihaî rütbesine ise 68.5 yaşında ulaşabilirdi. Devletin koyduğu bu sistem acaba teorikte bulunduğu gibi mi işliyordu? Yoksa bu rütbelere çok daha hızlı mı katediliyordu?

Mansıba atanma bölümünde de zikredildiği üzere bazı vazife sahipleri, mevâlîzâdeler ve padişah hocasından mülâzım olanlar silke en alt basamaktan değil daha üst basamaklardan başlıyorlardı. Örneğin 18 Recep 989'da (18 Ağustos 1581) Cankirman kazâsına nevbette Mekke Kadısı iken vefat iden Mevlânâ Mahmud Efendi'den mülâzım olan Mevlânâ Halil uygulanan genel bir uygulama gereği yevmî 25 akçe ile atanırken,⁸⁶⁵ 5 Cemâziye'l-evvel 989'da (7 Haziran 1581) Sırışnik kazâsına Hoca Efendi'den mülâzım olan Mevlânâ Cabir bin Şeyh Mehmed yevmî 35 akçe ile,⁸⁶⁶ 7 Zi'l-ka'de 989'da (3 Aralık 1581) Dağardı

⁸⁶⁴ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına...*, s. 195.

⁸⁶⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 12a.

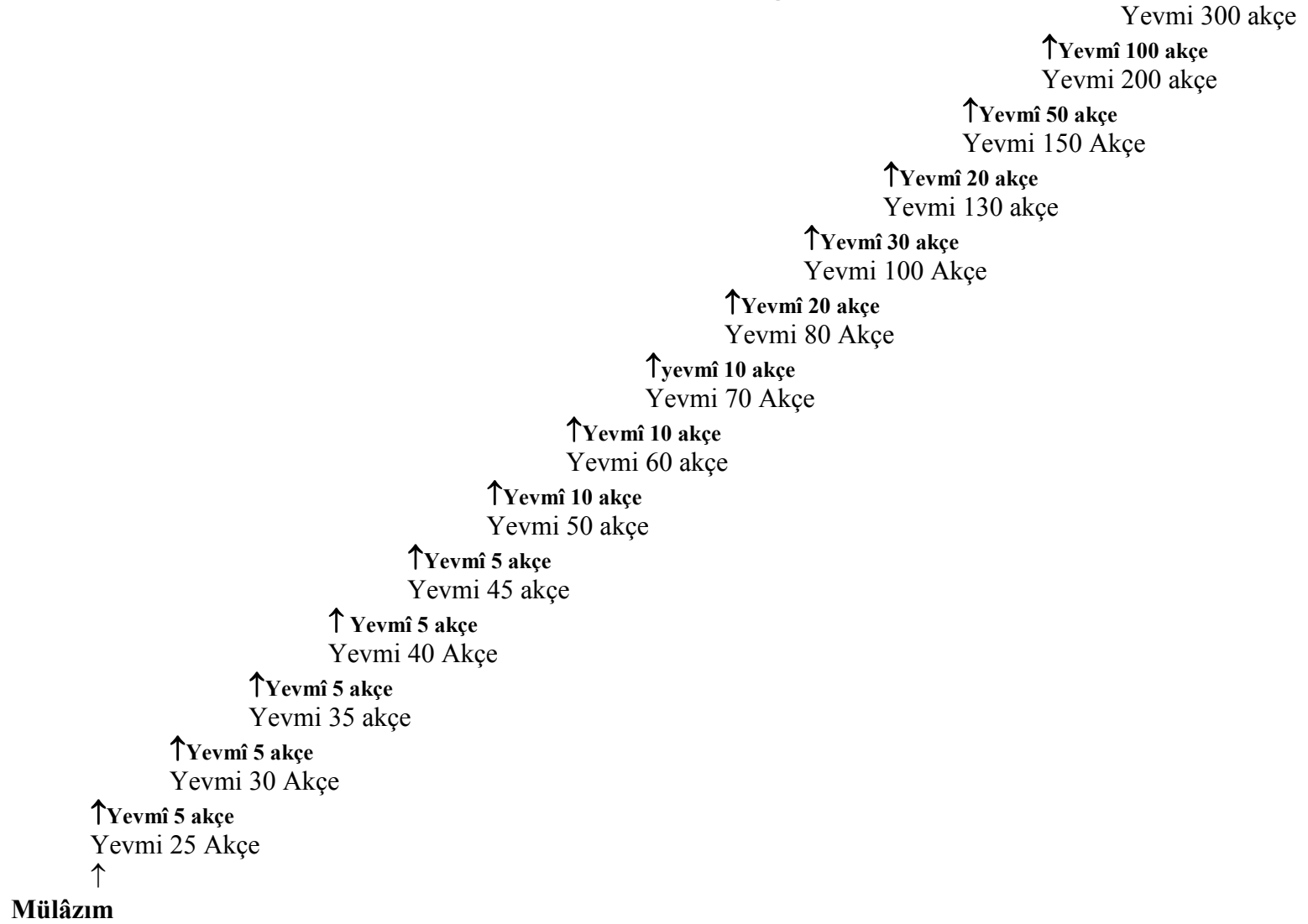
⁸⁶⁶ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 4b.

kazâsına Hoca Efendi'den mülâzım olup Edirne kazâsından ayrılmış iken vefat eden Mevlânâ Kâmî'nin oğlu ve Edirne'de Sultan Murad Han evkâfî zevâidinden yevmî 10 akçe vazifeye mutasarıf olan Mevlânâ Abdurrahman yevmî 40 akçe istihdam olunmuştu.⁸⁶⁷ Bu şekilde silke üst kademelerden başlama mertebelerin hızlı şekilde kat edilmesini sağlıyordu.

Silkteki hızlı hareketin bir diğer vasıtası terakkîlerdi. İlmîye zümresi mensupları bir mansıbdan ayrıldıktan sonra tekrar görevlendirilecekleri zaman bir üst rütbeye atanırlardı. Ancak alınan terakkîlerle kadılık rütbeleri daha hızlı katedilmekteydi. Terakkîler de yukarıda zikredilen kadılık dereceleri dahilinde olurdu. Aşağıda terakkî miktarlarını gösteren çizelge sunulmuştur.

⁸⁶⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 22b.

Çizelge 2: Kadınların Mansıbdâ Terakkî Miktarlarını Gösteren Çizelge

Yevmî 25 akçeden, 50 akçeye kadar beşer akçe terakkî alınırdu. 27 Zi'l-hicce 989'da (22 Ocak 1582) yevmî 25 akçe ile Yergöğü Kadısı Mevlânâ Abdülaziz,⁸⁶⁸ Selh-i Zi'l-hicce 989'da (25 Ocak 1582) yevmî 30 akçe ile Plav Kadısı Mevlânâ Muslihiddin,⁸⁶⁹ 18 Şaban 989'da (17 Eylül 1581) yevmî 35 akçe ile Guryan Kadısı Mevlânâ Muslihiddin,⁸⁷⁰ 4 Muharrem 990'da (29 Ocak 1582) yevmî 40 akçe ile Makova Kadısı Mevlânâ Alaeddin,⁸⁷¹ Selh-i Zi'l-hicce 989'da (25 Ocak 1582) yevmî 45 akçe ile Delvine Kadısı Mevlânâ Sinan yevmî 5 akçe terakkî almışlardı.⁸⁷²

Yevmî 50 akçeden itibaren yevmî seksen akçeye değin yevmî 10'ar akçe terakkî alınırdu. 7 Zi'l-hicce 989'da (2 Ocak 1582) yevmî 50 akçe ile Novasel Kadısı Mevlânâ Mustafa'ya,⁸⁷³ 4 Muharrem 990'da (29 Ocak 1582) yevmî 60 akçe ile Koyun adası Kadısı Mevlânâ Muslihiddin'e,⁸⁷⁴ 27 Muharrem 990'da (21 Şubat 1582) yevmî 70 akçe ile Sirişnik Kadısı Mevlânâ Muhyiddin'e yevmî 10 akçe terakkî verilmiştir.⁸⁷⁵

Yevmî 80 akçeden sonra yevmî 20 akçe terakkî alarak yevmî 100 akçe dereceli kadı olunurdu. 19 Zi'l-hicce 989'da (14 Ocak 1582) yevmî 80 akçe ile Çanad Kadısı Mehmed Füsunî yevmî 20 akçe terakkî ile atanmıştı.⁸⁷⁶ Yevmî 100 akçeden sonra yevmî 30 akçe terakkî alırlardı. 18 Rebî'ü'l-âhir 990'da (12 Mayıs 1582) yevmî 100 akçe ile Hayrabolu Kadısı Mevlânâ Musa yevmî 30 akçe terakkî ile yevmî 130 akçeye yükselmişti.⁸⁷⁷ Yevmî 130 akçeden sonra yevmî 20 akçe terakkî verilirdi. 8 Cemâziye'l-âhir 990'da (30 Haziran 1582) yevmî 130 akçe ile Hayrabolu Kadısı Mevlânâ Abdülğani yevmî 20 akçe terakkî almıştı.⁸⁷⁸

Yevmî 150 akçeden sonra terakkî miktarı 50 akçe idi. Selh-i Zi'l-hicce 989'da (25 Ocak 1582) yevmî 150 akçe ile Pıravadi Kadısı Mevlânâ Ahmed 50 akçe terakkî alarak yevmî 200 akçeye yükselmişti.⁸⁷⁹ Yevmî 200 akçe olanlar ise

⁸⁶⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 27a.

⁸⁶⁹ MA, RKR, 179/2, s. 3.

⁸⁷⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 15a.

⁸⁷¹ MA, RKR, 179/2, s. 5.

⁸⁷² MA, RKR, 179/2, s. 3.

⁸⁷³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 26a.

⁸⁷⁴ MA, RKR, 179/2, s. 5.

⁸⁷⁵ MA, RKR, 179/2, s. 9.

⁸⁷⁶ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 26b.

⁸⁷⁷ MA, RKR, 179/2, s. 22.

⁸⁷⁸ MA, RKR, 179/2, s. 47.

⁸⁷⁹ MA, RKR, 179/2, s. 3.

yevmî 100 akçe terakkî ile yevmî 300 akçelik kadı olurlardı. 20 Muharrem 990'da (14 Şubat 1582) yevmî 200 akçe ile Siroz Kadısı Mevlânâ Muslihiddin'e hizmetindeki başarısı nedeniyle yevmî 100 akçe terakkî verilmişti.⁸⁸⁰

Terakkî çeşitli şekillerde ve zamanlarda alınabilirdi. Bazı ilmiye mensupları görevlerindeki örfî sürelerinden feragat ederler ve terakkî alırlardı. 17 Safer 998'de (26 Aralık 1589) yevmî 70 akçe ile Sahra Kadısı Mevlânâ Muhyiddin⁸⁸¹ ve 1 Rebî'ü'l-evvel 998'de (8 Ocak 1590) yevmî 50 akçe ile Pançova Kadısı Mevlânâ Hızır terakkî ile kalan müddetlerinden feragat etmişlerdi.⁸⁸² Kadılar ayrıca örfî müddetleri süresince mansıbdâ tebdîl olunurlar, bazı tebdîllerde terakkî verilmez ve kadılar misliyle yani aynı rütbeleri ile hareket ederlerdi. Ancak bazı tebdîller terakkî ile gerçekleşirdi. Bu farklılığın oluşmasında kadıların tebdîle razı olmamaları ve terakkî verilmek şartıyla tebdîli kabul etmeleri de rol oynamaktaydı. 8 Ramazan 989'da (6 Ekim 1581), yevmî 60 akçe ile İstarova Kadısı Mevlânâ Muslihiddin İstarova kazâsını kabul etmeyip önceki kadılığı Koyun Adası kazâsına atanmak istemiş ve misliyle kazâsına tebdîl olmuştur. Yevmî 40 akçe ile Koyun Adası Kadısı Ahmed ise ancak terakkî ile tebdîle razı olmuş ve yevmî 5 akçe terakkî ile İstarova kazâsına tayin edilmişti.⁸⁸³ 7 Zi'l-hicce 989'da (2 Ocak 1582) yevmî 35 akçe ile Sirişnik Kadısı Mevlânâ Cabir, Tikveş kazâsına yevmî 5 akçe terakkî ile, yevmî 50 akçe ile Tikveş Kadısı Mevlânâ Mehmed ise yevmî 10 akçe terakkî ile Sirişnik'e atanmıştır.⁸⁸⁴ Selh-i Safer 994'te (19 Şubat 1586) yevmî 150 akçe ile Peşte Kadısı Mevlânâ İbrahim Budin kazâsına, yevmî 150 akçe ile Budin Kadısı Mevlânâ Sıddık Güle kazâsına ve yevmî 150 akçe ile Güle Kadısı Ali Peşte kazâsına misliyle tebdîl olmuşlardı.⁸⁸⁵

Yukarıda zikredilen terakkî biçimlerinin dışında kadılar mansıblarında iken buldukları görevlerindeki başarıları, reayanın memnuniyetini kazanmaları gibi nedenlerle de terakkî alırlar ve müddetleri bitimine değin görevde kalırlardı.

⁸⁸⁰ MA, RKR, 179/2, s. 7.

⁸⁸¹ MA, RKR, 182/5, s. 47.

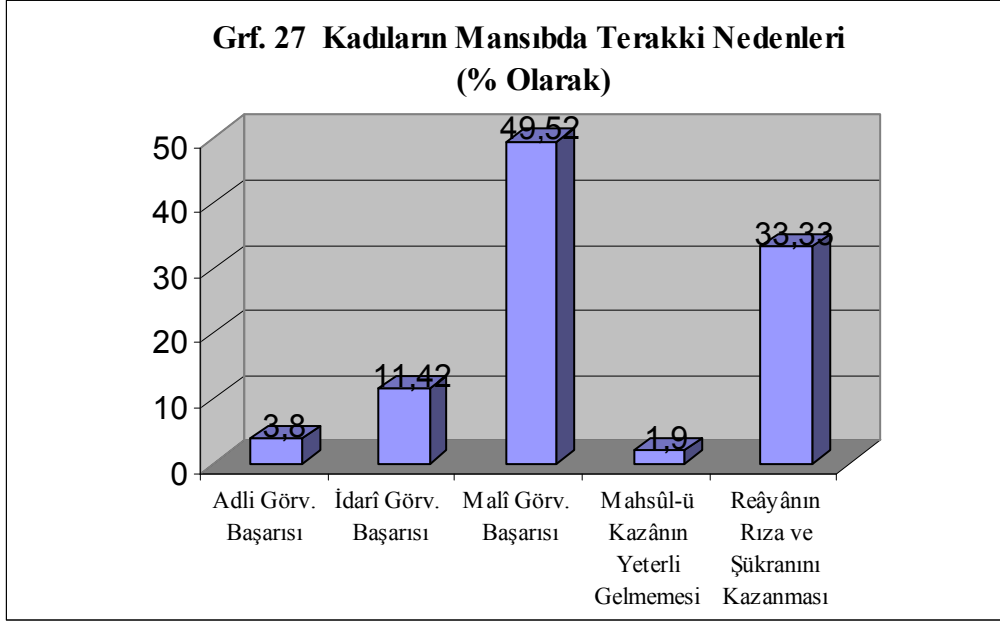
⁸⁸² MA, RKR, 182/5, s. 50.

⁸⁸³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 17a.

⁸⁸⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 26b.

⁸⁸⁵ MA, RKR, 180/3, s. 20.

Mansıbdaki iken terakkî alıp terakkî sebebi belirtilenler için hazırlanan grafik aşağıda sunulmuştur.

Kadınların görevde iken terakkî almalarında malî hizmetlerdeki başarılarının büyük payı vardı. Kadınların % 49.52'si malî görevlerdeki başarıları sebebiyle terakkî almıştı. 29 Receb 989'da (29 Ağustos 1581) yevmî 70 akçe ile Dubnice Kadısı ve Sofya Mukâataarı Müfettişi Mevlânâ Muhyiddin'e mâl-i mirînin tahsilinde ve Piriznik madeninin geliştirilmesindeki başarıları nedeniyle defterdarın arzıyla terakkî verilmişti.⁸⁸⁶ 16 Şevval 997'de (28 Ağustos 1589) yevmî 40 akçe ile Valyeva Kadısı Mevlânâ Ahmed avâriz vergisini toplamadaki başarıları nedeniyle emvâl müfettişi Osman'ın arzı ile terakkî kazanmıştı.⁸⁸⁷ 19 Zi'l-ka'de 997'de (29 Eylül 1589) Üsküp madeni nâzırları İbrahim ve Said çavuşlar arzda bulunarak Piriştine Kadısı ve mukâataa müfettişi Mevlânâ Abdulkadir'in maden işlerinden anlaması, madenin canlandırılıp geliştirilmesi için çalışması ve mukâataa gelirlerinin tahsilindeki başarıları için yevmî 50 akçe terakkî ile ödüllendirilmesini istemişlerdi.⁸⁸⁸

Kadınların görevde iken terakkî almalarında ikinci önemli neden, % 33.33'lük oranla kadınların reayanın rıza ve şükranını kazanmaları idi. Kadınlar,

⁸⁸⁶ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 14a.

⁸⁸⁷ MA, RKR, 182/5, s. 28.

⁸⁸⁸ MA, RKR, 182/5, s. 37.

ellerinde reayadan aldıkları mahzarları bulundurlar ve terakkî isterlerken bu mahzarları sunarlardı. 3 Cemâziye'l-evvel 990'da (26 Mayıs 1582) yevmî 45 akçe ile Çırpan Kadısı Mevlânâ Muhyiddin reyanın kendisinden memnuniyetini ifade eden elinde mahzarı bulunduğu için yevmî 5 akçe terakkî almıştı.⁸⁸⁹ 8 Cemâziye'l-âhir 990'da (30 Haziran 1582) yevmî 70 akçe ile Perakin Kadısı Şükrullah reyanın kendisinden memnun bulduklarını bildiren mahzarı kadıaskerliğe sunarak yevmî 10 akçe terakkî istemişti.⁸⁹⁰ 25 Rebî'ü'l-âhir 991'de (18 Mayıs 1583) Tirebce Kadısı Mehmed'in ilm ehli, dürüst ve dindar olduğunu ve reyanın memnuniyetini belirten ayândan mahzar gelmiş ve adı geçen kadıya beş akçe terakkî verilmişti.⁸⁹¹ Bazen reyanın memnuniyetini örf mensupları arz eder, bazen de mahzar kadıaskerliğe gönderilerek terakkî istenirdi. 7 Muharrem 998'de (16 Kasım 1589) yevmî 80 akçe ile Mezarrak Kadısı Mevlânâ Ramazan'dan reyanın memnun bulunduğunu sancakbeği Piri Beğ arz etmişti.⁸⁹²

Terakkî alan kadılar içerisinde % 11.42 ile kadıların idarî görevlerindeki başarıları üçüncü sırada gelir. 24 Şevval 989'da (21 Kasım 1581) Petriç Kadısı Mevlânâ Pir Ali reyanın rızasını kazanması ve bölgesinde eşkiyalık yapan Sarı Mustafa'yı ele geçirmesi nedeniyle Köstendil sancakbeği Mustafa'nın arzıyla terakkî almıştı.⁸⁹³ 20 Receb 990'da (10 Ağustos 1582) Ahyolu kazâsında tamiri ferman olunan on kadırganın tamirinin tamamlanması hususundaki başarısı nedeniyle yevmî 150 akçe ile kadı Mevlânâ Kıyami'ye yevmî 50 akçe terakkî verilmişti.⁸⁹⁴ 1 Safer 1000'de (18 Kasım 1591) Santorin adası Kadısı Mevlânâ Mehmed yapımı ferman olunan kasrın mermerlerinin tahsilindeki başarısı nedeniyle terakkî almıştı.⁸⁹⁵

Kadıların mansıbdan iken terakkî almalarında % 3.8'lik oranla adli görevlerdeki başarıları dördüncü sırayı almıştır. Bu terakkîlerde kadıların adalet üzere hareket etmelerine vurgu yapılmıştır. 28 Muharrem 991'de (21 Şubat 1583) Leskofça Kazâsından mazûl olan Derviş'in adaletle hükmeden bir kadı olduğunu

⁸⁸⁹ MA, RKR, 179/2, s. 28.

⁸⁹⁰ MA, RKR, 179/2, s. 46.

⁸⁹¹ MA, RKR, 179/2, s. 121.

⁸⁹² MA, RKR, 182/5, s. 50-51.

⁸⁹³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 21a.

⁸⁹⁴ MA, RKR, 179/2, s. 58.

⁸⁹⁵ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 19a.

belirten sancakbeğinden gelen arz ile terakkî verilmişti.⁸⁹⁶ 20 Safer 994'te (10 Şubat 1586) Preveze Kadısı Mevlânâ Abdülaziz'e ve 10 Rebî'ü'l-âhir 994'te (31 Mart 1586) Toyran Gölü Kadısı Mevlânâ İbrahim'e şer'î hükümlerin uygulanması hususundaki çabaları nedeniyle yevmî on akçe terakkî verilmişti.⁸⁹⁷

Terakkî nedenleri arasında son sırayı % 1.9'luk oranla kazâ mahsûlünün yeterli gelmemesi alır. Kadılar yaptıkları işlemlerden harç almak suretiyle geçimlerini temin ettikleri için bazen kazâdan elde edilen gelirin yeterli gelmediğinin belirtilmesi üzerine bu mağduriyetin giderilmesi için kadılara terakkî verilir. 27 Cemâziye'l-âhir 989'da (29 Temmuz 1581) yevmî 50 akçe ile Novigrad Kadısı Mevlânâ Mehmed'in kadılığının gelirinin yeterli olmadığı belirtilmiş ve yevmî on akçe terakkî almıştır.⁸⁹⁸ 23 Ramazan 994'te (7 Eylül 1586) Bahşa Kadısı Mevlânâ Rüstem'in ilim ehli ve dindar olduğu, ancak bilgi ve tecrübesine göre kadılığının mahsûlünün yetersiz olduğunu Budin Beğlerbeği Sinan Paşa belirtmiş ve Kıravar nahiyesi Bahşa kazâsına ilhak olunmuştur.⁸⁹⁹

Terakkî alan ilmiyye mensupları, göreve atanırken infisâl ettikten sonra atanacakları rütbe ile değil o rütbenin üzerindeki kademe ile istihdam olurlardı. Çünkü atama yapılacağında, kişinin mansıbdan ayrılma rütbesine bakılmaktaydı. Bu durumda yevmî 25 akçe ile kadı olan bir kişi görevde iken terakkî alırsa yevmî 30 akçeye yükselirdi ve infisâl döneminden sonra yeni mansıbına yevmî 35 akçe ile atanırdı. Böylece bir müddette 25 ve 30 akçelik iki rütbeyi katetmiş olurdu. 24 Rebî'ü'l-evvel 989'da (28 Nisan 1581) yevmî 40 akçe ile Velesin Kadısı Mevlânâ Abdurrahman ilim ehli, dindar ve dürüst olması, reyanın memnuniyetini kazanması ve devlet gelirlerini tahsilindeki başarısı nedeniyle Yenişehir Kadısı ve muhassıl-ı emvâl olan Osman'ın arzıyla yevmî 5 akçe terakkî almıştı.⁹⁰⁰ 2 Rebî'ü'l-evvel 990'da (27 Mart 1582) Meğri kazâsına atanırken yevmî 45 akçe ile değil yevmî 50 akçe ile hareket etmişti.⁹⁰¹ 9 Rebî'ü'l-evvel 990'da (3 Nisan 1582) Ergirikesri kazâsına yevmî 60 akçe ile tebdîl olunmuştu.⁹⁰² 19 Muharrem 991'de de (12 Şubat 1583) Abdurrahman görev süresinin bitmesi üzerine görevinden

⁸⁹⁶ MA, RKR, 179/2, s. 104.

⁸⁹⁷ MA, RKR, 180/3, s. 19, 26.

⁸⁹⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 10b.

⁸⁹⁹ MA, RKR, 180/3, s. 51.

⁹⁰⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 2b

⁹⁰¹ MA, RKR, 179/2, s. 14.

⁹⁰² MA, RKR, 179/2, s. 15.

ayrılmış ve yevmî 80 akçe ile bir diğer kazâyâ atanmaya hak kazanmıştı.⁹⁰³ Mevlânâ Abdurrahman 24 Rebî'ü'l-evvel 989'dan (28 Nisan 1581) 19 Muharrem 991 (12 Şubat 1583) tarihine değin yirmi aylık bir sürede yevmî 40 akçeden yevmî 80 akçeye çıkmış ve kadılık hiyerarşisindeki (45-50-60-70) dört mertebeyi katederek beşinci mertebeye ulaşmıştı. Sisteme göre dört mertebe için sekiz yıl hizmet süresi, birer buçuk yıllık dört infisâl süresini (6 yıl) geçirmeliydi. Bu da toplam on dört yıl yapmaktaydı. Ancak bu süreç yirmi aylık bir sürede katedilmişti.

Silkte hızlı ilerleyişe dair bir diğer örnek ise Belgrad Anavudu kadısındır. 21 Cemâziye'l-evvel 990'da (13 Haziran 1582) yevmî 150 akçe ile Avlonya Mukâtaa Müfettişi ve Belgrad Anavudu Kadısı Mevlânâ Muslihiddin, önceki müfettişler mukâtaaların nevruz irsaliyesini Ağustos'dan bir iki ay sonra İstanbul'a gönderirlerken, nevruz hazinesini nevruzdan üç gün önce hazineye göndermesi ve mukâtaa gelirlerindeki artış nedeniyle yevmî 50 akçe terakkî alarak yevmî 200 akçeye yükselmişti. Terakkîsinin yanı sıra Tepedelen kazâsına bağlı bazı köyler de kazâ sınırlarına dahil edilmişti.⁹⁰⁴ 22 Receb 990'da (12 Ağustos 1582) Mevlânâ Muslihiddin, mukâtaa gelirlerinin tahsilindeki başarısı, hazineye akçe kazandırması ve ondan başka hiçbir müfettişin nevruzdan önce irsaliyesini göndermemesi ve nevruzdan önce irsaliyesini hazineye katabilmesi sebebiyle hizmeti karşılığında yevmî 100 akçe daha terakkî almış yevmî 300 akçeye yükselmişti.⁹⁰⁵ Mevlânâ Muslihiddin üç ay içerisinde iki terakkî almış yevmî 150 akçeden yevmî 300 akçeye yükselmişti.

Tebdîller, terakkîler ya da hilelerle silkte hızlı hareket etmeye *tafra hareket* denirdi. Tafra hareket edenlerden tespit edilenler görevden azledilir ve infisâle geçirilirdi. Bu yolla silkte hızlı ilerlemenin önüne geçilmek istenirdi. 1 Şaban 991'de (20 Ağustos 1583) Tirgovişte Kadısı Mevlânâ Cabir tafra hareketi olduğu için azledilmişti.⁹⁰⁶ Mevlânâ Cabir'in silke girişi, bu süreçteki hareketi ve belirtilen tafra hareketin niteliği irdelenecektir. Mevlânâ Cabir bin Şeyh Mehmed, Cemâziye'l-evvel 988'de (Haziran-Temmuz 1580) hatt-ı hümâyûnla Hoca

⁹⁰³ MA, RKR, 179/2, s. 101.

⁹⁰⁴ MA, RKR, 179/2, s. 38.

⁹⁰⁵ MA, RKR, 179/2, s. 60.

⁹⁰⁶ MA, RKR, 179/2, s. 130.

Efendi'den mülâzım olmuştu. Bir yıl sonra 5 Cemâziye'l-evvel 989'da (7 Haziran 1581) yevmî otuz beş akçe ile Sirişnik kazâsına atanmıştı.⁹⁰⁷ Atanmasından yedi ay sonra 7 Zi'l-hicce 989'da (2 Ocak 1582) yevmî 5 akçe terakkî ile Tikveş kazâsına tebdîl olunmuştu.⁹⁰⁸ 20 Receb 990'da (10 Ağustos 1582) Tikveş kazâsından terakkî ile ayrıldı.⁹⁰⁹ 14 Muharrem 991'de (7 Şubat 1583) yedi ay infisâlden sonra Mevlânâ Cabir imtihan olunduktan sonra yevmî 50 akçe ile Tirgovişte kazâsına atandı.⁹¹⁰ 1 Şaban 991'de (20 Ağustos 1583) de bu görevinden, yirmi bir ayda yevmî 50 akçeye ulaşıp tafra hareketi olduğu için azledilmişti.⁹¹¹ Azledilme sebebini hareket ruznâmçelerinden tetkik edildiğinde Mevlânâ Cabir'in başlangıçta silke girerken ayrıcalıklı bir atamaya tabi tutulduğu görülür. Mülâzemet süresi bir yıl olup ortalama mülâzemet süresinin altında kalır. Hoca Efendi'den mülâzım olduğu için emsallerinden iki basamak üstteki rütbeden istihdam olunmuştur. Silke girdikten sonra da tebdîl ve feragat ile terakkî almış üçüncü görevine de yedi ay gibi kısa bir infisâl süresinden sonra tayin edilmiştir. Bu sebeplerle silkteki ikinci yılını doldurmadan yevmî 50 akçeye ulaşmıştır.

Tafra hareket sonucu silkten azledilenler için çok daha fazla örnek vermek mümkündür. 13 Şaban 991'de Nimçe Kadısı Mevlânâ Muslihiddin az müddetde tafra hareket edip 50 akçeye ulaştığı için azledilmişti (1 Eylül 1583).⁹¹² 15 Şevval 989'da (12 Kasım 1581) yevmî 80 akçe ile Grebene Kadısı Veli, kısa sürede iki terakkî alması ve azlinden sonra altı aydan az mülâzemetle göreve atanarak tafra hareketi gerçekleştiği için görevden alınmıştı.⁹¹³ 8 Zi'l-ka'de 991'de yevmî 80 akçe ile İstolni Belgrad Kadısı Muzaffer üç yılda yevmî 40 akçeden 80'e ulaşarak tafra hareketi olduğu için azledilmişti (23 Kasım 1583).⁹¹⁴ 28 Zi'l-ka'de 991'de (13 Aralık 1582) yevmî 130 akçe ile Kalkandelen Kadısı Hamza, 988 Muharrem'inde (Şubat-Mart 1580) yevmî 50 akçe ile Bılastice Kadısı iken üç yılda 130'a ulaşarak tafra hareketinin olduğunun kadılar tarafından haber

⁹⁰⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 4b.

⁹⁰⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 26a.

⁹⁰⁹ MA, RKR, 179/2, s. 57.

⁹¹⁰ MA, RKR, 179/2, s. 98.

⁹¹¹ MA, RKR, 179/2, s. 130.

⁹¹² MA, RKR, 179/2, s. 133.

⁹¹³ MA, RKR, 179/2, s. 147.

⁹¹⁴ MA, RKR, 179/2, s. 153.

verilmesi üzerine görevinden alınmıştı.⁹¹⁵ Yevmî 80 akçe ile Rusikasrı Kadısı Mevlânâ Muhyiddin de çok sayıda terakkîsi olması ve tafra hareketi bulunması nedeniyle azledilmişti. (1 Receb 997) (16 Mayıs 1589).⁹¹⁶ Koçi Bey de terakkîler yolu ile silkte hızlı ilerlemeye dikkat çekmiştir. Pek çok defa terakkî vererek bir iki yılda yeni mülâzımın yüz elliye çıkarıldığını, bu durumun kadıların düzenini bozup silkte izdihama neden olduğunu, bir kadının yeni bir göreve iki yıl mülâzemet ile atanmadığını, kadıların fakirleşerek dilenci durumuna düştüklerini ve bir mansıbdan on beş yirmi kişinin biriktiğini ifade etmiştir. Çözüm olarak da mülâzemet sisteminin kontrol altında tutulmasını ve hak etmeyen kişilerin silke alınmamasını istemiştir.⁹¹⁷

Silk mensupları kimi zaman hareket ederken hilelere de başvururlardı. 13 Şaban 991'de (1 Eylül 1583) Velika Kadısı Mevlânâ Nurullah yevmî 40 akçe ile Taşlıca'dan ayrılıp 45'le atanması gerekirken hile ile hareket etmiş ve yevmî 50 akçe ile kazâyâ atanmıştır. Ancak durumu kadıaskerlik tarafından anlaşıldıktan sonra tafra hareketi nedeniyle azlolunmuştur.⁹¹⁸ 21 Receb 997'de (5 Haziran 1589) yevmî 50 akçe ile İrig Kadısı Mevlânâ Halil,⁹¹⁹ 19 Şaban 997'de (3 Temmuz 1589) yevmî 150 akçe ile Budin Kadısı İbrahim,⁹²⁰ 6 Receb 1000'de (18 Nisan 1592) yevmî 60 akçe ile Sahra Kadısı Mevlânâ Abdullah tafra hareketleri nedeniyle azledilmişlerdi.⁹²¹

İlmiyye bürokrasisi kadıların mansıbdan hızlı hareketi hususunda dikkatli davranmıştır. Her ne kadar tafra hareket engellenmeye çalışılmış ve tespit edilenler azledilmişse ilmiyye mensupları tebdîller ve terakkîler vasıtası ile ilmiyye tarîkini istenilenden daha hızlı katedebilmişlerdir.

2. Müderrislerin Mansıbdan Hareket ve Terakkîleri

Mülâzım olup müderris olarak istihdam edilmek isteyenler medreselerde görevlendirilmekteydiler. Fatih Kanûnnâmesinde yeni mülâzımın önce 20 akça medreseye, oradan 25, 30, 35, 40, 45 ve 50 akçeye ulaştığı belirtilmiştir. Hareket

⁹¹⁵ MA, RKR, 179/2, s. 154.

⁹¹⁶ MA, RKR, 182/5, s. 7.

⁹¹⁷ *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Yılmaz Kurt, s. 45-46.

⁹¹⁸ MA, RKR, 179/2, s. 133.

⁹¹⁹ MA, RKR, 182/5, s. 11.

⁹²⁰ MA, RKR, 182/5, s. 16.

⁹²¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 34b.

ruznâmçeleri verilerine göre müderrislerin mansıbdaki hareket çizelgesi aşağıda verilmiştir.

Çizelge 3: Müderrislerin Mansıbdaki Hareket Çizelgesi

	Yevmi 70 akçe
	↑ Zaman-1 İnfisâl
	Yevmi 60 akçe
	↑ Zaman-1 İnfisâl
	Yevmi 50 akçe
	↑ Zaman-1 İnfisâl
	Yevmi 40 Akçe
	↑ Zaman-1 İnfisâl
	Yevmi 30 akçe
	↑ Zaman-1 İnfisâl
	Yevmi 25 Akçe
	↑ Zaman-1 İnfisâl
	Yevmi 20 Akçe
	Zaman-1 Mülâzemet
Mülâzım	

Ruznâmçe verilerine göre, yeni mülâzımlar yevmî 20 akçe ile medreselere atanırlardı. 6 Safer 996'da (6 Ocak 1588) İstanbul'daki Emre Hoca Medresesi'ne şeyhülislâm iken vefat eden Mevlânâ Çivizâde Efendi'nin fetvâ emanetinden mülâzım olarak üç yıl mülâzemet ile Mevlânâ Muslihiddin yevmî 20 akçe ile tayin edilmişti.⁹²² Müderrisler yevmî 20 akçeden yevmî 25 akçeye yükselirlerdi. 9 Cemâziye'l-evvel 989'da (11 Haziran 1581) İzidin'de Mehmed Beğ Medresesi'ne yevmî 20 akçe ile yine bu medreseden ayrılıp on dokuz ay zamanı infisâli olan Mevlânâ İbrahim yevmî 25 akçe ile görevlendirilmişti.⁹²³ Müderrisler yevmî 25 akçeden yevmî 30 akçeye yükselirlerdi. 27 Cemâziye'l-âhir 989'da (29 Temmuz 1581) yevmî 25 akçe ile İstanbul'da Monla Şeref Medresesi'nden ayrılıp yedi ay infisâli olan Mevlânâ Seyyid Ali Kasım Paşa'daki Molla Yegan medresesine yevmî 30 akçe ile tayin edilmişti.⁹²⁴ Müderrisler yevmî 30 akçeden ise yevmî 40 akçeye çıkarlardı. 15 Receb 989'da (15 Ağustos 1581) Silivri'de Pir Mehmed Paşa Medresesi'ne, İstanbul'da Ümmüveled Medresesi'nden yevmî 30

⁹²² MA, RKR, 181/4, s. 34.

⁹²³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 30b.

⁹²⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 32b.

akçe ile hacca gitmek için ayrılıp iki buçuk yıl infisâli olan Mevlânâ Muslihiddin yevmî 40 akçe ile atanmıştı.⁹²⁵

Müderrisler, yevmî 40 akçeden yevmî 50 akçeye hareket ederlerdi. 26 Cemâziye'l-evvel 989'da (28 Haziran 1581) Yenice-i Vardar'da Evrenos Beğ Medresesi'ne yevmî 40 akçe ile Yenice-i Vardar'daki Ahmed Bey Medresesi'nden ayrılıp on dokuz ay infisâli olan Mevlânâ Muslihiddin yevmî 50 akçe ile görevlendirilmişti.⁹²⁶ Yevmî 50 akçe müderrisler aynı zaman da müftülük de yapabilirlerdi. Yevmî 50 akçeden de yevmî 60 akçeye hareket ederlerdi. 9 Zi'l-hicce 996'da (30 Ekim 1588) Üsküp'de İshak Beğ Medresesi'nde yevmî 60 akçe ile müderris olan Mevlânâ Şemseddin'in müddeti bitmiş yerine Siroz'daki Selçuk Hatun Medresesi'nden yevmî 50 akçe ile ayrılıp 1.5 yıl infisâli olan Mevlânâ Abdülkerim yevmî 60 akçe ile tayin edilmişti.⁹²⁷ Yevmî 60 akçeden sonra sadece bir atamada yevmî 70 akçeye hareket edildiği tespit edilmiştir. 17 Safer 998'de (26 Aralık 1589) Üsküp'deki İsa Bey Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Ahmed'in görev süresi bitmiş ve yerine yevmî 70 akçe ile Hezargrad'daki İbrahim Paşa Medresesi'nden ayrılan Mevlânâ Pir Mehmed iç-il hükmü ile ve yevmî 70 akçe ve fetvâ ile atanmıştır.⁹²⁸ Bu veriler kadiasker yetki alanındaki müderrislerin yevmî 70 akçeye nadiren ulaşabildiklerini göstermektedir.

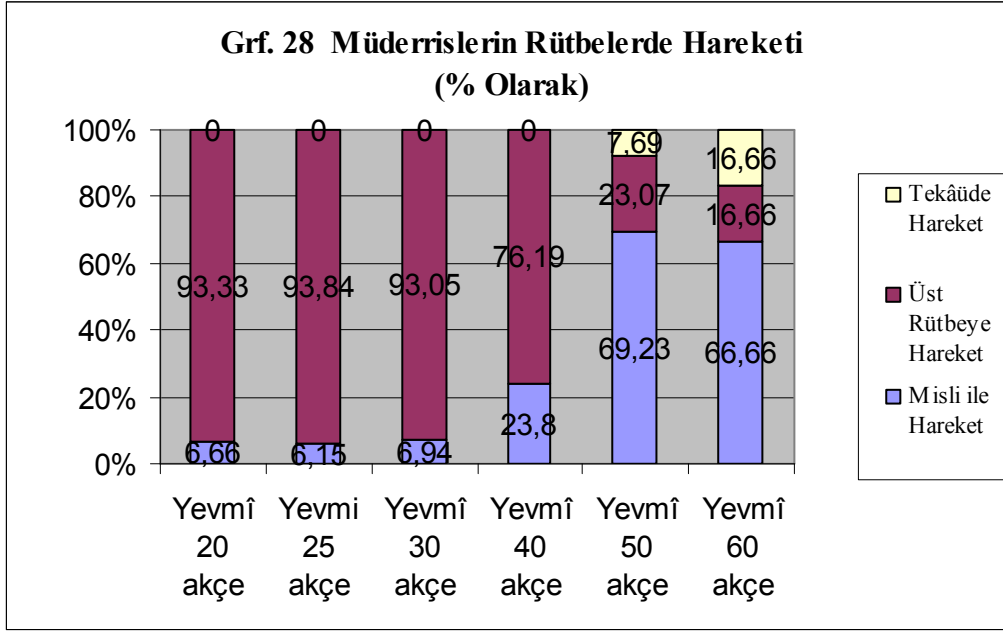
Aşağıda müderrislerin rütbeler arasındaki hareket biçimi irdelenecektir.

⁹²⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 34a.

⁹²⁶ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 31a.

⁹²⁷ MA, RKR, 181/4, s. 64.

⁹²⁸ MA, RKR, 182/5, s. 102.

Müderrisler yevmî 40 akçeye değin ortalama % 93 oranında üst rütbeye, % 6 oranında ise misli ile hareket etmişlerdir. Yevmî 40 akçede ise misli ile hareket ortalama % 6'dan % 23,8'e çıkarak üç buçuk kat artış göstermiştir. Üst rütbeye hareket ise % 93'ten % 76,19'a düşmüştür. Bu durum yevmî 40 akçeli kadılıklardaki birikmeyi de göstermektedir. Yevmî 50 akçe müderrisler ise % 69,23 oranında misli ile hareket etmişlerdir. Üst rütbeye hareket etme oranları ise % 23,07'dir. Tekâüde hareket ise % 7,69 oranındadır. Bu durum müderrislerin yevmî 50 akçede artık misli ile hareket ettiklerini, % 7,69'unun emekliye ayrıldığını sadece % 23,07'sinin ise bir üst rütbeye geçebildiğini göstermektedir. Yevmî 60 akçe ile müderris olanlardan tekâüde ve üst rütbeye hareket % 16,66, misli ile hareket ise % 66,66 oranındadır. Yevmî 60 akçeden yevmî 70 akçeye hareket mevcutsa da yevmî 70 akçeli bir müderrisin hareketi veri grubumuzda bulunmamaktadır. Bu sebeple yevmî 70 akçeye hareketin nadiren gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Bir müderris, müderrislik mertebelerini katederken yevmî 60 akçeye değin yevmî 20, 25, 30, 40 ve 50'li akçeyi geçmesi gerekirdi. Beş defa örfî müddet süresince tasarruf ettiğinde toplam on yıl fiilen görevde bulunacak, beş defa da infisâl süresi geçirecekti. İnfisâl süresi ortalama bir buçuk yıl kabul edildiğinde yedi buçuk yıla tekabül etmekteydi. Silke girdikten sonra geçirilen mülâzemet

süresi de eklendiğinde (ortalama 3 yıl) 20.5 senede yevmî 60 akçeye ulaşırlardı. Yevmî 60 akçeden ise 22.5 sene sonra ayrılabilirlerdi. Yirmi beş yaşında mülâzım olan bir kişi 47.5 yaşında yevmî 60 akçeli bir medreseden infisâle geçebilirdi. Ancak bu durumun istisnaları da söz konusu olup müderrislik mansıplarını hızlı katedenler olduğu gibi, daha yavaş ilerleyenler de mevcuttu.

Mülâzımlar müderrisliğe atanırlarken % 85.92'si medrese derecelerinin en alt basamağından silke girmişlerdir. % 8.39'u yevmî 25 akçe ile, % 3.2'si 30 akçe ile, % 0.49'u 40 akçe ile görevlendirilmişlerdir. % 1.97'si ise yevmî 20 akçenin altında kalan buk'a medreselerine atanmışlardır. Yevmî 20 akçeden az akçe ile buk'a medreselerinde istihdam biçimine mansıba atanma bölümünde ayrıntılı biçimde değinilmişti. Vefat eden bir âlimden umûmen mülâzım olanlar hemen kadılığa ve yevmî 20 akçe ile medreselere atanamıyorlar, yevmî 20 akçeden daha az yevmiye ile tayin ediliyorlardı. Toplam, % 12.08 oranında ise silke ileri kademelerden giriş yapılmıştır. Vazife sahipleri ve mevâlîzâdeler müderrisliğe farklı bir basamaktan başlarlardı. Kanûnî'nin kadıaskerlerinden Cafer Efendi'nin oğlu olup şeyhülislâmlığa kadar yükselen Sunullah Efendi mülâzemetinin akabinde yevmî 40 akçe ile Beşiktaş'da Yahya Efendi medresesine tayin edilmişti.⁹²⁹ 28 Cemâziye'l-âhir 989'da (30 Temmuz 1581) İstanbul'da Ahmed Paşa Medresesi'ne nevbette yevmî 5 akçe ulufe ile Hoca Efendi'den mülâzım olan Mevlânâ Fazlullah yevmî 25 akçe ile atanmıştır.⁹³⁰ 22 Cemâziye'l-âhir 996'da (19 Mayıs 1588) İstanbul'daki Hatice Hatun Medresesi'ne şehzâde hocası iken vefat eden Mevlânâ Azmi Efendi'nin oğlu olup Hoca Efendi'den ilmî seviyesinin üstünlüğü nedeniyle müstakillen mülâzım olan ve hazineden yevmî 35 akçesi olan Mevlânâ Ahmed yevmî 40 akçe ile görevlendirilmiştir.⁹³¹ 14 Rebî'ü'l-evvel 997'de (31 Ocak 1589) Mevlânâ Ahmed müddetinden on beş ay varken Valide Sultan Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Sunullah Efendi'nin derslerine devam edenlerle ilgili çıkan hatt-ı hümayûn gereği terakkî almıştı. Ancak medrese vakfi terakkîsini karşılayamacağı için görevinden feragat etmişti.⁹³² Mevlânâ Ahmed silke girerken yevmî 40 akçe ile başlamış ve müddeti bitmeden yevmî 50

⁹²⁹ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm Sunullah Efendi", İÜEF, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.13, İstanbul 1987, s.210.

⁹³⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 33b.

⁹³¹ MA, RKR, 181/4, s. 54.

⁹³² MA, RKR, 181/4, s. 83-84.

akçeye ulaşmıştı. Yine 8 Zi'l-ka'de 995'de (10 Ekim 1587) hazineden 22 akçe ulufeye sahip iken Hoca Efendi'den mülâzım olan Halep Kadısı Esseyyid Mustafa Efendi'nin oğlu Esseyyid Mehmed İstanbul'daki Kadı Hurrem Medresesi'ne,⁹³³ 9 Zi'l-hicce 996'da (30 Ekim 1588) İstanbul'daki Başçı İbrahim Medresesi'ne, yevmî 15 akçe ulufeye sahip iken Hoca Efendi'den mülâzım olan Süleymaniye medreselerinden emekli Suudi Efendi'nin oğlu Mehmed,⁹³⁴ İstanbul'daki Canbaziyye Medresesi'ne ise yevmî 10 akçe ulufeye sahip iken Hoca Efendi'den mülâzım olan Şehzâde Mehmed Camiinde şeyh ve vaiz olan Mevlânâ Muhyiddin Efendi'nin oğlu Mevlânâ Muhyiddin yevmî 30 akçe ile atanmışlardı.⁹³⁵ Bu örnekler göreve üst rütbeden başlama gibi sebeplerle müderrislik mesleğinde de hızlı bir ilerleyişin bulunduğu işaretidir.

Kadılık mesleğindeki gibi tafrâ hareket müderris kayıtlarına yansımamıştır. Bu durumun oluşmasında medrese derecelerinin daha kontrol edilebilir olması ve müderrislerin gelirlerinin buldukları rütbe ile mütenasip olması da rol oynamıştır. Müderrisler içerisinde tafrâ hareket sonucu azledilenlere rastlanmamışsa da özellikle mevâlîzâdelerin müderrislik yolunda hızlı ilerledikleri belirlenmiştir. Veriler içerisinde mevâlîzâde Şeyh Lütfullah'ın hareketi dikkate değerdir. Şeyh Lütfullah, Rumeli Kadıaskeri olan Zekeriya Efendi'nin oğludur. Hoca Efendi'den mülâzım olduktan sonra Silivri'deki Piri Paşa Medresesi'ne yevmî 40 akçe ile atanmış, Cemâziye'l-evvel 994'de (Nisan-Mayıs 1586) on akçe terakkî alarak hâric rütbesine yükselmiştir.⁹³⁶ 25 Cemâziye'l-âhir 997'de (11 Mayıs 1589) Silivri'deki Piri Paşa Medresesi'nde yevmî 50 akçe ile müderris olan Mevlânâ Şeyh Lütfullah mevâlîzâdelerden olması ve kendisine itibar edilmesi gerektiği için yevmî 300 akçe ile Üsküp'e tayin olunmuştur.⁹³⁷ Kadılığına Kratova'ya bağlı Komanova nahiyesi de ilhak olunmuş ve müfettişlik görevinde kendisine verilmiştir.⁹³⁸ 2 Zi'l-ka'de 997'de (12 Eylül 1589) müddetine zam yapılmıştır.⁹³⁹ 24 Cemâziye'l-âhir 998'de (30 Nisan 1590) ise Filibe Kadısı Mevlânâ Muslihiddin'in süresinin bitmesi üzerine Filibe'ye misliyle tebdil

⁹³³ MA, RKR, 181/4, s. 22.

⁹³⁴ MA, RKR, 181/4, s. 65-66.

⁹³⁵ MA, RKR, 181/4, s. 66.

⁹³⁶ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 747.

⁹³⁷ MA, RKR, 182/5, s. 4.

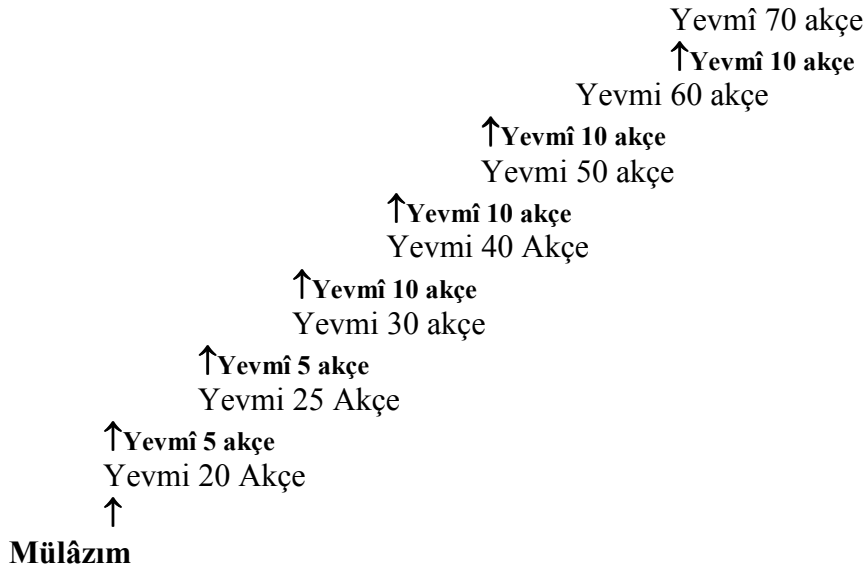
⁹³⁸ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 747.

⁹³⁹ MA, RKR, 182/5, s. 31.

olunmuştur.⁹⁴⁰ Daha sonra ise defterdar ve emîr-i ahûr'un arzları ile müddetine bir yıl zam ilave edilmiştir (27 Rebî'ü'l-evvel 1000) (12 Ocak 1592).⁹⁴¹ 1005 (1596-1597) yılında ise hizmetleri karşılığında Kızanlık kazâsının Filibe'ye ilhakı ile mevleviyet payesine erişmiştir. Görüldüğü üzere ortalama on yıllık bir sürede bir mevâlîzâde mevleviyete yükselbilmiştir. Hırzû'l-mülûk yazarı üst derecedeki medreselere yükselen müderrislerin kiminin intisapla kiminin rüşvet vererek kiminin de mollazâde olması sebepleriyle o görevlere ulaştıklarını ifade eder ki bu söylemler verilerle de desteklenmektedir.⁹⁴² Gelibolulu Âlî'nin de belirttiği gibi mevâlîzâdeler sıradan kimselere göre silkte daha hızlı ilerleyerek ilmiyye zümresinin üst piramidine yerleşmişlerdir.

Silke ileri kademelerden başlama silkte hızlı ilerlemeyi sağlarken, silkte hızlı ilerlemenin bir diğer yolu müderrislik görevindeki terakkîlerdi. Böylece, yukarıda zikredilen süre kısalabilmekte idi.

Çizelge 4: Müderrislerin Mansıbdaki Terakkî Çizelgesi

Müderrisler, yevmî 30 akçeye değin yevmî beşer akçe terakkî ederlerdi. 8 Cemâziye'l-âhir 989'da (10 Temmuz 1581) yevmî 20 akçe ile Sofyada Bölüceklü Kadı Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Mahmud,⁹⁴³ 13 Cemâziye'l-evvel

⁹⁴⁰ MA, RKR, 182/5, s. 71.

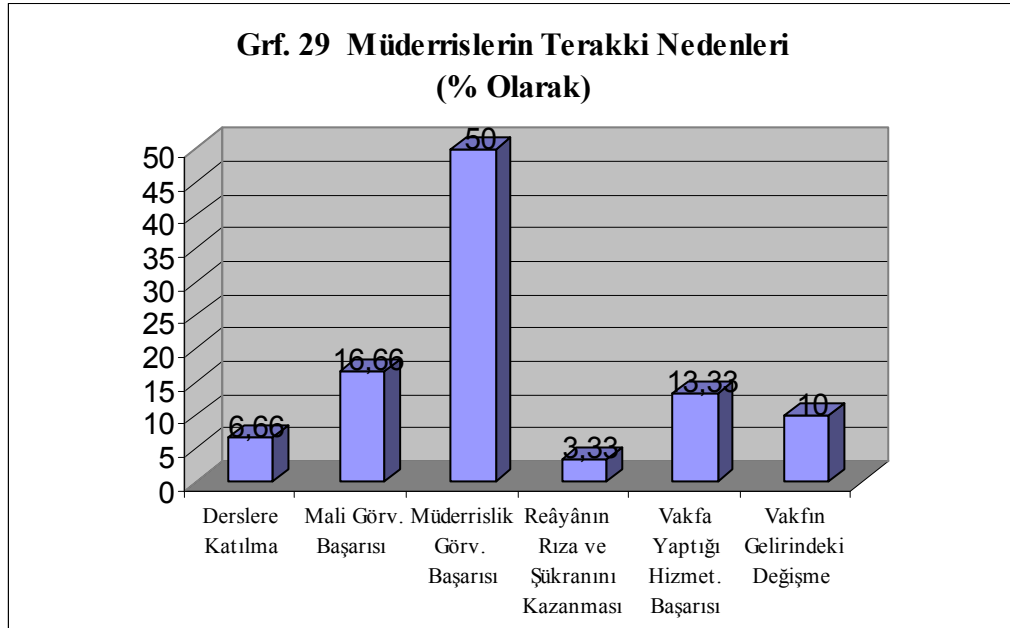
⁹⁴¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 23b.

⁹⁴² Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına...*, s. 197.

⁹⁴³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 32a.

989'da (15 Haziran 1581) yevmî 25 akçe ile Tırhala'da Ömer Bey Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Mustafa yevmî 5'er akçe terakkî almışlardı.⁹⁴⁴ Yevmî 30 akçeden sonra ise yevmî on akçe terakkî verilirdi. 17 Rebî'ü'l-âhir 989'da (21 Mayıs 1581) Prizrin'de Mehmed Bey Medresesi'nde yevmî 30 akçe ile müderris olan Mevlânâ Abdulkadir,⁹⁴⁵ 23 Şevval 995'de (26 Eylül 1587) İstanbul'da Hüsrev Kethüda Medresesi'nde yevmî 40 akçe ile müderris olan Mevlânâ İbrahim,⁹⁴⁶ 15 Safer 997'de (3 Ocak 1589) Budin'deki Bali Paşa Medresesi'nde yevmî 50 akçe ile müderris olan Mevlânâ Ahmed yevmî on akçe terakkî almıştı.⁹⁴⁷

Müderrisler de buldukları görevlerdeki başarıları, reayanın memnuniyetini kazanmaları gibi nedenlerle terakkî alırlar ve müddetleri bitimine değin mansıplarını tasarruf ederlerdi. Mansıpta iken görevde iken terakkî alıp terakkî sebebi belirtilenler için hazırlanan grafik aşağıda sunulmuştur.

Müderrislerin terakkîlerinde % 50 ile müderrislik görevlerindeki başarıları birinci sırada gelir. Müderrislerin ilim ehli olması, ehliyeti, liyakati ve derslerini düzenli yapıp derslerini bırakmaması gibi nedenlerle terakkî alanlar bu grup içerisinde yer alır. 13 Cemâziye'l-evvel 995'de (21 Nisan 1587) Piriştine'de

⁹⁴⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 30b.

⁹⁴⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 30a.

⁹⁴⁶ MA, RKR, 181/4, s. 18.

⁹⁴⁷ MA, RKR, 181/4, s. 78.

Beşaret Kethüda Medresesi'nden yevmî 20 akçe ile ayrılan Mevlânâ Muhyiddin'e kadısının arzı ile naklî ve aklî ilimleri öğretmedeki mahareti nedeniyle yevmî beş akçe terakkî verilmişti.⁹⁴⁸ 16 Cemâziye'l-evvel 1000'de (29 Şubat 1592) yevmî 20 akçe ile İnebahtı'da Sultan Bayezid Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Mehmed ders günlerinde dersini yapıp dersini terk etmediği ve aklî ilimleri öğretmedeki yeteneği ile terakkîye hak kazanmıştı.⁹⁴⁹

Terakkî nedenleri arasında ikinci sırada % 16.66'lık oranla müderrislerin malî görevlerindeki başarıları gelir. Müderrisler, tadrîs görevlerinin yanı sıra mukâtaa gelirlerinin toplanmasında istihdam olunabilirler, kadınların görevlerine yardımcı olabilirler ve hatta niyabet görevini de yerine getirebilirlerdi. 27 Muharrem 996'da (28 Aralık 1587) İnebahtı'daki Sultan Bayezid Han Medresesi'nde yevmî 20 akçe ile müderris olan Mevlânâ Muhyiddin Eğriboz mukâtaasının tahsilinde istihdam olunmuş ve buradaki hizmeti nedeniyle Eğriboz Kadısı ve müfettişi Mevlânâ Kıyami'nin arzı ile terakkî almıştı. 15 Safer 997'de (3 Ocak 1589) Budin'deki Bali Paşa Medresesi'nde yevmî 50 akçe ile müderris olan Mevlânâ Ahmed canibinde bulunan emvâl-i hassânın tahsilindeki başarıları nedeniyle defterdarı Bali'nin arzı ile terakkî almıştır.⁹⁵⁰ 28 Rebî'ü'l-evvel 997'de (14 Şubat 1589) Güle'deki Hüsrev Beğ Medresesi'nde yevmî 25 akçe ile müderris olan Mevlânâ Salih aynı zamanda İşbat kazâsında nâib idi. Bu görevini yürütürken "*tahsîl-i emvâl-i pâdişâhîde ve iskât-ı eşkıyâ ve mütemerridinde*" beklenenden fazla hizmeti nedeniyle kendisine terakkî verilmişti.⁹⁵¹

Müderrislerin terakkî nedenleri arasında üçüncü sırada vakıf hizmetlerindeki başarıları gelmektedir. Müderrisler vakıf hizmetinde de istihdam olunabilirler ve bu hizmetleri için terakkî alabilirlerdi 16 Receb 995'de (22 Haziran 1587) Gümölcine'deki Mustafa Beğ Medresesi'nde yevmî 25 akçe ile müderris olan Mevlânâ Muhyiddin'e medresenin Selanik'deki evkâfındaki hizmeti dolayısıyla terakkî verilmişti.⁹⁵²

Terakkî sebeplerinin dördüncüsü % 10'luk oranla vakıf gelirlerindeki değişmedir. Müderrislere vakfın gelirindeki artış ve azalma durumunda terakkî

⁹⁴⁸ MA, RKR, 181/4, s. 4.

⁹⁴⁹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 52b.

⁹⁵⁰ MA, RKR, 181/4, s. 78.

⁹⁵¹ MA, RKR, 181/4, s. 86.

⁹⁵² MA, RKR, 181/4, s. 10.

verilebilmiştir. Artış olduğunda yevmiyesini artırmak için azalma durumunda ise mağduriyetini gidermek için terakkî tahsis olunmuştur. 16 Receb 995'de İbsala'daki Kasım Beğ Medresesi'nde yevmî 20 akçe ile müderris olan Mevlânâ Hayreddin vakfin zayıf olması sebebiyle gelirini yeterince elde edememiştir (22 Haziran 1587). Bu sebeple bu kaybın telafisi için kendisine terakkî verilmiştir.⁹⁵³ 6 Zi'l-ka'de 996'da Edirne'de Çukacı Hacı İlyas Medresesi evkâfına Hüseyin adlı bir hayır sahibi kendi malından 60 bin akçe bağışta bulunmuş ve bu sebeple müderrisi Mevlânâ Şüca yevmî 10 akçe terakkî almıştır (27 Eylül 1588).

Müderrislerin terakkî sebepleri arasında beşinci sırada % 6.66'lık oranla katıldıkları eğitim faaliyetleri gelir. 22 Safer 997'de İstanbul'daki Perviz Efendi Medresesi'nde yevmî 40 akçe ile müderris olan Mevlânâ Muhyiddin'e Üsküdar'daki Valide Sultan Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Sunullah'ın derslerine katılması ve bu hususta hatt-ı hümayûn çıkması üzerine yevmî 10 akçe terakkî verilmiştir (10 Ocak 1589).⁹⁵⁴

Altıncı sırada ise % 3.33'lük oranla reayanın rıza ve şükranını kazanma gelir. Müderrisler ayrıca istihdam edildikleri görevlerdeki başarıları nedeniyle reayanın memnuniyetini kazanabilirlerdi. 22 Cemâziye'l-âhir 996'da (19 Mayıs 1588) Yanbolu'daki Kara Ali Beğ Medresesi'nde yevmî 30 akçe ile müderris olan Mevlânâ Hayreddin ilim sahibi olmasının yanı sıra Yenice-i Kızılağaç Kadısına ferman olunan kürekçi ihracı hususunda kadıya yardımcı olurken adaletli davranması üzerine reayanın memnuniyetini kazanmış ve terakkî almıştı. Mevlânâ Hayreddin'e Kırkkınise Sancakbeği Hasan da terakkî verilmesi hususunda arzda bulunmuştur.⁹⁵⁵

Terakkîler dışında medreselerin mekân bakımından iç-il ve kenar olarak ayrılması da müderrislerin mansıbdaki hareketini etkilemekteydi. İstanbul, Edirne, Bursa ve bunların havalisindeki kasabalarda bulunan medreseler iç-il medreseleri olarak adlandırılmakta idi.⁹⁵⁶ Bunların dışında kalan bölgeler ise kenar medreseleri olarak isimlendirilirdi. İç-il medreseleri daha statülü idi. Bu sebeple iç-ilde görevli olan müderrisler kenardakilere oranla daha üst düzeyde idiler.

⁹⁵³ MA, RKR, 181/4, s. 10-11.

⁹⁵⁴ MA, RKR, 181/4, s. 80.

⁹⁵⁵ MA, RKR, 181/4, s. 52.

⁹⁵⁶ G. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, C.II, s. 89.

Dolayısıyla daha nitelikli ve ayrıcalıklı kişiler iç-ilde görev alırlar ve müderrisler de iç-ilde görev alabilmek için çaba sarfederlerdi. 28 Zi'l-ka'de 999'da (17 Eylül 1591) İstanbul'daki Hatice Hatun Medresesi'ne haremnden 21 akçe ulufe ile çıkarak Rumeli Kadıaskeri Zekeriya Efendi'den mülâzım olan Mevlânâ Mustafa hakkında iç-ilde hâline münasib medrese tevcih olunması hususunda hattı hümâyûn çıkması sonucu yevmî 30 akçe ile atanmıştı.⁹⁵⁷

Müderrislerin iç-ilde kendilerine uygun bir medrese bulunamaması durumunda "iç-il hükmü" ile kenar medreselere atanabilirlerdi. 16 Zi'l-hicce 995'de (17 Kasım 1587) Kefe'deki Kadı Kemal Medresesi'ne Rumeli Kadıaskeri Bostanzâde Mehmed Efendi'den mülâzım olup altı yıldan fazla infisâli olan Mevlânâ İsa yevmî 25 akçe ile ve iç-il hükmü ile görevlendirilmişti.⁹⁵⁸ 5 Ramazan 996'da (29 Temmuz 1588) Vize'deki Sultaniye Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Muslihiddin'in müddetinin sona ermesi üzerine Saray'daki Hüsrev Beğ Medresesi'nde yevmî 50 akçe ile ve iç-il hükmü ile müderris olan Mevlânâ Şemseddin misliyle istihdam olunmuştu.⁹⁵⁹ 8 Ramazan 999'da (30 Haziran 1591) Selanik'deki Hızır Çelebi Medresesi'ne Anadolu Kadıaskeri Mevlânâ Ahmed Efendi'den mülâzım olan Mevlânâ Hasan iç-il hükmü ile yevmî 20 akçe ile görevlendirilmişti.⁹⁶⁰ İç-ilde görevli bir müderris kenardaki bir medreseye geçerken mertebe atlayarak geçirdi. 7 Şevval 999'da (29 Temmuz 1591) Varna'daki İsmail Çavuş Medresesi'ne yevmî 20 akçe ile İstanbul'da Âmâ Hasan Medresesi'nden iki yıl infisâli olan Mevlânâ Ali iç-ilden çıktığı belirtilerek yevmî 30 akçe ile atanmıştı.⁹⁶¹

C. İlmiye Zümresinin Mekânda Hareketi

Rumeli Kadıaskerliğinin yetki alanı Osmanlı sınırları içerisinde kalan ana kara Rumeli bölgesini, Marmara, Ege ve Akdeniz'deki adaları içerisine almaktaydı. Kadılar ve müderrisler bu mekân üzerinde örgütlenmiş kadılıklar ve medreselerde görevlendirilmekteydiler. Kadıların ve müderrislerin silkteki hareketinin birinci belirleyici unsuru mansıbdaki hareket idi. Zümre elemanları

⁹⁵⁷ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 45a.

⁹⁵⁸ MA, RKR, 181/4, s. 27.

⁹⁵⁹ MA, RKR, 181/4, s. 59.

⁹⁶⁰ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 37a-b.

⁹⁶¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 42a.

silke girişlerinden itibaren belirlenmiş ve gruplandırılmış kadılık ve müderrislik derecelerini katederlerdi. Kendilerinin buldukları rütbeye uygun kadılıklara ve medreselere atanmak için talepte bulunurlar ve mansıplar boşaldığında atamaları yapılırdı. Kadılar mansıb içerisindeki bu hareketlerini gerçekleştirirken aynı zamanda mekânda da hareket etmekteydiler. Bu bölümde, denizde ve karada büyük bir mekânı oluşturan Rumeli bölgesinde kadınların ve müderrislerin mekânsal hareketi nasıldı sorusuna cevap aranmaya çalışılacaktır.

1. Rumeli ve Anadolu Canibi Arasında Mekânda Hareket

Osmanlı Devleti, imparatorluk topraklarındaki kazaî ve tadrîs faaliyetlerini iki ana yetki alanından yürütmekte idi. Anadolu ve Rumeli kadıaskerliklerinin istihdam ettikleri zümre mensuplarını birbirine karıştırmaksızın ayrı ayrı idare etmekte ve hareket ettirmekteydiler. Devlet bu şekilde büyük bir yüz ölçümüne sahip imparatorluk topraklarındaki bürokratik işleyişi kolaylaştırma ve koordinasyonu güçlendirmeye çalışmıştı. Kadıasker yetki alanı dışında kalan yüksek dereceli müderrislerin ve mevâlînin hareketi ise bu sınırlılığa tâbi değildi. Bunların altında kalan kadıaskerlik yetki alanı içerisindeki zümre mensupları için sınırlı oranda da olsa Rumeli ve Anadolu tarafları arasında bir geçiş olabilmekteydi. 3319 hareket kaydı içerisinde 30'u Anadolu'dan Rumeli'ye, 6'sı Rumeli'den Anadolu'ya olmak üzere toplam hareketin % 1.08'i oranında iki taraf arasında geçiş olmuştur. Bu oranın çok düşük seviyede olması mümkün mertebede geçişe müsaade edilmemesiyle açıklanabilir. % 98.92 oranında ise Rumeli içerisinde hareketliliğin mevcudiyeti tespit edilmiştir.

Rumeli ve Anadolu canibleri arasında geçiş yapılabilmesinin bir takım nedenleri de vardı. Bu nedenler arasında vâkıfların şartları, Bursa'nın iç-il kapsamında olması ve zümre mensuplarının özel durumları bulunmaktadır. 28 Rebî'ü'l-evvel 997'de (14 Şubat 1589) Rodoscuk'daki Rüstem Paşa Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Mirza'nın müddetinin bitmesi üzerine yerine Kütahya'da Rüstem Paşa Medresesi'nden ayrılan Mevlânâ Hüsam, Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Sultan'ın isteği ile bu göreve atanmıştı.⁹⁶² 6 Zi'l-ka'de 996'da (27 Eylül 1588) Bursa'daki Arslaniyye Medresesi'nden ayrılan Mevlânâ

⁹⁶² MA, RKR, 181/4, s. 89.

Kemaleddin, İstanbul'da Yakub Kethüda tarafından yaptırılan medresenin kendisine şart koşulması üzerine görevlendirilmişti.⁹⁶³ 27 Cemâziye'l-âhir 989'da (29 Temmuz 1581) Edirne'de Abdurrahman Paşa Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Şah Mehmed'in feragati üzerine yerine Bursa'da Veliyüddin Medresesi'nden ayrılan Mevlânâ Fettah tayin edilmişti.⁹⁶⁴ 8 Zi'l-ka'de 995'de (10 Ekim 1587) İstanbul'da Ümmüveled Medresesi'ne Bursa'daki Molla Yegan Medresesi'nden ayrılan Mevlânâ Ahmed görevlendirilmişti.⁹⁶⁵ 20 Muharrem 996'da (21 Aralık 1587) Eğriboz'daki Hayreddin Paşa Medresesi'ne yevmî 100 akçe ile Arapgir'den ayrılan Hüseyin, yevmî 40 akçe ile atanmıştı.⁹⁶⁶ 28 Zi'l-ka'de 999'da (17 Eylül 1591) İstanbul'da İlyas Kethüda müderrisi Mevlânâ Ahmed Anadolu'da kadı olmuştu.⁹⁶⁷

İki bölge arası geçişte kadı hareketinin daha dikkatli takip edildiği tespit edilmektedir. Rumeli'deki bir kadı, Anadolu'ya geçmek istediğinde onun yerine Anadolu'dan geçmek isteyen birisini bulması gerekirdi. 24 Safer 990'da (20 Mart 1582) Nahiye-i Köprü'de yevmî 40 akçe ile kadı olan Mevlânâ Muslihiddin terakkî ile Anadolu'da Kirmasti kazâsına yerine de yevmî 100 akçe ile Kirmasti Kadısı Mevlânâ Muhyiddin görevlendirilmişti.⁹⁶⁸ 1 Zi'l-ka'de 991'de (16 Kasım 1583) yevmî 150 akçe ile Lofça Kadısı Muhyiddin misliyle Anadolu'da Ayazmend kazâsına ve yevmî 150 akçe ile Ayazmend Kadısı Muhyiddin misliyle Lofça kazâsına tebdil olunmuşlardı.⁹⁶⁹ Bunların dışında becayiş ile geçişin söz konusu olmadığı atama kayıtları da bulunmaktadır. 5 Safer 991'de (28 Şubat 1583) Silivri Kadısı Mevlânâ Muslihiddin'in görev süresinin bitmesi üzerine Silivri'ye Anadolu'da yevmî 150 akçe ile Ruha kazâsından ayrılan Hüseyin, vezirlerin isteği üzerine misliyle atanmıştı.⁹⁷⁰ Bu tür karşılıklı geçişin söz konusu olmaması ise azillere sebebiyet vermekteydi. 23 Receb 997'de (7 Haziran 1589) yevmî 150 akçe ile Rudnik Kadısı Mevlânâ Muslihiddin,⁹⁷¹ 5 Şaban 997'de (19

⁹⁶³ MA, RKR, 181/4, s. 75.

⁹⁶⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 33a.

⁹⁶⁵ MA, RKR, 181/4, s. 20.

⁹⁶⁶ MA, RKR, 181/4, s. 45.

⁹⁶⁷ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 44b.

⁹⁶⁸ MA, RKR, 179/2, s. 13.

⁹⁶⁹ MA, RKR, 179/2, s. 151.

⁹⁷⁰ MA, RKR, 179/2, s. 109.

⁹⁷¹ MA, RKR, 182/5, s. 12.

Haziran 1589) yevmî 100 akçe ile Varadin Kadısı Mevlânâ Ahmed,⁹⁷² 2 Zi'l-ka'de 997'de (12 Eylül 1589) yevmî 40 akçe ile Piskopi Kadısı Mevlânâ Alaeddin,⁹⁷³ 15 Rebî'ü'l-evvel 998'de (22 Ocak 1590) yevmî 70 akçe ile Koron Kadısı Mevlânâ Hüseyin,⁹⁷⁴ 27 Rebî'ü'l-evvel 1000'de (12 Ocak 1592) yevmî 40 akçe ile Fenar Kadısı Mevlânâ Mehmed,⁹⁷⁵ Anadolu'dan bedelsiz Rumeli'ye geçtikleri için görevlerinden alınmışlardı. Bedelden kastın becayiş olduğu aşağıda zikredilecek iki kayıttan anlaşılmaktadır. 24 Şaban 999'da (17 Haziran 1591) yevmî 130 akçe ile Polomya Kadısı Mevlânâ Murtaza'ya Anadolu'daki Taraklıborlu Kazâsı yevmî 150 akçe ile verilmiş yerine “*mezbûrdan bedel*” ifadesiyle yevmî 200 akçe ile Taraklıborlu'da kadı olan Mevlânâ Muhyiddin Rumeli tarafıyla alakası olduğu ve “*tarâfeynin rızâlarıyla birbirinden bedel geçmeleri kanûn-ı kadîm*” olduğu için atanmışlardı.⁹⁷⁶ 1 Zi'l-ka'de 999'da (21 Ağustos 1591) yevmî 130 akçe ile Piremedi Kadısı Mevlânâ Ebubekir'e Anadolu'da Balya Kazâsı, Balya Kadısı Mevlânâ Hasan'a Rumeli tarafıyla alakası olduğu için “*biribirinden bedel tarâfeynin rızâsı*” ifadesiyle Piremedi Kazâsı verilmişti.⁹⁷⁷

Rumeli ve Anadolu canibleri arasında geçişin % 1.08'lik küçük bir oranda kalması iki kadıaskerliğe bağlı zümre mensuplarının kendi caniblerinde istihdam olduklarını ve kendi canibleri içerisinde hareket ettiklerini göstermektedir. Devlet, bu şekilde üç kıtaya yayılan hakimiyet alanını etkin biçimde örgütlemiş, dönemin ulaşım ve haberleşme şartlarının taşıdığı zorluklardan kaynaklanabilecek problemleri en aza indirmeye çalışmıştır.

2. Rumeli Canibi İçerisinde Mekânda Hareket

Yukarıda ifade edildiği üzere Rumeli ve Anadolu canibleri arasında sınırlı bir hareket söz konusu iken % 98.92'lik oranda zümre mensupları Rumeli içerisinde hareket etmekteydiler. Tabii ki bu hareket tarzının önemli belirleyicisi mansıbdaki hareket idi. Çünkü bu hareket tarzı zümrenin kurallar manzumesiyle

⁹⁷² MA, RKR, 182/5, s. 14.

⁹⁷³ MA, RKR, 182/5, s. 30.

⁹⁷⁴ MA, RKR, 182/5, s. 55.

⁹⁷⁵ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 24a.

⁹⁷⁶ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 4a.

⁹⁷⁷ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 11b.

oluşmuştu. Bu çerçeve içerisinde büyük bir mekânı oluşturan Rumeli içerisinde ise nasıl hareket edilmekteydi? Bu sorunun cevaplanması hususunda Rumeli canibinin farklı kazâları ve medreseleri örneklem olarak seçilmiştir.

a. Kadıların Mekânda Hareketi

Kadıların Rumeli'deki hareket biçimi irdelenirken kazâlara atanan ilmiyye mensuplarının bir önceki görev yerleri ve bir kazâyâ atanan kadıların nereden o mansıba hareket etikleri araştırılmıştır. Bunun içinde Rumeli'nin her bölgesinden örneklem kazâlar seçilmiştir.

Birinci kazâ Marmara Ereğlisi olarak adlandırılan Çorlu yakınlarında bulunan *Ereğli*'dir. Ereğli yevmî 40 akçeden yevmî 100 akçeye değin kadıların istihdam edildiği bir kazâdır. Ereğli'ye atanan yedi kadıdan ikisi Çirmen yakınlarındaki Hasköy'den, diğerleri Hersek sancağındaki Bılagay'dan, Kıbrıs'taki Şekerhane'den, Sigetvar'dan, Eğriboz sancağındaki İzidin'den ve Talende'den sonra bu göreve tayin edilmişlerdi.⁹⁷⁸ İkinci kazâ, yevmî 80 ile yevmî 130 akçe kadıların atandığı İbsala yakınlarındaki *Ferecik*'tir. Ferecik'e atanan dokuz kişiden ikisi Vidin çevresindeki Polomya'dandı. Diğerleri, Rodoscuk'tan, Manastır yakınlarındaki Bihlişte'den, Temeşvar eyaletindeki Çanat'tan, Ergene Köprüsü'nden, Pıravişte'den, Hasköy'den ve Vardar Yenicesi'nden idi.⁹⁷⁹ Üçüncü kazâ yevmî 150 akçe kadıların atandığı *Akkirman*'dir. Akkirman'a atanan altı kişi, Piriştine yakınlarındaki Vulçitrin'den, Şumnu'dan, Segedin yakınlarındaki Bac'dan, Kili'den, Çorlu'dan ve Eğriboz sancağındaki Livadya'dan sonra bu mekâna atanmışlardı.⁹⁸⁰ Dördüncü kazâ Mora sancağındaki *Balyabadra* kazâsıdır. Balyabadra'da yevmî 100-300 aralığındaki kadılar görev yapıyorlardı. Balyabadra'ya atanan yedi kadıdan üçü Balyabadra'dan, üçü Mizistre'den, biri İstanköy'den ayrılmışlardı.⁹⁸¹ Beşinci kazâ yevmî 150-300 aralığındaki kadıların istihdam edildiği *Eğriboz*'dur. Eğriboz'a

⁹⁷⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 4a, 26b; MA, RKR, 179/2, s. 87; MA, RKR, 180/3, s. 54; MA, RKR, 182/5, s. 77; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 22a, 23a.

⁹⁷⁹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 10a; MA, RKR, 179/2, s. 32, 94, 111; MA, RKR, 180/3, s. 22; MA, RKR, 182/5, s. 69; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 6b, 12a, 13b.

⁹⁸⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 2a; MA, RKR, 179/2, s. 35, 106, 126; MA, RKR, 182/5, s. 18; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 22a, 31a.

⁹⁸¹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 7b, 25a; MA, RKR, 179/2, s. 49, 102, 153; MA, RKR, 180/3, s. 60, NOK, RKR, 5193/4, Vr. 5a.

atanan yedi kişi, Rodoscuk'tan, Marmara Ada'sından, Alasonya yakınlarındaki Serfice'den, Sofya'dan, Silistre sancağındaki Ahyolu'dan, Üsküp'ten ve Çatalca'dan gelmişlerdi.⁹⁸² Altıncı kazâ yevmî 130-150 akçe kadıların görevlendirildiği Hersek sancağındaki *Foça*'dır. Foça'ya atanan yedi kadı, Niğbolu'dan, Sofya yakınlarındaki Şehirköyü'nden, Migalkara'dan, Çatalca'dan, Bosna'daki Teşene'den, Vidin yakınlarındaki Polomya'dan ve İnebahti'dan sonra bu kazâyâ tayin edilmişlerdir.⁹⁸³ Yedinci kazâ Semendire'deki *Rasova* kazâsıdır. Rasova yevmî 35-50 akçe kadıların atandığı bir kazâ olup altı kişi bu kazâyâ atanmıştır. Buraya atanan kadıların bir önceki görev yerleri Kıbrıs'da Gilan, Bozcaada, Pilevne'de Ali Beğ Medresesi, Nakşa Adası, Bereketlü ve Rasova kazâlarıdır.⁹⁸⁴ Sekizinci kazâ ise *Sofya*'dır. Sofya'ya yevmî 150 ila yevmî 300 akçe arasındaki kadılar atanmıştır. İkişer kişi Üsküp'ten ve Temeşvar'dan, diğerleri Serfice, Avlonya, Nevrekop, Tatarpazarı ve Köstendil'den sonra burada görevlendirilmişlerdir.⁹⁸⁵ Dokuzuncu kazâ, İstanköy'dür. İstanköy'e atanan on kadı yevmî 150 akçe ile tayin edilmişlerdi. Kazâyâ atananların ikisi İstanköy'den, diğerleri Sakız'dan, Nevesin'den, Rodos'tan, Yenipazar yakınlarındaki İpek'ten, Dimetoka'dan, Kalkandelen'den, Polomya ve Kili'den gelmişlerdi.⁹⁸⁶ Onuncu kazâ yevmî 150-300 akçe aralığındaki kadıların atandığı Sakız'dır. Sakız'a atanan beş kişinin ikisi Sakız'dan, ikisi İstanköy'den, biri Eğriboz'dan sonra bu mekâna atanmışlardı.⁹⁸⁷ On birinci kazâ yevmî 40-150 akçe arasındaki kadıların atandığı Nakşa Adasıdır. Bu kazâyâ atanan dokuz kadı Varna'daki Seyyid Halil Medresesi'nden, Gubaş'tan, Kalkandelen'den, Mohaç'tan, İncekara'dan, Andıra Adasından, Kamengrad'dan, Kavala'dan ve Semendirek Adasından gelmişlerdi.⁹⁸⁸ On ikinci kazâ Kıbrıs'taki yevmî 150-300 aralığındaki Lefkoşa

⁹⁸² NOK, RKR, 5193/2, Vr. 23a, 28a; MA, RKR, 179/2, s. 89; MA, RKR, 180/3, s. 33; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 4b, 30b.

⁹⁸³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 11a, 28a; MA, RKR, 179/2, s. 45, 101, 131; MA, RKR, 180/3, s. 21; MA, RKR, 182/5, s. 36.

⁹⁸⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 2b; MA, RKR, 179/2, s. 44, 92; MA, RKR, 180/3, s. 40; MA, RKR, 182/5, s. 18, 23; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 21a, 33b.

⁹⁸⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 2a, 4b; MA, RKR, 179/2, s. 50, 82, 152; MA, RKR, 180/3, s. 9, 60; MA, RKR, 182/5, s. 64; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 10b.

⁹⁸⁶ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 19a, 27b; MA, RKR, 179/2, s. 72, 145; MA, RKR, 180/3, s. 42;45; MA, RKR, 182/5, s. 29, 31, 44; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 6b, 33b.

⁹⁸⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 19a; MA, RKR, 179/2, s. 51; MA, RKR, 180/3, s. 23; MA, RKR, 182/5, s. 31; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 26b.

⁹⁸⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 22b; MA, RKR, 179/2, s. 32, 59, 85, 125; MA, RKR, 180/3, s. 7; MA, RKR, 182/5, s. 22, 35, NOK, RKR, 5193/4, Vr. 23b.

kazâsıdır. Lefkoşa'ya atanan kadılar İstanköy, Lefkoşa, Magosa, Baf, Serfice ve Eğriboz'dan sonra bu mansıba tayin edilmişlerdi.⁹⁸⁹ On üçüncü kazâ yevmî 50-60 akçe kadıların atandığı Hırsofi Kazâsı idi. Hırsofi'ye atanan altı kişiden ikisi Pozarefçe'den, diğerleri Magosa, Novasel, Pozarefçe, Havas-ı Ahi Çelebi ve Lefkoşa'daki Mustafa Paşa Medresesi'nden gelmişlerdi.⁹⁹⁰ On dördüncü kazâ, yevmî 50-200 aralığındaki kadıların atandığı *Magosa*'dır. Bu kazâyâ atanan sekiz kadıdan ikisi Mesarya'dan, diğerleri Evidim, Lefkoşa, Hırsofi, Tuzla, Iskiradin, Rasova'dan ayrılmışlardı.⁹⁹¹ On beşinci kazâ ise yevmî 40-80 akçe arasındaki kadıların atanığı *Tuzla*'dır. Atanan on iki kadının ikisi Kirenye'den, diğerleri İskırapar, Nişde Mustafa Beğ Medresesi, Lefkoşa'da Mustafa Paşa Medresesi, Pıravadi'de İsmail Çavuş Medresesi, Gilan, Piskopi, Ölgünbar, Valpova, Bendaya ve Magosa'dan gelmişlerdi.⁹⁹²

Yukarıda örneklem olarak seçilen on beş kazâyâ atanan kadıların bir önceki görev yerlerine göre Rumeli canibi içerisinde tüm satha yayılan bir hareketliliğin bulunduğu tespit edilmiştir. Kıbrıs'taki bir kadılıktan ayrılmış bulunan bir kadının Budin'deki bir kadılık bölgesine, Mora sancağındaki bir kadının İstanbul yakınlarındaki Silivri'ye, Migalkara'dan ayrılan bir kadının Hersek'teki Foça'ya, Kefe'den ayrılan bir kadının da Bosna'ya atanabildiği belirlenmiştir.

Yukarıda zikredilen bu yaygın hareketliliğin yanı sıra uzak mekânlara gitmektense yakın ve çevre kadılıklara yönelimin ve daha önce görev yapılan kazâyâ tekrar atanma isteğinin bulunduğu tespit edilmiştir. Atina'dan ayrılan sekiz kadıdan üçü Atina yakınlarındaki İstefe'ye, biri Mora yarımadasındaki Kalavrita'ya, ikisi de Yanya'ya atanmışlardı.⁹⁹³ Mora yarımadasındaki Mizistre'den ayrılan yedi kişiden üçü Balyabadra'ya, biri tekrar Mizistre'ye, biri Kalavrita'ya; geriye kalan iki kişi ise Ustrumca ve Filorina'da

⁹⁸⁹NOK, RKR, 5193/2, Vr. 15a; MA, RKR, 179/2, s. 10, 27, 154; MA, RKR, 180/3, s. 15; MA, RKR, 182/5, s. 54.

⁹⁹⁰MA, RKR, 179/2, s. 11, 58, 79, 144; MA, RKR, 179/2, s. 11, 58, 79, 144; MA, RKR, 180/3, s. 50; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 8a.

⁹⁹¹NOK, RKR, 5193/2, Vr. 6a; MA, RKR, 179/2, s. 10, 53, 114, 147; MA, RKR, 180/3; 12; MA, RKR, 182/5, s. 13; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 13a.

⁹⁹²NOK, RKR, 5193/2, Vr. 24a, 27b; MA, RKR, 179/2, s. 20, 47, 62, 66, 74, 129; MA, RKR, 180/3, s. 17, 61; MA, RKR, 182/5, s. 13-14.

⁹⁹³Diğerleri Tırnovi'ye ve Piriştine'ye atanmışlardı. NOK, RKR, 5193/2, Vr. 20b; MA, RKR, 179/2, s. 46, 123, 134; MA, RKR, 182/5, s. 32, 67, 81; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 13b.

görevlendirilmişlerdi.⁹⁹⁴ Balyabadra'dan ayrılan altı kişiden üçü tekrar Balyabadra'ya, ikisi Mizistre'ye, biri Ustrumca'ya gitmişti.⁹⁹⁵ Mora yarımadası ve çevresi içerisinde bulunan ve yakın ve çevre kadılıklara atanma tarzı, Kıbrıs Adasındaki kazâlar içinde söz konusu idi. Lefkoşa'dan ayrılan üç kişiden biri tekrar Lefkoşa'ya, diğerleri Kıbrıs dahilindeki Magosa'ya ve Leymason'a hareket etmişlerdi.⁹⁹⁶ Leymason'dan ayrılan altı kişiden ikisi Baf'a, biri Piskopi'ye, diğerleri Angelikasrı, Tepedelen ve Peşte'ye tayin edilmişlerdi.⁹⁹⁷ Magosa'dan ayrılan altı kişiden Evidim'e, Hırsofi'ye, Lefkoşa'ya, Tuzla olmak üzere dördü tekrar ada içinde diğer ikisi ise ada dışarısından Güle ve Sonbur'da görevlendirilmişlerdi.⁹⁹⁸ Tuzla'dan ayrılan on kişiden ise dördü ada içindeki İskıradin, Şekerhane, Bendaya ve Magosa'da istihdam olunmuşlardı. Diğerleri Kefe'de Kerş, Konice, Zıştovi, Pozarefçe, İzvornik ve Karınabad'a hareket etmişlerdi.⁹⁹⁹ Benzer bir hareketlilik diğer adalar ve Kırım yarımadası ve çevresi için de geçerliydi. Midilli Adasından ayrılan dört kişiden ikisi tekrar Midilli'ye, biri yine Midilli'de bulunan Molova'ya dördüncü kişi ise ada dışında Aydos'a atanmışlardı.¹⁰⁰⁰ Adalara atanan kadıların tekrar diğer adalara ya da Mora yarımadası çevresindeki kadılıklara atandıkları da dikkat çekmiştir. İstanköy Adasından ayrılan on üç kişiden altısı tekrar bir ada içindeki kazâya tayin edilmişlerdi. Bunlardan ikişer kişi İstanköy'e ve Sakız'a, diğerleri Lefkoşa, Limni'ye hareket etmişlerdi. Diğerleri ise Balyabadra, İstefe, Böğürdelen, Çorlu, İpek ve İbsala'da görevlendirilmişlerdi.¹⁰⁰¹ Sakız'dan ayrılan altı kişiden ikisi tekrar Sakız'a, diğerleri İstanköy, Rodos, Susam ve Mizistre'ye hareket etmişlerdi.¹⁰⁰² Rodos'tan ayrılan dört kişiden ikisi tekrar Rodos'a, diğerleri

⁹⁹⁴ MA, RKR, 179/2, s. 39, 49, 102, 130; MA, RKR, 180/3, s. 60; MA, RKR, 182/5, s. 46; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 31b.

⁹⁹⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 7b, 25a; MA, RKR, 179/2, s. 44, 49, 74, 153.

⁹⁹⁶ MA, RKR, 179/2, s. 10; MA, RKR, 180/3, s. 66; MA, RKR, 182/5, s. 54.

⁹⁹⁷ MA, RKR, 179/2, s. 10, 21, 35, 53, 154; MA, RKR, 180/3, s. 22.

⁹⁹⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 6a; MA, RKR, 179/2, s. 11, 27; MA, RKR, 182/5, s. 13-14, 46, 58.

⁹⁹⁹ MA, RKR, 179/2, s. 30, 47, 49, 74, 97, 144; MA, RKR, 180/3, s. 24, 61; MA, RKR, 182/5, s. 13-14; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 6b, 32b.

¹⁰⁰⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 13b; MA, RKR, 179/2, s. 93; MA, RKR, 180/3, s. 43; MA, RKR, 182/5, s. 53.

¹⁰⁰¹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 15a, 19a, 27b, MA, RKR, 180/3, s. 31, 42, 45; MA, RKR, 182/5, s. 4, 31, 43; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 5a, 32b, 33b.

¹⁰⁰² NOK, RKR, 5193/2, Vr. 19a; MA, RKR, 179/2, s. 145; MA, RKR, 180/3, s. 23; MA, RKR, 182/5, s. 5-6. NOK, RKR, 5193/4, Vr. 26b., NOK, RKR, 5193/4, Vr. 26b.

İstanköy'e ve Zihne'ye gitmişlerdi.¹⁰⁰³ Bu hareket biçimi Kırım yarımadası için de söz konusu idi. Mangup'tan ayrılan yedi kişiden ikisi Taman'a, biri Kerş'e, bir diğeri de Soğdak ve Taman'a atanmışlardı. Diğerleri Bihlişte, Taşlıca ve Nevesin'e hareket etmişlerdi. Kerş'den ayrılan iki kişi Taman ve Badracuk'ta istihdam olunmuşlardı.¹⁰⁰⁴ Azaktan ayrılan altı kişiden ikisi Taman ve Mangup'a atanarak ada çevresinde hareket etmişler diğerleri Kırçova, İstarova, Havas-ı Mahmud Paşa ve Ösek'e hareket etmişlerdi.¹⁰⁰⁵

Yukarıda zikredilen örnekler Rumeli içerisinde kadıların yaygın ve homojen bir hareket biçimlerinin bulunduğunu göstermektedir. Kadılar, silk kurallarıyla oluşturulan mansıbda hareketi gerçekleştirirken doğal olarak mekânda da hareket etmişlerdi. Mekândaki hareket büyük ölçüde Rumeli'nin tüm sathına yayılmıştı. Küçük oranda coğrafi koşulların etkisiyle adalarda, Kıbrıs'ta, Mora ve Kırım yarımadalarında bölgesel hareketlilik mevcuttur. Bu sonuç, devletin istihdam ettiği personelini uzun süre ile aynı mekânda tutmama politikasıyla ve kadılık derecelerinin tüm Rumeli'de homojen biçimde dağılmasıyla ilişkilidir.

b. Müderrislerin Mekânda Hareketi

Kadıların Rumeli'nin tüm sathına yayılan hareket tarzının yanı sıra müderrisler için farklı özellikler söz konusu idi. İstanbul, Edirne, Bursa ve bunların havalisindeki kasabalarda bulunan medreseler iç-il medreseleri olarak adlandırılmakta idi.¹⁰⁰⁶ Bu bölge ayrıca Bilâd-ı Selâse olarak da anılmaktaydı¹⁰⁰⁷ Bunların dışında kalan bölgelerdeki medreseler ise kenar medreseleri olarak isimlendirilirdi. İç-il medreseleri kenar medreselerine oranla daha statülü idi. İmparatorluğun yüksek dereceli medreseleri bu bölgede bulunmakta, yüksek dereceli müderrisler de burada görev yapmaktaydılar. Aşağıda Baltacı'nın eserinde vermiş olduğu bilgiler ve veriler doğrultusunda hazırlanan medreselerin Osmanlı coğrafyasına dağılım grafiği sunulmuştur.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 19b; MA, RKR, 179/2, s. 94, 145; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 26b.

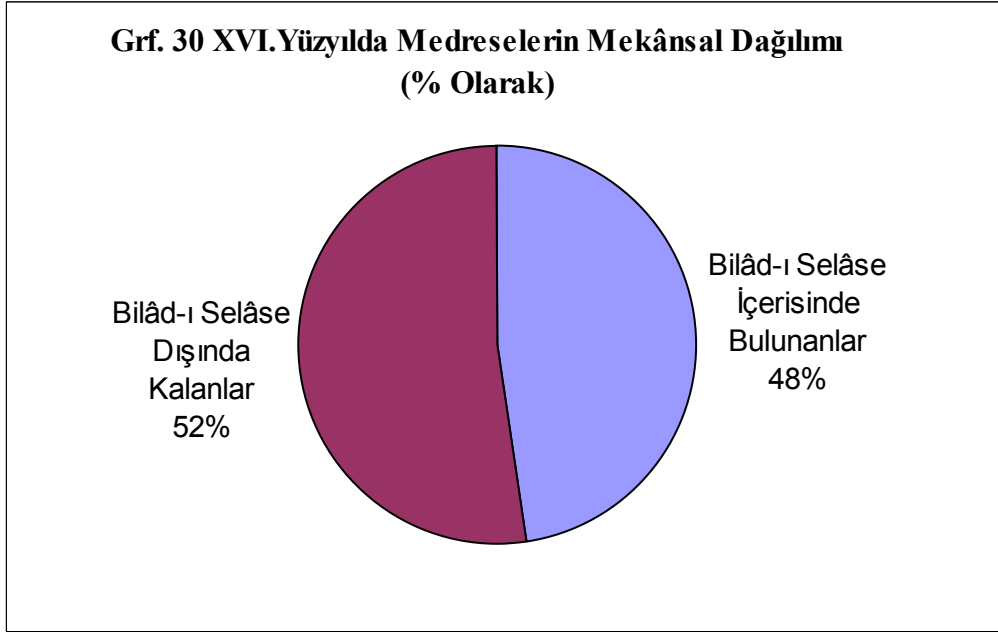
¹⁰⁰⁴ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 4b; MA, RKR, 179/2, s. 47, 108, 112, 136; MA, RKR, 182/5, s. 42.

¹⁰⁰⁵ MA, RKR, 179/2, s. 7, 108; MA, RKR, 180/3, s. 11; MA, RKR, 182/5, s. 43; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 11b.

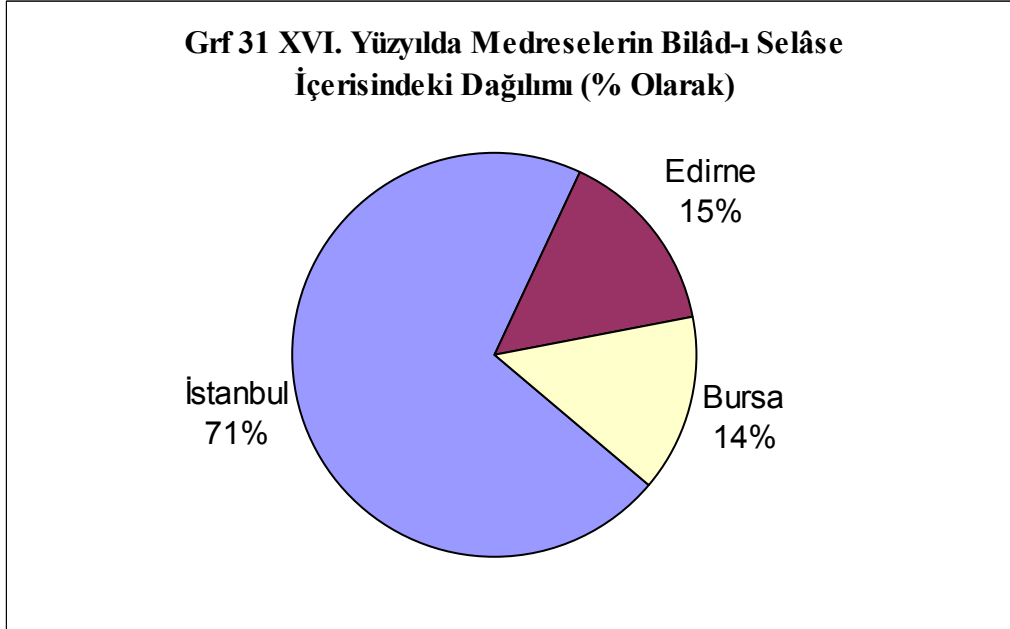
¹⁰⁰⁶ G. Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr*, C.II, s. 89.

¹⁰⁰⁷ Mehmet İpşirli, "Bilâd-ı Selâse", *DİA*, C.6, s. 151-152.

¹⁰⁰⁸ Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, s. 910-913.

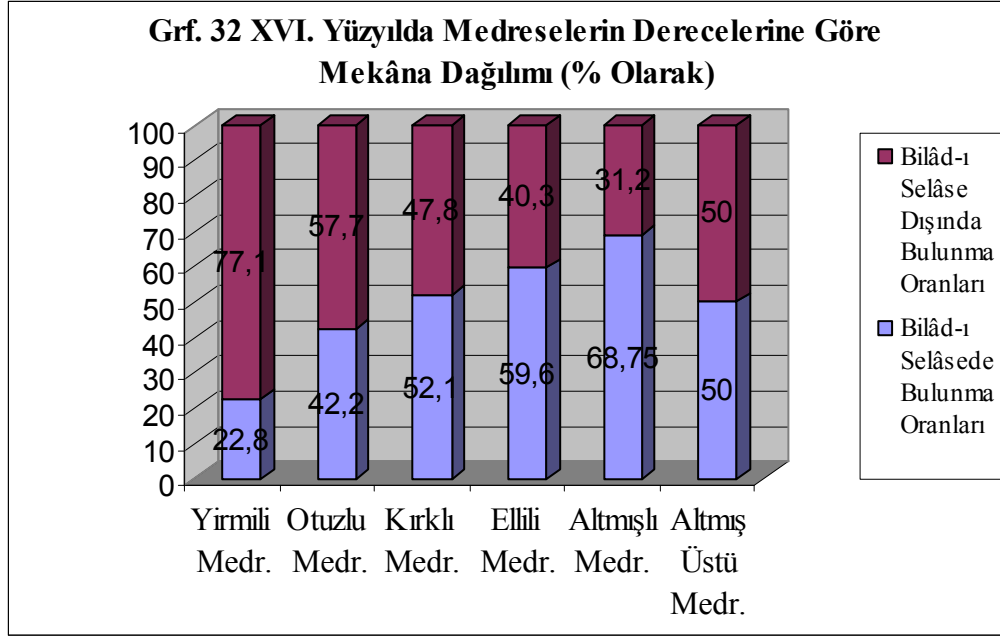

Grafiğe göre Osmanlı coğrafyasında bulunan medreselerin % 48'i bilâd-ı selâse olarak adlandırılan İstanbul, Edirne ve Bursa'da yer almaktaydı. Geri kalan % 52'si ise bu şehirlerin dışarısındaki bölgelere dağılmıştı. Üç merkez içerisinde ise medreselerin dağılımı şöyle idi:

Grafiğe göre imparatorluk coğrafyasındaki medreselerin ortalama yarısını (% 48) mekânında toplayan bu üç merkezdeki medreselerin % 71'i İstanbul'da, % 15'i Edirne'de, % 14'ü ise Bursa'da bulunmakta idi. Bu veriler doğrultusunda İstanbul'un büyük bir eğitim ve kültür merkezi olduğu belirtilmelidir.

İstanbul'dan sonra Edirne ve Bursa önemli eğitim ve kültür merkezi idi. Bu verilerin yanı sıra medreselerin derecelerine göre mekânsal dağılımı konumuz açısından önemlidir.

Grafiğe göre yirmili medreselerin % 22.8'i, otuzlu medreselerin % 42.2'si, kırklı medreselerin % 52.1'i, ellili medreselerin % 59.6'sı, altmışlı medreselerin % 68.75'i, altmış üstü medreselerin ise % 50'si İstanbul, Edirne ve Bursa'da bulunmakta idi. Bu veriler alt derecedeki medreselerin imparatorluk sathında daha yaygın bulunduğunu, medrese derecelerinin yükseldikçe mekânsal olarak üç merkezde bulunma yüzdesinin arttığını ve yüksek dereceli medreselerin büyük oranının İstanbul, Edirne ve Bursa olmak üzere üç merkezde toplandıklarını göstermektedir.¹⁰⁰⁹ Bu mekânsal dağılım, doğal olarak dânişmendlerin ve ulemânın hareketini de etkilemekte idi. Dânişmendler, eğitim hayatında ilerledikçe büyük merkezlere gitmek durumunda kalıyorlardı. Müderrisler de büyük oranda bu bölge içerisinde hareket etmekteydiler. Yüksek dereceli ulemânın hareketini değerlendiren Faroqhı, ulemânın genellikle iç-ilde hareket ettiklerini tespit etmiştir.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁹ Altmışlı üstü medreselerin sınırlı sayıda bulunması iç-ilde bulunma yüzdesini düşürmüştür. Bunlardan Selimiye Medresesi Edirne'de, Valide-i Cedid Medresesi İstanbul'da, Muradiye Medresesi Manisa'da, III. Mehmed Medresesi ise Medine bulunmakta idi. Bu medreseler XVI. yüzyılın ikinci yarısında hükümdar olan padişahların ve Safiye Sultan'ın Medresesi idi. Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, s. 827-839.

¹⁰¹⁰ Suraiya Faroqhı, "Social Mobility...", s. 215.

İç-ilde bulunan medreseler mekânsal dağılımın getirmiş olduğu özelliklerinin yanı sıra ayrıcalıklı statüye de sahiptiler. İç-il medreselerindeki yüksek dereceli müderrisler mülâzım verebiliyorken, kenar medreselere bu yetki tanınmamıştı. 1598 ilmiyye kanûnnâmesinde eskiden beri alınmıyorsa, kenar medreselerden mülâzım alınmamasına vurgu yapılmıştı.¹⁰¹¹ Ancak kimi zaman iç-il dışındaki müderrislere iç-il payesi verilerek onlardan da mülâzım alınabilirdi. Mevlânâ Abdülfettah mülâzemetinden sonra yirmi akçe ile İstanbul'da Kadı Mahmud Medresesi'nde, ardından yirmi beşle Hoca Hayreddin Medresesi'ne, otuzla Dimetoka'da Oruç Paşa Medresesi'ne, kırkla Kastamonu'da Atabeğ Medresesi'ne, elli ile Ankara'da Seyfeddin Medresesi'nde müderris olmuştu. Azlinden sonra kendisine dâhil itibarı ve iç-il payesi verilerek muîdinin mülâzım alınmasına karar verilmişti.¹⁰¹²

İç-il müderrislerine mevâlî statütüsüne yükselebilmeye kapısı da açıktı. Bu sebeple 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde kadıların (kasaba kadıları) iç-ilde müderris olmalarına yasak getirilmişti.¹⁰¹³ Her ne kadar iç-il dışındaki kasaba kadılarının iç-ilde medreseye geçmesi yasaklanmışsa da bu durumlarla da karşılaşılabilirdi. Edirne'deki Eminiyiye Medresesi'ne iki kişi yevmî 150 akçe ile kadılıktan ayrıldıktan sonra iç-ildeki medreselere atanmışlardı.¹⁰¹⁴ İstanbul'daki Haseki Sultan Darulhadisi yevmî 150 akçe ile Bozdoğan kazâsından ayrılan Mevlânâ Bali'ye verilmişti.¹⁰¹⁵ Ayrıca umûmdan mülâzım olanların da iç-il medreselerinde müderris olmaları ve mevâlî statüsüne yükselmeleri yasaktı.¹⁰¹⁶ Ancak iç-ilde görevli müderrisler kenar medreselerine ve kadılıklara atanabiliyorlardı. Bu atamalar yapılırken ise mertebe atlamak söz konusu idi. Çünkü statülü bir bölgeden daha alt bir bölgeye geçiş yapılıyordu.¹⁰¹⁷

Kenar medreseleri için geliştirilen bu indirgeyici tutumun oluşmasında, XVI. yüzyılın ikinci yarısında oluşan suhte isyanları da rol oynamıştır.¹⁰¹⁸ İlmiyye zümesine mensup olmanın sağladığı prestij ve vergi muafiyeti köy

¹⁰¹¹“İlmiyye Kanûnnâmesi”, Vr. 70a.

¹⁰¹² Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 242.

¹⁰¹³“İlmiyye Kanûnnâmesi”, Vr. 70a.

¹⁰¹⁴ MA, RKR, 181/4, s. 73-74; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 46a.

¹⁰¹⁵ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 38a.

¹⁰¹⁶ G. Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr*, C.II, s. 71.

¹⁰¹⁷ Bakınız Müderrislikten-Kadılığa Geçiş Bölümü.

¹⁰¹⁸ Mustafa Akdağ, “Medreseli İsyanı”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, s. 362-363.

menşeli gençleri medreselere çekmişti. Bu medreselerde biriken suhteler isyanlar çıkararak huzursuzluk yaratmışlar ve taşradaki eğitim öğretim faaliyetlerini aksatmışlardır. Suhte isyanları hakkında ruznâmçe verileri içerisinde sadece bir kayıt bulunmaktadır. 6 Zi'l-ka'de 996 (27 Eylül 1588) tarihli belgeye göre Varna kazâsındaki Akyazılı adlı tekyeyi İsmail Çavuş adlı kişi medreseye dönüştürmüş ve bir kaç derme çatma hücre yapmıştı. Anadolu'daki suhteler medreseye toplanarak ahaliyi huzursuz etmişler, müderris ve talebe de medreseden ayrılarak Balçık kasabasına yerleşmek zorunda kalmışlardı. Bu sebeple ahalinin talebi ile Varna Kadısı medresenin Balçık kasabasına nakline dair izin istemiş ve yapılan arz sonucu nakle izin çıkmıştır.¹⁰¹⁹ Bu gibi durumlar nedeniyle devlet, kenar medreseler hususunda tedbirler alıyor, kenar medreselerden mülâzım alınmasını engelliyor ve iç-ildeki medreselerinin statüsünü yüksek tutarak zümre üzerindeki kontrolünü artırmaya çalışıyordu.

İç-il dışındaki Akkirman, Üsküp, Budin, Saray, Hezargrad, Belgrad gibi önemli merkezler dışında kent ve kasabalarda bulunan medreselerin büyük çoğunluğu Hâşiye-i Tecrîd ve Miftâh medreseleri idi. Bu tür medreseler iç-ilde de mevcuttu. Ancak iki bölge arasında kıdem farkından dolayı mülâzımlar atanırken iç-ilde görevlendirilenler ve iç-il dışında istihdam edilenler arasında fark bulunmaktaydı. Seçilen üst tabaka mülâzımlar iç-ilde diğerleri iç-il dışında görevlendirilmekteydi. Çünkü iç-il medreselerinin müderrisleri mevâlî statüsüne yükselebiliyorlardı.

Ruznâmçe verileri içerisinde iç-il dışında görev yapan müderrislerin yine iç-il dışında hareket ettikleri, iç-ilde görevli olanların ise tekrar bu bölge içerisinde görevlendirildikleri dikkati çekmektedir. Kimilerinin de iç-il hükmü ile iç-il dışındaki bir medresede görevlendirildiği tespit edilmektedir.¹⁰²⁰ İç-ilde bulunanlar istedikleri takdirde iç-il dışına çıkabiliyorlardı. 7 Şevval 999'da (29 Temmuz 1591) Varna'daki İsmail Çavuş Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Mehmed feragat etmiş yerine, İstanbul'da Ama Hasan Medresesi'nden iki yıldan fazla infisâli olan Mevlânâ Ali iç-ilden çıkarak beş akçe terakkî alarak 30 akçe ile medreseye atanmıştı.¹⁰²¹ İç-il dışında bulunanlar ise iç-ile geçemiyorlardı

¹⁰¹⁹ MA, RKR, 181/4, s. 73.

¹⁰²⁰ MA, RKR, 181/4, s. 59, f79.

¹⁰²¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 42a.

herhangi bir şekilde bu ayrıcalığı edinmedikleri sürece. 28 Zi'l-ka'de 999'da (17 Eylül 1591) İstanbul'daki Hatice Hatun Medresesi'ne haremde yirmi bir akçe ulufe ile çıkararak Rumeli Kadıaskeri Zekeriya Efendi'den mülâzım olan Mevlânâ Mustafa “iç-ilde hâline münâsib medrese tevcih oluna deyu hatt-ı hümayûn” çıkması üzere bu medreseye tayin edilmişti.¹⁰²²

Konuyu medreseden ayrılanların hareket biçimlerini irdeleyerek incelemeye çalışalım. İstanbul'da Başçı İbrahim Medresesi'ne atanan altı kişinin dördü İstanbul'daki medreselerden, biri Edirne'deki medreseden, biri de mülâzım iken silke girerek atanmıştı.¹⁰²³ İstanbul'daki Habbaziye Medresesi'ne atanan beş kişiden üçü İstanbul'dan, biri Gelibolu'daki Balban Paşa Medresesi'nden idi. Bir kişi de silke yeni giren bir mülâzım idi.¹⁰²⁴ İstanbul'da Hasan Paşa Medresesi'ne atanan altı kişiden ikisi silke giren yeni mülâzım idi. Diğerleri ise Gelibolu'da Saruca Paşa Medresesi'nden, Eyüp'de Daşzâde Medresesi'nden, Edirne'de Kadı Fahreddin Medresesi'nden, İstanbul'da Başçı İbrahim Medresesi'nden idi. İstanbul'da Hızır Çavuş Medresesi'ne atanan beş kişinin tamamı İstanbul ve çevresindeki bölgelerden gelen müderrisler idi.¹⁰²⁵ İstanbul'da Kadı Abdulhalim Medresesi'ne atanan beş kişiden ikisi silke yeni girmiş, diğerleri İstanbul, Edirne ve Bursa'daki medreselerden gelerek atanmışlardı.¹⁰²⁶ İstanbul'da Kadı Abdulhalim Medresesi'ne atanan yedi kişiden üçü mülâzımken atanmış, diğer üçü İstanbul ve çevresinden, bir diğeri ise Bursa'dan hareket etmişti.¹⁰²⁷ Edirne'de Elhac Alemüddin Medresesi'ne atanmaların ikisi İstanbul'dan, biri Edirne'den, biri de yeni mülâzım idi.¹⁰²⁸

İç-il dışındaki medreselerden ayrılanlar ise ya kadılığa geçiyorlar ya da yine iç-il dışındaki medreselerde istihdam olunuyorlardı. Karaferye'de Mehmed Beğ Medresesi'ne atanan dört kişi Kefe'de Hatuniye, Tırhala'da Bali Beğ, Narda'da Süleyman Ağa, Prizrin'de Mehmed Paşa medreselerinden gelmişlerdi.

¹⁰²² NOK, RKR, 5193/4, Vr. 45a.

¹⁰²³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 33b, 34a; MA, RKR, 181/4, s. 7, 52, 65-66; MA, RKR, 182/5, s. 92, NOK, RKR, 5193/4, Vr. 51b.

¹⁰²⁴ MA, RKR, 181/4, s. 3, 29; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 41a, 50a.

¹⁰²⁵ MA, RKR, 181/4, s. 29, 69-70, 79; MA, RKR, 182/5, s. 107; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 40a.

¹⁰²⁶ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 36b; MA, RKR, 181/4, s. 24, 63; MA, RKR, 182/5, s. 110; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 38b.

¹⁰²⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 38a; MA, RKR, 181/4, s. 22, 35, 42, 82; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 41a, 53b.

¹⁰²⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 36a; MA, RKR, 181/4, s. 28; MA, RKR, 182/5, s. 96; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 39b.

Foça'da Mehmed Beğ Medresesi'ne atanan dört kişiden üçü mülâzımlıktan, biri Narda'da Faik Paşa Medresesi'nden hareket etmişti.¹⁰²⁹ Ilıca'da Mehmed Beğ Medresesi'ne atanan bir kişi mülâzımlıktan diğerleri Semendire'de Ali Paşa Medresesi'nden, Larend'e de İsmail Beğ Medresesi'nden atanmışlardı.¹⁰³⁰ İpek'de Mehmed Beğ Medresesi'ne atanan beş kişiden dördü mülâzımlıktan, biri İpek'deki Mehmed Beğ Medresesi'nden gelmişti.¹⁰³¹

İç-il dışındaki medreselerde görev yapan müderrislerin kadılığa geçme eğilimlerinin iç-ilde görev yapanlara oranlara yüksek olduğu tespit edilmiştir. Balyabadra'daki Mahmud Çavuş Medresesi'nden ayrılan üç müderristen ikisi Felek ve Leş kadılıklarına biri ise Tırhala'da Ömer Beğ Medresesi'ne hareket etmişti.¹⁰³² Aydonat'ta Hasan Çelebi Medresesi'nden ayrılan yedi kişiden beşi kadılığa hareket etmiş ve Kızılhisar, Livandar, Havale, Hotaliç ve İncekara kazâlarına tayin edilmişlerdi. Müderris olarak atananlar ise Filibe'de Esseyid Ali Medresesi'ne ve Vardar Yenicesi'nde Ahmed Beğ Medresesi'ne hareket etmişlerdi.¹⁰³³ Filibe'deki Seydi Ali Medresesi'nden ayrılan dört kişiden üçü kadılığa hareket ederek Bihorina, Grojgal ve Vince kazâlarına, biri ise Zağra-i Atik'deki Ahmed Beğ Medresesi'ne atanmışlardı.¹⁰³⁴ Filorina'da görev yapan üç müderrisin tamamı kadılığa hareket ederek Mürted Adası, İstarova ve Ölgünbar kazâlarında görevlendirilmişlerdi. Kefe'de Hatuniye Medresesi'nden ayrılan dört kişiden ikisi tekrar müderrisliğe hareket ederek Karaferye'deki Mehmed Beğ Medresesi'ne ve Kefedeki Hatuniye Medresesi'ne atanmışlardı. Diğer ikisi ise kadılığa hareket etmişlerdi.¹⁰³⁵ Foça'da Mehmed Beğ Medresesi'nden ayrılan üç müderrisin tamamı ise kadılığa hareket ederek İlok, Kerş ve Kamengrad kazâlarına tayin edilmişlerdi.¹⁰³⁶

Rumeli'de bulunan yüksek dereceli medreselerde görev yapan müderrisler ise kadılığa genellikle geçmeksizin yüksek dereceli medreselerde rotasyon dahilinde istihdam olunuyorlardı. Vardar Yenicesi'ndeki Evrenos Beğ

¹⁰²⁹ MA, RKR, 181/4, s. 3, 37-38; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 50b, 55a.

¹⁰³⁰ MA, RKR, 181/4, s. 39, 64; MA, RKR, 182/5, s. 106.

¹⁰³¹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 32a, 45b; MA, RKR, 181/4, s. 7; MA, RKR, 182/5, s. 86, 109

¹⁰³² NOK, RKR, 5193/4, Vr. 13a, 20a, 23a.

¹⁰³³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 14b; MA, RKR, 182/5, s. 39; MA, RKR, 179/2, s. 98; MA, RKR, 181/4, s. 42, 57; MA, RKR, 180/3, s. 5, 54.

¹⁰³⁴ MA, RKR, 182/5, s. 81, 94; MA, RKR, 182/5, s. 32; MA, RKR, 180/3, s. 4-5, 10.

¹⁰³⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 37b, 44a; MA, RKR, 180/3, s. 63.

¹⁰³⁶ MA, RKR, 182/5, s. 21; MA, RKR, 179/2, s. 21; MA, RKR, 180/3, s. 7-8.

Medresesi'nden ayrılan üç müderrisin ikisi tekrar aynı medreseye, diğeri Saray'daki Firuz beğ Medresesi'ne atanmıştı.¹⁰³⁷ Bu medreselerde müftülük ve tadrîs görevini birlikte yürüten müderrisler atanacakları zaman iki görevi birlikte yürütebilecekleri bir medreseye hareket ediyorlardı. Akkirman'da Elhac İbrahim Medresesi'nden ayrılan dört kişiden ikisi Baba'daki Sultan Bayezid Medresesi'ne, biri Saray'daki Hüsrev Beğ Medresesi'ne tayin edilmişlerdi.¹⁰³⁸ Baba'daki Sultan Bayezid Medresesi'nde müderris ve müftü olan üç kişiden ikisi Akkirman'daki Elhac İbrahim Medresesi'ne, biri Baba'daki Sultan Bayezid Medresesi'ne hareket etmişti.¹⁰³⁹ Üsküp'teki İsa Beğ Medresesi'nden ayrılan iki kişi tekrar aynı medreseye müftü-müderris olarak görevlendirilmişti.¹⁰⁴⁰ Müftülük hizmetini yerine getirmeyen diğeri iki kişi de Üsküp'teki İsa Beğ Medresesi'ne ve Budin'deki Mustafa Beğ Medresesi'ne atanmışlardı.¹⁰⁴¹

İç-il'de bulunan müderrisler genellikle iç-ilde bulunan medreselerde istihdam olunuyorlar, bazıları ise iç-il dışında bulunan kadılıklara ve müderrisliklere hareket edebiliyorlardı. İstanbul'da Canbaziyye Medresesi'nden ayrılan altı kişi müderrisliğe hareket ederek beşi İstanbul'da bulunan medreselere, biri Hayrabolu'daki Rüstem Paşa Medresesi'ne atanmıştı.¹⁰⁴² İstanbul'da Kadı Hurrem Medresesi'nden ayrılan beş kişiden dördü müderrisliğe hareket etmişler ve İstanbul ve çevresindeki medreselere atanmışlar, biri iç-il dışına çıkarak Agostos kazâsında görevlendirilmişti.¹⁰⁴³ İstanbul'da Kirmasti Medresesi'nden ayrılan dört kişiden biri Sölova kazâsına, üçü İstanbul'daki medreselere biri ise Edirne'deki Elhac Alemüddin Medresesi'ne hareket etmişti.¹⁰⁴⁴ Edirne'deki Ali Kuşçu Medresesi'nden ayrılan beş kişiden ikisi kadılığa geçmiş ve Novigrad ile Dağardı'na, diğeri üçünden ikisi Edirne'deki müderrisliğe, biri de İstanbul'daki müderrisliğe tayin edilmişti.¹⁰⁴⁵ Edirne'deki Yakut Paşa Medresesi'nden ayrılan

¹⁰³⁷ MA, RKR, 181/4, s. 2, 8, 68.

¹⁰³⁸ MA, RKR, 182/5, s. 90-91, 97; MA, RKR, 181/4, s. 17, 47.

¹⁰³⁹ MA, RKR, 181/4, s. 17, 47; MA, RKR, 182/5, s. 100

¹⁰⁴⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 33a; MA, RKR, 182/5, s. 75.

¹⁰⁴¹ MA, RKR, 182/5, s. 93; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 47b.

¹⁰⁴² NOK, RKR, 5193/2, Vr. 38b; MA, RKR, 181/4, s. 50, 84, 86; MA, RKR, 182/5, s. 99, 101.

¹⁰⁴³ MA, RKR, 182/5, s. 102-103; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 15b, 48a, 50a, 53b.

¹⁰⁴⁴ MA, RKR, 181/4, s. 19, 59; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 39b, 52a; MA, RKR, 179/2, s. 114

¹⁰⁴⁵ MA, RKR, 181/4, s. 14 ; MA, RKR, 182/5, s. 105; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 52a; MA, RKR, 179/2, s. 74, 111.

üç kişinin ikisi İstanbul'daki medreselere, biri de Edirne'deki Eminiyye Medresesi'nde görevlendirilmişti.¹⁰⁴⁶

Yukarıda zikredilen verilere ve açıklamalara göre müderrislerin mekândaki hareketi iç-il ve iç-il dışı olarak silk kurallarına göre önemli ölçüde kısıtlanmakta idi. Başarılı mülâzımlar iç-ilde, diğerleri ise iç-il dışında istihdam oluyorlar ve genellikle bu bölgeler içerisinde hareket ediyorlardı. Bu ayrımın oluşmasında iç-ildeki medreselerin yüksek dereceli olması ve buradaki müderrislerin mülâzım verme yetkisine sahip olması etkiliydi. Bu sebeple devlet, yüksek dereceli medreselere yükelebilecek insan gücünü, buradaki medreselerde eğitiyor, istihdam ediyor ve kontrolü altında tutuyordu. İç-il dışındaki müderrisler ise iç-il dışında hareket ederek genellikle kadılığa hareket ediyorlardı.

D. İlimiye Zümresinin Grup İçi Hareketi

Mansıbdaki hareket bölümünde kadılık ve müderrislik mansıbları ve bu mansıblardaki hareket iki grup arasındaki geçişler zikredilmeksizin açıklanmıştı. Bu bölümde ise ilmiye zümresi mensuplarının silk içerisinde yürüttükleri görevleri, istekleri, kabiliyetleri ve silk kuralları doğrultusunda değiştirebilmeleri sonucu oluşan grup içi hareket ve esasları ele alınacaktır.

1. Grup İçi Hareketlilik

Zümre içerisindeki grup içi hareket, hareket ruznâmçelerindeki verilerin değerlendirilmesiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak bunu yaparken defterlerin nitelikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Çivizâde'nin ve Zekeriya Efendi'nin birinci ve ikinci kadıaskerlik dönemlerine ait hareket ruznâmçeleri müderris ve kadı atamalarını birlikte ihtiva etmektedirler. Bu sebeple zikredilen defterlerden grup içi hareketin bütüncül olarak incelenmesi mümkündür. İvaz Efendi'nin birinci ve ikinci kadıaskerlik dönemlerine ait defterler ise sadece kadı, Bostanzâde'nin ruznâmçesi ise sadece müderris atamalarını içermektedir. Bu sebeple İvaz Efendi'nin defterleri sadece kadınların hareketini, Bostanzâde'nin defteri ise sadece müderrislerin hareketi açısından kullanılabilir. Bu sebeple irdeleme yapılırken kadı ve müderris atamalarını birlikte içeren defterler hem grup

¹⁰⁴⁶ MA, RKR, 181/4, s. 5, 62; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 43a.

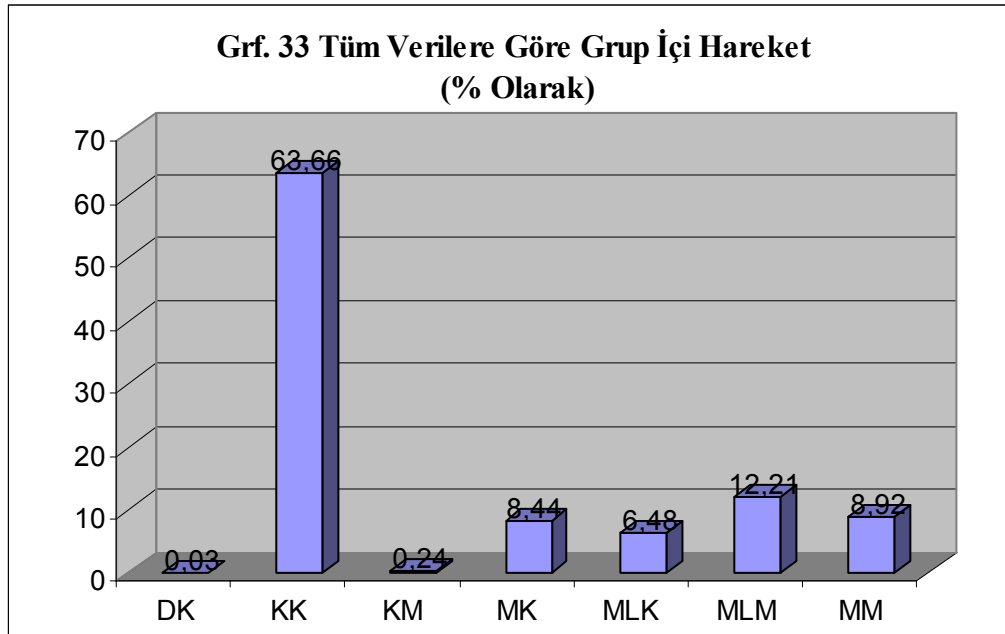
içi genel hareketi hem de kadı ve müderrislerin ayrı ayrı hareketlerini gösterecek, diğer defterler ise sadece kadınların ya da müderrislerin hareketlerini sunacaktır.

Zümrenin grup içerisindeki hareketi incelenirken “Kadıktan Kadılığa Hareket”¹⁰⁴⁷ bir önceki görevi kadılık olup tekrar kazâya atanan kişileri; “Kadıktan Müderrisliğe Hareket”¹⁰⁴⁸ bir önceki görevi kadılık olup müderrisliğe geçenleri; “Müderrislikten Kadılığa Hareket”¹⁰⁴⁹ son görevi müderrislik olup kazâya geçenleri; “Müderrislikten Müderrisliğe Hareket” ayrıldığı ve atandığı görevi müderrislik olanları; “Mülâzımlıktan Kadılığa Hareket”¹⁰⁵⁰ mülâzım iken kadı olmayı tercih edenleri; “Mülâzımlıktan Müderrisliğe Hareket”¹⁰⁵¹ mülâzım olup müderris olarak atananları, “Silk dışından hareket”¹⁰⁵² ise ilmiyye tarîki dışından zümreye girenleri ifade etmektedir.

Öncelikle bu hareket biçimlerinin silk içerisindeki genel tablosu değerlendirilecektir.

a. Genel Grup İçi Hareket

Grup içi hareketliliği değerlendirirken öncelikle tüm verilerin analizi ile oluşan grafik aşağıda sunulacaktır.

¹⁰⁴⁷ Kısaltması KK'dir.

¹⁰⁴⁸ Kısaltması KM'dir.

¹⁰⁴⁹ Kısaltması MK'dir.

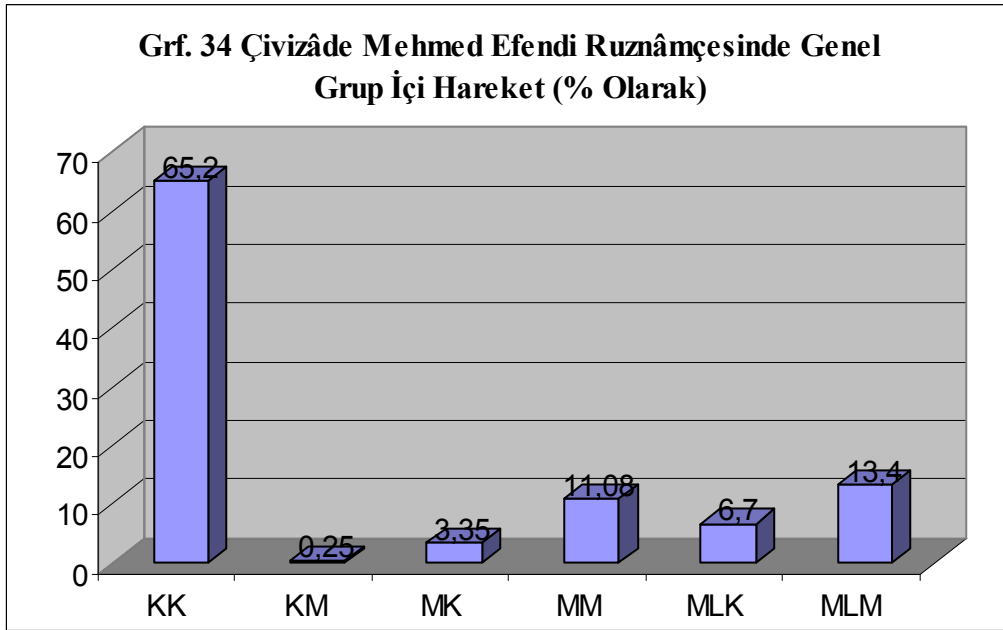
¹⁰⁵⁰ Kısaltması MLK'dir.

¹⁰⁵¹ Kısaltması MLM'dir.

¹⁰⁵² Kısaltması DK'dir.

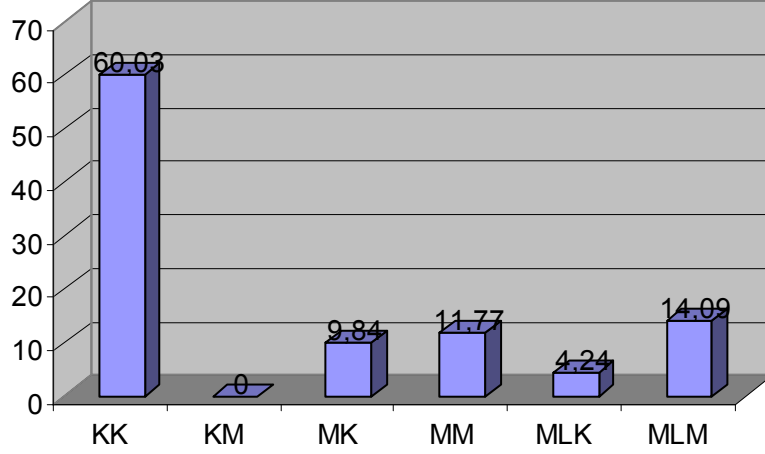
Tüm verilere göre kadılıktan kadılığa hareket tüm hareketin % 63.66'sını oluşturmaktadır. Mülâzımlıktan kadılığa geçiş % 6.48 oranındadır. Mülâzımlardan müderrisliğe hareket edenler % 12.21 oranında olup, kadılığa hareket edenlerin ortalama iki katı oranındadır. Müderrislerin hareketi değerlendirildiğinde müderrislikten müderrisliğe % 8.92, müderrislikten kadılığa hareket % 8.44 oranındadır. Kadılıktan müderrisliğe hareketin oranı ise % 0.24'tür. % 0.03 oranında ise silk dışından ilmiyyeye geçiş söz konusudur.

Grup içi genel hareketi incelerken önce Çivizâde Mehmed Efendi'nin hareket ruznâmçesi kullanılacaktır.

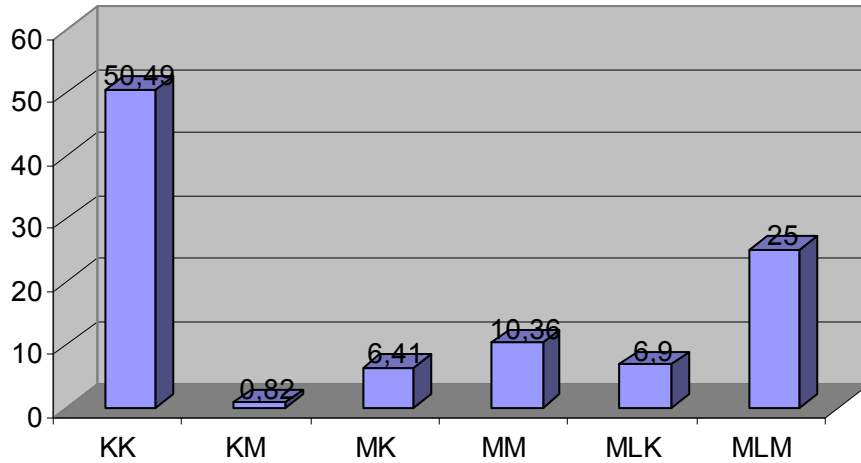
Çivizâde'nin hareket ruznâmçesinde kadılıktan kadılığa hareket % 65.2, müderrislikten müderrisliğe hareket % 11.08 oranındadır. Mülâzımlar % 13.4' lük oranla müderrisliğe, % 6.7'lik oranla da kadılığa atanmışlardır. Bu veriler, silke yeni giren her üç kişiden birinin kadılığı, diğer ikisinin ise müderrisliği tercih ettiğini göstermektedir. Müderris iken kadılığa geçenler % 3.35, kadı iken müderris olanlar ise % 0.25 oranındadır.

Grf. 35 Zekeriya Efendi'nin I. Defterinde Genel Grup İçi Hareket (% Olarak)

Zekeriya Efendi'nin birinci defterinde kadılıktan kadılığa hareket % 60.03, müderrislikten müderrisliğe hareket % 11.77 oranındadır. Mülâzımlar % 14.09'luk oranla müderrisliğe, % 4.24'lük oranla kadılığa girmişlerdir. Kadı iken müderris olan yok iken, müderris iken kadı olanlar % 9.84 oranındadır.

Grf. 36 Zekeriya Efendi'nin II. Defterinde Genel Grup İçi Hareket (% Olarak)

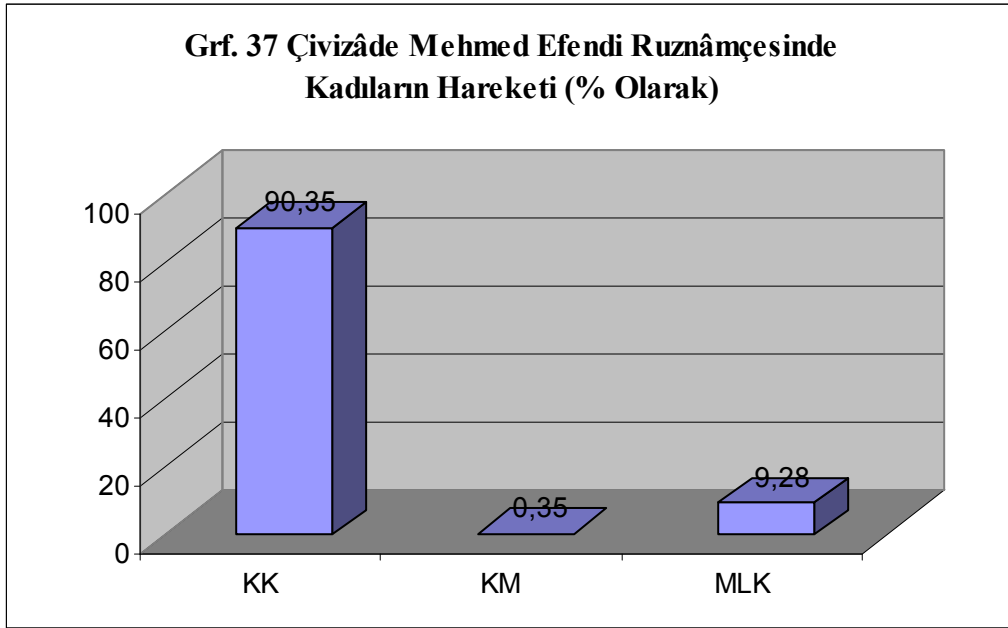

Zekeriya Efendi'nin ikinci defterinde kadılıktan kadılığa hareket % 50.49, müderrislikten müderrisliğe hareket % 10.36 oranındadır. Mülâzımlar % 25'lik oranla müderrisliğe, % 6.9'luk oranla kadılığa girmişlerdir. Kadı iken müderris olanlar % 0.82 oranında, müderris iken kadı olanlar % 6.41 oranındadır.

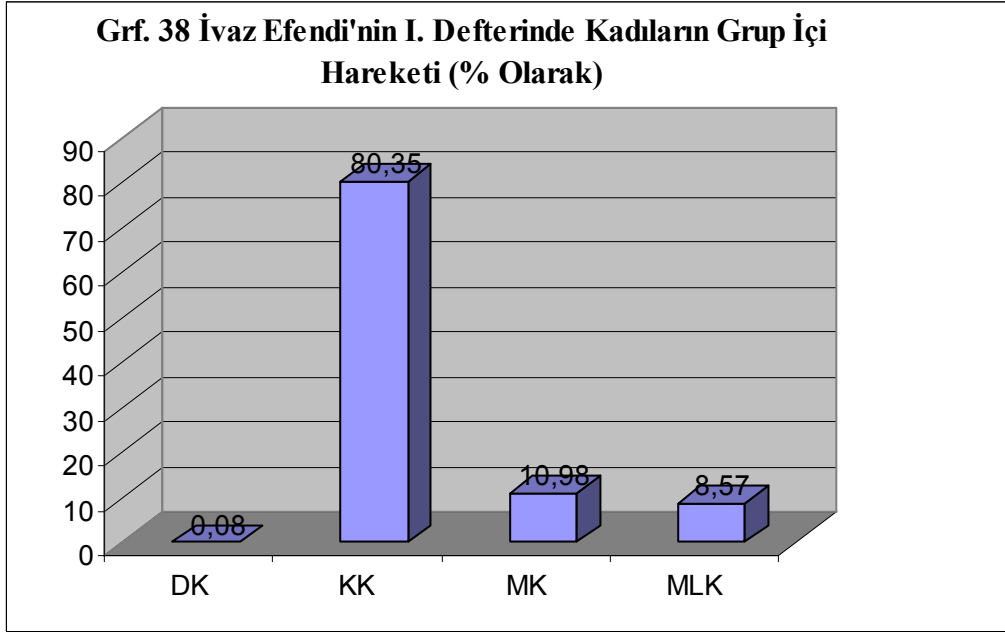
Tüm verilerin ve üç defterin verileri birlikte incelendiğinde silk içerisinde kadılıktan kadılığa hareketin toplam hareketin en az yarısını oluşturduğu, müderrislikten müderrisliğe hareketin toplam hareket içerisinde % 11'lik orana sahip olduğunu söyleyebiliriz. Mülâzımların kadılığa nazaran üç ya da dört katlık oranla müderrisliği tercih ettikleri, müderrislikten kadılığa geçmenin % 3 ile % 9 arasında değişen oranlarda bulunduğunu, kadılıktan müderrisliğe geçişin ise % 1'lik bir oran bile oluşturmayıp nadiren gerçekleştiği tespit edilmiştir. Aşağıda kadınların ve müderrislerin hareketi ayrı ayrı incelenecektir.

b. Kadınların Grup İçi Hareketi

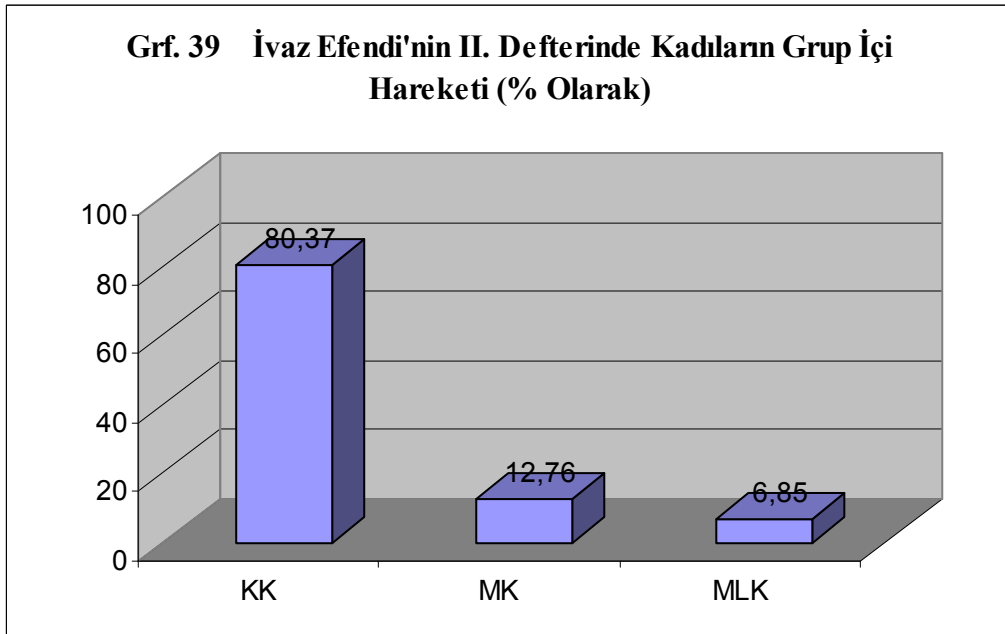
Bu bölümde, hareket ruznâmçelerinin her biri kadınların hareketi için değerlendirilmiştir.

Çivizâde'nin hareket ruznâmçesinde kadınlar % 90.35 oranında tekrar kadılığa, % 0.35 oranında müderrisliğe hareket etmişlerdir. Mülâzımlardan kadılığa hareket ise tüm kadı hareketinin % 9.28 oranındadır.

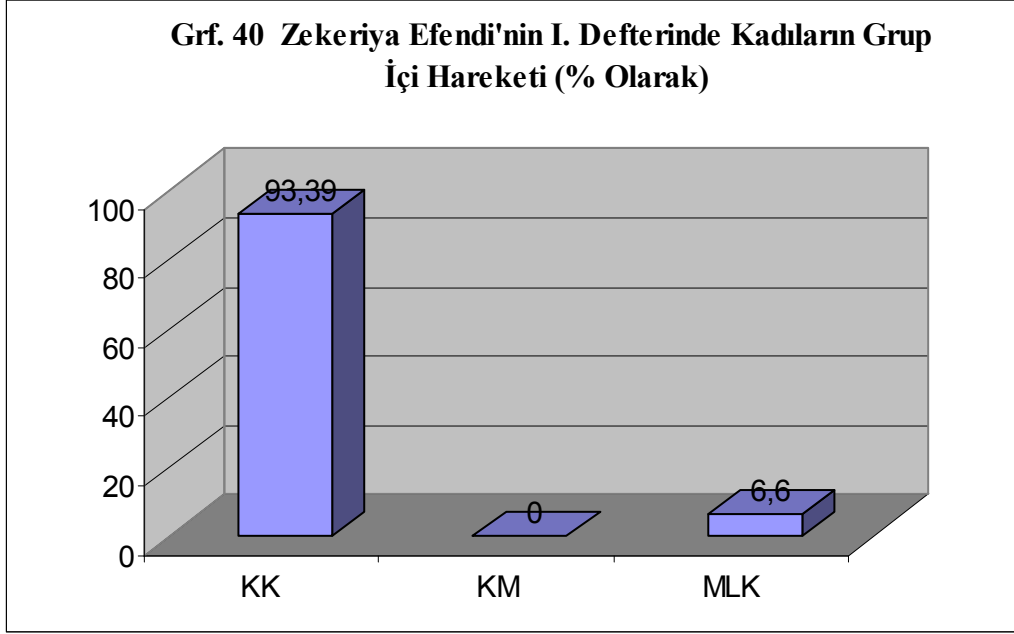

İvaz Efendi'nin birinci hareket ruznâmçesinde kadılar % 80.35 oranında tekrar kadılığa, müderrisler % 10.98 oranında kadılığa, mülâzımlar ise % 8.57 oranında kadılığa hareket etmişlerdir. Bu defterde % 0.08'lik oranla bir kişi defterdarlıktan kadılığa geçmiştir. Kadılıktan müderrisliğe geçiş bu defterin sadece kadı atamalarını içermesi sebebiyle tespit edilememiştir

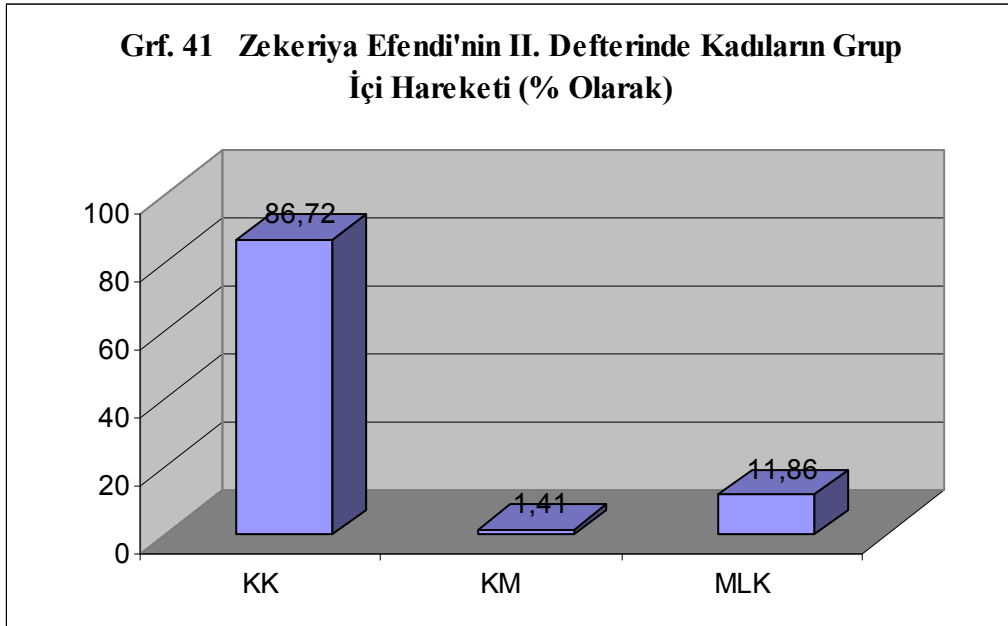

İvaz Efendi'nin ikinci hareket ruznâmçesinde kadılar % 80.37 oranında tekrar kadılığa, müderrisler % 12.76 oranında kadılığa hareket etmişlerdir.

Mülâzımların kadılığa hareketi % 6.85 oranındadır. Kadılıktan müderrisliğe geçiş bu defterin sadece kadı atamalarını içermesi sebebiyle tespit edilememiştir

Zekeriya Efendi'nin birinci hareket ruznâmçesinde kadılar % 93.39 oranında tekrar kadılığa, mülâzımlar % 6.6 oranında kadılığa hareket etmişlerdir. Kadılıktan müderrisliğe ise geçen kişi bulunmamaktadır.

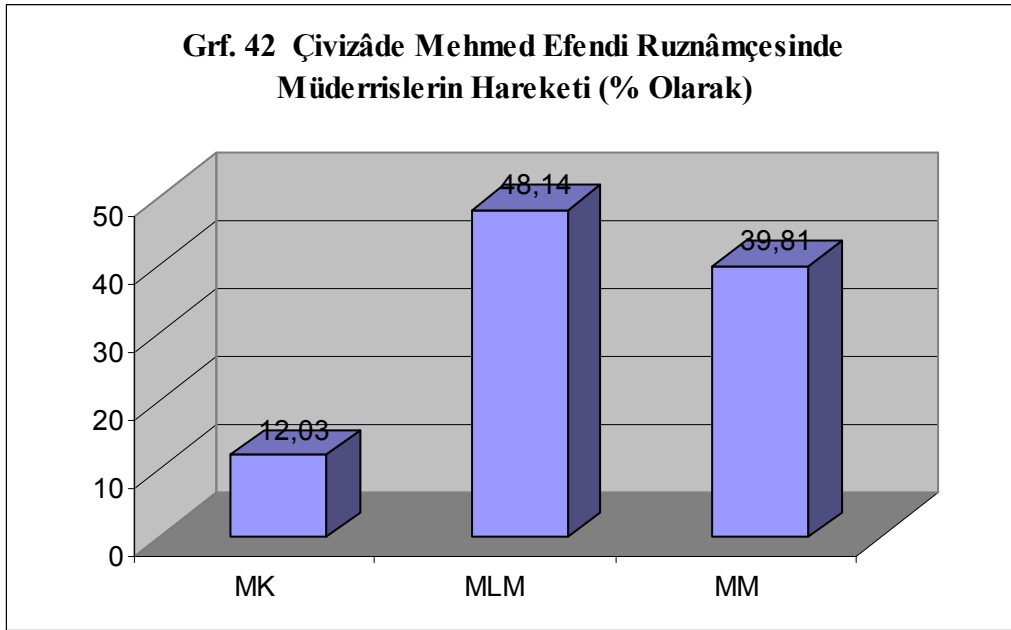

Zekeriya Efendi'nin ikinci hareket ruznâmçesinde kadılar % 86.72 oranında tekrar kadılığa hareket ederken sadece % 1.41 oranında müderrisliğe geçiş söz konusudur. Mülâzımlar % 11.86 oranında kadılığa hareket etmişlerdir.

Kadınların grup içi hareketlerine dair veriler birlikte değerlendirildiğinde % 80 ve % 93 aralığında tekrar kadılıklara atandıklarını, kadılıktan müderrisliğe geçişin % 1 oranında olduğunu, mülâzımların kadılıkta istihdamının ise toplam kadı hareketinin % 6'sı ile % 11'i oranı arasında değişim gösterdiği tespit edilmektedir. Bu süreçte % 0.08 oranında silk dışından ilmiyyeye geçiş gerçekleşmiştir.

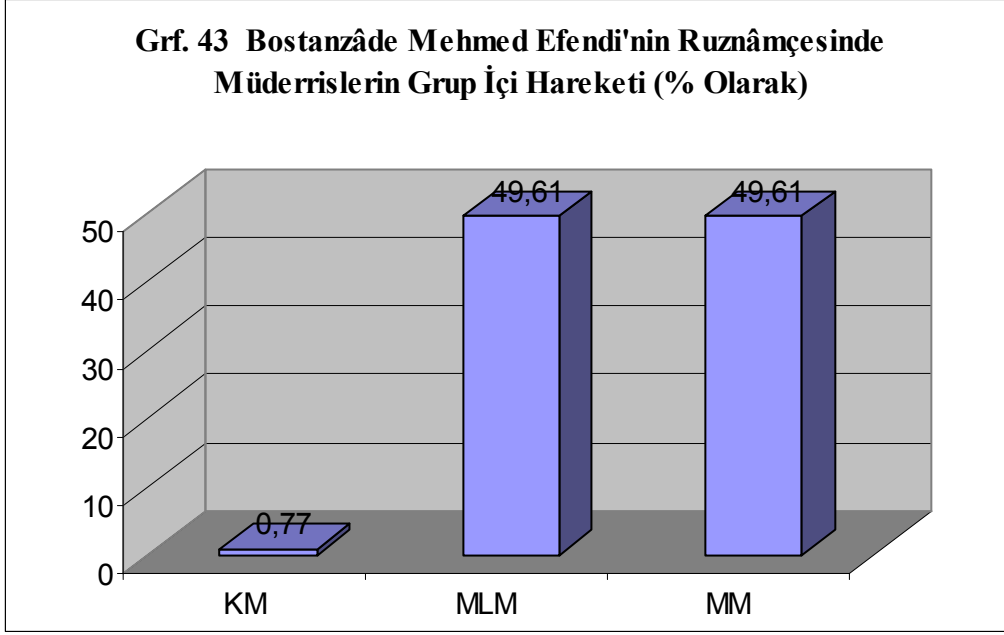
c. Müderrislerin Grup İçi Hareketi

Hareket ruznâmçelerine göre müderrislerin grup içi hareketi şöyledir:

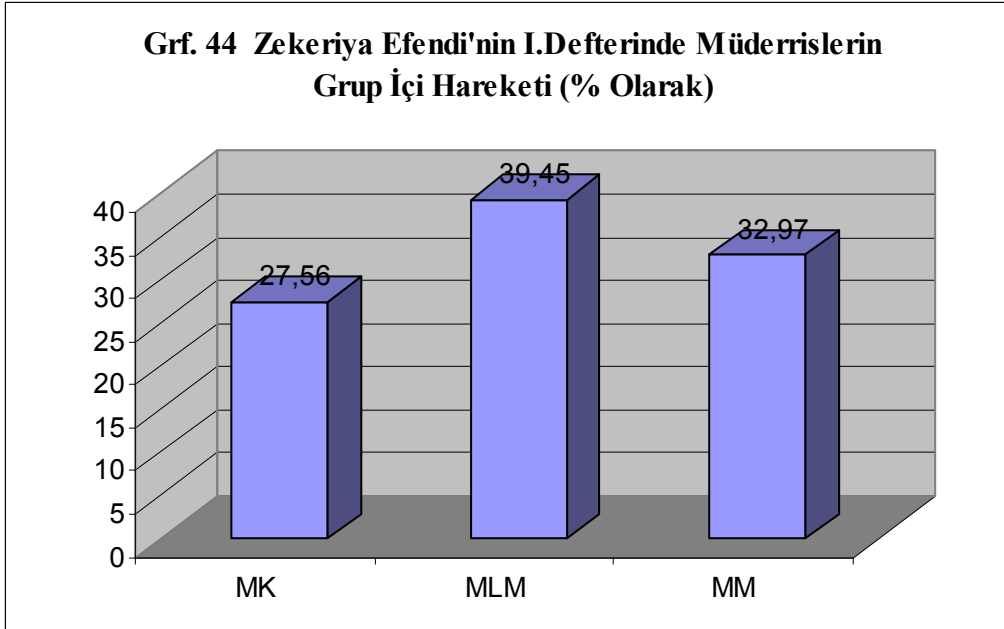
Çivizâde Mehmed Efendi ruznâmçesinde müderrislerin % 39.81'i tekrar müderrisliğe, % 12.03'ü kadılığa hareket etmişlerdir. Mülâzım iken müderris olanların oranı ise % 48.14 oranındadır.

**Grf. 43 Bostanzâde Mehmed Efendi'nin Ruznâmçesinde
Müdürrislerin Grup İçi Hareketi (% Olarak)**

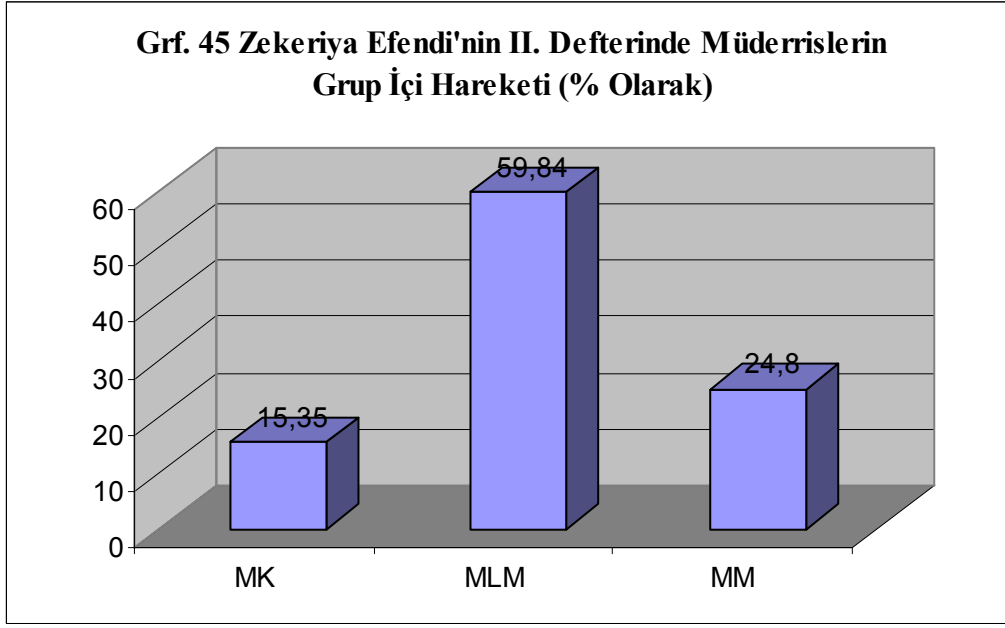

Bostanzâde Mehmed Efendi ruznâmçesinde müdürrislerin % 49.61'i tekrar müdürrisliğe hareket etmişlerdir. Bu defterde sadece müdürris atamaları olduğu için müdürrislerin hangi oranda kadılığa geçtikleri tespit edilememiştir. Kadılıktan müdürrisliğe geçenler % 0.77 oranındadır. Mülâzım iken müdürris olanların oranı ise % 49.61 oranındadır.

**Grf. 44 Zekeriya Efendi'nin I.Defterinde Müdürrislerin
Grup İçi Hareketi (% Olarak)**

Zekeriya Efendi'nin birinci ruznâmçesinde müdürrislerin % 32.97'si tekrar müdürrisliğe, müdürrislerin % 27.56'sı ise kadılığa hareket etmişlerdir. Mülâzım iken müdürris olanların oranı ise % 39.45 oranındadır.

Zekeriya Efendi'nin ikinci ruznâmeçesinde müderrislerin % 24,8'i tekrar müderrisliğe, % 15,35'i ise kadılığa hareket etmişlerdir. Mülâzım iken müderris olanların oranı ise % 59,84 oranındadır.

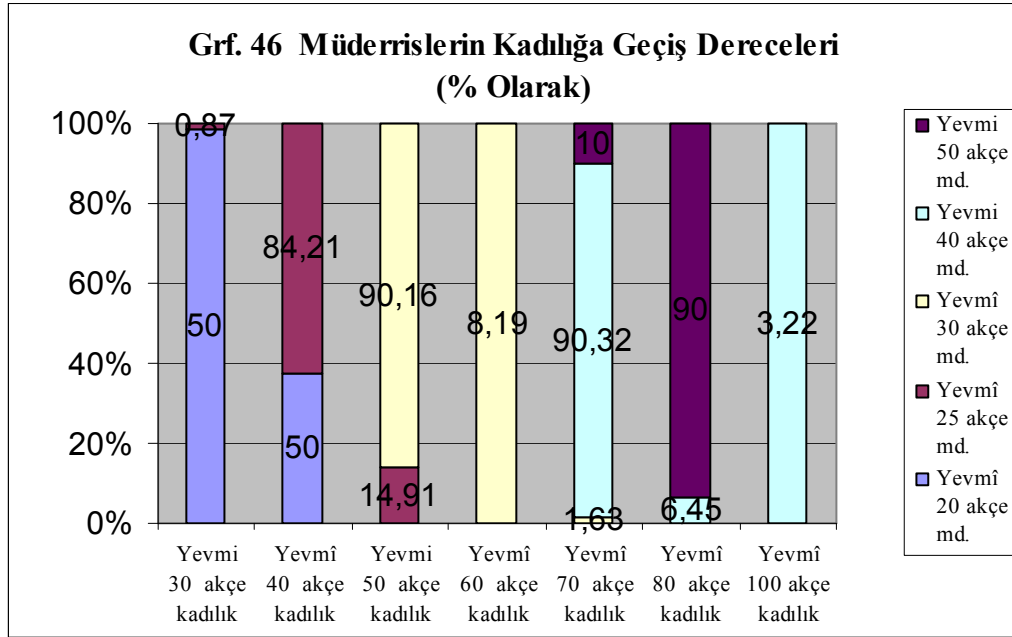
Müderris hareketinin verileri birlikte değerlendirildiğinde müderrislikten müderrisliğe hareketin % 24 ile % 49, müderris iken kadılığa geçişin % 12 ile % 27, mülâzım iken müderris olanların ise % 39 ile % 49 arasında değişim gösterdiği tespit edilmektedir.

Kadı ve müderris hareketi karşılaştırıldığında, göze çarpan en belirgin özellik mülâzımların silke girişte müderrisliği kadılığa nazaran iki, üç kat fazla oranla tercih etmeleridir. Bu durumun oluşmasında, alt derecedeki medreselerin taşrada yaygınlığı, kadılığa talebin fazla olması ve alt derecelerdeki kazâ sayısının azlığı gibi etkenler sebep olmuştur. Müderrisler içerisinde kadılığa geçmek isteyenler ise % 27'ye varan bir oranla kadılıklara hareket etmişlerdi. Kadılığa geçenler tekrar müderrisliğe hareket etmemişler kazâ silkinde istihdam olunmuşlardır. Şayet geçmiş olsalardı kadılıktan müderrisliğe hareket % 1 oranında kalamazdı.

2. Grup İçi Hareketin Biçimleri ve Esasları

a. Müderrislikten Kadılığa Hareket

İlmiyye silkinde müderrislik yapanlar, tarîkte grup içi hareket konusunda hareket serbestliğine sahiptiler. Gerek iç-il'deki gerekse iç-il dışındaki müderrisler istedikleri takdirde kadılık mansıplarında görev alabiliyorlardı. Yukarıda da ifade edildiği üzere, mülâzımlar atanırlarken müderrisliği iki, üç kat oranda daha çok tercih etmekteydiler. Bunlardan bir kısmı ise daha sonra kadılığa geçmekteydiler. Özellikle ilmî kariyer düşünmeyenler kadılığa hareket etmiş olmalıdırlar. Kadılıktan müderrisliğe geçiş ise oldukça sınırlı idi. Bu sebeple karşılıklı devamlı bir geçişin varlığı tespit edilememiştir. Aşağıda müderrislerin kadılığa geçerken atandıkları kadılık dereceleri zikredilmiştir.¹⁰⁵³

Yevmî 20 akçeli müderrislerin yarısı yevmî 30 akçe, diğer yarısı ise yevmî 40 akçe ile kazâya atanmışlardır. Yevmî 25 akçeli müderrislerin % 0.87'si yevmî 30 akçe ile, % 84.21'i yevmî 40 akçe ile, % 14.91'i ise yevmî 50 akçe ile kadılığa hareket etmişlerdir. Yevmî 30 akçeli müderrislerin ise % 90.16'sı yevmî 50

¹⁰⁵³ Halil İnalçık, 1647 tarihli bir defter incelemesinde yevmî 40 akçe müderrislerin yevmî 100, 130, 150 akçe ile, yevmî 50 akçe müderrisin ise kazâya yevmî 100 akçe ile geçebildiğini tespit etmiştir. Bakınız Halil İnalçık, "The Ruznâme Registers...", s. 271.

akçeye, % 8.19'u yevmî 60 akçeye, % 1.63'ü yevmî 70 akçe ile bir kazâyâ tayin edilmişlerdir. Yevmî 40 akçe ile müderrislerin % 90.32'si yevmî 70 akçeye, % 6.45'i yevmî 80 akçeye, % 3.22'si yevmî 100 akçe ile atanmışlardır. Yevmî 50 akçe müderrislerin ise % 10'u yevmî 70 akçe ile, % 90'ı yevmî 80 akçe ile görevlendirilmişlerdir. Bu verilerden hareketle müderrislikten kadılığa geçişte iki görev alanının derecelerindeki ilişki şöyledir:

Tablo 16 : Müderrislerin Kadılığa Harekette Dereceleri

Müderrislerin Dereceleri	Kazâyâ Atanma Dereceleri
Yevmî 20 akçe	Yevmî 30 akçe- 40 akçe
Yevmî 25 akçe	Yevmî 40 akçe-50 akçe
Yevmî 30 akçe	Yevmî 50 akçe-60 akçe
Yevmî 40 akçe	Yevmî 70 akçe-80 akçe
Yevmî 50 akçe	Yevmî 70 akçe-80 akçe

Yukarıda zikredilen tabloya göre yevmî 20 akçeli müderrisler yevmî 30 ya da yevmî 40 akçe ile atanmaktaydılar. Yevmî 20 akçe ile medreseden ayrılan müderrisler bir sonraki mansıplarına yevmî 25 akçe ile atanırlardı. Bu durumda yevmî 25 akçe ile müderrislik derecesi yevmî 30-40 akçe kadılık derecesine eşit olmalıdır. 4 Safer 990'da (28 Şubat 1582) Bılagay'a yevmî 20 akçe ile Migalkara'daki Mahmud Bey Medresesi'nden ayrılıp iki yıl infisâli olan Mevlânâ Ahmed yevmî 30 akçe ile,¹⁰⁵⁴ 25 Ramazan 989'da (23 Ekim 1581) Zaplane kazâsına yevmî 20 akçe ile Perviz Efendi Medresesi'nden ayrılan Mevlânâ Muhyiddin yevmî 40 akçe ile atanmışlardı.¹⁰⁵⁵

Yevmî 25 akçeli müderrisler ise yevmî 40 akçe ya da yevmî 50 akçe ile kadılığa tayin edilmekteydiler. 11 Şaban 989'da (10 Eylül 1581) Kızılhisar kazâsına yevmî 25 akçe ile Aydonat'ta Hasan Çelebi Medresesi'nden ayrılıp yirmi altı ay infisâli olan Mevlânâ Alaeddin yevmî 40 akçe ile atanmıştır.¹⁰⁵⁶ 11 Cemâziye'l-evvel 998'de (18 Mart 1590) Niş kazâsına, Bursa'da Molla Fenari

¹⁰⁵⁴ MA, RKR, 179/2, s. 11

¹⁰⁵⁵ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 19a

¹⁰⁵⁶ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 14b.

Medresesi'nden yevmî 25 akçe ile ayrılıp iki yıl infisâli olan Mevlânâ Muhyiddin yevmî 50 akçe ile görevlendirilmişti.¹⁰⁵⁷

Yevmî 30 akçe ile müderrisler ise yevmî 50 akçe ya da yevmî 60 akçe ile kadılıkta istihdam olurlardı. 25 Ramazan 989'da (23 Ekim 1581) İşbat Kadısı Mevlânâ Alaeddin kazâyı beratsız tasarruf ettiği için görevden alınmış ve yerine yevmî 30 akçe ile Çatalca'da Şehsuvar Medresesi'nden ayrılıp iki yıl infisâli olan Mevlânâ Şemsüddin yevmî 50 akçe ile atanmıştı.¹⁰⁵⁸ 4 Muharrem 998'de (13 Kasım 1589) Drac kazâsına yevmî 30 akçe ile Edirne'deki Hacı Alemüddin Medresesi'nden ayrılıp iki yıl infisâli olan Mevlânâ Muharrem yevmî 70 akçe ile görevlendirilmişti.¹⁰⁵⁹

Yevmî 40 akçeli müderrisler ise kazâyâ yevmî 70 akçe ile ya da yevmî 80 akçe ile atanmaktaydılar. 27 Zi'l-hicce 989'da (22 Ocak 1582) Dukagin kazâsına yevmî 40 akçe ile Yenişehir'de Turhan Bey Medresesi'nden ayrılıp bir buçuk yıl mülâzemeti olan Mevlânâ Süleyman ise yevmî 70 akçe ile atanmıştı.¹⁰⁶⁰

Yevmî 50 akçe müderrisler ise yevmî 70 ya da 80 akçe ile görevlendirilirdi. 4 Ramazan 989'da (2 Ekim 1581) Alasonya kazâsına yevmî 50 akçe ile Tırhala da Ömer Bey Medresesi'nden ayrılıp bir yıl 10 ay infisâli olan Mevlânâ Abdüllütfi yevmî 80 akçe ile tayin edilmişti.¹⁰⁶¹

Yukarıda zikredilen hareket içerisinde, farklı akçeler ile kazâyâ geçilmesi örneğin yevmî 20 akçeli bir müderrisin yevmî 30 ya da 40 akçe ile kadılığa atanabilmesi hareket eden müderrisin iç-il içerisinde ya da dışarısından hareket etmesine bağlı idi. Bursa, Edirne ve İstanbul'daki medreselerde görevli müderrisler kazâyâ atanmak istediklerinde daha yüksek dereceler ile kadılıklara atanmaktaydılar. Büyük oranda yevmî 40 akçe kadılıklara atabilen yevmî 25 akçe müderrisler eğer iç-ilden gelerek atanıyorlarsa yevmî 50 akçeye çıkabiliyorlardı. 11 Cemâziye'l-evvel 998'de (18 Mart 1590) Niş kazâsına Bursa'da Molla Fenari Medresesi'nden yevmî 25 akçe ile ayrılıp iki yıl infisâli olan Mevlânâ Muhyiddin yevmî 50 akçe atanmıştı.¹⁰⁶² Yevmî 30 akçe müderrisler ise yevmî 60 akçe ile

¹⁰⁵⁷ MA, RKR, 182/5, s. 65.

¹⁰⁵⁸ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 18b.

¹⁰⁵⁹ MA, RKR, 182/5, s. 42.

¹⁰⁶⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 27a.

¹⁰⁶¹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 16b.

¹⁰⁶² MA, RKR, 182/5, s. 65.

görevlendirilebiliyorlardı. 19 Şaban 997'de (3 Temmuz 1589) Grojgal kazâsına İstanbul'da yevmî 30 akçe ile Habbaziye Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Muhyiddin yevmî 60 akçe ile tayin edilmişti.¹⁰⁶³ Yevmî 40 akçeli müderrisler ise yevmî 80 ve yevmî 100 akçeye hareket edebiliyorlardı. 15 Rebî'ü'l-evvel 998'de (22 Ocak 1590) Koron kazâsına Kasımpaşa'da Tahta Kadı Medresesi'nden yevmî 40 akçe ile ayrılan Mevlânâ Muhyiddin yevmî 80 akçe ile hareket etmişti.¹⁰⁶⁴ 29 Şevval 999'da (20 Ağustos 1591) Vidin Kadısı Mevlânâ Alaeddin'in müddetinin bitmesi üzerine yevmî 40 akçe ile İstanbul'da Şeyhülharem Medresesi'nden beş yıl infisâli olan Mevlânâ Osman yevmî 100 akçe ile görevlendirilmişti.

İç-il müderrislerinin bu hareket biçimi oldukça göze çarpar bir durum hâline gelmiş ve tafra hareket olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. 1598 tarihli ilmiye kanûnnâmesinde bu konuya dikkat çekilmiştir. *“Zirâ ba'zı kimesneler gelüb iç-ilde müderris nâmını alub terakkî ile ferâgat edib elli ve altmış akçe ile kâdı olur, bu tarikle tafrâ edüb zamân-ı kalilde menâsıb-ı celîleye vâsıl olmuşların nihâyeti yoğ imiş, min ba'd olmaya”* denilerek bu türden harekete yasaklama getirilmiştir.¹⁰⁶⁵ İlmiye bürokrasisi kadılık mansıplarında bu şekilde müderrislikten geçerek hızlı hareket edenleri engellemeye çalışmıştır.

Müderrislikten kadılığa geçen bir müderrisin hareketi grafiğe yansıtılmamıştır. Veriler içerisinde mevâlîzâde Şeyh Lütfullah'ın hareketi dikkate değerdir. Şeyh Lütfullah, Rumeli Kadıaskeri olan Zekeriya Efendi'nin oğludur. Hoca Efendi'den mülâzım olduktan sonra Silivri'deki Piri Paşa Medresesi'ne yevmî 40 akçe ile atanmış, Cemâziye'l-evvel 994'de (Nisan-Mayıs 1586) on akçe terakkî olarak hâric rütbesine yükselmişti.¹⁰⁶⁶ 25 Cemâziye'l-âhir 997'de (11 Mayıs 1589) Üsküp Kadısı Mevlânâ Ebubekir eşrâftan gelen arzlar üzere görevden alınmış ve yerine Silivri'deki Piri Paşa Medresesi'nden yevmî 50 akçe ile müderris olan Mevlânâ Şeyh Lütfullah mevâlîzâdelerden olması sebebiyle yevmî 300 akçe ile kadılığa tayin edilmiştir.¹⁰⁶⁷ Şeyh Lütfullah'ın bu hareketi yevmî 50 akçe müderrislikten yevmî 300 akçelik kadılığa geçebilmesi iç-ildeki

¹⁰⁶³ MA, RKR, 182/5, s. 17.

¹⁰⁶⁴ MA, RKR, 182/5, s. 55.

¹⁰⁶⁵ “İlmiye Kanûnnâmesi”, Vr. 70a-b.

¹⁰⁶⁶ Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik...*, s. 747.

¹⁰⁶⁷ MA, RKR, 182/5, s. 4.

hâriç rütbeli bir medreseden hareket etmesiyle ilgilidir. Hareketi yevmî 300 akçeli bir kadılığa atanması dolayısıyla ruznâmçeye kaydedilmişti.

b. Kadılıktan Müderrisliğe Hareket

Yüksek dereceli müderrisler içerisinde kadılıktan müderrisliğe hareket yaygın görülürken, zümrenin alt kademelerinde bu geçiş sınırlı idi. Tüm veriler içerisinde % 0.24'lük oranla kadılıktan müderrisliğe geçiş sadece sekiz kayıta tespit edilmiştir. Bu durumun sebepleri arasında müderrislerin akademik kariyer yapmaları ve kasaba kadınlarının özellikle iç-il medreselerinde görevlendirilmelerinin yasak olması bulunur. Çünkü iç-il müderrisleri mevâlî statüsüne yükselebiliyorlardı. 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde bu yasağa dikkat çekilmişti.¹⁰⁶⁸

Hareket ruznâmçeleri verilerine göre kadılıktan müderrisliğe hareket biçimi aşağıdaki biçimdedir:

Tablo 17 : Kadınların Müderrisliğe Harekette Dereceleri	
Kadınların Dereceleri	Medreseye Atanma Dereceleri
Yevmî 30 akçe	Yevmî 30 akçe
Yevmî 100 akçe	Yevmî 40 akçe
Yevmî 150 akçe	Yevmî 20, 25, 30, 50 akçe.

Kadılıktan, müderrisliğe hareket içerisinde kadınların ikisi mesleğin ilk ve orta dönemlerinde kadılıktan müderrisliğe geçmiştir. 21 Safer 1000'de (8 Aralık 1591) Kırk Kavak'daki Turhan Beğ Medresesi'ne yevmî 30 akçe ile Ropoz kazâsından ayrılıp kadılık mesleğini de bırakmak isteyen Esseyid Ahmed yevmî 30 akçe ile atanmıştır.¹⁰⁶⁹ 20 Muharrem 996'da (21 Aralık 1587) Eğriboz'daki Hayreddin Paşa Medresesi'ne yevmî 100 akçe ile Anadolu'daki Arapgir kazâsından ayrılan Mevlânâ Elhac Hüseyin yevmî 40 akçe ile görevlendirilmişti.¹⁰⁷⁰ Diğer altı kişi ise ömürleri boyunca tasarruf etmek üzere te'bîden ve tekâüd tarîkiyle görevlendirilmişlerdir. Te'bîden görevlendirme, mansıbın ömür boyunca tasarruf edileceğini ifade etmektedir. 1011 (1602-1603)

¹⁰⁶⁸ "İlmiyye Kanûnnâmesi", Vr. 70a.

¹⁰⁶⁹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 48a.

¹⁰⁷⁰ MA, RKR, 181/4, s. 45.

yılında Rumeli Kadıaskerliğine gönderilen bir fermanla te'bîden görevlendirmenin kadılar için uygun olmadığı, ancak müderrislerden ilim ehline ve hak eden kişilere verilmesi istenmiştir.¹⁰⁷¹ 21 Rebî'ü'l-âhir 989'da (25 Mayıs 1581) yevmî yüzelli akçe ile Fenar kazâsından ayrılan Daşzâde Mevlânâ Alaeddin, Yenişehir'de yevmî elli akçe ile Mevlânâ Mehmed tasarrufunda bulunan ve babasının yaptırmış olduğu medreseye vâkıfın şartı gereği yevmî elli akçe ile tayin edilmiştir.¹⁰⁷² 6 Zi'l-ka'de 996'da (27 Eylül 1588) Edirne'deki Emینیye Medresesi'ne yevmî 150 akçe ile kadılıktan ayrılmak isteyen bir kadı, yevmî 30 akçe ile ömrü boyunca tasarruf etmek üzere görevlendirilmiştir.¹⁰⁷³ 20 Cemâziye'l-evvel 998'de (27 Mart 1590) İstanbul'da Haseki Sultan Darulhadisi'nde yevmî 25 akçe ile te'bîden müderris olan Mevlânâ Şemseddin'in vefatı üzerine yevmî 30 akçeden tekâüd isteyen Mevlânâ Alaeddin yevmî 25 akçe ile te'bîden atanmıştır.¹⁰⁷⁴ 5 Receb 999'da (29 Nisan 1591) İstanbul'da Haseki Sultan'ın Kahriyye Medresesi yakınındaki Darülhadis'e yevmî 150 akçe ile Bozdoğan kazâsından ayrılan Mevlânâ Bali te'bîden ve yevmî 25 akçe ile görevlendirilmiştir.¹⁰⁷⁵ 10 Ramazan 999'da (2 Temmuz 1591) Selanik'deki Hızır Çelebi Medresesi'ne yevmî 150 akçe ile Kefe kazâsından ayrılan Mevlânâ Receb ilim ehli olması ve yaşlılığı sebebiyle tekâüd istemesi üzerine yevmî 25 akçe ile hareket etmiştir.¹⁰⁷⁶ 24 Ramazan 999'da (16 Temmuz 1591) Gelibolu'daki Mehmed Paşa Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Muhyiddin görevinden kendi isteğiyle ayrılmış ve yerine yevmî 150 akçe ile Kefe kazâsından ayrılan Mevlânâ Receb yaşlılığı sebebiyle tekâüden yevmî 20 akçe ile tayin edilmiştir.¹⁰⁷⁷ 3 Muharrem 1000'de (21 Ekim 1591) yevmî 150 akçe ile Yanbolu kazâsından ayrılan Mevlânâ Ataullah, kazâdan ayrılmak istemiş ve Edirne'deki Emینیye Medresesi'ne yevmî 30 akçe ile te'bîden atanmıştır.¹⁰⁷⁸ Bu veriler kadılıktan müderrisliğe hareketin nadir gerçekleşen bir durum olduğunu ve kadınların ve

¹⁰⁷¹ Feridun Bey, *Münşeâtü's- Selâtîn*, C.II, s. 226.

¹⁰⁷² NOK, RKR, 5193/2, Vr. 30b.

¹⁰⁷³ MA, RKR, 181/4, s. 73-74.

¹⁰⁷⁴ MA, RKR, 182/5, s. 109.

¹⁰⁷⁵ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 38a.

¹⁰⁷⁶ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 40b.

¹⁰⁷⁷ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 41b.

¹⁰⁷⁸ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 46a.

genellikle yevmî 150 akçe ile kasaba kadılarının müderrisliği emeklilik vazifesi olarak kullandıklarını göstermektedir.

c. Müderrislikten Müftü-Müderrisliğe Hareket

Taşrada, müftülük hizmeti buradaki en üst derecedeki medreselerin müderrisleri tarafından yürütülmekte idi. Yevmî 50 akçe ile görevli müderrisler müftülük hizmetini de yapabiliyorlardı. Atama kayıtlarında müderrislik ve hizmet-i fetvâ ile görevlendirildikleri ifade edilirdi. Bazen ise bu görev özellikle mevleviyetle atanan kadılara da verilebilirdi. 14 Şevval 999'da (5 Ağustos 1591) Bosnasaray Kazâsı Mevlânâ Sinan Efendi'ye mevleviyet ile verilmiş ve Saray'daki Hüsrev Beğ Medresesi müderrisliği ile fetvâ hizmeti de kendisine ilave olarak tahsis edilmişti.¹⁰⁷⁹ Ancak genellikle müderrisler bu görevi yürütmüşlerdir. 3 Cemâziye'l-âhir 995'de (11 Mayıs 1587) Üsküp'deki İsa Beğ Medresesi'ne, Niğbolu'daki Kadı İvaz Medresesi'nden yevmî 50 akçe ile ayrılıp iki yıl infisâli olan Mevlânâ Ahmed yevmî 50 akçe ile ve fetvâ görevi ile atanmıştı.¹⁰⁸⁰ 21 Şaban 995'de (27 Temmuz 1587) Akkirman'daki Elhac İbrahim Medresesi'nde müftü ve müderris olan Mevlânâ Hayreddin'in müddeti bitmiş yerine Plevne'deki Gazi Ali Beğ Medresesi'nden yevmî 40 akçe ile ayrılıp bir buçuk yıl infisâli olan Mevlânâ Muhyiddin yevmî 50 akçe ile ve fetvâ görevi ile görevlendirilmişti.¹⁰⁸¹ 8 Rebî'ü'l-âhir 996'da (7 Mart 1588) Budin'deki Mustafa Paşa Medresesi'ne yevmî 40 akçe ile Varna'daki İsmail Çavuş Medresesi'nden ayrılıp iki yıl infisâli olan Mevlânâ Nimetullah yevmî 50 akçe ve fetvâ hizmeti ile tayin edilmişti.¹⁰⁸²

İftâ görevine atanan müderrisler daha sonraki kariyerlerinde genellikle bu hizmetin bulunduğu medreselere hareket ederlerdi. Hareketleri esnasında yevmî 60 ve yevmî 70 akçeye kadar çıkabiliyorlardı. 28 Cemâziye'l-âhir 989'da (30 Temmuz 1581) Üsküp'de İsa Bey Medresesi'nde müderris ve müftü olan Mevlânâ Alaeddin medreseyi beratsız tasarruf ettiği için görevden alınmış yerine yevmî 50 akçe ile fetvâ ile aynı medreseden ayrılıp on üç ay infisâli olan Mevlânâ Hayreddin misliyle ve fetvâ ile tayin edilmişti.¹⁰⁸³ 22 Şevval 989'da (19 Kasım

¹⁰⁷⁹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 42b.

¹⁰⁸⁰ MA, RKR, 181/4, s. 8.

¹⁰⁸¹ MA, RKR, 181/4, s. 15.

¹⁰⁸² MA, RKR, 181/4, s. 41.

¹⁰⁸³ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 33a.

1581) yevmî 50 akçe ile ve fetvâ ile Akkirman'da Elhac İbrahim Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Alaeddin'in süresi bitmiş yerine yevmî 50 akçe ile ve fetvâ ile Hezargrad'da İbrahim Paşa Medresesi'nden ayrılan Mevlânâ Alaeddin fetvâ hizmetindeki başarısı sebebiyle yevmî 50 akçe ile ve fetvâ ile görevlendirilmişti.¹⁰⁸⁴ 6 Zi'l-ka'de 996'da (27 Eylül 1588) Üsküp'deki İsa Beğ Medresesi'ne yevmî 50 akçe ile ve fetvâ hizmeti ile bu medreseden ayrılıp üç yıl infisâli olan Mevlânâ İbrahim yevmî 60 akçe ile ve fetvâ hizmeti ile atanmıştı.¹⁰⁸⁵ Selh-i Receb 997'de (14 Haziran 1589) Herazgrad'daki İbrahim Paşa Medresesi'ne Akkirman'daki Elhac İbrahim Medresesi'nde yevmî 50 akçe ile müderris ve müftü olup Varna'daki Seyyid Halil Medresesi'ne tekâüden atanan Mevlânâ Alaeddin, medresenin gelirinin geçimine yetmemesi üzerine yevmî 50 akçe ile fetvâ ile yeniden tayin edilmişti.¹⁰⁸⁶ 17 Safer 998'de (26 Aralık 1589) yevmî 50 akçe ile Üsküp'de İsa Beğ Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Ahmed'in müddeti sona ermiş, yerine yevmî 70 akçe ile Hezargraddaki İbrahim Paşa Medresesi'nden ayrılan Mevlânâ Pir Mehmed iç-il hükmü ve yevmî 70 akçe ile ve fetvâ ile istihdam olunmuştu.¹⁰⁸⁷ Müftü-müderrisler, kimi zaman birbirleriyle tebdîl de olunurlardı. 20 Muharrem 996'da (21 Aralık 1587) Akkirman'daki Elhac İbrahim Medresesi'nde yevmî 60 akçe ve fetvâ ile te'bîden müderris olan Mevlânâ Alaeddin misliyle ve fetvâ ile Baba'daki Sultan Bayezid Medresesi'ne, bu medresede yevmî 50 akçe ile ve fetvâ ile görevli bulunan Mevlânâ Muhyiddin ise yevmî 60 akçe ve fetvâ ile Elhac İbrahim Medresesi'ne atanmışlardı.¹⁰⁸⁸

Yukarıda zikredilen bilgiler, fetvâ hizmetinin müderrislik ve kadılık gibi yaygın bir hizmet alanı olmadığını ve bu hizmetin taşranın en itibarlı medreselerinde yürütüldüğünü göstermektedir. Aşağıda yukarıda zikredilen veriler doğrultusunda çıkarılan zümre içerisindeki grup içi hareketin çizelgesi sunulacaktır.

¹⁰⁸⁴ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 35b.

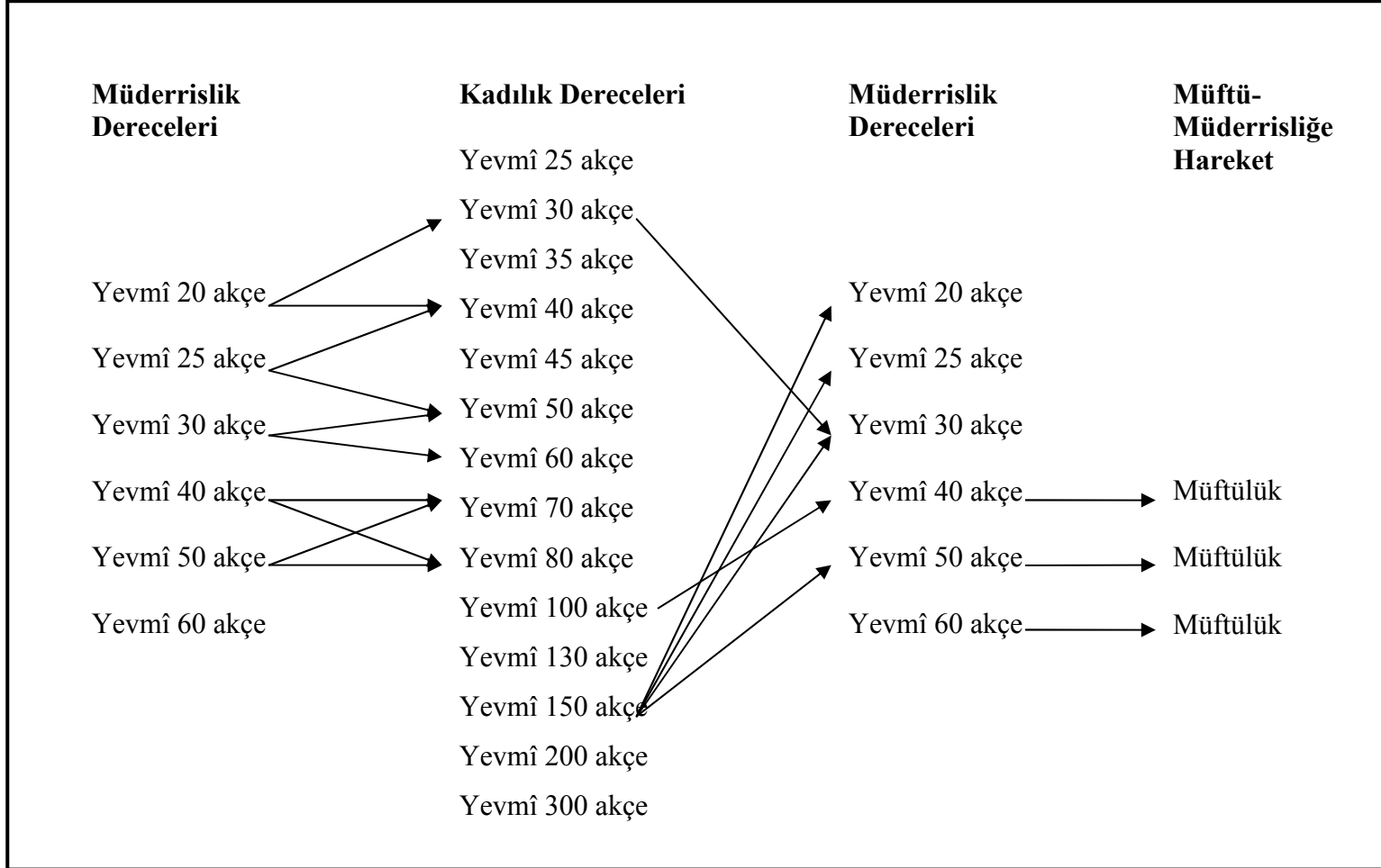
¹⁰⁸⁵ MA, RKR, 181/4, s. 75.

¹⁰⁸⁶ MA, RKR, 182/5, s. 87-88.

¹⁰⁸⁷ MA, RKR, 182/5, s. 102.

¹⁰⁸⁸ MA, RKR, 181/4, s. 47.

Çizelge 5 Kadıasker Yetki Alanındaki İlmîyye Zümresinin Grup İçi Hareket Şeması

E. İlimiye Zümresi ve Silklar Arası Hareket

İlimiye zümresi mensupları, aldıkları naklî ve aklî ilimlerdeki eğitimleri gereği ilmiye dışındaki silklere özellikle kalemiyede istihdam olunurlardı. Fatih Kanûnnâmesinde beş yüz akçe kadıların beğlerbeği olabildikleri, Dâhil ve Sahn müderrislerinin nişancılığa, üç yüz akçe ile kadı olanların mâl defterdarlığına çıkabildikleri, üç yüz akçeye varmayan kadıların ise defterdarlığa hareket edemeyecekleri ifade edilmiştir.¹⁰⁸⁹

Ruznâmçe verilerine göre silk dışına hareket % 0.03'lük oranla nadiren gerçekleşen bir durumdur. 26 Cemâziye'l-evvel 989'da (28 Haziran 1581) yevmî 300 akçe ile Filibe Kadısı Mevlânâ Ahmed defterdar olmuştu.¹⁰⁹⁰ 13 Rebî'ü'l-evvel 990'da (7 Nisan 1582) ise Anadolu'da yevmî 200 akçe ile Eğridir Kadısı iken 90 bin akça zeamet ile Kars defterdarlığına atanan Mevlânâ Burhaneddin Eyüp kazâsına atanmıştı.¹⁰⁹¹ Mevlânâ Burhaneddin 15 Cemâziye'l-âhir 991'de (6 Temmuz 1583) Eyüp Kadısı iken tekrar defterdar olarak görevlendirilmişti.¹⁰⁹²

Gelibolu Âlî, kasaba kadılarının ve özellikle içlerinde vilayet tahrirlerinde görevlendirilmiş bulunanların defterdarlık görevlerinde tahsillerini hiçe sayarak istihdam edildiklerini ifade eder. Kânûnî döneminin ortalarında Rüstem Paşa Bayram adlı kadıyı böyle bir göreve atamak suretiyle bu atama biçiminin yolunu açmış ve 980 (1572-1573) tarihinde bu atama usulü yaygınlaşmış, kadılar Hazine defterdarlıklarına, imaret tevliyetlerine, tımar defterdarlıklarına layık görülerek atanır olmuşlardır. Bu usulle pek çok kadının bu görevlere atanarak kenar defterdarlıklarında istihdam edildiklerini ancak bu kadıların bu istihdamlarından memnun kalmadıklarını, ömürlerini dert ve sıkıntıyla geçirdiklerini, bazılarının ise tekrar ilmiyeye geçmek istediklerini ancak bundan da çekindiklerini ifade eder.¹⁰⁹³ Ancak ruznâmçe defterleri verileri, defterdarlık yolunun Âlî'nin belirttiğinin aksine sık tercih edilen bir yol olmadığını göstermektedir.

Silk dışına hareketin % 0.3'lük gibi çok küçük bir oranda kalması kadıaskerlik yetki alanındaki ilmiye zümresi mensuplarının tamamına yakınının

¹⁰⁸⁹ *Fatih Sultan Mehmed Kanûnnâme-i Âl-i Osman*, s. 7, 10, 12.

¹⁰⁹⁰ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 6b.

¹⁰⁹¹ MA, RKR, 179/2, s. 16.

¹⁰⁹² MA, RKR, 179/2, s. 125.

¹⁰⁹³ G. Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr*, C.II, s. 76.

silke içerisinde hareket ettiğini ve zümrenin bu durumu ile kapalı bir grup oluşturduğunu ifade etmektedir.

Yukarıda ele alınan ilmiyye tarîkindeki hareket konusu ile silke girip istihdam olunan zümre mensuplarının silke içerisindeki hareket özellikleri ve biçimleri açıklanmaya çalışılmış, bu konuya geçilmeden önce ilmiyye silkindeki mansıblar ele alınmış devamında ise bu mansıblar üzerinde gerçekleşen mansıpta, mekânda ve grup içerisindeki hareket değerlendirilmiştir.

SONUÇ

XVI. yüzyılda ilmiyye zümresinin konu edildiği bu çalışmada öncelikle kaynak grubumuzu oluşturan kadıasker ruznâmçeleri incelenmiş ve kadıasker ruznâmçelerindeki verilerin bütüncül ve tek tek örneklem boyutunda değerlendirilip tarih bilgisine dönüştürülmesiyle ilmiyye teşkilatına dair mevcut bilgilerimizin artırılacağı tespit edilmiştir. Ruznâmçe defterlerinin tek isimlendirme altında, üç grup defterden oluştuğu belirlenerek, defterlerin içeriklerinin ve diplomatik özelliklerinin farklı olması nedeniyle atama, azil ve tebdîl kayıtlarının bulunduğu defterlerin hareket; mülâzım kayıtlarının yer aldığı defterlerin mülâzım; cihet tevcihlerini içeren defterlerin ise cihet ruznâmçesi olarak adlandırılması önerilmiştir. Ayrıca, bu hususta cihet ruznâmçesi ile hurûfât defterleri arasındaki benzerlik ortaya konularak hurûfât defterlerinin en eski örneklerinin cihet ruznâmçeleri olduğu tespit edilmiştir.

Tezimizde ikinci inceleme alanımız, ilmiyye silkine girişi sağlayan mülâzemet sistemidir. Mülâzemet sisteminin, XV. yüzyılın sonlarında oluşturulup XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde yapılan yeni düzenlemelerle klasik karakterini kazandığı ve sistemin, ilmiyye silkinde istihdam edilecek personelin, belirlenmiş olan ideal tipe kavuşturulması, ulemâya verilen kadrolar vasıtasıyla silke giren kişi sayısının sınırlanması, zümrenin zihniyet yapısının kontrol altında tutulması sebepleriyle hayata geçirildiği belirlenmiştir. Devlet'in, ilmiyye zümresine girmek için medrese eğitimi alarak mevâlî ve yüksek dereceli müderrislerin hizmetinde bulunmak suretiyle silke girişi sağlamak istediği ve bu yolun "tarık ile" ifadesiyle adlandırıldığı; bu yolun dışında, seyfiyye zümresi mensuplarından ve saraylarda hoca olanlardan ulemâdan ders görmek suretiyle ve rica, şefaât ve hile yollarını kullanarak silke girmek isteyenlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple devlet, XVI. yüzyılın sonlarında silke giriş yolunu tek tipe indirmek ve silke girişi kontrol altında tutmak istemiştir. Bu isteğin oluşmasında yüzyılın ikinci yarısında yaşanan nüfus artışı da rol oynamıştır. Çünkü, nüfus artışı silke girerek istihdam olunmak isteyen kişi sayısını artırarak ilmiyye zümresini de etkilemiştir. Bu durum, silke girişte mevâlî ve müderris kadrolarında da yığılmalara neden olmuş ve sınırlandırma yapılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu

sebeplerle silke girişin tek yolu olarak mevâlî ve müderris kadroları gösterilmiştir. Diğer zümrelerden giriş engellenmeye çalışılmış, özellikle, seyfiyyeden giriş yasaklanmıştır. Tüm bu çabalar, ilmiyyenin kapalı bir zümre hâline dönüşmesinde önemli merhaleler oluşturmuştur.

Silke giriş yolları içerisinde mevâlî ve müderris kadrolarından girişte de bir takım sorunlarla karşılaşmıştır. Mülâzemet yolları içerisinde özellikle *vefat* ve *teşrif* yoluyla silke giren kişi sayısında artış olması silkteki kadroları şişirmiştir. Özellikle vefat eden âlimlerden mülâzım olanlar, mülâzım sayısının önemli ölçüde artmasına sebep olmuştur. Bir âlim vefat ettiğinde geride bıraktığı talebesi otuzu, kırkı bulabilmiştir. Bu yolla silke giriş yüzyılın son çeyreğinde % 48.05'e kadar yükselmiştir. Silke girişteki bu oran yüksekliği diğer yollardan giren mülâzımların da atanmak için daha fazla süre beklemelerine neden olmuştur. Bu sebeple ciddi tedbirler alınmış, yüzyılın ortalarında, vefat eden âlimin tüm talebesi derecelere ayrılarak silke katılır iken, yüzyılın sonlarında sadece en başarılı olanları girebilmiştir. Geriye kalan talebenin bir kısmı nevbetleri beklemek durumunda kalmış, bir kısmı ise ulemâya dağıtılarak, yeni hocalarının kadrolarından mülâzım olmaya çalışmışlardır. Silkte yığılmaya neden olan bir diğer yol, *teşrif* idi. Mevâlî bir mansıbdan diğerine hareket ettiklerinde *teşrif* yoluyla mülâzım vermişlerdir. Dönemin en itibarlı medreseleri olan sultanın ve validesinin yaptırdığı medreselere hareket eden müderrislere de ayrıcalıklı davranılmış ve kurucularına hürmeten çok sayıda mülâzımları silke girmiştir. Bazen de tekâüde hareket edenler de mülâzım vermişlerdir. Bu nedenlerle 1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesinde vefat ve teşrif yoluyla silke girişi sınırlandırma noktasında ciddi tedbirler alınmıştır. Ayrıca, silke giriş hususunda şefaak yoluyla silke girenlerin oranında yüzyıl ortalarına göre düşme görülmüştür. Devlet, liyakate göre silke girilmesini, rica, şefaak ve iltimasla girişin önlenmesini istemiştir. Bu hususta kadıaskerler de sıkça uyarılmışlardır.

Mülâzım ruznâmçelerinin tahlili ile yüzyılın sonunda çıkarılan İlmiyye Kanunnamesinin hangi şartlar ve nedenlerle oluşturulup çıkarıldığı tespit edilmiş, kanunnamenin anlamlandırılması yönünde katkı sağlanmıştır. Zira, elde edilen veriler kanunnamede yer alan maddelerin hazırlanma sebeplerini ortaya çıkarmıştır.

Silke giren mülâzımların toplumun hangi katmanlarından ve mekânlarından beslendiği bu alandaki verilerin değerlendirilmesiyle ortaya konulmuştur. Klasik dönemde mevcut baba mesleğini devam ettirme neticesinde ilmiye kadrolarının beşte birinin ilmiye zümresi mensuplarının ya da toplumun önde gelenlerinin çocukları tarafından doldurulduğu, bunlar içinde de yüksek dereceli ulemâ ve şeyh çocuklarının % 2-4 aralığında silke katıldıkları tespit edilmiştir. Mekân boyutunda ise İstanbul'dan silke katılanlar % 2-4, Rumeli'den silke girenler % 15-18, Anadolu'dan silke girenler % 76-81 aralığındadır. Bunların dışında % 1'lik bir oran teşkil etmeyecek kadar Mardin, Tebriz, Mısır, Nahçıvan, Dımaşk, Halep gibi bölgelerden gelen mülâzımların varlığı belirlenmiştir. Mülâzımların yetiştikleri mekânlar Rumeli ve Anadolu'da imparatorluk sathına yayılmışsa da ortalama % 80'lik bir oranın doğuda Sivas'a kadar olan Anadolu yarımadasından geldikleri tespit edilmiştir. Bu yarımada içerisinde Bolu, Kastamonu, Canik, Karaman ve Aydın bölgelerinden yetişenler önemli bir oran teşkil etmiştir. Bu veriler, XVI. yüzyılın ikinci yarısında ilmiye tarîkinin sıradan kimseler için gerekli şartları sağladıkları takdirde önemli bir istihdam alanı olduğunu göstermiştir. Literatürde zikredilen kastlaşma ise müteakip yüzyıllarda ortaya çıkmıştır.

Tezde incelenen üçüncü husus, ilmiye tarîkinde istihdamdır. Ulemâ, Osmanlı devlet anlayışını ve dolayısıyla ideolojisini biçimlendiren ve meşrulaştıran en önemli grup olmasının yanı sıra *iftâ*, *tadrîs* ve *kazâ* hizmetlerinde istihdam edilerek klasik dönemde, devletin bürokratik alanındaki insan gücünü de oluşturmuştur. Zümre mensupları mülâzemet sistemi ile silke girdikten sonra *zamân-ı mülâzemet* adı verilen sürenin bitiminde istedikleri bir göreve atanabilmişlerdir. Müderrisliği tercih eden mülâzımlardan başarılı olanlar iç-ilde diğerleri ise iç-il dışında görevlendirilmişlerdir. Çünkü iç-ildeki müderrislere mevâlîye yükselme kapısı açıktı ve ilmî kariyer de yapabilmekteydiler. Kadılar ise kendi canibleri içerisinde bölge ayırt edilmeksizin en küçük rütbeli kadılıklara atanarak kariyerlerine başlamışlardır.

İlmiye zümresindeki mansıbları tasarruf süreklilik arzetmemiştir. Kadroların, istihdam olunacak personel sayısına nazaran az sayıda olması istihdamda rotasyon sistemini doğurmuştur. *Müddet-i örfiyye* adı verilen süre ile

mansib tasarruf edildikten sonra, görevsiz kalınan infisâl süresi başlamıştır. Örfi müddet, XVI. yüzyılın son çeyreğinde iki yıl idi. Zümre mensuplarının mansıbsız kaldığı infisâl süresi ise büyük oranda en fazla üç yıl idi ve bu süre sonunda yeni bir göreve atanabilmişlerdir. Uygulanan bu mecburi istihdam biçimi, ilmiyye zümresini ve Osmanlı toplum hayatını olumsuz etkilemiştir. Mansıbsız kalınan dönemde kadılar ve müderrisler bir takım hizmetlerde istihdam olunsalar da geçim sıkıntısına düşmüşlerdir. Bu sıkıntı, özellikle kadıların göreve geldiklerinde haksız kazanç elde etme yollarına başvurmalarına ve reaya zulmetmelerine yol açmıştır.

Silkte istihdam hususunda mevâlî ve yüksek dereceli müderrislerin çocukları ile diğer hizmet alanlarından silke girenlerin ayrıcalıklı oldukları tespit edilmiştir. Sıradan zümre mensupları silkin en alt kademelerinde istihdam edilerek kariyerlerine başlarken, yukarıda zikredilen grup daha üst basamaklardan kariyere girmişlerdir. Bu durum onların daha hızlı ilerlemeleri sonucunu doğurmuş böylece silkin üst kademelerine bu kişiler kolaylıkla çıkabilmişlerdir. Bu sebeple, sistem zamanın layiha yazarları ve tarihçileri tarafından eleştiri konusu yapılmıştır.

Devlet, kurduğu örgüt ve bürokrasi ile mevcut personelini istihdamda da silk kurallarına riayet ederek zümre mensuplarına karşı adaletli davranmaya çalışmıştır. Bürokratik sistemde zümre mensupları ümerâyaya, kadıaskerlere veya divâna uğradığı haksızlığı bildirebilmiştir. Teftiş sonucunda haklı bulunanlar ise görevlerine iade edilmişlerdir. Bu minvalde, kimi zaman kadıaskerler haksızlık ettiği, rüşvet aldığı, kayırmacı davrandığı için takibata uğrayıp azledilmişlerdir.

Devlet, istihdam ettiği görevlilerinden de “adalet” üzere davranmalarını ve silk kurallarına riayet etmelerini istemiştir. Bunlara dair reayanın ve diğer görevlilerin şikâyet hakkının bulunması ilmiyye zümresi mensuplarının denetlenmesini sağlamıştır. Zulmü, usulsüzlüğü ve ihmali bulunanlar azledilmişlerdir. Bunun karşılığında “reaya” memnuniyetini kazanma silk mensupları açısından büyük önem arz etmiştir. Zira, reayanın isteği üzerine daha önce görevli olanlar tekrar kadılığa atanabilmişlerdir. Kadılar görev alanlarının niteliği sebebiyle müderrislere nazaran iki kat daha fazla oranda azledilmişler, üç kat daha fazla oranda ise tebdîle uğramışlardır. Kadıların en önemli azil sebepleri arasında, silkteki istihdam kuralları, görevi beratsız tasarruf etme ve malî

görevlerdeki kusurları gelir iken, müderrislerin azil sebepleri arasında mansıbı beratsız tasarruf etme, müderrislik görevini yerine getirmeme ve silkteki istihdam kuralına uymama yer alır.

İstihdamda zümre mensuplarının istekleri de dikkate alınmıştır. Bu dikkat daha atanma sürecinde ortaya çıkmıştır. Çünkü zümre mensupları talip oldukları görevlere atanmışlardır. İstemedikleri tebdilleri kendi rızalarının bulunmadığını belirterek reddedebilmişlerdir. Atandığı kazânın çok uzak olması, kazânın havasının sıhhatine uygun olmaması gibi nedenlerle atandıkları kazâları kabul etmeyip, değiştirmeyi talep etmişlerdir. Devlet, istihdamda diğer gerekliliklerinin yanı sıra pragmatik de davranmış, görev alanının niteliğine göre atama yapmıştır. Bu uygulama özellikle mukâtaa alanlarının ve vakıf gelirlerinin tahsilinde gerçekleşmiştir.

Tezde ele alınan son konu ilmiye silkindeki harekettir. Bu çerçevede önce, kazâ ve medrese teşkilatlanması ele alınmıştır. Osmanlı Devleti, kazâları nüfusuna, önemine ve gelir kazandırma durumuna göre derecelendirmiştir. Kadılıkların derecelendirilmesinde XVI. yüzyılın başlarına göre yüzyılın ikinci yarısında standartlaşma gerçekleştiği ve kadıaskerlerin yetki alanındaki kadılıkların yevmî 25 akçeden yevmî 300 akçeye değin kademelendiği belirlenmiştir. Medreseler ise, okutulan kitap isimlerine göre gruplandırılmışsa da, elde edilen gelirler de bu isimlendirmeye yansımıştır. Kadıasker, hâric medreselerin altında kalan medreselerin atama muamelatını yürütmüştür. Müftülük hizmeti ise belirli mahallerde, mahallin en itibarlı medreselerine verilmiştir.

Silkte istihdam edilen zümre mensupları belirlenmiş mansıblar üzerinde hareket ederek kariyerlerini gerçekleştirmişlerdir. En alt kademedden başlayarak ve mertebeleri görevli ve görevsiz kaldıkları döngülerle katetmişlerdir. Mansıbdaki hareket ederlerken mekânda ve grup içerisinde de hareketleri söz konusu olmuştur. Silk üyeleri mekânda, % 98.92'lik oranda Rumeli canibi içerisinde hareket etmişlerdir. Kendi canibleri içerisinde mekândaki hareket biçimleri, kadılar ve müderrisler için farklı eğilimlerde idi. Kadılar Rumeli'nin tüm sathında hareket edebiliyorlardı. Bu hareket tarzı, devletin istihdam ettiği personelini uzun süre ile aynı mekânda tutmama politikasıyla ve kadılık derecelerinin tüm

Rumeli’de homojen biçimde dağılmasıyla ilişkilidir. Müderrisler için ise iç-il ve dışı olarak ayırım yapılmıştır. İç-il dışında görevli müderrisler, iç-ildekilere nazaran daha fazla oranda kadılığa hareket etmişlerdir.

Silk içerisinde kadılık ve müderrislik hizmet alanlarında devamlı bir hareketlilik söz konusu değildi. Müderrisler, istedikleri takdirde kadılığa hareket edebilirlerken kadılar için bu yol sınırlı idi. Kadılar müderrisliğe emeklilik istediklerinde geçebilmiş ve ömürleri boyunca herhangi bir medreseyi düşük yevmiyelerle tasarruf edebilmişlerdir. Kasaba kadılarının iç-ildeki medreselere atanmalarına izin verilmemiştir. Kadılar bir mansıbdan diğerine hareket ederlerken ve terakkî alırlarken görevlerindeki başarıları özellikle malî alandaki başarıları büyük önem arz etmiştir. Müderrisler için ise müderrislerin derslerini düzenli yapmaları ve diğer görevlerindeki başarıları önemli rol oynamıştır.

Zümre mensupları, ümerânın, reayanın, mukâtaa müfettişlerinin, nâzırlarının, çevre kadılarının, vakıf mütevellilerinin arzları ile silkte terakkî alabilmişlerdir. Arzların olabilmesi için reayaya zulm edilmeyerek reayanın memnuniyetinin kazanılması, taşradaki diğer görevlilerle uyum içinde çalışılması ve verilen hizmetin düzgün ve doğru biçimde yapılması gerekirdi. Bu tutumları sergileyen silk üyelerinin terakkilerle tarîkde ilerlemeleri sağlanmıştır. Aksi bir durumda ise azle maruz kalmışlardır. Bunların yanı sıra merkezden gönderilen emirlerin zamanında, gerektiği biçimde yapılması ve bu emirlerin yürütücülerinin arzları da silke mensupları için büyük önem taşımıştır. Veziriazam, defterdar ve emîr-i âhur gibi görevliler bu yürütücüler içerisinde yer almaktadır.

Osmanlı Devleti’nin “merkeziyetçi” bir yapıda olması, devlete dair bütün kararların İstanbul’da çözülmesi sonucunu doğurmuştur. Bu yapı gereği ilmiye bürokrasisinin bürokratik muamelatı da kadıaskerler tarafından İstanbul’da yürütülmüş ve Divân-ı Hümayûn ve kadıaskerlikler bu bürokrasisinin merkezi olmuştur. Bu merkezîlik kimi zaman bürokrasinin işleyişinde zafiyete de neden olmuştur. Çünkü XVI. yüzyılda ulaşım ve haberleşme insan ve hayvan gücüne dayanmakta idi. Bürokratik kayıt sistemi de kimi zaman hilelere ortam hazırlamakta idi. Sahte belgeler sunulması, gerçek dışı arzlarda bulunulması ve bürokrasideki denetimi güç yolların kullanımı ile ilmiye bürokrasisi zafiyete düşebilmiştir. Devlet, bu durumun bilincinde olmuş ve bunları önleme noktasında

dönemin bilimsel ve teknolojik imkanlarını kullanarak önlemler almaya çalışmış, özellikle ilmiyedeki kayıt sistemini güçlendirmeye yönelik adımlar atmıştır.

Osmanlı Devleti, ilmiyye örgütü ve bürokrasisini XVI. yüzyılda daha da kurumsallaştırmaya yönelik adımlar atmaya çalışmıştır. Devlet, bu adımlar ile hanedan yönetimindeki devletlerde olan patrimonyal karakterden arınıp liyakate ve her bir personelin özlük haklarına saygılı bir idarî yönetim kurma çabası gütmüştür. Bu açıdan yüzyılın sonunda çıkarılan ilmiyye kanûnnâmesi çok önemlidir. Bu kanûnnâme ve onun öncesindeki düzenlemeler, ilmiyye bürokrasisinde de etkili olan patrimonyal karakterin etkisini kırma yönünde devletin aldığı ciddi adımlar olarak kabul edilmelidir. Dolayısıyla, Weber'in tespitini yaptığı patrimonyal karakterin tam anlamıyla Osmanlı Devleti için söz konusu olamayacağı belirtilmelidir.

Bu teze ana veri kaynağı olan kadiasker ruznâmçelerindeki verilerin bütüncül tahliliyle ortaya çıkan tablo metne yansıtılmıştır. Ancak bu tabloda yeterince açıklanamayan hususlar da mevcuttur. Bunlardan birincisi, defterlerde mevleviyet ve kırklı medreselerin üzerinde yer alan mansıblara atamaların bulunması nedeniyle ilmiyye piramidinin üst katmanlarının istihdam ve hareketine dair veri elde edilememesidir. Mülâzım veren ulemânın hareketine dair mülâzım ruznâmçelerinde veriler bulunsa da bunlar sadece mülâzım veren ulemâyı gösterir. İkincisi, ruznâmçe defterlerinde geçen derecelerin kadıların ve müderrislerin derecelerini yansıtmasıdır. Bu sebeple kazâların sitte, ûlâ...vb., varsa XVII. yüzyıldaki gibi rütbeleri belirlenememiştir. Aynı durum medreseler için de geçerli olup medreselerin statüsü kesin delillerle ortaya konulamamıştır. Metinde belirtilen yevmiyeler, kazâları ve medreseleri tasarruf eden kadı ve müderrislerin yevmiyelerini göstermektedir.

Yukarıda zikredilen bilgilerin ışığında, XVI. yüzyılda ilmiyye tarîkinde önemli bir kurumsallaşma ve bürokratikleşme tespit edilmiştir. Bu faaliyetler ile silk klasik karakterine büründürülmüş, kayırmacı ilişkilerden arındırılmaya çalışılmış, diğer silklere nazaran homojen ve kapalı bir hüviyet kazanmış ve istihdam edilen ulemâ, yürüttüğü tadrîs, kazâ ve iftâ hizmetleri ile toplumun ve devletin en önemli bürokratik unsurları arasında yerini almıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

1. Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi

Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçeleri, 178/1, 179/2, 180/3, 181/4, 182/5, 183/6, 184/7, 189/12, 204/27.

2. Nuruosmaniye Kütüphanesi

Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçeleri, 5193/2, 5193/3, 5193/4.

3. Süleymaniye Kütüphanesi

“İlmiyye Kanûnnâmesi”, *Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, Nr.1004.*

4. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Yazma 140, 144.

5. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Hurûfât Defterleri, Nr.1197,1223

B. Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay., Ankara 1993.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay., Ankara 1999.

167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rûm-ili Defteri (937/1530) I, Haz. Ali Coskun vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003.

167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rûm-ili Defteri (937/1530) II, Haz. Murat Yüzbaşıoğlu vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003.

367 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rûm-ili Defteri İle 114, 390 ve 101 Numaralı İcmal Defterleri(920-937) I-II, Haz.Ahmet Özkılınç vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007.

370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rûm-ili Defteri (937/1530) I, Haz. Ahmet Özkılınç vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2001.

370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rûm-ili Defteri (937/1530) II, Haz. Ahmet Özkılınç vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002.

91,164, MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik Livaları İcmal Tahrir Defterleri (926-939/1520-1533) I-II, Haz.Ahmet Özkılınç vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.

CEYLAN, Nedim, 951-959 (1544-1556) Tarihli Rumeli Kadiaskeri Ruznâmesi, İÜEF, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyetleri Tarihi Kürsüsü Meznuniyet Tezi, Ekim 1980

MCGOWAN, Bruce W., Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, TTK, Ankara 1983.

ORAL, Ertuğrul, 993-994 (1585-1586) Tarihli Rumeli Kadiaskeri Ruznamesi, İÜEF, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyetleri Tarihi Kürsüsü Meznuniyet Tezi, Ekim 1980.

TOPKAPI Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, Haz. Halil Sahillioğlu, IRCICA yay., İstanbul 2002.

UZAN, Süleyman, 997-998 (1589-1590) Tarihli Rumeli Kadiaskeri Ruznâmesi, İÜEF, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyetleri Tarihi Kürsüsü Meznuniyet Tezi, Ekim 1980.

C. Kaynak Eserler

Aynî Ali Efendi Risalesi, Haz. Hadiye Tuncer, Ankara 1964.

Busbecg, G.de, *Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hatıratı (Türk Mektupları)*, Serdengeçti Neşriyatı, Ankara 1953.

Fatih Sultan Mehmed Kanûnnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin), Haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi yay., İstanbul 2003.

Feridun Bey, *Münşeâtüs-Selatîn*, C.II, İstanbul 1275.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, C.II, *Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, Haz. M. Hüdai Şentürk, TTK, Ankara 2003.

_____, *Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr*, Haz. Ahmet Uğur vd., Kayseri 2006.

_____, *Künh'ül-Ahbâr*, C. 4, TTK Kütüphanesi, Yazma 575.

Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, C.I, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, 3. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999.

Hasan Bey-zâde Tarihi, Haz. Şevki Nezihi Aykut, C.III, TTK, Ankara 2004.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim İlgürel, TTK yay., Ankara 1998.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, C. V, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1999.

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, C. I, Haz. İbrahim Kutluk, TTK yay., Ankara 1989.

Koçi Bey Risalesi, Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ yay, Ankara 1998.

Koçi Bey Risalesi, Haz. Zuhuri Danışman, MEB, İstanbul 1993.

Koçi Bey Risaleleri, Haz. Seda Çakmakcıoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.

Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü'ş-Şakâik*, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.

Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik fî Tekmiletü'ş-Şakâik*, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.

Peçevî Tarihi, C. I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1999.

Tarih-i Naîmâ, Haz. Mehmed İpşirli, C.I-III, TTK Yay., Ankara 2007.

Tarih-i Raşid, C.IV, İstanbul 1282.

Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595) I-II, Hazırlayan Mehmed İpşirli, TTK yay, Ankara 1999.

Taşköprülüzâde, Ahmet, *Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devlet'i-Osmâniyye*, Çev. Muharrem Tan, İz yay., İstanbul 2007.

Tevkii Abdurrahman Paşa, “Osmanlı Kanûnnâmeleri”, *Milli Tetebbular Mecmûası*, C. I, S.3, İstanbul 1331, s.497-544.

Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), Haz. Ziya Yılmaz, TTK yay., Ankara 2003.

Uşşâkîzâde Târîhi, C.2, Haz. Raşit Gündoğdu, Çamlıca Basım Yayım, İstanbul 2005.

D. Araştırma Eserler

AKDAĞ, Mustafa, “Medreseli İsyanı”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, 1949-1950, s.361-387.

_____, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi 2 (1453-1559)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.2,4,7,8, İstanbul 1990, 1992, 1994.

AKGÜNDÜZ, Murat, *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, Beyan Yay., İstanbul 2002.

ALKAN, Mustafa, “Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği”, *XV. Türk Tarih Kongresi'nde Sunulan Yayınlanmamış Tebliğ*, Ankara 2006.

ALTUNDAĞ, Şinasi, “Osmanlılarda Kadıların Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında”, *VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1967, s.342-354

ARIK, Feda Şamil, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi”, *OTAM*, S.8, Ankara 1997, s.1-72.

ATAY, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah yay., İstanbul 1983.

AVCILAR, Suna Başak, “Osmanlı Tabakalaşma Sistemine İlişkin Görüşler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı*, C.4, Yeni Türkiye yay., Ankara 1999, s.55-68.

AYDIN, Bilgin-Günelan, Rıfat, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*, Yeditepe Yay., İstanbul 2008.

AYDIN Bilgin-Kurt İsmail, Yurdakul İlhami, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, İsam yay., İstanbul 2006.

BALTACI, Cahid, “Kadıasker Ruznâmçelerinin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti”, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, C.IV, S.1, s.55-100.

_____, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, I-II, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul 2005.

BAŞBAKANLIK Osmanlı Arşiv Rehberi, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay., İstanbul 2000.

BEYAZIT, Yasemin, “Rumeli Kadılıkları ve Rütbelerine Dair 1837 Tarihli Bir Yazma”, *Belgeler*, C. XXVIII/32, Ankara 2007.

BİLGE, Mustafa , *İlk Osmanlı Medreseleri*, İÜEF yay., İstanbul 1984.

BURKE, Peter, *Bilginin Toplumsal Tarihi*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2004.

ÇALIK, Sıddık, *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlar'da Osmanlı Düzeni (15.-16 Yüzyıllar)*, Bosna Hersek Dostları Vakfı yay., Ankara 2005.

ÇAKAR, ENVER, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ 2003.

ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukâtaa Sistemi (XVI-XVIII.Yüzyıl)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.

ÇERÇİ, Faris, *Gelibolulu Mustafa Âli Ve Künhül-Ahbarı'nda II. Selim, III. Murat ve III. Mehmed Devirleri*, C.I-III, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 2000.

ÇİÇEK, Kemal “Kıbrıs Osmanlı Dönemi”, *DİA*, C.25, Ankara 2002, s.374-380.

DALSAR, Fahri, “Medreseler Kanûnnâmesi”, *Nilüfer Dergisi*, S.5, Eylül 1945, s.15-16

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 3-4, Türkiye Yayınevi, 1961.

DARLİNG, Linda T., *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Brill, 1996.

DÁVID, Géza, “Budun”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s.344-348.

_____, “Eğri”, *DİA*, C.10, İstanbul 1994, s.489-491.

_____, “Kanije”, *DİA*, C.24, İstanbul 2001, s.307-308.

_____, “Osmanlı Avrupa’sında Yönetim”, *Kanuni Çağı Yeniçağ’da Osmanlı Dünyası*, Ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2002, s.72-91.

DELİLBAŞI, Melek “16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Editör Elizabeth A. Zachariadou ,Tarih Vakfı Yay., s.73-91.

ELGER, Ralf, “16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla İstanbul’da Arap Entellüekteller”, *Istanbul im Wandel der Jahrhunderte (18. – 20. Jahrhundert): Internationales Symposium*, am Donnerstag, den 27. Januar 2005 an der Ludwig-Maximilians-Universität München.

EMECEN, Feridun, “Bosna Eyaleti”, *DİA*, C.6, İstanbul 1992, s.296-297.

ERGENÇ, Özer, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay, Ankara 1995.

ERÜNSAL, İsmail, “Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İÜEF, X-XI, 1981, s. 3-15

FAROQHİ, Suraiya “Social Mobility Among the Ottoman Ulemâ in the Late Sixteenth Century”, *International Journal of Middle East Studies*, 4 (1973), Printed in Great Britain s. 204-218.

GİBB H.A. and Bowen Harold, *Islamic Society And The West A Study Of The Western Civilization On Moslem Culture İn The Near East*, Part II, Oxford Universtity Pres, London 1957.

GÖKBİLGİN,Tayyib, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Mülkler-Mukâtaalar*, İstanbul 1952.

_____, “XVI. Asırda Mukâtaa Ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü”, *IV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1952.

_____,“Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları”, *Bellekten*, XX/78, 1956,247-285.

GÖKÇE, Turan, “934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilâyeti Kadılıkları ve Kadıları” *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s.77-94.

_____, “Anadolu Vilâyetine Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.IX, 1994, s. 215-259

_____, “934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilayeti Medreseleri ve Müderrisleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XI, İzmir 1996, s. 163-175.

GÖYÜNÇ, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK Yay., Ankara 1991.

_____, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)”, *Osmanlı*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.77-88.

HEYD, Uriel, *Studies In Old Ottoman Criminal Law*, Oxford University Press 1973.

HIZLI, Mefail, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Esra Kitabevi, Bursa 1997.

HUART, Cl., “Kazasker”, *İA*, C.6, 1955, s. 522-523

ITZKOWITZ, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslamî Gelenek*, Çev.İsmet Özel, Şule yay., İstanbul 1997

İMBER, Colin, *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2004.

İNALCIK, Halil, “Mahkeme”, *İA*, 1957, C. VII, s.149-151.

_____, “The Ruznâmçe Registers Of The Kadiasker of Rumeli As Preserved In The İstanbul Müftülük Archives”, *Turcica*, XX, Paris 1988, s.251-275.

_____, “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, Çev. Mehmed Özden-Fahri Unan, *Türkiye Günlüğü*, S.11, Yaz 1990, s.31-41.

_____, “ ‘Sultanizm’ Üzerine Yorumlar: Max Weber’in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi”, *Dünü Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Çev. Kemal Aydın Akagündüz, S.7, Ekim 1994, s.5-26.

_____, “Adâletnâmeler”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yay., İstanbul 2000, s. 75-190.

_____, “Şikâyet Hakkı Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yay., İstanbul 2000, s. 49-71.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, 1300-1600, Eren yay., İstanbul 2000.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.

_____, "Kazasker Ruznâmçe Defterine Göre Kadılık", *Adalet Kitabı*, Haz. Bülent Arı-Selim Aslantaş, Adalet Bakanlığı Yay., Ankara 2007.

_____, "Rumeli", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 232-235.

İNBAŞI, Mehmed, *Osmanlı İdaresinde Üsküp Kazâsı (1455-1569)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995.

İNCİCIYAN P.L.-Andreasyan H.D., "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.2-3, 1973-1974, s.11-88.

İPŞİRLİ, Mehmed, "Hasan Kâfi el-Akhisârî ve Devlet Düzenine Âit Eseri: Usûlü'l-Hikem fî Nizâmî'l-Âlem", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11 (1979-80), 1982, s. 239-278.

_____, "Osmanlı İlmiyye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10-11, İÜEF Basımevi, 1983, s.221-231

_____, "Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi Hakkında Yapılan Tahkikat ve Bunun İlmiyye Teşkilatı Bakımından Önemi", *İslam Tetkikleri Dergisi*, C.VIII, S.1-4,1984, s.205-218.

_____, "Şeyhülislâm Sunullah Efendi", *İÜEF, Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.13, İstanbul 1987, s.209-256.

_____, "Osmanlı İlmiyye Mesleği Hakkında Gözlemler XVI.-XVII. Asırlar", *Osmanlı Araştırmaları*, Vol.7-8, January 1988, s.273-285.

_____, "Bilâd-ı Selâse", *DİA*, C.6, İstanbul 1992, s.151-152.

_____, "Buk'a", *DİA*, C.6, İstanbul 1992, s.386-387.

_____, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", *Belleten*, LXI/232, Aralık 1997, s.597-700.

İZGİ, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim I-II*, İz yay., İstanbul 1997.

KILIÇ, Rüya, *Osmanlıda Seyyid ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

KOÇ, Yunus, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Nüfus Yapısı (1300-1600)”, *Osmanlı*, C.IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.

KRAMERS, J.H. “Şeyhülislam”, *İA*, C.11, 1970-1971, s.485-489.

KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası Ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1978.

KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edib, *Süleymaniye Vakfıyesi*, Vakıf Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1962.

LOWRY, Heath, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550 Kuzey Yunanistan’ın Fethi, İskanı ve Alt Yapı Çalışması*, Bahçeşehir Üniversitesi Yay., İstanbul 2008.

MARDİN, Ebül’Ula, “Kadı”, *İA*, C.6, 1955, s.42-46

MATSUO, Yuriko, “The Mülâzemet System in the İlmiye Organization in the Ottoman Empire (1520-1620): According to Candidate Registers (Rumeli Kazaskerliği Ruznâmesi)”, *Japan Association for Middle East Studies*, No 11, 1996, s.39-69.

_____, “The Mülâzemet System: Education and Recruitment of Ottoman Ulemâ in the 16th and 17th Centuries”, *Workshop Reproduction of Islamic Knowledge in the Ottoman Empire: Continuity and Change in the Islamic and Otoman Traditions*, 2001, www.ioc.u-tokyo.ac.jp/~5jimu/reports/011027-j.html.

MAJER, Hans Georg, “Osmanlı Ulemâsının Ekonomik Durumu”, *İÜEF, Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.16, 1998, s.99-107.

MUMCU, Ahmet, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985.

_____, *Osmanlı Hukukunda Zulüm*, Phoenix yay., Ankara 2007.

MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık yay., İstanbul 1995.

NAGY, Kaldy, “Kâdi,” *EI*, Vol. 4, 1978,s.375.

_____, “Kâdî ‘asker’,” *EI*, Vol. 4, 1978,s.375-376.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998.

_____, “Dini Bilimler ve Ulemâ”, *Osmanlı Uygarlığı*, C.I, Haz. Halil İnalcık-Günsel Renda, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., İstanbul 2002, s.242-265.

_____, “Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı”, *Türkler*, C.11, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s.15-26.

ORTAYLI, İlber, “ 18.Yüzyılda İlimiye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar”, *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayı, s.155-159

_____, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara 1994.

_____, “Kadı”, *DİA*, C.24, İstanbul 2001, s.69-73.

ORUÇ, Hatice, “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *OTAM*, S.18, Ankara 2005, s.249-271.

OSMANLI İdaresinde Kıbrıs, Haz. Hacı Osman Yıldırım-Vahdettin Atik vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara 2000.

ÖZ, Mehmet, *Osmanlı'da 'Çözülme' Ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, Dergah yay., İstanbul 1997.

ÖZERGİN, M.Kemal, “Eski Bir Ruznâmeğe Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İÜEF, S. 4-5, 1973-74, s.263-290.

_____, “Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi”, *Ord. Prof. Dr. İ.Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK yay., Ankara 1988, s.251-309.

ÖZTÜRK, Yücel, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2000.

_____, “Kefe”, *DİA*, C.25, Ankara 2002, s. 182-184.

PULAHA Selami-Yücel Yaşar, *I. Selim Kanunnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları*, TTK Yay., Ankara 1988.

REPP, R.C., *The Müfti of Istanbul A Study in the Development of The Ottoman Learned Hierarchy*, Ithaca Press, London 1986.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Ruznâmçe”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan -2 Mayıs 1986*, İstanbul 1988, s.113-139.

SARIKAYA, Yaşar, *Merkez İle Taşra Arasında Bir Osmanlı Âlimi Ebu Said El-Hâdimî*, Kitap Yayınevi, Ocak 2008.

ŞENTOP, Mustafa, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Klasik Yay., İstanbul 2005.

TAŞ, Hülya, “Osmanlı’da ‘Şikâyet Hakkı’nın Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Memleket Dergisi*, C.2, S.3, 2007, s.186-204.

TODOROV, Nikolai, *The Balkan City 1400-1600*, University of Washington Press, Seattle and London, 1983.

UNAN, Fahri, “XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetim Kademesi İçinde Ebussuud Efendi Ailesi”, *Türk Yurdu*, XI/50, Ankara 1991, s.25-29.

_____, “Osmanlı Resmi Düşüncesinin ‘İlmiye Tarîki’ İçindeki Etkileri Patronaj İlişkileri”, *Türk Yurdu*, C.XI, S. 45, Mayıs 1991, s. 33-41.

_____, “Osmanlı İlmiye Tarîkinde ‘Paye’li Tayinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı”, *Belleten*, LXII/233, Ankara 1998.

_____, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye yay., C.5, Ankara 1999, s.140-160.

_____, “Osmanlı Medreselerinde Ulemânın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmî Performans Üzerindeki Etkisi”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.III, Ankara 2000, s.669-676.

_____, *Mevleviyet*, DİA, C.29, Ankara 2002, s.467-468.

_____, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, TTK, Ankara 2003.

_____, *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar Kınalı-zâde Ali'nin Medîne-i Fâzılası*, Lotus Yay., Ankara 2004.

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, “İstanbul ve Bilad-ı Selase Denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılıkları”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III, 1957, s.25-32.

_____, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1984.

_____, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C.II, TTK yay., Ankara 1995.

ÜNAL, Ayhan Afşin, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz-Ege Adaları) Ya da Kaptan Paşa Eyaleti”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 2002, s. 251-261.

ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK yay., Ankara 1989.

YİĞİT, Ahmet “XVI.Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kadıları ve Mühimme Defterlerine Göre Vazifeleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XIV, İzmir 1999, s.157-173.

YÜCEL, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitâb-ı Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'il Mü'minîn, Hırzû'l-Mülûk*, TTK, Ankara 1988.

ZİLFİ, Madeline, “The İlmiyye Registers And The Ottoman Medrese System Prior To The Tanzimat”, *Contributions a l'histoire Economique et Sociale de l'Empire Ottoman*, Collection Turcuca III, Paris 1983.

_____, *The Politics of Piety-The Ottoman Ulemâ In The Postclassical Age (1600-1800)*, Bibliotheca Islamica, Minneapolis 1988.

_____, *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Ulemâsı Klasik Dönem Sonrası*, Çev.Mehmed Faruk Özçınar, Birleşik yay., Ankara 2008.

EK 1.**Rumeli Kadılıkları Listesi (1581-1592) (Kadıasker Ruznâmçeleri Verilerine Göre)**

Agustos	
Ahyolu	
Akçahisar	
Akçakızanlık	
Akhisar	
Akkirman	
Alacahisar	Sancak Merkezi
Alasonya	
Altunili	
Anabolu	
Andıra (Ada)	
Andurusa	
Andurusa	
Angelikasrı	Sancak Merkezi (Karlili S.)
Apokri	
Arad	Sancak Merkezi
Arhoz	
Arkadya	
Arnavud Belgradı	
Atina	
Avlonya	Sancak Merkezi
Ayamavra	
Ayapetri	
Ayazmend	
Aydonat	
Aydos	
Azak	
Baba	
Babaeski	
Bac	
Badracuk	
Baf (Kıbrıs)	Sancak Merkezi
Bahşa	
Balçık	
Balçova	
Balyabadra	Sancak Merkezi (Mora S.)
Banaluka	Eyalet Merkezi (Bosna)
Bardonya	
Bare (Ada)	
Barkan	
Beckerek	

Bekeş	
Belgrad	
Belgrad Engürüsü	
Belgradcık	
Bendaya (Kıbrıs)	
Bender	
Benefşe	
Bereketlü	
Berenvar	
Bergama	
Berkofça	
Bılagay	
Bılasice	
Bihlişte	
Bihor	
Bihorina	
Boganya	
Bolvan	
Borca Olova	
Bozbaba (Ada)	
Bozcaada (Ada)	
Bögürdelen	
Brod	
Budemle	
Budin	Eyalet Merkezi (Budın)
Burgos	
Cankirman	
Cezire-i İne Maa Misivye	
Cibre	
Cumapazarı	
Çaçka	
Çağlayık	
Çakova	
Çanat	Sancak Merkezi
Çaniçe	
Çardak	
Çatalca	
Çelebipazarı	
Çerniçe	
Çernovi	
Çırpan	
Çirmen	Sancak Merkezi
Çorlu	
Dağardı	
Debre	
Değirmenlik (Ada)	

Delvine	
Despot Brodu	
Dırama	
Dimetoka	
Drac	
Dubnice	
Dukagin	
Eğriboz	Sancak Merkezi
Eğribucak	
Eğrikesri	
Ekserü Mora	
Ereğli	
Ergene Köprüsü	
Esedobası	
Evidim (Kıbrıs)	
Evreşe	
Eyüp	
Fecat	
Felek	Sancak Merkezi
Fener	
Ferecük	
Fethülislam	
Filibe	
Filorina	Sancak Merkezi
Foça	Sancak Merkezi (Hersek S.)
Gabele	
Gelibolu	Eyalet Merkezi (Cezayir-i Bahr-i Sefid)
Gilan (Kıbrıs)	
Girebene	
Girine (Kıbrıs)	Sancak Merkezi
Görice	
Gradçaniçe	
Grojgal	Sancak Merkezi
Gubaş	
Guryan	
Güğercinlik	
Güle	
Gülsuret-i Yenibeğlü	
Gümülcine	
Hacıoğlu Pazarı	
Hatunili	
Hatvan	Sancak Merkezi
Havale	
Havas-ı Ahi Çelebi	
Havas-ı Mahmud Paşa (Hasköy)	

Hayrabolu	
Hezargrad	
Hıram	
Hırsofi (Kıbrıs)	
Hırsova	
Hotalıç	
Hulumic	
Hurbişte	
Ihtıman	
Ilıca	
Iskiradin	
İbrail	
İbsala	
İlbasan	Sancak Merkezi
İlok	
İmoçka	
İmroz	
İncekara	
İnebahtı	Sancak Merkezi
İnecük	
İnöz	
İpek	
İrig	
İsakçı	
İsfirliğ	
İsfirliğ Banası	
İskenderiye	Sancak Merkezi
İskeros	
İskıradin	
İskırapar	
İslimye	
İsmail Geçidi	
İstanköy (Ada)	
İstar-i Eflak	
İstarova	
İstife	
İstolni Beograd	Sancak Merkezi
İşbat	
İşim	
İşketoz	
İştib	
İvlahor ve Apokri	
İvraca	
İvranya	
İzenbol	
İzidin	

İzladi	
İzvornik	Sancak Merkezi
Kalaçe	
Kalavrita	
Kalimata	
Kalkandelen	
Kamengrad	
Kande-i Kebir	
Kande-i Sagir	
Karaağaç	
Karadağ	
Karaferye	
Karasu Yenicesi	
Karinabad	
Karitene	
Karpas (Kıbrıs)	
Kavala	
Kefe	Eyalet Merkezi (Kefe)
Kerpeniş	
Kerş	
Kesriye	
Keşan	
Keşemet	
Kıladine	
Kıraguyefce	
Kıratova	
Kıravari	
Kırçova	
Kırkkınise	
Kırşova	
Kızılağaç	
Kızılhisar	
Kifse	
Kili	
Kirenye	
Kocanya	
Kolonya	
Konice	
Kopan	Sancak Merkezi
Korina	
Koron	
Korondos	
Kotar	
Koyun Adası	
Koznik	
Köprü	

Köprülü	
Köridüs	
Köstendil	Sancak Merkezi
Kulhızıroğlu	
Kurubine	
Kurveleş	
Lefke (Kıbrıs)	
Lefkoşa (Kıbrıs)	Eyalet Merkezi (Kıbrıs)
Leskofça	
Leş	
Leymason (Kıbrıs)	
Limni (Ada)	
Lipova	Sancak Merkezi
Livadya	
Livandar	
Lofça	
Maçın	
Magosa (Kıbrıs)	Sancak Merkezi
Makova	
Manastır	
Mangub	
Marmara Adası	
Mat	
Maveraünehir	
Maveraünehir Kırka	Sancak Merkezi
Medoke	
Megara	
Meğri	
Memlehatayn	
Menlik	
Mesarya (Kıbrıs)	
Mezakya	
Mezarrak	
Mezra-i Ahi Çelebi	
Midilli (Ada)	Sancak Merkezi
Midye	
Migalkara	
Mirkova	
Misivri	
Mitrofça	
Mitroviçe	Sancak Merkezi (Sirem S.)
Mizistre	Sancak Merkezi
Modonic	
Modova	Sancak Merkezi
Mohaç	Sancak Merkezi
Molova	

Morova	
Mostar	
Moton	
Mustafa Paşa Köprüsü	
Mürted Adası (Ada)	
Nakşa (Ada)	Sancak Merkezi
Narda	
Nertova	
Nevesin	
Nevrekob	
Niğbolu	Sancak Merkezi
Nimçe	
Niş	
Nova	
Novaberde	
Novasel	
Novigrad	Sancak Merkezi
Ohri	Sancak Merkezi
Olendorik	
Olofça	
Olova Maa Borca	
Omorfa (Kıbrıs)	
Opar	
Ostorgun	Sancak Merkezi
Ostorova	
Ova	
Ölgünbar	
Ösek	
Pançova	
Pankuta	Sancak Merkezi
Peçuy	Sancak Merkezi
Peklin	
Perakin	
Peşte	
Peterciban	
Petriç	
Plav	
Pınarhisar	
Pıravadi	
Pıravişte	
Pıravnik	
Pilevne	
Piremedi	
Pirepolya	
Pirepoy	
Pirespe	

Pireveze	
Piriştine	
Piriznik	
Prizrin	Sancak Merkezi
Pirlepe	
Piskopi (Kıbrıs)	
Poçağa	
Podgoriçe	
Pojega	Sancak Merkezi
Polatomone	
Polomya	
Pozarefçe	
Pozega	
Pozegacık	
Radomir	
Radovişte	
Rahova	
Rahoviçe	Sancak Merkezi
Rasova	
Razlık	
Rodos (Ada)	Sancak Merkezi
Rodoscuk (Tekfurdağı)	
Ropoz	
Rudnik	
Ruscuk	
Rusikasrı	
Sahra	
Sakız	Sancak Merkezi
Salone	
Samakov	
Santorin	
Saray (Bosna Sarayı)	
Sarıgöl	
Sarta	
Seçan	Sancak Merkezi
Segedin	Sancak Merkezi
Seksar	Sancak Merkezi
Semendire	Sancak Merkezi
Semendirek (Ada)	
Serfice	
Sidrekapsi	
Sigetvar	Sancak Merkezi
Silistre	Sancak Merkezi
Silivri	
Sirebrenice	
Sirişnik	

Siroz	
Sofya	Eyalet Merkezi (Rumeli)
Soğdak	
Solnok	Sancak Merkezi
Sonbur	
Sölova	
Suhuryaka	
Susam (Ada)	
Şaktoz (Ada)	
Şehirköyi	
Şekerhane (Kıbrıs)	
Şikloş	
Şimokloş	
Şimontorna	Sancak Merkezi
Şumnu	
Talende	
Taman	
Taşlıca	
Taşözi	
Tatarpazarı	
Tavene	
Tekfurgölü	
Temeşvar	Eyalet Merkezi (Temeşvar)
Tepedelen	
Teşene	
Tırapoliçe	
Tırhala	Sancak Merkezi
Tırnovi	
Tikveş	
Timok	
Timorince	
Timurhisar	
Tirebçe	
Tirgovişte	
Titel	
Toyrangölü	
Tuzla (Kıbrıs)	
Umul	
Umurfakih	
Ustrumca	
Uzuncaova Hasköyü	
Ürgüp	
Üsküp	
Üskürüs	
Üzice	
Vaç	

Valpova	
Valtoz	
Valyeva	
Varadin	
Varat	
Vardar Yenicesi	
Varna	
Velesin	
Velika	
Vidin	Sancak Merkezi
Vince	
Vişegrad	
Vişnice	
Vize	Sancak Merkezi
Vodine	
Vraşnice	
Vraviçe	
Vulçitrin	Sancak Merkezi
Vulkovar	
Yacağaç	
Yadra Maa Atbunar	
Yagodine	
Yakova	
Yanbolu	
Yanova	Sancak Merkezi
Yanya	Sancak Merkezi
Yayça	
Yazbirin	
Yenipazar	
Yenişehir	
Yenivaroş	
Yeprem	
Yergöğü	
Zadrina	
Zagorya	
Zağra-1 Atik	
Zağra-1 Cedit	
Zaplane	
Zihne	
Ziştovi	

EK 2

Rumeli Medreseleri Listesi (Kadıasker Hareket Ruznâmçeleri Verilerine Göre)

Akçakızanlık	Elhac Sinan Medresesi Köseç Kadı Medresesi
Akkirman	Elhac İbrahim Medresesi
Alasonya	Ahmed Çavuş Medresesi
Anabolu	Kadı Hilmi Medresesi Sinan Beğ Medresesi
Arnavud Belgradı	Ahmed Beğ Medresesi
Aydonat	Hasan Çelebi Medresesi Piri Beğ Medresesi
Baba	Sultan Bayezid Medresesi
Badracuk	Mustafa Beğ Medresesi
Balyabadra	Ahmed Beğ Medresesi Mahmud Çavuş Medresesi
Belgrad	Arslan Paşa Medresesi
Beşiktaş	Yahya Efendi Medresesi Mustafa Çelebi Medresesi
Budin	Bali Paşa Medresesi Mustafa Paşa Medresesi
Büyükdere	Cerrahbaşı Medresesi
Çatalca	Ali Paşa Medresesi Şehsuvar Medresesi
Dırama	Mustafa Beğ Medresesi Safiye Hatun Medresesi
Dimetoka	Abdülvasi Medresesi Karagöz Beğ Medresesi Oruç Paşa Medresesi
Edirne	Ahmed Beğ Medresesi Ali Kuşçuzâde Medresesi Anbar Kadı Medresesi Beğlerbeği Medresesi Çukacı Hacı Medresesi Derviş Mehmed Medresesi Elhac Alemüddin Medresesi Eminiyye Medresesi Emir Kadı Medresesi Hüsamiye Medresesi İbrahim Paşa Medresesi Kadı Fahreddin Medresesi Mütereddin Medresesi Sıraciyye Medresesi Şah Melek Medresesi Şeyhi Çelebi Medresesi Yakut Paşa Medresesi

Eğriboz	Hayreddin Paşa Medresesi
Ergene	Turhan Beğ Medresesi
Eyüp	Behram Kethüda Medresesi
	Daşzâde Medresesi
	İnceğiz Medresesi
	Kasım Paşa Medresesi
Fenar	Kadı Ataullah Medresesi
Filibe	Seyyid Ali Medresesi
	Şehabettin Paşa Medresesi
Filorina	Abdülkerim Medresesi
Foça	Mehmed Beğ Medresesi
	Cafer Beğ Medresesi
	İsmail Çavuş Medresesi
	Turhan Beğ Medresesi
Gelibolu	Balban Paşa Medresesi
	Defterdar Medresesi
	Derviş bin Hasan Medresesi
	Halil Beğ Medresesi
	İmamiye Medresesi
	Mehmed Paşa Medresesi
	Mesih Paşa Medresesi
	Saruca Paşa Medresesi
Güle	Hüsrev Beğ Medresesi
Gümülcine	Mustafa Beğ Medresesi
Hacıoğlu Pazarı	Elhac Sinan Medresesi
Hasköy	Mahmud Paşa Medresesi
Hayrabolu	Hasan Beğ Medresesi
	Rüstem Paşa Medresesi
Hezargrad	İbrahim Paşa Medresesi
	Bali Beğ Medresesi
Ilıca	Mehmed Beğ Medresesi
	Murad Subaşı Medresesi
İbsala	Kasım Beğ Medresesi
İncügez	Ömer Beğ Medresesi
	Umur Beğ Medresesi
İnebahtı	Sultan Bayezid Han Medresesi
İpek	Mehmed Beğ Medresesi
İskenderiye	Ulama Paşa Medresesi
	Abdullah Ağa Medresesi
İstanbul	Abdurrahman Paşa Medresesi
	Ahmed Paşa Medresesi
	Ama Hasan Medresesi
	Başcı İbrahim Medresesi
	Bakkalzâde Medresesi
	Behramiyye Medresesi
	Canbaziyye Medresesi
	Cenabi Efendi Medresesi
	Elhac Ahmed Medresesi

Elhac Hurrem Medresesi
Elhac Mehmed Beğ Medresesi
Emre Hoca Medresesi
Eyyühüm Medresesi
Fatma Hatun Medresesi
Firuz Ağa Medresesi
Habbaziye Medresesi
Hacı Hasanzâde Medresesi
Hasan Paşa Medresesi
Hassa Odabaşı Mustafa Ağa Medresesi
Hatib Mehmed Medresesi
Hatice Hatun Medresesi
Hızır Çavuş Medresesi
Hızır Çelebi Medresesi
Hoca Ahmed Medresesi
Hoca Ebubekir Medresesi
Hüsrev Kethüda Medresesi
İbrahim Kethüda Medresesi
İlyas Kethüda Medresesi
Kadı Abdulhalim Medresesi
Kadı Fahreddin Medresesi
Kadı Hurrem Medresesi
Kadı Hüsam Medresesi
Kadı Mahmud Medresesi
Kadı Süleyman Medresesi
Katib Mehmed Beğ Medresesi
Kepenekci Sinan Medresesi
Kestel Medresesi
Kirmasti Medresesi
Koğacı Dede Medresesi
Kürekçibaşı Medresesi
Merdümiye Medresesi
Mir Alem Sinan Ağa Medresesi ...
Molla Gürani Medresesi
Molla Şeref Medresesi
Murad Subaşı Medresesi
Mustafa Efendi Medresesi
Nişancı Mehmed Paşa Medresesi
Papasoğlu Medresesi
Perviz Efendi Medresesi
Süleyman Subaşı Medresesi
Sitti Hatun Medresesi
Şah Kulu Medresesi
Şerifzâde Medresesi
Şeyhülharem Medresesi
Tevkii Cafer Çelebi Medresesi
Ümmüveled Medresesi
Yakup Kethüda Medresesi

	Zekeriya Efendi Medresesi
	Zeyni Çelebi Medresesi
İştib	Çeribaşı Medresesi
	İştibzâde Medresesi
İvraca	Kadı Nasrullah Medresesi
İzidin	Mehmed Çelebi Medresesi
Kalkandelen	Oruç Çavuş Medresesi
Karaferye	Mehmed Beğ Medresesi
Karitene	Seyyid Mahmud Çavuş Medresesi
Kasımpaşa	Ahmed Çavuş Medresesi
	Eyyühüm Medresesi
	Molla Yegan
	Tahta Kadı Medresesi
Kavala	Halil Beğ Medresesi
Kefe	Cebeci Medresesi
	Hatuniye Medresesi
	Kadı Kemal (Kemaliye) Medresesi
	Kasım Paşa Medresesi
	Mercan Ağa (Mercaniye) Medresesi
Kesriye	Koçi Çavuş Medresesi
Kiraguyefce	Mustafa Beğ Medresesi
Kili	Ahmed Ağa Medresesi
	Hacı Ağa Medresesi
	Hasan Çelebi Medresesi
Kratova	Ahmed Çelebi Medresesi
Kurşunlu	Emin Sefer Medresesi
Lefkoşa	Mustafa Paşa Medresesi
Livadya	Ayas Baba Medresesi
Manastır	Dülbendzâde Kadı İshak Medresesi
	Hacı Beğ Medresesi
	İshak Çelebi Medresesi
	Kadı Yahya Medresesi
	Turhan Medresesi
Migalkara	Kasabzâde Mahmud Beğ Medresesi
	Turhan Beğ Medresesi
Mostar	Elhac Mehmed Beğ Medresesi
Narda	Faik Paşa Medresesi
	Mustafa Beğ Medresesi
	Süleyman Ağa Medresesi
Niğbolu	Kadı İvaz Medresesi
Niş	Hamza Beğ Medresesi
	Zâim Mustafa Beğ Medresesi
Ohri	Siyavuş Paşa Medresesi
	Hamza Beğ Medresesi
Pıravadi	İsmail Çavuş Medresesi
Pirespe	Kadı Muhyiddin Medresesi
Pireveze	Mecnun Baba Medresesi
Piriştine	Beşaret Kethüda Medresesi

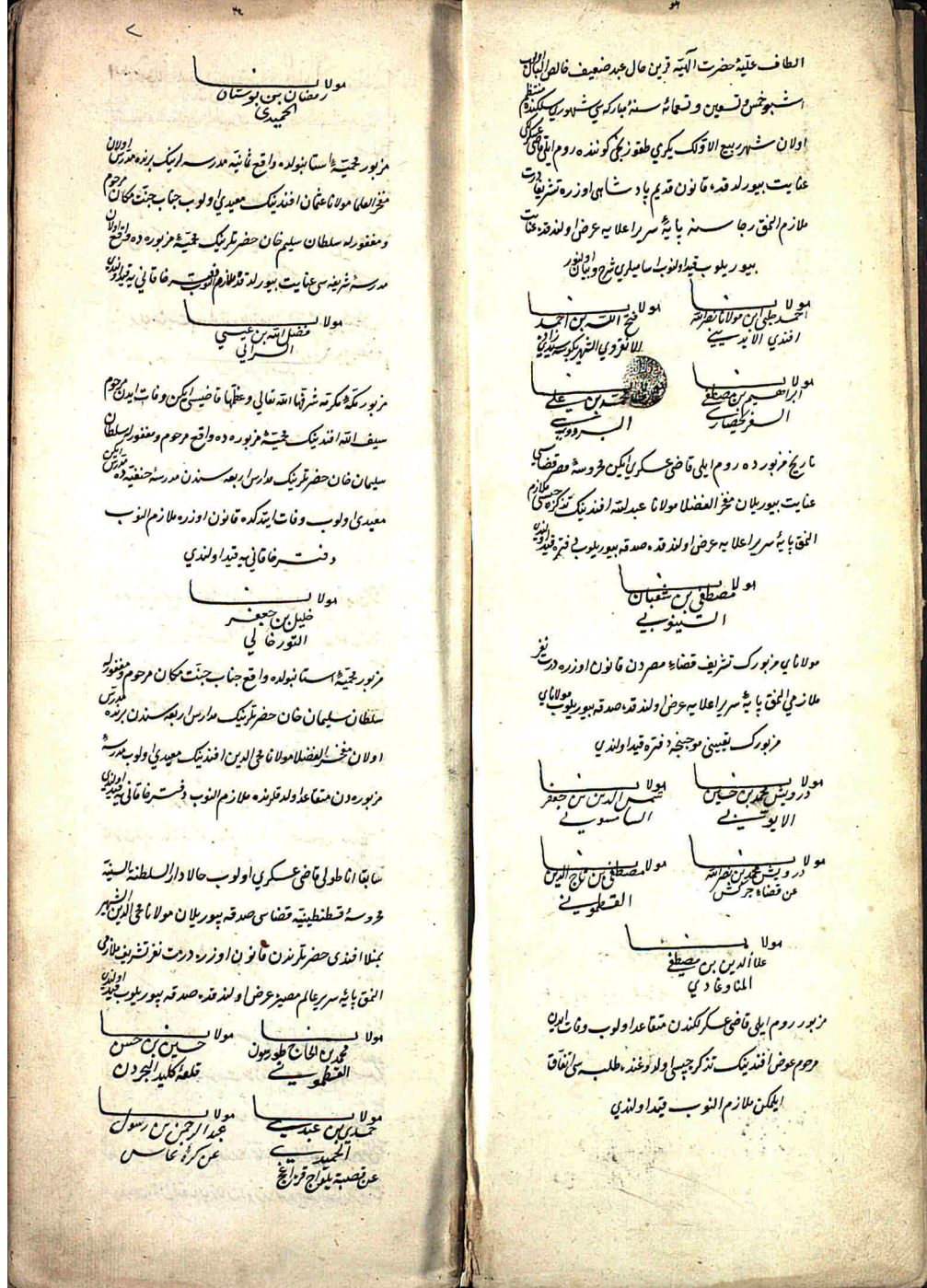
Prizrin	Mehmed Paşa Medresesi
Pirlepe	Kadı Muhyiddin Medresesi
Plevne	Gazi Ali Beğ Medresesi
	Ali Beğ Medresesi
Rodos	Darüşşerife Medresesi
	Mehmed Çelebi Medresesi
Rodosçuk	Rüstem Paşa Medresesi
Rudnik	Mustafa Beğ Medresesi
Saray	Elhac Mustafa Paşa Medresesi
	Firuz Beğ Medresesi
	Hüsrev Beğ Medresesi
	Kemal Beğ Medresesi
Selanik	Hızır Çelebi Medresesi
	Mustafa Beğ Medresesi
Semendire	Ali Paşa Medresesi
Silivri	Piri Mehmed Paşa Medresesi
Siroz	Ataullah Medresesi
	İshak Efendi Medresesi
	Kadı Mustafa Medresesi
	Kadı Zeynelabidin Medresesi
	Mecnun Baba Medresesi
	Selçuk Sultan Medresesi
Sofya	Bölüceklü Kadı Medresesi
	Sofu Mehmed Paşa Medresesi
Tatarpazarı	Abdurrahman Çelebi Medresesi
Tırhala	Bali Beğ Medresesi
	Ömer Beğ Medresesi
Tırnovi	Sultan Yıldırım Han Medresesi
Timurhisarı	Şit Kadı Medresesi
Ürgüp	Emin Ali Beğ Medresesi
	Hacı Ali Medresesi
Üsküp	Elhac Hüseyin Medresesi
	Hüseyin Şah Medresesi
	İsa Beğ Medresesi
	İshak Beğ Medresesi
Vardar Yenicesi	Ahmed Beğ Medresesi
	Evrenos Beğ Medresesi
	Musa Beğ Medresesi
Varna	İsmail Çavuş Medresesi
	Seyyid Halil Medresesi
Velesin	Şehsuvar Beğ Medresesi
Vize	Sultaniye Medresesi
Yacağaç	Musa Beğ Medresesi
	Mustafa Beğ Medresesi
Yanbolu	Kara Ali Beğ Medresesi
Yenipazar	Sinan Beğ Medresesi
Yenişehir	Daşzâde Medresesi
	Kadı Emir Şah Medresesi

Zağra-i Atik
Zihne

Kadı İlyas Medresesi
Turhan Beğ Medresesi
Ahmed Beğ Medresesi
Kara Ali Beğ Medresesi

Ek 3. Kadıasker Ruznâmçelerinden Örnek Sayfalar

a. Bostanzâde Mehmed Efendi'nin Mülâzım Ruznâmçesi

ÖZET

XVI. yüzyılda Osmanlı ilmiyye zümresinin konu edildiği bu çalışmada amaç, ilmiyye zümresine girişi, zümrenin devlet kadrolarında istihdam biçimini, ulemânın mansıblar arasındaki hareketliliğini ve mekândaki yer değiştirmelerini belirlemektir. Bunun için ilmiyye zümresine dair önemli kaynak durumunda olan kadıasker ruznâmçe defterleri ana veri tabanı olarak seçilmiştir. Araştırma dönemi olarak da ilmiyye bürokrasisinin klasik özelliklerinin tespitini yapmak üzere XVI. yüzyıl belirlenmiş, bu yüzyıla ait sadece Rumeli Kadıaskerliğine ait defterlerin bulunması dolayısıyla da istihdam ve hareket konusu Rumeli örneğinde incelenmiştir. Mülâzemet sistemine ait bürokratik kayıt görevinin Rumeli kadıaskerleri tarafından yürütülmesi sonucu ise mülâzım ruznâmçeleri silkin tümüne dair veriler sunmuştur.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlere geçilmeden önce giriş bölümünde, kadıasker ruznâmçelerinin bürokratik ortamda ortaya çıkışı, üretim süreçleri ve özellikleri irdelenmiştir. Birinci bölümde mülâzım ruznâmçeleri verileri esas alınarak mülâzemet sisteminin ortaya çıkışı ve nedenleri, sistemin klasik karakterini kazanması, XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki özellikleri ve işleyişi konu edilmiştir. İkinci ve üçüncü bölüm ise hareket ruznâmçeleri verilerine dayalı olarak kaleme alınmıştır. İlmiyye zümresinin silke girdikten sonraki istihdam süreçleri ve bu sürecin özellikleri ikinci bölümün konusudur. Bu bağlamda zümrenin tabi tutulduğu rotasyon sistemi, mansıba atanma ve mansıbtan ayrılma süreçleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise silkteki hareket konusu ele alınarak, zümrenin mansıbta, mekânda ve grup içindeki hareket biçimleri ve esasları araştırılmıştır.

Bu araştırmalar sonucunda, XVI. yüzyılda ilmiyye tarafında önemli bir kurumsallaşma ve bürokratikleşme tespit edilmiştir. Bu faaliyetler ile silke klasik karakterine büründürülmüş, kayırmacı ilişkilerden arındırılmaya çalışılmış, diğer silklere nazaran homojen ve kapalı bir hüviyet kazanmış ve istihdam edilen ulemâ yürüttüğü tadrîs, kazâ ve iftâ hizmetleri ile toplumun ve devletin en önemli bürokratik unsurları arasında yerini almıştır.

SUMMARY

The study undertakes the subject of the Ottoman Learned Class (İlmiyye) in the 16th century and the purpose is to determine matters as how one enters into the learned class, the manner of employment within state offices of the class, the transactions between state offices of the ulemâ and rearrangements within the work place. As a result the ruznâmçe's of kadiaskers, a significant source concerning the class, were chosen as primary database. The era to study is determined to be the 16th century in order to establish the classic characteristic of the learned bureaucracy and the issues of employment and transaction was considered under the example of Rumelia as there was only the defter's of the Kadiaskers of Rumelia pertaining to the period in question. And since the Kadiaskers of Rumelia assumed on the bureaucratic duty of documentation in the mülâzemet system, the paper constitutes all data on the profession from the mülâzım ruznâmçe's.

The article consists of three sections; however, before tackling on the subject, the prologue examines the introduction of ruznâmçe's into bureaucracy, the process of production and their characteristics in general. Based on the data attained from mülâzım ruznâmçe's, chapter one relays the emergence of the mülâzemet system and the reasons behind it, how it acquired a classic characteristic as well as its features and function in the second half of the 16th century. Chapter two and three, on the other hand, are based on data obtained from ruznâmçe's on the matter of transactions. Thus chapter two involves the process of employment and its characteristics after entering the profession of the learned class. Furthermore, the rotation system of the class, the question of appointment in the profession and the process of leaving employment are studied in this context. Undertaking the transactions that transpire with the profession, the principles and conducts of the class within the profession, place of work and the group itself are considered in chapter three.

As a result of the study, a substantial degree of institutionalization and bureaucratization was witnessed within the learned profession in the 16th century.

Hence, as a result of all these actions: the profession took its classical form; attempts were made to put an end to favoritism; it had obtained a homogeneous and secluded identity when compared with other lines of work; and the ulemâ employed took their place amongst the most important bureaucratic components of society and the state with the tadrîs, kazâ and iftâ duties they had provided.